Bilim ve Ütopya

Mart 1995 Sayı: 9 | Aylık bilim, kültür ve politika dergisi | 40.000 TL

KURAN'IN YAZARI SUMERLİLER

Türkiye'nin ilk sumerologlarından Muazzez İlmiye Çığ

- Evrenin yaratılışı ve cennetten kovulma efsaneleri Sumer, Tevrat ve Kuran'da aynı.
- Tüm tanrılar insanı çamurdan ve "kendi suretinde" yaratıyor.
- İsimut=Yılan/Şeytan, Ninti=Havva, Enki=Cebrail.
- Sumer'de, Tevrat'ta ve Kuran'da "Habil ve Kain hikayesi".
- Tanrıların ortak cezası: Suları kana çevirmek.
- Tufan efsanesinin kökeni de Sumerliler.
- Sumerlilerin Nuh'u: Ziusudra.
- Eyüp Peygamber hikayesi de Sumerlilerden kalma.
- Süleyman'ın şiirlerinin Sumerli kökeni.
- İnanna=Meryem, Dumuzi=İsa.
- İlk örtünenler Sumerli mabet fahişeleri.
- Tanrıların geleneksel iletişim aracı: Rüya.
- Sumer'de ve Kuran'da zina, taşlama, bekaret ve tecavüz konuları
- Kadın Sumer'de de Kuran'da da tarla.

Yazılarıyla

Müslüm Akıncı, Şafak Alpay, Melih Baş, Nihat Bozcuk, Yücel Çağlar, Battal Çıplak, İrfan Erdoğan, Şenel Ergin, Tolga Ersoy, Şükrü Günbulut, K. W. Hilu, Ahmet İnam, Aykut Kence, Engin Meriç, Ali Nesin, Doğu Perinçek, Yaman Örs, Salih Özbaran, Hüseyin Türk, Sadık Usta

İÇİNDEKİLER

Feyza Perinçek-Firdevs Gümüşoğlu
Aramızda bir Sumerli Muazzez İlmiye Çığ 4
KAPAK
KURAN'IN YAZARI SUMERLİLER
Muazzez İlmiye Çığ
● Kutsal kitapların Sumer'deki kökleri
● Evrenin yaratılış efsanesi Sumer, Tevrat ve Kuran'da aynı. ● Tüm tanrılar insanı çamurdan yaratıyor. ● Sumer tanrısı da, Tevrat ve Kuran'ın Allahı da insanı "kendi suretinde" yaratıyor. ● Sumer'de Enki yasak meyveleri tadınca lanetleniyor. Tevrat ve Kuran'da Adem, yasak meyveyi tadınca cennetten kovuluyor.
● İsimut=Yılan/Şeytan, Ninti=Havva, Enki=Cebrail.
● Sumer'de, Tevrat'ta ve Kuran'de "Habil ve Kain hikayesi". ● Tanrıların ortak cezası: Suları kana çevirmek.
● Tufan efsanesinin kökeni de Sumerliler. ● Sumerlilerin Nuh'u: Ziusudra. ● Eyüp Peygamber hikayesi de Sumerlilerden kalma. ● Süleyman'ın şiirlerinin Sumerli kökeni. ● İnanna=Meryem, Dumuzi=İsa. ● İlk örtünenler Sumerli mabet fahişeleri. ● Tanrıların geleneksel iletişim aracı: Rüya. ● Sumer'de ve Kuran'da zina, taşlama, bekaret ve tecavüz konuları ● Kadın Sumer'de de Kuran'da da tarla. ● Sumer atasözleri ve deyimlerinden örnekler. 8
Muazzez İlmiye Çığ Sumer'de kadın 18
Prof. Dr. Yaman Örs Vahşetin adı: Kızlığın denetimi 20
Doğu Perinçek Sanatçının özgürlüğü 22
Prof. Dr. Ahmet İnam
Özgür düşünmenin unutulan anlamları 23
Sadık Usta *Ütopyalar* / William Morris'in 'Düşülkesi' 24
Dr. Hüseyin Türk İnsanın biyokültürel evrimi 26
Şükrü Günbulut Her anın sevdiğim bir türküsü var 27
Doç. Dr. Battal Çıplak
Canlıları sınıflandırmada farklı yaklaşımlar 28
Prof. Dr. K. W. Hilu
Bitki kültürü: yaşam biçimimizi değiştiren bir devrim 30
Prof. Dr. Nihat Bozcuk Eşey seçimi ve sorunlar 32
Prof. Dr. Salih Özbaran
Tarih, tek başına milli tarih değildir 33
Prof. Dr. Ali Nesin *Matematik* / Blöfün matematiği 34
Prof. Dr. Şafak Alpay *Matematik* / Oyunlar üzerine 37
Dr. Erdem Aydın Felsefi tıp: Nerede ve nasıl? 38
Dr. Tolga Ersoy Epilepsi tarihine giriş 39
Müslüm Akıncı Bilimsel bilgi ve bilimin güvenilirliği 40
Prof. Dr. Aykut Kence Biyoloji ve insanın geleceği 42
Prof. Dr. Şenel Ergin Aile kurumu özelleştiriliyor-2 43
İrfan Erdoğan Erciyes'in kaybolduğu gün 44
Prof. Dr. Engin Meriç
Akdeniz'in biyolojik gözleme için yeni bir metod 44
Dr. İ. Melih Baş
Çalışma ekonomisi açısından ekolojik kirlenme 45
Levent Uluçer Ödüllü sözcük bulmacası 47
Doç. Dr. Yücel Çağlar
Bitkiler / Şu maki ve fundalık dediklerimiz 48

Bilim ve Ütopya yazarları, okurlarıyla Ankara'da buluştu

"Bilim ve Ütopya Yazarları Okurlarıyla Buluşuyor" başlıklı toplantı 4 Şubat'ta İşçi Partisi Konferans Salonu'nda gerçekleştirildi. Toplantıya 50'yi aşkın "Bilim ve Ütopya dostu" katıldı.

Toplantının başında dergimizin Ankara Temsilcisi **M. Serhat Özyar** Bilim ve Ütopya'nın kısa geçmişini özetleyerek dergimizin "sırlarını" dostlarımıza aktardı. Toplantıya katılan yazarlarımız kısa konuşmalar yaptılar ve konuklarımızın yönelttiği soruları yanıtladılar. Üç saat süren toplantı boyunca yazar-okurlar dergimizin sorunlarına dikkat çektiler, bugüne kadar çıkardığımız sayılara ilişkin görüş ve eleştirilerini dile getirdiler ve Bilim ve Ütopya'nın gelecekte daha da başarılı olabilmesi için önerilerde bulundular.

Toplantıya yazarlarımızdan **Burçay Anger, A.Nihat Bozcuk, Tolga Ersoy, Zafer Kars, Emcet Olcaytu, Emel Oybak, Zübeyde Pekin, Serap Şahinoğlu** ve **Nesrin Timur** katıldı. Ayrıca ABD'de Kaliforniya'da öğretim üyesi olarak yaşamını sürdüren yazarımız **Ali Nesin**'in okyanusötesinden gönderdiği mesaj da dostlarımız için hoş bir sürpriz oldu. Derginin yoğun gündemi nedeniyle toplantıya gelemeyen dergimizin yayın yönetmeni **Ender Helvacıoğlu** da İstanbul'dan faksladığı mesajıyla toplantımıza katıldı. Dergimizin çiçeği burnunda gönüllü temsilcilerinden **Mahmut Sağlık, Gökhan Toplu** ve **Betül Akbuğa** arkadaşlarımız da toplantıya katılarak konuşmalar yaptılar. Toplantıya katılan yazar-okurlar, Bilim ve Ütopya dostlarını buluşturan bu tür toplantıların dergimize dost değişik dernek, parti, oda ve kitle örgütlerinde yinelenebileceğini belirterek Bilim ve Ütopya'nın giderek dergi sayfalarından taşan bir "okul" işlevi görebileceğine dikkat çektiler.

Dergi ufkumuzu genişletiyor

Derginizi ilk sayısından bu yana her ay alıp inceliyorum. Aydınlık gazetesinin parasız eki olarak çıktığında da bütün sayıların takipçisi oldum. İlgiyle alıp, istekle okuduğum bir dergi Bilim ve Ütopya.

Haftalık Ek'in 1. sayısında "Ütopyasız bilim olmaz" sözü gerçeğin en iyi, en doğru ifadesi. Derginin içeriği güzel, hangi konuya el atsa o alanda doyurucu bilgiler veriyor. Okudukça geleceğe bakış ufku genişliyor insanın.

Son sayıda okuyucu mektuplarına, diğerlerine bakınca çokca yer vermişsiniz. Buna sevindim. Hemen hemen her sayıda yazan "Bitkiler" köşesinin yazarı **Yücel Çağlar**'a ve Anadolu'nun dili **Burçay Anger**'e teşekkürler. Araştırma yazıları doyurucu, içeriği iyi olan dergimizi ciltleme ve kalıcılık açısından kolaylık sağlaması için kapaklı çıkaramaz mıyız?

Ali Şahin / Dalama-Aydın

Nükleer santraller konusunda yazın

Derginizi yakyaşık 10 aydır izliyorum ve çok beğeniyorum. Sizden bir ricam olacak. Son günlerde ülkemizde kurulacağı söylenen nükleer santraller konusunda şehrimizin de (Sinop) adı geçmektedir.

Burada Sinop Çevreyi ve Hayvanları Koruma Derneği, insanların nükleer enerji ve santralleri konusunda bilgilendirilmesine çalışıyor. Siz de nükleer enerji ve nükleer santraller konusunda bir dosya açarsanız, bilgilendirilmemiz açısından çok yararlı olacaktır. Şimdiden tüm Sinoplular adına teşekkür ederim.

Oya Taban /Sinop

Bilim ve Ütopya'nın notu: Nükleer enerji, nükleer santrallar ve ülkemizin enerji ihtiyacı konularında geniş bir paketin hazırlığı içindeyiz. Birkaç sayı sonra yayımlayacağız.

Bayilere dergiyi soruyorum

Yoğun emek harcayarak ürettiğiniz bu güzel eserin büyük bir boşluğu doldurduğunu belirtmek istiyorum ve sizi kutluyorum. Yakın çevremde derginize ilgi duyanlar çoğalmaya devam ediyor. Onlardan birini abone yapmak istiyorum. Bayileri zorluyorum. Derginin bulunmadığı bayilere bile "Bilim ve Ütopya var mı?" diye soruyorum. Böylece birkaç ay sonra onların da dergiyi getireceklerini umuyorum.

Erhan Yıldırım (psikolog)/Zonguldak

Ağaçkakan dergisinin yeni sayısı çıktı

Ağaçkakan dergisinin son sayısında, **Murat Bjeduğ**, Dr. **İ. Melih Baş, Theodore Roaza, Günseli Tamkoç, Şenel Ergin, Aylin Gençoğlu**, Dr. **Fikriye İnanç, Barbara Pusch, Carl Boggs, Kaya Özkaracalar, Yeşim T. Başaran, Özgür Gürbüz, Y. Savaş Emek, Yunus Arıkan, Meral Dinçer Nazlıoğlu**, Dr. **Erdoğan Acarlar, Arnd-Michael Nohl**, Prof. Dr. **Cengiz Erol, Arzu Aygüneş, Emel Değirmenci, Remziye Eryılmaz** ve **Nesrin Timur**'un yazıları var.

Bu sayının bazı konuları ise şöyle: Ozon penceresindeki sanayi, psikolojinin yeşillendirilmesi, nüfusuh öteki yarısı, eko-faşizm ve Bahro üzerine bir kaç not, Marksizm için mücadele, Akdeniz'de yeşil geleceğe ilk adım, nükleer santralların görünmeyen tehlike boyutları, alternatif araç: bisiklet, Türk ekoloji hareketinde eğitim ve öğrenme.

İsteme adresi: PK 53 Konak, 35252 İzmir Tel ve faks: 0232 422 52 49

Bilim ve Ütopya

Gökyüzü Sanat Ürünleri Ltd. Şti. adına sahibi: Ferit İlsever
Yayın Yönetmeni: Ender Helvacıoğlu,
Sorumlu Müdür: Metin Aktaş
Reklam Sorumlusu: Nalan Mahsereci
Yönetim Yeri: Yol Sok. Polat Celil Ağa İşhanı K.5 Mecidiyeköy / İstanbul
Tel: (0212) 212 10 66
Fax: (0212) 288 48 05

Ankara Temsilcisi:
M. Serhat Özyar
Tel: (0312) 232 24 80 (3 Hat)
Fax: (0312) 232 24 79

Ankara Ekibi:
Çağatay Keskinok,
Zübeyde Pekin

İzmir Temsilcisi:
Y. Savaş Emek
Tel: (0232) 463 90 54 - 422 52 40

Avrupa Temsilcisi: Celal Aydemir
Postfach 31 01 21
45297 Essen - Almanya
Tel / Fax : (0049) 201 59 55 9
Teknik Sorumlu: Erdem Fırat
Basıldığı Yer: Serler Matbaası
Dağıtım: Birleşik Basın Dağıtım

ABONE KOŞULLARI
6 Aylık: 200.000 TL. 1 Yıllık: 400.000 TL.
Yurtdışı Yıllık: 60 DM.
Abone olmak isteyenler, abone tutarını aşağıdaki hesap numaralarına yatırarak, yatırdıklarına dair belgeyi merkezimize postalayabilir veya fakslayabilirler.
Ender Helvacıoğlu:
Posta Çeki Hesabı: 673654
Banka Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi, Hesap No: 1071 343539.
DM Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi Hesap No: 1071 364536.

Radyo İmaj'daki "Bilim ve Ütopya Saatleri" ilgi uyandırıyor

Bilim ve Ütopya adına arkadaşlarımız **M. Serhat Özyar** ve **Kubilay Dündar**'ın Ankara'da iki ayı aşkın bir süredir Radyo İmaj işbirliğiyle gerçekleştirdikleri radyo programları dinleyiciler arasında ilgi uyandırıyor. Her hafta Cuma ve Pazar günleri 22.00-24.00 saatleri arasında canlı olarak gerçekleştirilen "Bilim ve Ütopya Saatleri'nde bilimin değişik alanlarından stüdyo konuklarıyla söyleşiler yapılıyor, ilginç tartışma konularına yer veriliyor ve dinleyicilerle canlı telefon bağlantısı kuruluyor. Ankara'da FM 98.0 Mhz'den yayın yapan Radyo İmaj'daki dostlarımız bir süredir dinleyiciler arasında bir anket uyguluyorlar. Elde ettikleri ilk sonuçlara göre "Bilim ve Ütopya Saatleri" en çok beğenilen ve sürdürülmesi istenilen programlar arasında yer alıyor.

DUYURULAR

Etik Açısından Sağlık ve Medya Paneli

Ankara Tıp Fakültesi, 50. yıl etkinlikleri kapsamında, 13 Mart 1995 Pazartesi günü, saat:13.30'da; "Etik Açısından Sağlık ve Medya " konulu bir panel düzenliyor. Panelin açış konuşmasını A. Ü. Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Dr. **Semih Başkan** yapacak. Panelin yöneticisi Prof. Dr. **Yaman Örs**. Panelde; Prof. Dr. **Yaman Örs** "Tıp Etiği, Sağlık Etiği", Prof. Dr. **Işık Bökesoy** "Hekim Gözüyle Basının Sorumluluğu", Prof. Dr. **Korkmaz Alemdar** "Toplum ve İletişim Etiği", **Mahmut Tali Öngören**, "Yayıncı Gözüyle Sağlık", **Can Dündar** ise "Medya Etiği" başlıklı konuşmalar yapacaklar.

'İÜ Halkbilim Kulübü'nün şenliği 24-28 Nisan'da

İÜ Halkbilim Kulübü tarafından bu yıl beşincisi 24-28 Nisan tarihleri arasında düzenlenen, Halkbilim Şenliği'nde "Anadolu Uygarlıklarının Günümüz Kültürüne Etkileri" ve "İnsan nasıl insan oldu?" konuları irdelenecektir. Bu şenlik kapsamında düzenlenecek oturumlara araştırma ve incelemeleriyle katılmak isteyen bilim ve sanat adamları, araştırmacı ve derlemecilerin 1 Nisan tarihine kadar Kulüple iletişime geçmeleri gerekmektedir. Bu oturumların sonuçları ve sunulan bildiriler, araştırma ve derlemeler "Prof. Dr. Pertev Naili Boratav'a armağan" adı altında kitaplaştırılacaktır.

Adres: İÜ Öğrenci Kültür Merkezi Bozdoğan Kemeri Vezneciler-İST.

İletişim ve bilgi için **Seydi Çelik** ve **Yavuz Boztaş**'a (Tel:0 212 632 69 21, 0 212 527 29 32)'den başvurulabilir.

Uluslararası Fizik Öğrencileri Toplantısı 13-19 Ağustos'ta Danimarka'da yapılacak

Her yıl farklı bir ülkede düzenlenen ICPS (Uluslararası Fizik Öğrencileri Konferansı) bu yıl 13-19 Ağustos tarihleri arasında Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da, Niels Bohr Enstitüsü'nde düzenlenecektir.

Türkiye, Türk Fizik Derneği Fizik Öğrenci Komisyonu IAPS temsilciliği olarak bu organizasyonun 1992'den beri tam üyesidir.

Toplantı süresince fizik öğrencileri kendi ülkelerindeki fizik eğitimini birbirlerine anlatacak, ortak sorunlar tartışılacak ve temel fizik konularında yaptıkları araştırmaları sözlü veya poster şeklinde sunabileceklerdir.

Toplantı, ünversitelerde fizik öğrenimi gören Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora öğrencilerine açıktır. Kongrenin kayıt ücreti olan 110 ABD dolarına, sabah kahvaltısı, öğle yemeği, konaklama gideri ve çeşitli gezilerin ücretleri dahildir.

Bu yılki IAPS-95 öğrenci konferansına TFD'nin IAPS temsilciliği organizasyonunda geniş bir grup ile katılımda bulunmak istiyoruz. Bu etkinliğe katılmak isteyen arkadaşların, aşağıdaki adreslere en geç 10 Mart 1995'e kadar başvurmaları gerekmektedir.

Sehban Kartal İÜ. Fen Fak. Fizik Bölümü 34459 Vezneciler-İST. Tel: 0 212 5118480 (262). e-mail: KARTALI at TRİUVM11.BİTNET

Hasan Tatlıpınar YILDIZ T. Ü. Fen-Edebiyat Fak. Fizik Bölümü. 80270 Şişli-İST. Tel: 0 212 224 5000. e-mail: AGFİZHT at TRYILDIZ02.BİTNET

Parantez

Bilim ve tarih aşkıyla yanmak

Ender HELVACIOĞLU

Düşünebiliyor musunuz? Sumerlilere ait 60 binden fazla tablet on yıllardır İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin depolarında okunmayı bekliyor. Yerin yedi kat dibinden çıkarılmışlar; bu sefer de kokuşmuş bir düzenin isyan ettirici ilgisizliğinin ölü toprağı serpilmiş üzerlerine. Bir toplum, geçmişine ne kadar ilgisizse, geleceğini de o kadar sınırlamış demektir. Veya tersinden söyleyelim; bir toplum, geleceği kurma arzusuyla ne kadar yüklüyse, geçmişe de o kadar itina ile yaklaşır ve köklenmek ister. İnsan malzemesini değiştirmek, geleceğe uzanmak isteyen devrimci bir iktidar, geçmişte bulduğu uygarlık izlerini kendine basamak yapar. Ancak toprağına derinlemesine kök salmış bir ağacın, başının göklere erebilmesi gibi. Hele söz konusu olan, Anadolu gibi, tarih açısından dünyanın en verimli toprağıysa.

Biz ise bugün öyle bir toplum olduk ki; beşbin yıllık geçmişimizin belgeleri müze depolarında terkedilmiş, ama gençlerimiz kahve köşelerini, atari salonlarını doldurmuşlar, beyinlerini ve enerjilerini tüketiyorlar. Şu çürümüş düzenin yarattığı bu korkunç çelişki, hele hele bizim insanımıza, binlerce yıldır neredeyse tarihin gördüğü tüm uygarlıklardan bir dem almış güzel Anadolumuzun insanına hiç yakışmıyor. Sırf bunun için bile yıkılasıdır bu düzen.

Kapitalizm; emek sömürüsüne dayandığı gibi, muazzam bir insan emeği israfıdır aynı zamanda. Bu sistemde toplumsal üretimin dışına düşmüş milyonlarca insanımızın emeğinin, bu büyük üretici gücün seferber edildiğini düşünelim. Ne kadar çok kazılacak toprağı, gün ışığına çıkarılmayı bekleyen ne kadar büyük bir arkeolojik zenginliği var Anadolumuzun. Yeryüzüne çıkarılmış, fakat incelenmemiş ne kadar zengin bir tarih birikimi bekliyor depolarda. Genç beyinlerimizin böylesi bir çalışmaya seferber edildiğini düşleyelim. Temel güdüsü bireysel kâr değil; toplum yararı, bilim ve tarih aşkı olan bir sistem gerçekleştirebilir bunu ancak, sosyalizm gerçekleştirebilir.

Sumer tabletlerinin müzelerimizdeki serüveni, Türkiye Cumhuriyeti'nin kısa geçmişinin de bir özetidir aslında.

1930'lu yıllar. Cumhuriyet henüz taze. Devrini doldurmuş bir imparatorluğu yıkmanın, emperyalizme karşı başarılı bir kurtuluş savaşı vermenin yarattığı ivmeyle geleceğe umutla bakıyor. Dolayısıyla geçmişi büyük bir iştah ile araştırıyor. Ne kadar gidebilirse o kadar derinlere kök salmak istiyor. Kurulan bankalara "Eti", "Sümer" gibi adların verildiği yıllar. Şimdiki gibi "Koç-Amerikan Bank", "Faysal Finans" falan değil. **Atatürk**'ün direktifiyle Ankara'da Dil Tarih Coğrafya Fakültesi kuruluyor. Hititoloji, sümeroloji gibi bölümlere özellikle teşvik ediliyor gençler.

Bu sayımızın ağırlıklı konusunu kaleme alan **Muazzez İlmiye Çığ** ve çalışma arkadaşı **Hatice Kızılyay** da bu heyecanlı Cumhuriyet gençlerinden ikisi. Bir ömür boyu tam üçbin Sumer tabletini okuyorlar, kopyalıyorlar ve sınıflandırıyorlar. Tarihi bize kazandırıyorlar bu değerli bilim kadınları. Biri ölüyor, diğeri ise emekli oluyor. Sumer'e yolculuklarının başlangıcı nasıl Cumhuriyet'in gençliğine rastladıysa, emekli oluşları da yaşlanmanın, yozlaşmanın derinleştiği, düzenin gençliğindeki kazanımlarının bile artık gereksiz ilan edildiği yıllara rastlıyor. Hititoloji, sumeroloji dalga geçilen bölümler olmuştur artık, kısa yoldan köşeyi dönmek varken...

Muazzez İlmiye Çığ, 81 yaşında genç bir araştırmacı. Genç, çünkü aklı hâlâ yıllar boyu ikinci evi olan müzede, bıraksalar yine gidecek, Sumerlerin beş bin yıl öteden gelen seslenişleri ile günümüz insanı arasında yeni köprüler kurmaya çalışacak. Merak etmenin, keşfetmenin heyecanı hâlâ taptaze yüreğinde. Elinizdeki Bilim ve Ütopya'da, **Hatice Kızılyay** ile birlikte ülkemizin ilk sumerologlarından olan Sayın Çığ'ın, binlerce tableti büyük bir titizlikle elden geçirmiş olmanın yaratlığı birikimin ışığında kaleme aldığı son derece önemli bir makalesini okuyacaksınız. Türkiye aydınlanmasının bilim alanındaki yayın organı olmayı hedefleyen Bilim ve Ütopya'ya yakışan bir çalışma: Kutsal kitapların Sumer'deki kökleri.

Türkiye insanı, din olgusuna bir sosyolog gözüyle bakabilmeyi öğrenmelidir artık. Tevrat, İncil ve Kuran'ın; herbiri bir öncekinden ve hepsi de insanlığın onlardan önce ürettiği metinlerden ve söylencelerden kök alması, izlerini taşıması kadar doğal bir şey olabilir mi? Olguya bilimsel bir tarzda yaklaştığınızda öyle. Fakat günümüzde bilim ile dogma keskin bir çatışma içinde Türkiye'de. Aydınlanma yakıcı bir ihtiyaç, dolayısıyla bilim ve bilim insanı da ön cephede. Tüm canlılar gibi insan da evrimleşerek mi bugünkü görünümüne ulaştı, yoksa Adem ile Havva'dan mı geldi? Kutsal denilen kitaplar gökten mi indi, değişmez ve mutlak mıdırlar, yoksa her eser gibi onlar da geçmiş pratiği özetleyen, dönemlerinin koşullarını yansıtan birer metin midirler? Hâlâ bu tartışmaları yapıyoruz, ne yazık ki. Yapacağız ve aşacağız. Bir zamanlar, dünyanın evrenin merkezinde mi olduğu, yoksa güneşin etrafında dönen sıradan bir gezegen mi olduğu; düz mü olduğu, yuvarlak mı olduğu çok önemli bir tartışmaydı. Çok cana, çok acıya maloldu ama aşıldı. Kutsal kitaplar, dünyanın evrenin merkezinde ve düz olduğunu yazıyorlar, çünkü yazıldıkları dönemin bilgi birikimini yansıtıyorlar. Bugün böyle bir iddiada bulunmak mümkün müdür artık?

Bilim ve Ütopya'nın bu sayısının oldukça ilgi çekeceğini umuyoruz. Tüm okurlarımıza sesleniyoruz. Özellikle bu sayıyı, ülkemizdeki aydınlanma mücadelesinin etkili bir silahına dönüştürelim. Çevremizde yayalım,1500 yıllık dogmalardan etkilenmiş arkadaşlarımıza, yakınlarımıza götürelim, okumalarını sağlayalım ve tartışalım.

★★★

8 Mart, Dünya Kadınlar Günü. Biz de bu günü, Mart ayı kapak konumuzu değerli bir bilim kadınının çalışmasına ayırarak, bu örnek kadın bilimciyi sizlere tanıtarak kutlamak istedik. Ayrıca 5 bin sene önceki Mezopotamyalı kadının, Sumerli kadının yaşamını anlatan özgün bir makalesini de sunuyoruz **Muazzez İlmiye Çığ**'ın. 8 Mart, tüm kadınlara kutlu olsun.

★★★

Geçen ay İstanbul'da üniversitelerde Bilim ve Ütopya satan genç arkadaşlarımızın bazı grupların saldırısıyla karşılaştıklarını üzüntüyle öğrendik. Bilim ve Ütopya'ya kim saldırabilir dersiniz? Şeriatçılar mı, faşistler mi, değil. Kontrgerillacılar mı, mafyacılar mı, hayır onlar da değil. Saldırganların kendilerine "solcu" hatta "sosyalist" dediklerini, "İYO-DER'li", "sosyalist gençlik", "sosyalist iktidar" gibi sıfatlar takındıklarını öğrendik. Üzüntümüzün asıl kaynağı budur, yoksa saldırılara alışığız. Bilim ve Ütopya'ya saldırı ve sosyalistlik... Bu ikisinin bağdaşabileceğine inanıyor musunuz?

Bilim ve Ütopya; ülkemizin yetiştirdiği değerli aydınların yazdığı, demokrat, aydınlanmacı, sosyalist geniş bir okur kitlesi tarafından ilgiyle okunan, sahip çıkılan, varolan düzene seçenek oluşturmaya çalışan bir bilim ve kültür dergisidir. Dergimizin daha geniş bir okur kitlesiyle buluşması için çalışan genç arkadaşlarımıza, tüm Bilim ve Ütopya dostlarının, yazarlarının ve okurlarının sahip çıkmasını bekliyoruz. Saldırıya katılanlara da önerimiz, Bilim ve Ütopya okumaları, sosyalizmi, aydınlanmayı, bilimselliği öğrenmeleridir.

★★★

Tüm okurlarımızın, dostlarımızın, ülkemizin bütün kol ve kafa emekçilerinin bayramını kutluyoruz.

Gelecek ay buluşmak üzere, dostlukla...

Aramızda bir Sumerli! Muazzez İlmiye Çığ

Feyza PERİNÇEK
Firdevs GÜMÜŞOĞLU

Yıl 1914. **Muazzez İlmiye** doğduktan 40 gün sonra Birinci Dünya Savaşı patlar. Üç savaş yaşamış. 6 yaşında Kurtuluş treninde Çorum'a giderken, altta cephaneler, üstte **Muazzez İlmiye**.

Muazzez'in İlmiye'si seçilmiş bir ad. Kimsede yok! Hep ilimle uğraşacak. Öyle öğüt veriyor babası. Fransızca öğrenecek, keman çalacak, öğrendiği her şeyi başkalarına da öğretecek.

Zekeriya Bey mektep medrese okumuş, öğretmen.

Muazzez İlmiye, bilimle uğraşmayı babasından öğrenir. Bugün 81 yaşında. Vefa borcunu öder gibi eli hâlâ kalem kâğıtta.

Yurt sevgisinin ne olduğunu da önce babasından öğrenir. İşgal ordusu Pazaryeri'ne girdiğinde, **Zekeriya Bey**, okul bayrağını kurtarır, canından önce.

Yunanlı Kumandan kenti terk ederken, 200 kişilik bir liste verir Kaymakam'a. Kuvayı Milliyecilerin listesi. **Zekeriya Bey**'in adı en başta. "Al bak" der Kumandan, "nasıl insanlarınız var, gör! Cezalandırmamı istediler, bu listedekileri. Ama ben burada doğdum, onun için de yapmadım bir şey."

Okul daha sonra, İ. İnönü'nün karargâhı olur. **Zekeriya Bey**, en güvenilir sivil şahsiyet olarak, **İsmet İnönü**'nün emrinde.

Kurtuluş Savaşı'ndan iki miras kalmış; bağımsızlık ve yoksulluk.

Muazzez İlmiye'nin çocukluğunda, bir örnek şeker satılıyor şekerci dükkânında: Rus şekerleri. Koni şeklinde, tek kalıptan çıkma.

İlk şeker fabrikası açıldığında o gece sevinçten uyuyamaz mahallenin çocukları.

Patiskalar "ecnebi" işi. Mantolar, tayyörler İngiliz kumaşından.

Sümerbank açıldığında, bu kez anneler uyuyamaz sevinçten.

Demiryolları döşendiğinde, dünyanın "en zengin ülkesi olduk" diye gönenirler, bütün bir halk olarak.

Fransız İhtilali'nin yüz yılda yaptığını, onlar 15 yılda kotarmıştır.

Şimdi PTT'nin T'si, Erdemir'in demiri, çok derinlere batıyor.

İlk kemanı, annesinin diktiği şapkalarla alınır.

Keman alınmış, hocalar tutulmuş ama **Muazzez İlmiye**'de kulak yok. "Çalışıyorum, çabalıyorum nafile" diyor. Keman hocası bakar ki, haftada bir saatle olmuyor, ikiye çıkarır. Biri ücretsiz. Bu indirim, daha çok **Zekeriya Bey**'in hatırına. O kadar istiyor ki, kızının bir müzik aleti kullanmasını...

Okul bitiminde konserini verir; **Schumann**'dan birkaç nota.

Ama asıl konserini öğretmen olarak gittiği Eskişehir'de, Cumhuriyet'in Onuncu Yıl kutlamalarında verecek. O kemanıyla önde, öğrencileri arkasında; o çalacak, öğrenciler söyleyecek. Eskişehir'de girilmedik sokak kalmayacak.

Muazzez İlmiye, öğretmen okulunu bitirir, göreve başlar. Ama babasının içine sinmiyor. En yüksektere kadar okumalı kızı! O sırada Dil Tarih Coğrafya Fakültesi açılmış.

İlk kemanı annesinin diktiği şapkalarla alındı.

"**Muazzez**, git Ankara'ya" diyor.

Diyor ama nasıl?

Kaç şapka okutur üniversiteyi!

Ayrıca, eve katkı sırası **Muazzez İlmiye**'de. Maaşını alıyor, doğru babasına veriyor; bütün öğretmen arkadaşları gibi. O zaman öyle. O zaman çocuklar bakıyor ailelere.

Bütün öğretmenler fakülteye giriş dilekçesini yazıyor.

Bir tek **Hatice** ile **Muazzez İlmiye** kalıyor.

Son gün!

Artık bütün bölümler dolmuş, yalnızca yeni açılan Hititoloji bölümünde yer var. Hititolojinin yanına Sümerolojiyi, onun yanına arkeolojiyi, onun da yanına Fransızca'yı ekliyorlar.

Bu bir sürü "loji"nin ne olduğunu bilmiyorlar ama çare yok.

İyi ki çare yokmuş.

Muazzez İlmiye'nin "iyi ki!" dediği bir seçimi daha var. Fakültenin ilk yılı biterken, aklı biraz Almanca bölümüne kayar. Almanca bölümü daha kolay. Burada Hititçe var, Akadca, Sümerce, İbranice var. Zor diller. "Yoooo!" der babası. "**Atatürk** bu fakülteyi, bu şubeler için açtı, Almanca için açmadı. Orada kalacaksın!"

Kalış o kalış.

Böylece, Dil Tarih'e başvuruda sona kalan **Hatice Kızılyay** ve **Muazzez İlmiye**, bu kez "ilk" olmayı paylaşırlar.

Daha neler neler paylaşırlar...

Tek odada, tek yatakta yatar, tek tabldottan yer içerler.

İyiliksever bir aşçının pişirdiği yemeği ısıtacak ocakları yok.

Soba yok.

Para zaten yok.

Muazzez İlmiye, Türkçe ve Tarih dersleri vermeye başlar, **Hatice** okula devam eder. Akşam oldu mu, **Muazzez İlmiye** işten döner, parayı orta yere koyar. **Hatice** ders notlarını.

Tam 3 bin tableti, 20 yıldan çok aynı masada okurlar.

İlk ve tek Sümerolog. "Son" demeye dili varmıyor.

İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Sümeroloji masasının tozu, 32 yıldır alınmıyor.

Aklı, çözülmeyen ve öylece bekleyen 60 bin tablette.

Yani, yıllardır ailesinden haber alamayan gurbetçi gibi mahzun.

Muazzez İlmiye'yi anlıyor musunuz?

TABLETLER 50 YIL DURMUŞ, KİMSE BAKMAMIŞ...

- İstanbul Arkeoloji Müzesine geldiniz. İlk göreviniz neydi?

- Biz, arşive çivi yazıları, tabletleri üzerine çalışmak için tayin olduk. Bizden evvel,1937'de, bizim fakülte açılıp Çivi yazıları bilimi başlayınca, Nazilerden kaçan Dr. **F. R. Kraus**'u, müzeye tayin ediyorlar. O ve biz gelinceye kadar tabletlerin büyük bir kısmı kazılardan çıktığı gibi duruyordu. Bize 1889'dan sonra gelmeye başladı tabletler. Halbuki 1846'da başlıyor, kazılar. Ve bulunan bütün tabletler olduğu gibi dışarılara gidiyor, kimsenin aldırdığı yok, o zaman.

- Kimler yapıyor bu kazıları, hangi ülkeler?

- Fransızlar yaptı. Mesela Halep'te, Musul'da konsolos olan kişiler ilgilenmişler. İngilizler, Fransızlar.

En başta tabletleri görmüyorlar, heykeller var, kazıntılar var... Önceleri ilgilenmiyorlar. Kazılara başlayınca **Asurbanipal**'in kütüphanesi bulunuyor, kocaman bir şey. Olduğu gibi Londra'ya götürüyorlar. Bugün götürmeselerdi ne olacaktı? 1889'dan 1940'a kadar tabletler durmuş olduğu gibi, kimse bakmamış. Halbuki bu adamlar almışlar, götürmüşler, bunları çözmüşler, dillerini, gramerlerini yapmışlar, bir ilim meydana getirmişler. Bak bizim hâlâ duruyor. 32 sene geçti, bizim yerimize bir adam tayin etmediler.

74 bin tablet var, bunlardan olsa olsa 10 bin tanesinin neşriyatı yapılmıştır, hadi bilemedin 15 bin tanesinin.

Ben onlara hiç kızmıyorum, götürdükleri iyi oldu diyorum. Bir ilim yaptılar, yoksa biz nerede yapacaktık.

ASURBANİPAL'İN KÜTÜPHANESİ

Bir İngiliz çivi yazılarını çözüyor. Persapolis kitabelerinden başlıyor. Evvela Persapolis'i görüyorlar, bakıyorlar yazılar var. Çivi yazısıyla üç dilde; Babilce, Elamca ve Persçe. Başta Persçe. Anlamıyorlar, kitabeler var binaların üzerinde, orada, burada. Süs zannediyorlar bunları, kopyelerini alıyorlar, çeşitli çalışmalar yapıyorlar. Birisi diyor ki "bunlar yazıdır", öbürü diyor ki, "bunlar yazıdır ama başka dillerde yazılar, aynı yazı ama başka dil var" diyor. Bir tanesi "bunlar harf yazısıdır" diyor. Bazıları "kelime yazısıdır" diyor. Böylece birçok safhadan geçiyor.

İngiltere'de çeşitli yerlerde başlıyorlar, çalışmaya. 1856'ya kadar bu çalışmalar yapılıyor. Bir metre alıyorlar, dört ayrı memlekette dört bilgine gönderiyorlar. Dördü birden hemen hemen aynı konuyu deşifre ediyor. O zaman, "ha bu artık bir bilim oldu" diyorlar.

Yine bir İngiliz çıkıyor, hem Enteligiens servisinin adamı. Gidiyor, beş ton kitabesini kopya ediyor, 200 metre yüksekte, ip merdivenlerle çıkıyor, yığınlarla satırlar, onları kopya ediyor. Yine üç dilde; Babilce, Elamca, Persçe yazılmış koca kitabeler, onları kopya ediyor.

Persçe'yi çözüyor, onunla beraber Babilce'yi çözüyor. Sonra çivi yazılarına başlıyor, o arada **Asurbanipal**'in kütüpha-

12 Eylül'de Türk Tarih Kurumu'ndan çıkarıldı

Muazzez İlmiye'nin yapıtları: 8 kitap, Türkçe ve yabancı dergilerde yayımlanmış 26 bilimsel yazı, çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış 23 araştırma ve inceleme yazısı. Halen, yayına hazır 10'un üzerinde makale.

Muazzez İlmiye, Münih ve Ann Arbor'da Orientalistler Kongresine; Cenevre, Brüksel, Şikago, Filadelfia Assiroloji kogrelerine katıldı. Filadelfia'da 1988'de "Atatürk ve Türkiye'de Çiviyazıları Biliminin Başlaması" başlıklı konuşması büyük ilgi gördü ve konuşma metni basılarak pek çok Musevi topluluğuna gönderildi. Aynı konuşma İngilizce ve Türkçe olarak ayrıca iki yerde yayımlandı.

1964'te, Roma ve Londra'da açılan Hitit Eserleri sergisinin başkanlığını yaptı.

Türkiye'de birçok derneğin yanısıra dünyada üyesi olduğu kurumlar: Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Amerika'da Academia Medicine and Psychiatriae Foundation, Fellow ünvanı ile.

1980'de Türk Tarih Kurumu üyeliğinden çıkarıldı.

Bilimi Yaratanlar 4/5

nesi çıkıyor, orda sözlükler çıkıyor, o sözlüklere dayanıyorlar.

Asurca, Sümerce, daha yok orta yerde. **Asurbanipal**'in kütüphanesindeki sözlüklerle beraber Sümerce ortaya çıkıyor. Bu arada, Güneyde kazılar başlıyor; Sümer belgeleri çıkıyor. Yavaş yavaş Sümerce de ilerliyor. Sümerce'nin en büyük ilerleyiş devri 1950'lerden sonra oldu.

Kramer'in Sümerce edebiyatında çok büyük rolü var. O, Sümerce'nin yalnızca edebiyatıyla meşgul oldu. 60 yıl! Bütün bir ömür. Sümer edebiyatına ait tabletleri kopye etti, onları deşifre etti. Böylece Sümerce daha geniş bir alana yayılmaya başladı.

Japonlar muazzam ilerliyor. Deli olmak işten değil, bizde maalesef yok. Bizim Sümeroloji şubesi kurulduğu zaman, bütün dünyada bunun adı Asurolojiydi, Asurca. **Atatürk** demiş ki, bırakın şu Samileri, bunun adı Sümeroloji olacak. Dünyada hiçbir memlekette Sümeroloji diye bir şey yok. Asuroloji diye geçiyor. İlk kez bizde. Maalesef, hocamız, o zaman Sümerce de pek ileri değildi, daha çok Akadlara önem verdi. Sümerceye pek önem vermedi, biz çıkıncaya kadar, çıktıktan sonra da. Fakültede kalan arkadaşlar da, daha çok Akadcaya döndüler.

Atatürk'ün ısrarının bir anlamı var. Sümercenin Türkçeye benzediği söyleniyordu. Tek heceli, eklerle geliştirilen bir dil. Hititlerden önce Hatit kavmi var. Onlar da biraz Asya dillerine benziyor. Aslında, Türkler Anadolu'ya Malazgirtle girmedi. Ta baştan itibaren girdi. Hepsinin dili benziyor. Tabii daha çok araştırılması, belge bulunması gereken bir konu.

-Neden Akadca tercih edildi?

-Daha çok Akadca okundu mektepte. Bir ekip kurabilirdik. Birlikte çok şey yapabilirdik. Beceremedik.

Hititolojiden mezun olduğumuz gün, Hitit metinlerini öne aldık. Baktık, Müzede ne kadar Hitit metni var. Hitit Boğazköy'de hafriyat yapılmış, 1906'dan 1912'ye kadar. 1906'da yapılan kanunla, bütün Türk topraklarından çıkan belgeler, İstanbul Müzesine gelecektir diye bir kural konmuş.

1883'te, **Osman Hamdi Bey**, o zamana kadar çıkmış bütün eserler için, "kazılardan çıkan eserler yarı yarıya bölünecektir" demiş. Yarı yarıya bölünmüş. 1903'te, bunun tümü Türkiye'de kalacak denmiş.

Almanlar yapıyor hafriyatı.10 bin tablet çıkıyor. Bunları alıp götürelim, laboratuvardan geçirelim, yayınlarını yapalım diyorlar, götürüyorlar. Bütün tabletler laboratuvardan geçirilir. Kirli oluyor, paslı oluyor, yıkanıyor, kurulanıyor.

Biz geldik, tabletler hâlâ gelmemiş. Hemen müracaat ettik, 1941'de. "Tabletler gönderilsin" dedik. Berlin bölünmemişti daha. İki üç sandık gönderdiler. Yayımlananlardı. Devamlı yazıyoruz, Ruslar işgal ettikten sonra hiç gönderemez oldular. UNESCO'ya müracaat ettik. Yazılar yazdık. Nihayet yakınlarda, 1980'lerde getirtebildiler. Hepsi Ankara'ya götürüldü. İstanbul'da bir miktar vardı. Yayımlanmamış olanları hemen kitap halinde yayımladık. O zaman Hititoloji hocamız da geldi, nasıl kopye yapacağımızı, nasıl çalışacağımızı gösterdi.

Muazzez İlmiye Çığ, Bilim ve Utopya'nın sorularını yanıtlıyor. 74 bin tabletten 3 binini okumuş. Aklı ve gönlü şu anda çözülmeyi bekleyen 60 bin tablette.

1000 SATIR OLAN DA VAR, ÜÇ BEŞ SATIR OLAN DA...

-Okumaya başlama süreciniz hangi aşamalardan geçiyor, nasıl oluyor?

- Birçoğunun üzerinde tuz birikmiş oluyor. Laboratuvarda eritiyorlar. Sonra fırınlara koyuyorlar. Bazı tabletler vaktiyle fırınlanmış oluyor. Özellikle kütüphaneler için hazırlananlar. Hitit tabletleri öyle. Kendileri fırınlamış. Ya güneşte kurutuyorlar ya fırınlıyorlar. Dayanıklı olması için. Tabletleri konu konu ayırıyoruz. Ayırdıktan sonra okuyoruz.

-Bir tableti deşifre ettiğinizde ortalama ne kadar tutuyor?

-1000 satır olan da var, üç dört satır olan da. Efsaneleri gösteren tabletler, atasözleri var.

Önce resimle. Bana hep şunu soruyorlar, çiviyle mi yazıyorlar gerçekten. İşaretler çiviye benzediği için çivi yazısı deniyor diye her yazımda özellikle belirtiyorum.

- O işaretlerin hepsinin anlamı var.

- Tabii.. kimi hece kimi kelime. Harf olarak a, u, i, e var. Dört vokal olarak bunlar. Resim olarak anlatmaya imkân yok. Ayak yapıyor, ayağı anlatmak için; baş yapıyor, başı anlatmak için. Ama resim yetmiyor. Mesela içmeyi nasıl anlatacak? Tutmuş, ağzına bir çanak koymuş. Sonra değiştirmişler.

- Bir adam elinde kovayla nehre su içmeye gidiyor.. Bunu Sümerce anlatabilir misiniz?

-Yok bunu anlatamam. Ama bak şunu söyleyeyim: Gök manasına gelen bir işaret var. "An" diyoruz ona. Aynı zamanda Tanrı oluyor. Birkaç tane olursa yıldız oluyor. "Dingir" Tanrı demektir. Mesela onu aldı diyecek. "Ba an tug". Oradaki "an", tanrı-gök anlamını yitiriyor, hece anlamına geliyor. Zamanla kelimeleri, kelime işaretlerini hece olarak kullanmışlar. Mesela "ha" diye bir işaret, balık anlamına gelir. O işareti yalnız balık olarak kullanmamış, aynı zamanda hece olarak kullanmış. Büyük aşamalar geçirmiş. En azından 3000'lerden İsa'ya kadar kullanılmış. Tam 3000 bin yıllık bir devre.

Bize bir Fin profesörü gelmişti. Oturduk, acaba kaç işaret vardır diye hesaplayalım dedik. Milyonun üzerinde olmalı dedik. Bir işaretin çeşitli okunuşları var. Çok zor, kolay değil.

Ben Hititçeyi çok seviyordum, çok kolay geliyordu bana. O da çivi yazısı. Hitit tabletlerini bitirdik, kopyelerini yaptık, müzede derinlemesine çalışmak zor. Elinde çok az malzeme olur, istediğin kadar çalışırsın. Fakat o kadar geniş malzeme var ki! 74 bin tablet!

-Hepsi Arkeoloji müzesinde mi, Türkiye'nin başka yerlerinde var mı?

-Hepsi Arkeoloji müzesinde. Sümer başka hiçbir yerde yok. Hitit var, Kültepe var. Yeni çıkmaya başladı çok önemli.

-74 binin ne kadarı çözülmüş?

- Biz bütün çalışmamız boyunca 3 bin tablet yapmışız. Bizden sonra da yapsınlar 3 bin. 7 bin de daha önceden yapılmış, ama onlar yeniden elden geçirilmeli.

Muazzez İlmiye (sağda) ve Hatice Kızılyay. Kitaplar da çift imzalı, ölüm ayırana dek.

2500 YILLIK ARŞİV

- Sizin çalıştıklarınız daha çok hangi konulardı?

- Her konu. 2500 yıllık bir arşiv. Var mıdır böyle bir arşiv. Sümerce, Hititçe, Akadça.. Hititler az.

Edebiyat, hukuk, iktisadi belgeler, matematik, astronomi, tıp, bilim konuları.

Muazzam bir edebiyat var. Şiirler, ilahiler, efsaneler, hikâyeler...

Okullar var. İstanbul müzesinde aşağı yukarı 4 bin'e yakın okul tableti var. Nerden anlıyoruz okul tableti olduğunu? Çocukların ders yaptıkları tabletler. Bir tarafta çocuğun yazısı var, öbür tarafta öğretmenin. Güzel bir yazı. Bir de bakıyorsunuz, çocuk onu taklit etmiş. O tabletlerden okulun müfredatını anlıyorsunuz.

Hoca tutmuş bir tablete yazmış. İlk başlayan çocuklar için. a demiş, ba, bi, bu ... böyle bütün heceleri yazmış. Çocukların eline vermişler. Birisi on satırı kopye etmiş. Öbürü, 9. uncu satırdan başlamış,

☞

20 inci satıra kadar kopye etmiş. Kopye ede ede gidiyor.

Biraz daha ilerleyince, kişi adları vermişler, yazıyı öğrenmeleri için. İsimleri sayıp bir tablet yapmışlar.

Daha ilerlemişler, daha büyük şeyleri yazmışlar; hukuki metinleri, antlaşmaları yazmışlar. Çocuklar onları kopye etmiş. Biri bir antlaşmayı kopye etmiş, öteki iki.

Sümer edebiyatına ait yazılar. Bir şiir, bir efsane. Çocuklar kopye etmiş. Birini yazıyorlar, ondan kopye edip, diğer okullara, diğer kütüphanelere gönderiyorlar. 50 ayrı nüsha... Bir parçası bir yerde, bir parçası başka bir yerde bulunmuş, toplayarak, bir metin ortaya çıktı.

ÇARPIM TABLOSU

Çarpım tablosu var.

- Bizimkine benziyor mu?

- Bizdeki küçük. Onlarınki büyük rakamlar. 6 ve 10'luk sistem kullanmışlar. Enteresan bu. Modern matematiğe benziyor. İkisinde de bölmede üstlerine alma kolay oluyor. Mesela onluda, 5'le 10'la bölüyorsun. Bir de ikiyle bölüyorsun. 6'lı sistemde, 6'yla, üçle bölüyorsun. Bölmeler bakımından çok geniş bir imkân veriyor.

Saniyeler hep ordan kalma. Bizde de 6'lı sistem. Saat öyle, dereceler öyle. Çok şey var. 60 saniye, 60 derece... hep oradan gelmiş.

- Başka neler var, ordan gelen?

- Yazdım, Sümer kültüründen zamanımıza ulaşan izler diye. Sanatta var, mimaride var. Kubbeyi bulan, Sümerler. Nişler, sütunlar yapılmış. Büyük bir mimari var. Ziguratlar. Hep hesaba bağlı şeyler.

Mühürleri var. Silindir mühürleri. Silindir şeklinde yapmışlar. Tabletin üzerine koyup gezdiriyorlar, üzerindeki resimler, yazılar çıkıyor. O kadar ince motifler işlemişler ki, hikâyeler işlemişler. Büyük bir sanat eseri.

SÜMER NOTALARIYLA ŞARKI

Yazıyı sanat olarak görüyorlar. En zor sanat yazı diyorlar.

Müzik var. Üç yıl müzik okuyorlar. Çeşitli çalgıları var. Telli çalgılar, nefesli çalgılar var; kaval, ney, flüt. Harp ve lir var. Nota bulundu çivi yazılarında. Çivi notalarından küçük bir melodi yaptı Amerikalılar. Kaseti bende var, göndermişler.

Bir de Ugaritlerde buldular. Ben görmedim hiç.

Mabedlerde büyük şölenler oluyor. İlahiler söylüyorlar. Tanrıları eğlendiriyorlar. Tanrıları, mabedleri övüyorlar. Hangi çalgılarla çalınacağı o ilahilerin altına yazılıyor. Dümbelekle mi, telli sazla mı, ayrıca belirtiliyor şiirlerde.

- Mektup var mı, haberleşme türü olarak.

- Çok. Mektupları da, antlaşmaları da çamurdan yazmışlar, tableti yazmışlar, üzerine tekrar bir çamur sıvamışlar, onun üzerine içindekinin aynını yazmışlar. Kopyesi halinde. Üstü kırılırsa alttaki kalsın.

SU YERİNE BİRA İÇİYORLAR!

Habercilerin yollukları var. Filanca falan yere gidiyor diyor. Verilecek yolluklarını saymış: ekmek, bira

- Bira var mı o zamanlarda?

- Hem de nasıl. Bira ve şarap. Irak birası dünyanın en iyi birasıymış. Çünkü o zamandan geliyor. Sonra, nehir kenarında falansa, mutlaka balık veriyorlar. Balığın yanında soğan, yağ.

Tabii uzun yol. Eşeklerle gidiyorlar. At yok o zaman. At çok geç ortaya çıkmış. 2000'lerde ata ait belgeler var ama, binek hayvanı olarak kullanıldığı hakkında pek bir şey yok. 1500'lerde Kasidler geliyor, Orta Asya'dan. Onlarda birdenbire bir at kültürü ortaya çıkıyor.

Kemal Çığ'la düğün fotoğrafları. Muazzez İlmiye, kocasıyla tanışıp evlenmesini şöyle anlattı: "Ankara'ya gelirken, babama, evlenmeye hiç niyetim olmadığını söyledim. Gerçekten öyleydi. Ama geldim üç ay sonra adamı buldum!" Bulmayacak gibi değil! Meslektaş sayılırlar. Kemal Çığ, mesleğinden geriye çok değerli izler bırakan bir Türkolog. Topkapı Sarayı'nın müdürlüğünden emekli oluyor ve bir süre sonra da, yaşamını yitiriyor. Çok özgür, saygılı, sevgi dolu bir hayatı paylaşıyorlar.

Ata dair bir iki atasözüne rastladık o kadar.

- Tıp..

- Bir kere bir reçete bulundu. Hiç sihirden falan söz edilmiyor. Çeşitli malzemeler kullanmışlar. Hayvan kabukları, otlar, madenlerden... İçilecek ilaçlar daima birayla içiliyor. Su yerine bira içmişler. Su var ama. Bizimkiler birayı içki diye yasaklıyorlar!

Sürme var. Lapa şeklinde koyma var. Çeşitli ilaçlar. Sihir kullanılmış ama son bulunan reçetede adı hiç yok.

Mesela Babillerde, Sümerlerden sonra, bir tarafta hastalık bir tarafta kullanılacak ilaçlar yazılı. Başağrısı diyor, şöyle ağrıyor vb. ilacını yazıyor. Böyle metinler var.

Mezopotamya'daki kazılar yapılıncaya kadar, bütün kültürün Yunan'dan geldiği söyleniyordu. Bugün hâlâ okuyorum, "bu Yunan'dan şu Yunan'dan" diye yazıyor. Ben de, "ay bu Yunan'dan değil, şu Yunan'dan değil" diye düzeltmekten bir hal oluyorum. Avrupa da öyle, Amerika da öyle. Bütün dünya her şeyi Yunan'a bağlıyor. Hayır her şey Sümer'e bağlı. Tabii Yunan da birçok şey yapmış, ilaveler yapmış, o başka.

Bilmiyoruz, kimbilir daha ne yazıtlar var toprağın altında.

Bizim müzede incelediklerimiz; hukukiler var. Babil hukukileri. Daha önceki devrin hem hukuki hem iktisadi metinleri. Ayırdık, kopye ettik. Kopye ederek dünyaya veriyoruz ki onlar da çalışsın. Bizim işimiz, onları ayırabilmek, ne olduğunu ortaya koyabilmek.

Sümer edebilerini hemen hemen bitirdik. Çok küçük parçalar kaldı.

1978'lerde, **Kramer**'i getirttim. Ankara'ya, Dışişleri Kültür Dairesi'ne, gittim, harcırah alıpttım getirdim. O küçük parçaların transkripsiyonunu yaptırttım ona. Neye ait olduğunu o daha iyi biliyor. Bir çocuk vardı, kopyelerini yapacaktı. Ayrıldı ve öylece kaldı. Belki bir ecnebi gelir yapar.

- Peki neden Sümerce'ye yönelmiyor araştırmacılar. Cumhuriyetin ilk yıllardaki politikası neden terk edildi?

- Hititoloji gayet iyi bizde. Sümerceye hiçbiri yanaşmadı. Sümerce kapanmadı, ama öğrencisi çok az. Ne öncekiler önem verdi, ne sonrakiler.

Biz başladığımızdan itibaren Sümerce üzerinde durduk. Sümer hukuki metinleri, birinci devrin ikinci devrin iktisadi metinleri, edebi metinleri derken tamamiyle Sümerceye dönmek zorunda kaldık.

Kim geldiyse beraber çalışalım dedik. Onlar da memnun oldu. Onlar gidiyordu bir süre sonra, biz çalışmayı ilerletiyorduk. Çok şey öğrendik. Kitaplar gönderdiler bize. Senelerce Kütüphaneye kitap alınmadı. **Kramer**, bir kongrede, "herkes gidip ordan istifade ediyor, kitapları yok, biraz kitap gönderin" demiş. Bir kitap yağdı bize o zaman. Tabii yaptığımız çalışmalara karşılık. O kadar çalışmasak kimse göndermezdi.

ÜÇ KUŞAK MEKTUP: BÜYÜKBABA-BABA-ÇOCUK

Şimdi Kültepe tabletleriyle uğraşıyorlar. Kültepe çok önemli. Anadolu'nun 4000 bin yıl önceki bütün kültürünü ortaya koyuyor.

Üç neslin yazıları var. Büyükbaba, baba, çocuk. Mektupları, bütün yazışmaları, Antlaşmaları; ev satmış, ev almış, arsa çekmiş, kiralamış... Asur'a mektup yazmış, ordan gelmiş. Hem göndermişler hem de bir kopyesini alarak saklamışlar.

Ne kadar güzel mektuplar.

Birisi diyor ki, kaçak mallar var, sakın ha o malları birden kaçırayım demeyin, burada bütün insanlar el ele vermiş, hemen hükümete ihbar ederler. Onun için parti parti götürün, şuna verin diyor. Eğer onlar yakalanmazsa, ötekileri de götür diyor.

Bir kadın kocasına mektup yazıyor, Asur'da. Sen orada karılarla geziyorsun, eğleniyorsun, bütün yükü üzerime bıraktın diyor. Kadın orda da aynı yani.

BAŞRAHİBE'NİN ŞİİRLERİ

- Kadında bir karşı çıkış var mı o dönem?

- Bir olay anlatayım size. Sümerli adamın karısının çocuğu olmuyor. Adam çocuk istiyor. Kadın, birisini kendi eliyle kocasına veriyor. Ama bir antlaşma yapıyor. "Bunu getiriyorum sana ama bir şartım var. Bunu sana kızkardeşim olarak getiriyorum, beni atacak olursan bunu da götürürüm!" diyor. Kendini güvenceye alıyor.

- Sanatta kadın imzası ne kadar?

- Sümerlerde ilginç bir durum var. Şairler genel olarak adlarını koymamışlar, şiirlerine. Bir imzaya rastladık: **Ludingirra**. "Tanrının kulu" demek. Babası ölmüş, babası için şiir yazmış. Annesine çok güzel bir şiir yazmış. Karısı ölmüş onun için yazmış.

Bir de kadın şair var. MÖ 2500 yıllarında. Başrahibe, Akad kralı **I. Sargon**'un kızı. Babası Sümerli değil yani. Herhalde annesi Sümerli. Kızın adı Sümerce.

KADIN DİLİ...

Sümer edebiyatında kadın dili diye bir şey var. Kadın bazı kelimeleri kendine göre söylüyor. Bizde de varmış. Bir yerde gördüm, şimdi tam olarak söyleyemeyeceğim. Bu kadın çok şiirler yazmış. Bu şiirler çoğaltılmış, her yere gönderilmiş. Hem Başrahibe olarak bütün mabedi idare etmiş, hem şair olarak ortaya çıkmış. Şiirleri, 500 sene sonra yeniden etüd edilmiş.

Kadın dilini, MÖ 1800-1900'lere ait belgelerde buluyoruz. Ondan evvel Sümer edebiyatına ait pek bir şey yok elimizde. 2500'lerde yazılmış. Fakat o kadar az ki, yazılar o zaman çok değişik. Hâlâ tam çözülemiyor.

Suriye'de Evla diye bir yer kazıldı. Burada 15 binden fazla çivi yazılı tablet çıktı. Biz metinlerden biliyoruz, oraya ticaret yapılıyor. Muhakkak orda bir şeyler var diyorduk. Güneyde Kaza nehri diye bir yerde kazı yaptılar, orda bir tablet bulunmuş. Aynı çağa ait. Çok büyükmüş.

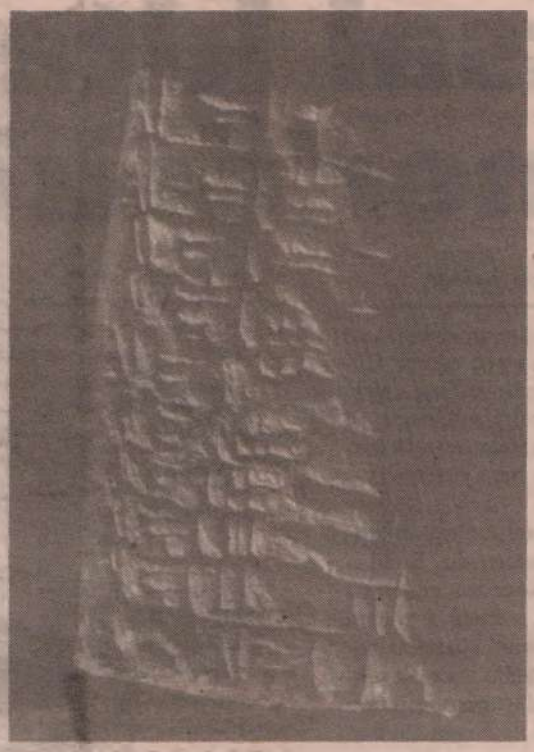

Hepsinin kitaplıkları var. Edebi metinlerin katoloğlarını yapmışlar. 8 katolog bulundu. Sözlükler yapmışlar; Sümerce Akadca. "Aşk mektubu" (solda), "Köleliğe itiraz" (ortada); "Çarpım tablosu" (üstte).

Orada Sümer edebiyatını buldular. Metinler, tam anlaşılmıyor daha. Sümer edebiyatını Babiller alıyor, ilaveler yapıyor, değiştiriyor, bazen aynı konuyu alıyor.

HAMMURABİ GELİNCE SÜMER DİLİ YOK OLUYOR

Sümerler, başta şehir beylikleri halinde. Sonra birleşiyor, bir bütün oluyor, bir devlet oluyor. O devlet yıkılıyor tekrar şehir beylikleri oluyor. Tekrar birleşiyor devlet oluyor. Yeniden yıkılıyor, yeniden kuruluyor. Üçüncü Ur devrinde de yeniden birleşip büyük devlet oluyor. Sonra tekrar şehir beyliklerine ayrılıyor.

Evvela isim şehri oluyor. O devirde son derece edebi metinler yazılıyor.

Babil devri üç krallık oluyor. **Hammurabi** çıkıyor ve ondan sonra artık, Sümer dili ortadan kalkıyor. Akad dili başlıyor. Sümer dili, eski çağda Yunanca, orta çağda Latince gibi **İsa**'nın doğumuna kadar devam ediyor. Dinde ve edebiyatta devam ediyor. **Asurbanipal**, kütüphanesini yaptırıyor, bütün eski belgeleri getirtiyor. En eski Sümer belgelerini. Kimi yerde gidin kopye edin diyor.

SÜMERCE VE AKADCA SÖZLÜKLER

Hepsinin kitaplıkları var. Edebi metinlerin katoloğlarını yapmışlar. 8 katolog bulundu. Bir kısmı incelendi.

Sözlükler yapmışlar. Sümerce Akadca sözlükler yapmışlar. İki dilde. Hititlerde beş dilde yapmışlar sözlükleri.

- O zaman Akadca biliyor musun diye soruyorlardı herhalde.

- Evet. Akadlar, Sami. Arap kültürü. Onlar memleketi işgal etmeye başlamışlar. Yavaş yavaş kendi dilleri baskın çıkıyor. Ama Sümerce resmi dil, bir zamana kadar. **Hammurabi**'de resmi dil olmaktan çıkıyor. Yok olmuyor ama konuşulmuyor artık. Tercüme etmişler satır satır. Akadcasını yazmış, altına Sümercesini. Ya da Sümercesini yazmış altına Akadcasını.

1900'lerde yazılmış Sümer edebi metinleri, 1500'lerde başka yerde çıkıyor. Bir anneye ait. O şiir Hitit arşivinde de çıktı, Ugarid arşivinde de çıktı. Bir Sümerin yazdığı şiir 1500 yıl sonra başka bir memlekette okunuyor. Demek ki bir kültür alışverişi var. Hititlerde çivi yazısı var. Ugaridler de çivi yazısını almış. Onunla beraber kültürünü de alıyor.

Okullar açmışlar. Bir tarafta çocukların yazısı, öbür tarafta öğretmenin. Müzik var. Kaval, ney, flüt, Harp ve Lir. Halk kadını mal alıyor satıyor, ortak oluyor, Kefil olabiliyor. Tanık oluyor. Doktorluk, sekreterlik, berberlik, sihirbazlık var kadın mesleği olarak. Birahaneleri kadınlar işletiyor. Anadan kıza geçiyor, işletmesi.

MUAZZAM BİR KANAL TEŞKİLATI

- Sümerlerin Orta Asya'dan geldiklerine ilişkin bir tez var.

- Sümerlerin orada yerli olmadığı tespit edildi. Neden? Bazı kelimeler, bazı yer adları Sümerceye geçmiş ama Sümerce değil diye tespit ediyor dilciler. Buna göre diyorlar ki, Sümerlerden önce birileri vardı burada, ama kim bilinmiyor. Sümerlerin bir destanları var. O destandan, İran'ın kuzeyine doğru bir yerde Sümer şehir beyliği olduğu anlaşılıyor. Orada aynı Aşk Tanrıçasına tapıyorlar. Destanda gidip gelmeler var. Oradan maden geliyor Sümer'e, Sümer'den de tahıl gidiyor. Kuzeyden, Asya'dan gelmiş olmaları lazım deniyor.

Bir başka teze göre, deniz yoluyla geldiler. Hindistan'ın batısında bir medeniyet buldular. Muhencodaro harappa diye bir yer buldular. Sümer medeniyetine çok benziyor. Sümerler de hep diyorlar ki, kendileri, deniz yoluyla şunlar geldi bunlar geldi, uzak yerden. Buna bakılarak, Hindistan yoluyla Güney'den gelmiş olabilirler diyorlar. Bana göre her iki taraftan da gelmiş olabilirler.

Bir de şu soruluyor: Kuzey'den gelenler neden en aşağılara inip yerleştiler? Daha yukarıda yerleşebilirlerdi. Acaba orada daha güçlü insanlar vardı da, yerleşemediler mi? Ya da deniz yoluyla geldiler hemen oraya barındılar.

Geldikleri zaman muhakkak ki, orası kurak bataklık bir yerdi. Bataklıkları kurutuyorlar. Muazzam bir kanal teşkilatı kuruyorlar. İlginç olan, Mezopotamya'da, bulundukları yerde hiç maden yok. 3000'lerde Ur kral mezarları çıkıyor; mükemmel bir maden işçiliğine ait eserler çıkıyor. Maden olmayan yerde maden işçiliği nasıl olabilir? Demek ki bunlar, madeni olan bir yerden geldiler.

Taş oymalar yapıyorlar. Memlekette taş yok. Dışardan taş getirip heykeller yapıyorlar. Metinlerde anlatıyorlar. Şu şurdan geldi, bu burdan geldi diye. Binalarını bile dışardan getirdikleri taşla yapıyorlar. Ağaç da yok.

SOSYAL ADALET TANRIÇASI

- Yaygın bir köle emeği kullanılıyor mu?

- Köle var. Fakat kölelerde büyük bir hak var. Kaçan bir köle!

Mesela bir metin var, kaçan bir köleyi sahibi bulup mahkemeye gidiyor. Mahkemede kendi kölesi olduğunu kanıtlayıp öyle alabiliyor. Daha sonraki Amerikan köleleriyle karşılaştırmak mümkün değil. Evlenebiliyor, azad olabiliyor. Kuran'da köle mal sanılıyor. Kadın da mal da, köle temelli mal. Köle senin kolunun hakkı diyor. Sümer'de kölelerin daha iyi bir durumu olduğu görülüyor. Sümerlerde göze göz dişe diş yok. Daha insancıl.

-İşkence, eziyet var mı?

- Bir tanrıça var. Sosyal adalet tanrıçası. Karısına eziyet eden kocaları, anasına eziyet eden çocukları, çocuğuna eziyet eden anaları yargılıyor ve cezalandırıyor.

ESKİ KADINLAR İKİ KOCA ALABİLİYOR!

- Ataerki de daha sonraki gibi katı değil.

- Anaerkil olmalı diye düşünüyorum, daha önceki çağlarda. Bir yerde diyor ki, iki koca alabilirdi eski kadınlar. İlk zamanlarda Sümerlerde kadınlar, kraliçe olmuş. Sülale kurmuş bir kadın. Bir kraliçe sülalesi. 2500-2600'lerdeki metinlerde kraliçelerin birçok antlaşmaları, satın almaları var. Daha sonra bitiyor. Gerçekten mi bitiyor, yoksa metinler mi yok, bilemiyoruz.

-Kral metinlerinde artış oluyor mu?

- Krallara ait metinler pek yok. İktisadi ve hukuki metinlerde bu kraliçeler bayağı işler yapmışlar ve bunları yazdırmışlar. Hareketli bir halleri var. Kral mezarlarından ayrı kraliçe mezarları yapılmış. Onları merasimle, etrafıyla gömmüşler. Hititlerdeki gibi kral ve kraliçenin beraber olmasını görmüyoruz.

- Halktan kadınların durumu nasıl?

- Halk kadını her tür muameleyi yapabiliyor. Mal alıyor satıyor, ortak oluyor, erkekle ortak olabiliyor, kocasıyla. Kefil olabiliyor, garanti oluyor. Tanık oluyor. Bir erkeğe iki kadın tanık gibi değil. Kadınlarla ilgili işlerde tanıklar daha çok kadın. Kadın mesela borç alıyor, tanığı kadın. Ev alıp satıyor, tanığı kadın. Herhalde arkadaşını götürüyor.

- Kadınlar hangi işlerde çalışıyor?

- Doktorluk, sekreterlik, berberlik, sihirbazlık var kadın mesleği olarak. Birahaneleri kadınlar işletiyor. Yalnızca kadınlara mahsus. Ayrıca anadan kıza geçiyor, işletmesi.

-Fahişeler de değişik galiba.

- İki türlü. Mabedlerde fahişelik yapanlar var; bunlara kutsal kadın deniyor. Tanrının seks görevini yapıyor, diyorlar. Başlarını örtüyorlar. Mecburlar. Diğer kadınlardan ayrılmaları için.

Bir de sokak fahişeleri var. Bir yerde diyor ki, fahişe gibi konuşma. Demek kınanan bir durum.

Sümerlerde mabed fahişeleri başlarını örtmek mecburiyetinde. MÖ 1500'lerde bir Asur kralı çıkıyor, bir kanun yapıyor. O kanunun bir maddesinde diyor ki, bundan sonra bütün evli ve dul kadınlar, başlarını örtecek. Ama sokak fahişeleri, kızlar ve köleler örtemeyecek diyor. Sokak fahişeleri örterse büyük ceza var.

- Mabed fahişeleri evlenebiliyor mu?

- Evleniyor ama bazılarının çocuğu olmaması lazım. Onların dereceleri var. Bunun nedeni, burası Allahın evi olduğu için, onlar da Allahın gelini. Dolayısıyla doğacak çocuk da, Allahın çocuğu olacak. **İsa**'nın da Allahın çocuğu olması bu yüzden. Kimse söyleyemiyor.

- Kadınlara uygulanan sınırlamalar, baskılarla kadının hareme kapatılması arasında bir paralellik gördünüz mü?

- Kadınların hakları Samiler geldikten sonra yavaş yavaş yok oluyor. Sümerde sahip olduklarını kaybediyorlar. Göze göz dişe diş de Samilerle başlıyor. Sümerler daha barışçı, daha insancıl. Çocuk hakkını koruyor. Çocuğa eziyet etmeyeceksiniz diyor. Çocuğa eziyet eden anneyi cezalandırıyor Tanrıça.

Kutsal kitapların Sumer'deki kökleri

Muazzez İlmiye ÇIĞ

Sumerliler bundan en az 6000 yıl önce Asya'dan göç ederek Güney Irak'a, Dicle ve Fırat nehirleri arasına gelip yerleşmiş ve orada izleri zamanımıza kadar ulaşan büyük ve köklü bir uygarlık kurmuşlardır.

Bu uygarlığın en önemli buluşu dillerine göre bir yazı icat etmeleridir. Bundan hemen hemen 5 bin yıl önce icat edilen bu yazı, evvela anlatılmak istenen nesnenin resmini yapmakla başlamış, yüzyıllar boyu geliştirilerek her istenileni yazacak şekle getirilmiştir. Yazıyı oluşturan çizgilerin çiviye benzemesi nedeni ile bugün Çiviyazısı olarak adlandırılan bu yazıyı, Sumerliler zamanındaki komşu halklar ve daha sonra gelen Babiller, Asurlular, Hititler, Hurriler, Urartular alarak kendi dillerini yazmışlar, Ugarit ve Persler de bundan harf yazısı yaparak yararlanmışlardır.

Bu yazı tablet adını verdiğimiz yumuşak kil levhalar üzerine yazılmış, güneş ve fırınlarda kurutulmuş olduğundan binlerce yıl toprak altında çürümeden kalabilmiştir.

Bu tabletler geçen yüzyılda başlayan kazılarda çıkarılmış, kısa sürede yazıları okunmuş, dilleri çözülmüş ve böylece Sumerlilerle birlikte Ortadoğu toplumlarının tamamıyla unutulmuş 3 bin yıllık tarihi gözler önüne serilmiştir. (1)

İ.Ö. 3000 yıllarında Sumer'de, düşünen, etraflarında gördüklerini inceleyen ve onların nedenlerini araştıran aydın fikir adamları ve yazarları bulunuyordu. Onlar evrenin başlangıcını, işleyiş nedenlerini araştırmışlar, güneş, ay ve yıldızları, doğal olayları incelemişlerdi. Bu gözlemlerinin sonucu, bir taraftan bir gök bilimi geliştirirken, diğer taraftan bunların var olmasını ve düzenli olarak işlemesini sağlayan "tanrı" adını verdikleri bazı güçlerin bulunduğuna inanarak çok tanrılı bir din yaratmışlardı.

Sumer rahipleri ve din bilginleri bu tanrıları sevindirmek, etkilemek ve kızgınlıklarını yatıştırmak amacı ile coşkulu ayinler, bayramlar, törenler düzenlemişler, saz şairleri, akademi şair ve yazarları da tanrılarla ilgili çok zengin ve renkli bir edebiyat yaratmışlardı. Efsaneler, ilahiler, kasideler, ağıtlar, hikayeler, destanlar, atasözleri gibi çeşitli türlerden oluşan bu edebiyatın Ortadoğu halklarına ve dinlerine olan etkisi, tabletler okundukça açığa çıkmaktadır.

Batı dünyasında Sumer kültüründen Tevrat'a geçen konular üzerinde bazı çalışmalar yapıldı. Fakat bunlar hakkında Türkçe bir yayın yoktu. Diğer taraftan bu konulardan Kuran'da var mı idi, varsa ne şekilde bulunuyordu, şimdiye kadar araştırılmamıştı. Bu nedenle, Sumer inanış ve efsanelerinden Tevrat ve Kuran'da bulunan konuları birlikte araştırmaya karar verdim. Kuran'da bunlarla ilgili ayetleri; Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı, Ankara 1961 ile İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Müdürü Dr. Ali Özek başkanlığında 5 kişi tarafından hazırlanıp 1987 tarihinde Medine'de basılmış Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali'nden karşılaştırmak suretiyle aldım.

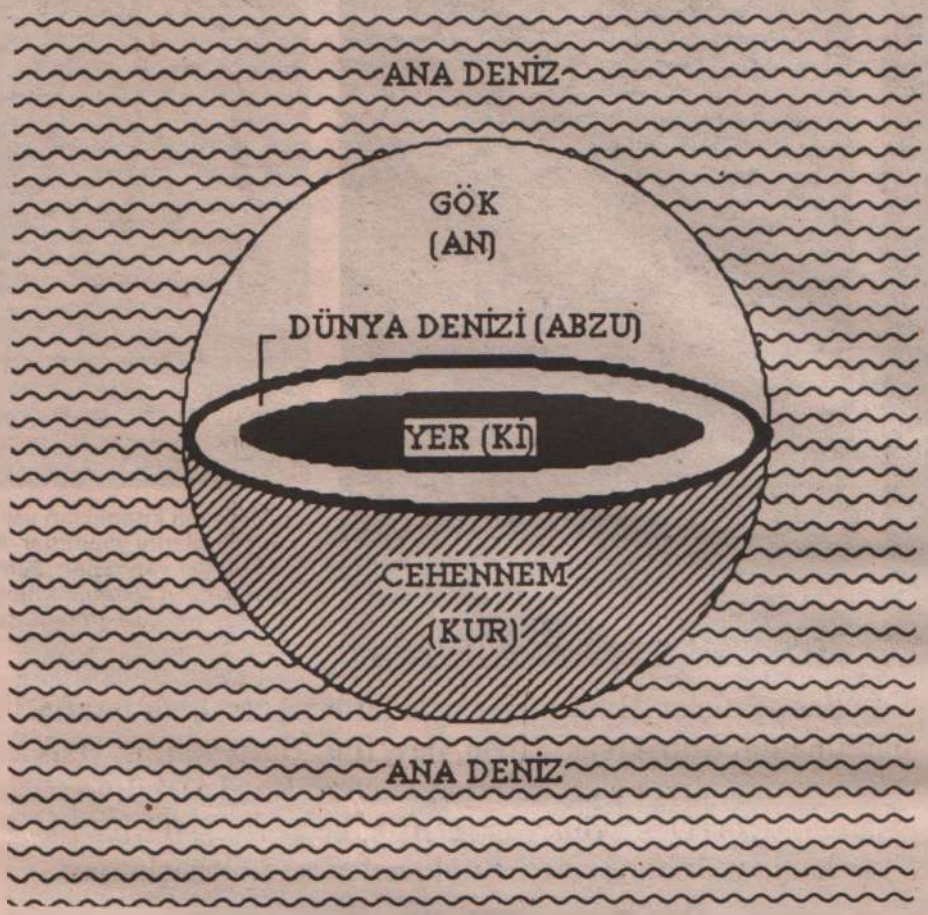

Sumerlilere göre dünyanın şeması
(Kaynak: S. N. Kramer, Tarih Sümer'de Başlar, Kabalcı Yayınevi, s.95)

Kuran'da, Tevrat'da olan konuların hemen hepsinden söz edilmişse de, daha kısa, yüzeysel ve çeşitli surelere dağılmış biçimde yer alıyor.

Gelecekte yeni bulunacak metinlerle konuya ekler yapılabilecektir. Çünkü Sumer din ve edebiyatına ait henüz bilinmeyen veya kırıklıkları dolayısıyla tam çözülemeyen metinler olduğu gibi hâlâ toprak altında da pekçok tabletin bulunduğu kuşkusuzdur. Bununla birlikte, eldeki malzemenin bile, Sumer kültürünün daha sonraki dinler üzerindeki etkisini okuyuculara göstermeye yeterli olduğu kanısındayım.

Bu yazı, Türk Tarih Kurumu'nun yayımladığı *Belleten* adlı derginin yeni çıkacak olan 223. sayısında da yer alacaktır.

SUMER DİNİ

Sumer dini çok tanrılı bir dindi. Dünyada görülen, hissedilen her nesnenin bir tanrısı vardı. Tanrılar insan görüntüsünde, fakat ölümsüz ve insanüstü güçlere sahipti. İnsanlar gibi onların da çocukları ve eşlerinden oluşan bir aileleri bulunuyordu. Bu aileler kral gibi bir baş tanrı altında toplanmışlardı. Tanrılar da insanlar gibi sever, üzülür, kızar, kıskanır, kavga eder, kötülük yapar, hastalanır, hatta yaralanabilirdi. Yer, gök, su, hava tanrıları yaratıcı, diğerleri idare edici tanrılardı.

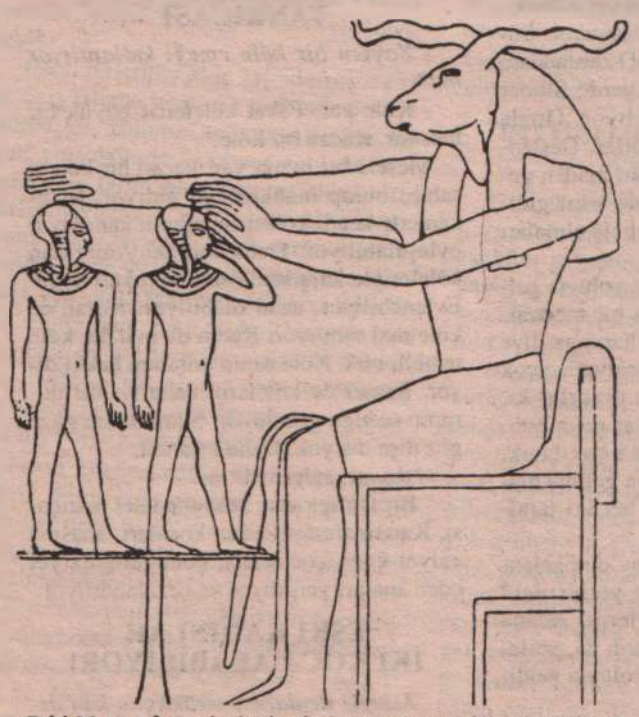

Eski Mısır efsanelerinde de insan çamurdan yaratılmış. Bir Mısır rölyefinde, tanrı Khenemu olarak tasfir edilmiş kral Amonhotap III çömlekçi çarkında çamurdan insan yaparken.

Sumerliler bu tanrılar alemi hakkında pek çok hikaye geliştirmişler, şiirler yazmış, ilahiler bestelemiş, törenler düzenlemiş ve bütün bunları yazıya geçirerek zamanımıza kadar ulaşmasını sağlamışlardır. Sumerlilerin edebiyatları ile birlikte dinleri de daha sonraki toplumları etkisi altına almıştır. Onların kurdukları çok tanrılı din yavaş yavaş tek tanrıya dönüşerek bugünkü dinlerin temelini meydana getirmiştir. Fakat bu arada diğer tanrıları da tamamıyla yok olmayarak bu dinlerde melekler, cinler, şeytanlar halinde varlıklarını korumaktadır.

Kralların nasıl sarayları varsa tanrıların da evleri olmalı idi. Sumerliler bunun için görkemli tapınaklar, yanlarında basamaklı kuleler yapmışlardı. Bu tanrı evleri daha sonra sinagoga, kiliseye ve camilere yerini verdi. (2) Sumer tapınak okulları müslümanlıkta medreselere dönüştü. Camilerin ve minarelerin üstündeki yarım ay, Sumer ay tanrısının sembolüdür. (3)

Sumer kralları, tanrının yeryüzündeki vekili sayılıyordu. Bu inanç Hıristiyanlıkta Papaya, Müslümanlıkta Halifeye geçerek devam etmiştir.

EVRENİN YARATILIŞ EFSANESİ, SUMER, TEVRAT VE KURAN'DA AYNI

Sumer efsanesine göre evrende ilk olarak Tanrıça **Nammu** adında büyük uçsuz bucaksız bir su vardı. Tanrıça o sudan büyük bir dağ çıkarıyor. Oğlu hava tanrısı **Enlil**, onu ikiye ayırıyor. Üstü gök oluyor, gök tanrısı onu alıyor. Göğün altındaki yer ise yer tanrıçası ile hava tanrısının oluyor. Bilgelik tanrısı ile hava tanrısı, yeri bitkiler, ağaçlar, sularla donatıyor. Hayvanlar yaratılıyor ve hepsini idare edecek tanrılar meydana getiriliyor. (4)

Tevrat Tekvin 1:2-9'da evrenin yaratılışı şöyle anlatılıyor: "Suların yüzü üzerinde allahın ruhu hareket ediyordu. Allah suların ortasında kubbe olsun, suları ayırsın dedi ve allah kubbeyi yaptı. Altta olan suyu üstte olan sudan ayırdı ve allah kubbeye gök ve alttaki kuru toprağa yer dedi." Bundan sonra yerin bitkiler ve hayvanlarla donatımı geliyor.

Kuran sure 21:30'da ise, "Gökler ve yer yapışık iken onları ayırdığımızı, bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi?" deniyor.

Burada Sumer ile Tevrat hikayesi birbirine çok yakın. Kuran çok yüzeysel. Fakat ana fikir; gök ve yerin başlangıçta bitişik olması, bunların sudan çıkması hepsinde ortak. (5)

HEPSİ İNSANI ÇAMURDAN YARATIYOR

Sumer'de tanrılar, özellikle dişi tanrılar çoğalmaya başlayınca işlerinin çokluğundan, yiyeceklerini hazırlamanın zorluğundan yakınıyorlar ve bütün tanrıları var eden deniz tanrıçası **Nammu**'ya bir çare bulması için yalvarıyorlar. O da bilgelik tanrısına bilgeliğini ve marifetini göstermesini söylüyor. Bilgelik tanrısı yumuşak kilden şekiller yapıyor ve tanrıçaya sesleniyor: (6)

"Ey annem! adını vereceğin yaratık oldu,
Onun üzerine tanrıların görüntüsünü koy
Dipsiz suyun çamurunu karıştır,
Kol ve bacaklarını meydana getir.
Ey annem! yeni doğanın kaderini söyle!
İşte o bir insan!"

Bu iş esnasında bütün tanrıların annesi, yer tanrıçası, doğum tanrıçası ve bilgelik

tanrısı olmak üzere 4 tanrı birlikte bulunuyorlar. Tevrat Tekvin 2:7'de de, "Rab allah yerin toprağından adamı yaptı ve onun yüzüne hayat nefesini üfledi ve adam yaşayan can oldu" deniyor.

Tevrat'ta insanın yaradılışı iki türlü anlatılmış:

Tekvin Bab 1:26'da, Allahın yeri, göğü, yıldızları, bitkileri hayvanları yaratışı anlatıldıktan sonra şunlar söyleniyor: "Allah dedi: Suretimizde benzeyişimize göre insan yapalım! O yeryüzünde herşeye hakim olsun. Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı ve onları erkek ve dişi olarak yarattı."

Böylece yaratılmanın son günü 6. gün bitiyor. Talmud'a göre bu ilk **Adem**'le birlikte yaratılan kadının adı **Lilith**'dir. Bu kadın kendini **Adem**'le eşit görüp, onun sözünü dinlememiş ve bir dişi cin olmuş, erkeklere sataşmaya başlamış. Yakaladığı bir erkeği bırakmazmış. Özellikle ayın yedinci günü erkekler için büyük tehlike imiş. Bu **Lilit** Sumer aşk tanrıçası **İnanna**'nın ağacına yuva yapıp onu kestirtmeyen bir cinin adı. (Bkz. **Hartmut Schmökel**, Das Land Sumer, Stuttgart 1962, s.141.)

Allah daha sonra **Adem**'i topraktan, karısını da kaburgasından yaratıyor. Görüldüğü gibi Tevrat'ta bir yerde insan 6. günde erkek ve dişi olarak yaratıldığı halde, tekrar erkek çamurdan kadın onun kaburgasından yaratılıyor.

Kur'an'da insanın yaratılışı çeşitli surelerde değişik tarzda geçiyor:

"İnsanı süzme çamurdan yarattık." (*Sure 23:12*)

"Allah insanı pişmiş çamura benzeyen balçıktan yarattı." (*55:14*)

"Allah nezdinde İsa'nın durumu Adem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı." (*3:19*)

"O ki yarattığı herşeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır." (*32:7*)

"Çünkü bizi çamurdan yaratan, ölüm zamanını takdir eden ancak odur." (*6:2*)

"And olsun ki, biz insanı (pişmiş) kuru bir çamurdan, şekillenmiş cıvık bir balçıktan yarattık." (*15:26*) Bu ayetin diğer bir çevirisi de şöyle: "And olsun ki, insanı balçıktan, işlenebilen kara topraktan yarattık." "Rabbin meleklere: ben, balçıktan, işlenebilen kara topraktan bir insan yaratacağım, onu yapıp ruhumdan üflediğimde ona secdeye kapanın." (*27:28*) "Bunun üzerine, iblisin dışında bütün melekler hemen secde ettiler. Allah: Ey iblis! seni secde edenlerle beraber olmaktan alıkoyan nedir? dedi. 'Balçıktan, işlenebilen toprak-

I.Ö. 3 bin yıllarına ait bir silindir mührü. Üzerinde boynuzu ile bir tanrı, karşısında bir kadın, orta yerde ağaç, ağaçta iki taraflı yılan, tanrının arkasında da yukarıya doğru uzanmış başka bir yılan bulunuyor. Bu kompozisyon Tevrat Tekvin 3: 8-14'deki yasak ağaç ve yılanın kadını kandırmasını yansıtıyor gibi yorumlanmak istenmiştir.

tan yarattığın insana secde edemem' dedi. 'Öyle ise defol oradan sen artık kovulmuş birisin, doğrusu hesap gününe kadar lanet sanadır' dedi." (*30:31-33-34*)

Görüldüğü gibi her üç dinde de insan çamurdan yaratılmış. Fakat Sumer'de insanın yaratılma nedeni ve nasıl yaratıldığı ayrıntılı olarak anlatılmış.

SUMER TANRISI DA, TEVRAT VE KURAN'IN ALLAHI DA İNSANI "KENDİ SURETİNDE" YARATIYOR

Yukarıda aktardığımız Sumer efsanesinde "Onun üzerine tanrıların görüntüsünü koy" deniyor. Buradan anlaşılacağı üzere Sumer'de tanrılar insanı, kendi görünüşlerinde yaratmışlardı. Bu da onların tanrıları insan gibi düşündüklerine bir kanıt oluyor. Aynı deyimi Tevrat'ta da buluyoruz:

"Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı, onları erkek ve dişi olarak yarattı." (*Tekvin Bab 1:27*)

"Çünkü Allah kendi suretinde Adam'ı yaptı." (*Tekvin Bab 9:6*)

Kuran Sure 5:64'de de, "Yahudiler 'Allah'ın eli sıkıdır' dediler. Dediklerinden ötürü elleri bağlansın. Lanet olsun! Hayır! onun iki eli de açıktır, nasıl dilerse sarf eder." deniyor.

Yatakta bir Sumerli çifti gösteren kabartma. Paris Louvre Müzesi'nden.

Bir hadiste **Muhammed**, "Yüce tanrı yarattıklarını yaratma işini bitirince sırt üstü uzandı. O sırada bir ayağını öbür ayağının üzerine koymuştu, bunun benzerini yapmak hiç kimse için uygun değildir" demiş (Bunun yazıldığı yerler için bkz. **Turan Dursun**, Tabu Can Çekişiyor Din Bu 2, İstanbul 1991, s.209). Bu da **Muhammed**'in Allah'ı insan şeklinde algıladığını göstermektedir.

Roger Arnaldez'e göre (Hazreti Muhammed: Hadis ve Sözleri, Tercüme: **Burhanettin Sem**, İstanbul 1982, s.163), şeriatçılar Allah'ı göklerde tahtında oturmuş, gözü, kulağı, eli, ayağı olan bir insan gibi tasavvur ediyorlar. Hatta bazı bilim adamları onun vücudunu evvela etten kemikten oluşan bir varlık olarak bile düşünmüşler.

SUMER'DE: ENKİ, YASAK BİTKİLERİ TADINCA LANETLENİYOR

Sumer'den kalma ünlü bir efsane şöyle: Dilmun adında, saf, temiz, parlak tanrıların yaşadığı bir ülke var. Hastalık ve ölüm bilinmeyen yaşam ülkesi. Fakat orada su yok. Su tanrısı, güneş tanrısına, yerden su çıkararak orasını tatlı su ile doldurmasını söylüyor. Güneş tanrısı söyleneni yapıyor. Böylece Dilmun meyve bahçeleri, tarlaları ve çayırları ile tanrıların bahçesi haline geliyor. Bu cennet bahçesinde yer tanrıçası 8 bitki yetiştiriyor. Bu ağaçlar meyvelenince bilgelik tanrısı **Enki** her birinden tadıyor. Buna yer tanrıçası çok kızıyor, tanrıyı ölümle lanetleyerek ortadan yok oluyor. Bilgelik tanrısı çok ağır hastalanıyor. Diğer tanrılar büyük güçlüklerle yer tanrıçasını bularak bilgelik tanrısını iyi etmesi için yalvarıyorlar. Tanrıça, tanrının 8 bitkiye karşı hasta olan 8 organı için birer tanrı yaratıyor. Yaratılan tanrılardan beşi tanrıça. Hasta olan organlardan biri kaburga. Onu iyi eden tanrıçanın adı kaburganın hanımı anlamına gelen **Ninti**'dir. Bu kelimede "Nin" hanım, "ti" kaburgadır. "ti"nin bir anlamı da hayattır. Eğer ikinci anlamıyla tercüme edersek tanrıçanın adı "hayatın hanımı" olur. (7)

TEVRAT'TA VE KURAN'DA: ADEM, YASAK MEYVEYİ TADINCA CENNET'DEN KOVULUYOR

Bu hikaye Tevrat'ta Tekvin 2:5-23'te şöyle geçer:

"Ve henüz yerde bir kır fidanı yoktu ve bir kır otu henüz bitmemişti; çünkü Rab Allah yerin üzerine yağmur yağdırmamıştı; ve toprağı işlemek için adam yoktu ve yerden buğu yükseldi ve bütün toprağı suladı. Ve Rab Allah yerin toprağından adamı yaptı ve onun burnuna hayat nefesini üfledi ve adam yaşayan can oldu. Ve Rab Allah şarka doğru Aden'de bir bahçe dikti ve adamı oraya koydu ve Rab Allah, görünüşü güzel ve yenilmesi iyi olan her ağacı ve bahçenin ortasına da hayat ağacını ve iyilik ve kötülüğü bilme ağacını yerden bitirdi ve bahçeyi sulamak için Aden'den bir ırmak çıktı ve oradan bölünerek dört kol oldu (bunlardan ikisi Dicle ve Fırat). Ve Rab Allah baksın ve onu korusun diye adamı oraya koydu ve Rab Allah adama, 'bahçenin her ağacından ye, fakat iyilik, kötülük bilme ağacından yemeyeceksin, yersen ölürsün' dedi ve Rab adamı yalnız bırakmamak için bütün hayvanları topraktan yaptı ve onlara ad koymak için adamı getirdi. Fakat adam yalnız idi. Rab adama derin bir uyku verdi, onun kaburga kemiklerinden birini aldı, ondan bir kadın yaptı ve onu adama getirdi ve adam dedi: şimdi bu benim kemiklerimden kemik ve etimden ettir, buna nisa denilecek."

Bundan sonra yılanın kadını kandırarak yasak meyveyi yedirdiği ve bahçede olan Allah ile konuşmaları anlatılıyor. Allah yılanı lanetliyor. Allah **Adem** (burada adam yerine Adem deniyor) (8) ve karısına giymeleri için kaftan yapıyor. Kadını ağrılı çok çocuk yapması ve **Adem**'i de toprakla uğraşması ile cezalandırarak onları Aden bahçesinden kovuyor. Buraya kadar nedense karısının adı verilmemiş. Ancak Bab 4'ün başında karısının adının **Havva** olduğu ve **Habil** ile **Kain**'i doğurduğu yazılı.

Görüldüğü gibi Tevrat'da (Bab 1:27) yaradılışın altıncı ve son gününde Allah insanı erkek ve dişi olarak yaratmış olduğu halde, adamı tekrar yerin toprağından, eşini de onun kaburgasından yaratıyor. Buna göre Bab 2:4-23'de anlatılanlar, Sumer hikayesinden alınmadır.

Kuran'da bu konu çok yüzeysel ve çeşitli surelerde parça parça anlatılıyor. Sure sırası ile bakalım:

"Allah **Adem**'e herşeyin ismini öğretti." (*Sure 2:31*)

"Ey **Adem**! Eşyanın isimlerini meleklere anlat dedi." (*Sure 2:32*)

"Ey **Adem**! Eşin ve sen cennette kal,

☞

orada olanlardan istediğiniz yerden bol bol yiyin, yalnız şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz dedik. Şeytan orada ikisini de ayarttı, onları bulundukları yerden çıkarttı. Onlara birbirinize düşman olarak inin, yeryüzünde bir müddet için yerleşip geçineceksiniz dedik. **Adem** rabbinden emirler aldı, onları yerine getirdi, rabbi de bunun üzerine tövbesini kabul etti." (*Sure 2:35-37*)

"Ey **Adem**! sen ve eşin cennette kalın ve istediğiniz yerden yiyin, yalnız şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz Şeytan ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara fısıldadı: Rabbinizin sizi bu ağaçtan menetmesi melek olmanız veya burada temelli kalmanızı önlemek içindir. Doğrusu ben size öğüt verenlerdenim diye ikisine yemin etti. Böylece onların yanılmalarını sağladı. Ağaçtan meyve tattıklarında kendilerinin ayıp yerlerini gördüler. Cennet yapraklarından onları örtmeye koyuldular. Rabbi onlara ben sizi o ağaçtan menetmemiş miydim? Şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylememiş miydim? diye seslendi. Her ikisi rabbimiz kendimize yazık ettik, bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen kaybedenlerden oluruz dediler. Birbirinize düşman olarak inin, siz yeryüzünde bir müddet için yerleşip geçineceksiniz, orada yaşar, orada ölürsünüz, orada dirilirsiniz dedi." (*Sure 7:19-26*)

"And olsun ki, biz daha önce **Adem**'e ahd vermiştik, fakat unuttu, onu azimli bulmadık. Meleklere '**Adem**'e secde edin' demiştik, iblisten başka hepsi secde etmiş, o çekinmişti. 'Ey **Adem**! doğru bu, senin eşinin düşmanıdır, sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa bedbaht olursun. Doğrusu cennette ne acıkırsın ne de çıplak kalırsın, orda ne susarsın ne de güneşin sıcağında kalırsın' dedik. Ama şeytan ona vesvese verip: 'Ey **Adem**! sana sonsuzluk ağacını ve sana çökmesi olmayan bin saltanatı göstereyim mi?' dedi. Bunun üzerine ikisi de o ağacın meyvesinden yedi, ayıp yerleri görünüverdi. Cennet yapraklarıyla örtünmeye koyuldular. **Adem** rabbine baş kaldırdı, Rabbi yine de onu seçip doğru yolu gösterdi." (*Sure 20:115-122*)

İSİMUT = YILAN / ŞEYTAN
NİNTİ = HAVVA
ENKİ = CEBRAİL

Görüldüğü gibi bu hikaye Sumer ve Tevrad'da birbirine oldukça paralel. İkisinde de bir tanrı bahçesi, dikilmiş ağaçlar, bahçeden su çıkarılması, yasak meyvenin yenmesi, lanetlenme. Sumer'de kaburgayı iyi etmek için tanrıça yaratılıyor, adı kaburganın hanımı. Hikaye Tevrat'a geçerken kadın kaburgadan yaratılmış ve adı Sümer'deki ikinci anlamı olan Hayatın Hanımı'nın (yaşatan hanım) İbranice karşılığı olan **Havva** olmuştur.

Kuran'da cennet bahçelerine ait değişik surelerde çeşitli ayetler var. (9) Yasak ağacın "sonsuzluk ağacı" olduğu yalnız sure 20:20'de belirtilmiş. **Adem**'i cennetten yılan değil, şeytan çıkartıyor. Ne **Havva**'nın adı, ne de kaburgadan yaratıldığı yazılı.

İslam mitolojisinde, **Adem**'in yaratılması ve cennetten kovulması daha değişiktir (Meydan Larousse: Adem): "Allah; Cebrail, Mikail, Azrail, İsrafil adlı meleklerine 7 kat yerden 7 avuç toprak getirmelerini emretti. Fakat yer yuvarlağı bu toprağı vermeğe razı olmadı. Azrail zorla aldı. Allah bu toprak üzerine günlerce yağmur yağdırdı, onu yumuşattı, melekler yoğurdu. Ve Allah şekillendirdi. Adem 80 yıl şekilsiz toprak olarak 120 yıl da ruhsuz olarak bekledi. Şekil ve renk kazandıktan

Çiçekli tanrıça(solda) ve içecek kabı ile bir tanrıça.

sonra meleklere, **Adem**'e secde etmesi emredildi. Bu emri yalnız şeytan dinlemedi. Bu yüzden cennetten kovuldu. Cennetteki iyiyi kötüden ayırmaya ölçü olan elma ağacından yemesi **Adem**'e yasak edilmişti. Cennetten kovulmasına kızan şeytan, yılan ile anlaşıp **Adem** ile **Havva**'yı yasak meyve yedirterek cennetten kovdurdu. **Adem** yaptığına pişman olarak yalvardı, Cebrail vasıtası ile affedilip Mekke'de Arafat'a gönderildi. Orada **Havva** ile buluştu. **Adem**'e Mekke'yi yapması emredildi. Cebrail de hac merasimini öğretti; ve böylece insan nesli türedi."

Burada **Havva**'nın nasıl yaratıldığı bildirilmemiş. Görüldüğü gibi, bu efsane ile Kuran arasında oldukça büyük farklılık var. İlginç olan insanın yaratılmasında Allah'a 4 meleğin yardımcı olması. Sumer'de de 4 önemli tanrı yardımcı oluyor. Burada geçen cennette bulunan elma ağacı, Sumer efsanelerinde sıkça rastlanılan, özellikle aşk tanrıçası ile ilgili bir ağaçtır. Kuran'da bir defa bunun sonsuzluk ağacı olduğu yazılmış. Sumer'de bilgelik tanrısı **Enki**'ye yasak meyveyi, iki yüzü olan veziri **İsimut** veriyor. Bu işi Tevrat'da yılan, Kuran'da şeytan, bu efsanede ikisi birden yapıyor. Burada **Adem**'in, Allah tarafından affedilmesini Cebrail sağlıyor. Sumer'de ana tanrıça, tanrıların yalvarması ile, bilgelik tanrısını iyi ediyor.

Sumer'de bilgelik tanrısı **Enki**, insanlara, diğer tanrılardan haber getiriyor. İslam'da aynı işi Cebrail yapıyor. Cebrail'in kudret sahibi olması ve kemale eriştiricilik nitelikleri de (Meydan Larousse, Cebrail) bilgelik tanrısına uymaktadır.

SUMERDE, TEVRAT'TA VE KURAN'DA "HABİL VE KAİN HİKAYESİ"

Adem ile **Havva**'nın çocukları **Habil** ve **Kain**'in hikayesi, Tevrat Tekvin Bab 4:1'de şöyle anlatılıyor: "Ve **Adem** karısı **Havva**'yı bildi ve gebe kalıp **Kain**'i doğurdu ve yine kardeşi **Habil**'i doğurdu. **Habil** koyun çobanı oldu. Fakat **Kain** çiftçi oldu. Ve **Kain** günler geçtikten sonra, toprağın semeresinden Rabbe takdime getirdi. **Habil** de sürüsünün ilk doğanlarından ve yağlarından getirdi. Ve Rab **Habil**'e ve onun takdimesine baktı, fakat **Kain**'e ve onun takdimesine bakmadı. Ve **Kain** çok öfkelendi. Ve Rab **Kain**'e dedi: 'Niçin öfkelendin ve suratını astın? Eğer iyi davranırsan o yükseltilmeyecek mi? Ve iyi davranmazsan günah kapıda pusuya yatmıştır. Ve onun istediği sensin, fakat sen ona üstün ol'. Ve **Kain** kardeşi **Habil**'e söyledi ve vaki oldu ki, kırda oldukları zaman **Kain** kardeşi **Habil**'e karşı kalktı ve onu öldürdü."

Aynı konu Kuran'da yine çok kısa ve söz konusu adlar da yok:

"Onlara, **Adem**'in iki oğlunun haberini gerçek oku: Hani bir kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş, diğerinden kabul edilmemişti. 'Andolsun seni öldüreceğim' dedi. Diğeri de 'ancak saktınanlardan kabul eder' dedi. 'Andolsun ki, sen öldürmek için bana elini uzatsan, ben sana öldürmek için el uzatacak değilim: Ben alemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben istiyorum ki, sen hem benim günahımı, hem de kendi günahını yüklenip ateşe atılacaklardan olasın: Zalimlerin cezası budur' dedi. Nihayet nefsi onu, kardeşini öldürmeye itti de onu öldürdü. Bu yüzden de kaybedenlerden oldu. Derken Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gösterdi: Yazık bana! şu karga gibi olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz mi oldum dedi ve ettiğine yananlardan oldu." (*Sure 5:27-31*)

Aynı hikaye Sumerlilerde iki biçimde anlatılıyor. Birisinde çoban tanrısı **Dumuzi** ile çiftçi tanrısı **Enkimdu** aşk tanrıçası **İnanna**'ya aşık olurlar. Her biri **İnanna**'ya kendi ürününü över ve sonuçta tanrıça çoban tanrısı **Dumuzi**'nin ürünlerini beğenerek onunla evlenir. **Enkimdu** bu seçimi dostça kabul ederek onunla arkadaş olur.

Diğer bir hikaye de şöyle: Sumerde; *emeş* yaz, *enten* kış demek. Kış, hava tanrısı **Enlil**'e çeşitli hayvanları, yavrularını, yağ ve süt getiriyor. Yaz da ağaçlar, bitkiler ve değerli taşlar getiriyor. Her ikisi kendi getirdiklerinin daha değerli olduğunu söyleyerek tartışıyorlar. Bu kavgayı gören tanrı, kışın getirdiklerini daha üstün buluyor. Yaz da bunu kabul ederek kışa boyun eğiyor.

Sumerliler, sığır ve tahıl, kuş ve balık, ağaç ve kamış, gümüş ve bakır, kazma ve saban gibi varlıkları, herbirinin kendi özelliklerini ortaya koyarak tartıştırmışlardır. (10)

TANRILARIN ORTAK CEZASI: SULARI KANA ÇEVİRMEK

Sumer efsanesinden Tevrat ve Kuran'a geçen başka bir konu da, birine kızan tanrının, bütün ülkeye çeşitli felaketler vermesi.

Sumer'de aşk tanrıçası **İnanna**, bir bahçenin kenarında uyuya kalıyor. Bunu gören bahçenin sahibi gidip tanrıçaya tecavüz ediyor. Buna kızan tanrıça ülkeye çeşitli felaketler veriyor. Bu konu, çok güneşli olduğu için bahçesinde birşey yetiştiremeyen bir bahçıvanın, geniş yapraklı

SUMER TABLETLERİNDEN

Sumerli kral, yaşlılar ve savaşçılar meclislerinde savaş kararı çıkarmaya çalışıyor

"Emerargesi oğlu Agga'nın elçileri,
Uruk'ta Gılgamış'ın huzuruna varmak için Kiş'i terkettiler
Efendi Gılgamış, kentinin yaşlıları önüne,
Sorunu getirdi ve öneri istedi:
'Kiş sülalesine boyun eğmeyelim,
Onlara silahlarımızla karşılık verelim!'
Kentin yaşlılarının toplandığı meclis ona cevap verdi:
'Kiş sülalesine boyun eğelim,
Onlara silahlarımızla karşılık vermeyelim!'
Tanrıça İnanna için kahramanca gazalar gerçekleştirmiş olan,
Kullab Beyi Gılgamış,
Kentin yaşlılarının sözlerini yüreğinde asla kabul etmedi.
Kullab Beyi Gılgamış, ikinci kez,
Kentin savaşçıları önüne sorunu getirdi ve öneri istedi:
'Kiş sülalesine boyun eğmeyiniz!
Onlara silahlarımızla karşılık verelim!'
Kent savaşçılarından oluşan meclis,
Gılgamış'a cevap verdi:
'Kiş sülalesine boyun eğmeyiniz!
Onlara silahlarımızla karşılık verelim!'
O zaman, kent savaşçılarının bu düşüncesiyle,
Kullab Beyi Gılgamış'ın
Yüreği sevinçle doldu, ruhu aydınlandı."
(Kaynak: S. N. Kramer, Tarih Sümer'de Başlar, Kabalcı Yayınevi, s.48)

ağaçlar dikerek bahçeyi yararlı hale getirmesini anlatan şiirin bir bölümünde yazılı:

Bir gün kraliçem, göğü dolaştıktan sonra, yeri dolaştıktan sonra,
İnanna göğü dolaştıktan, yeri dolaştıktan sonra,
Kutsal fahişe (İnanna) yorgunluk içinde (bahçeye) yaklaştı.
Derin uykuya daldı.
Onu bahçemin köşesinde gördüm,
Tecavüz ettim ona, öptüm onu,
Bahçemin köşesine döndüm.
Şafak attı, güneş doğdu,
Kadın korku ile etrafına bakındı
İnanna korku ile etrafına bakındı,
Sonra kadın nasıl bir felaket yaptı!
İnanna utancından ne yaptı!
Ülkede bütün kuyuları kan ile doldurdu,
Odun taşıyan köleler kandan başka birşey içemediler,
Su dolduran köleler (kadın), kandan başka birşey dolduramadılar.

(Bu metnin tümü için: **N. Kramer**, Tarih Sumer'de Başlar, s.59-62)

Suların kana çevrilmesi konusu, Tevrat, Çıkış Bab 7:14-25'de şöyle geçer: "Rab **Musa**'ya dedi: Firavun'un yüreği inatçıdır, kavmi salıvermek istemiyor. Sabahleyin nehrin kenarına çıkan firavuna git, ona 'çölde bana ibadet etmeleri için kavmimi salıver' diye İbranilerin Allahı beni sana gönderdi, ben elimdeki değnekle ırmaktaki sulara vuracağım ve kana dönecekler. **Musa** Rabbin dediğini yaptı. Değneğini ırmaktaki sulara vurdu. Bütün sular kana döndü. Mısırlılar içecek su bulamadılar.

Bu olay Kuran'da sure 7:132-133'de de şöyle anlatılır: "Bizi sihirlemek için ne mucize gösterirsen göster, sana inanmayacağız dediler. Bunun üzerine su baskınını, çekirgeyi, güveyi, kurbağaları ve kanı birbirinden ayrı mucizeler olarak onlara musallat ettik, yine de büyüklük taslayıp suçlu bir millet oldular."

Bu olayda müşterek nokta, tanrının ülkede tek bir şahsa kızıp bütün insanlara felaketler vermesi ve bunlardan birisinin de suların kana döndürülmesidir. Öyle ki, halk kandan başka içecek su bulamıyor.

TUFAN EFSANESİNİN KÖKENİ DE SUMERLİLER

Çok eski çağlarda, insanları yok etmek amacı ile tanrı tarafından büyük bir tufan yapıldığı hikayesinin, yalnız, ilk kutsal kitap Tevrat'ta yazılı olduğu biliniyordu. Fakat geçen yüzyıl içinde Ninive'de yapılan kazılarda çıkan Asur Kralı **Asurbanipal**'in kütüphanesi içindeki bir tablette aynı hikaye okununca (1872 yılında) büyük bir şaşkınlık yaratmış ve bu inancı kökünden sarsmıştı. **Gilgameş** destanının son kısmını oluşturan bu hikaye, ölümsüzlüğü arayan **Gilgameş**'e, tufandan kurtulup tanrılar tarafından ölümsüzlük verilen **Utnapiştim** tarafından anlatılmıştı. Hikaye kısaca şöyle:

İnsanlar öyle çoğalmıştı ki, tanrılar onların gürültüsü ve şamatasından uyuyamaz olmuşlar. Bunun üzerine dört büyük tanrı bu insanları bir tufan ile yok etmeye karar veriyorlar. Bilgelik tanrısı **(Enki)** yarattıkları insanların ortadan kaldırılmasına çok üzülüyor ve Şuruppak şehrinde yaşayan **Utnapiştim**'in evinin duvarından seslenerek tanrıların bir tufan yapmaya karar verdiklerini, bir gemi yapmasını söylüyor. Geminin tarifini veriyor. Adam söylendiği şekilde gemiyi 7 günde tamamlıyor. Gemi yapıldığı müddetçe çeşitli hayvanlar kesiliyor, beyaz, kırmızı ve su katılmamış şaraplar nehir suyu gibi bol olarak içiliyor, adeta yılbaşı törenlerine benzer şenliklerle işler yapılıyor. **Utnapiştim** geminin içine ailesini, akrabalarını, sanatçıları, kırların evcil ve yaban hayvanlarını dolduruyor. Bu arada altın da almayı unutmuyor. Geminin kapısı kapanır kapanmaz şiddetli bir fırtına ile birlikte yağmur boşanıyor. Sular yalnız gökten boşanmakla kalmıyor, yer tanrıları da yerden fışkırtıyor suları. Tufan öyle azgınlaşıyor ki, onu yaptıran tanrılar bile korkuyor. Bu kıyamet 6 gün 6 gece sürdükten sonra yedinci gün gemi Nisir dağına oturuyor. 7 gün bekledikten sonra **Utnapiştim** bir güvercin salıyor dışarı. O konacak yer bulamadığı için geri dönüyor. Daha sonra bir kırlangıç gönderiyor, fakat o da geri geliyor.

Son olarak uçurduğu kuzgun geri dönmeyince dışarı çıkıyorlar. **Utnapiştim** dağın tepesine kurbanlarla içkiler sunuyor. Altlarında çeşitli ağaçların odunları yanan ocaklara 7 kazan konarak kurban etleri pişiriliyor. Onların tatlı kokusunu duyan tanrılar üşüşüyorlar. Tufanı yaptıran tanrı **Enlil** gelip gemiyi ve insanları görünce çok kızıyor, kim kurtardı, diye. Bilgelik tanrısı ona karşı çıkarak, günah yapanı, kurallara karşı geleni cezalandır ama bu kadar ağır ve ölümcül olma, diye onu yatıştırıyor.

Talmut'a göre Adem'i ve erkekleri baştan çıkaran Lilit cini.

Böylece **Utnapiştim** ve karısı ölümsüz bir yaşam ile nehrin ağzındaki tanrılar bahçesine yerleştiriliyorlar. (11)

SUMERLİLERİN NUH'U: ZİUSUDRA

Bu hikaye Sami bir dil olan Akadca ile yazılmıştı. Halbuki, içinde geçen adlar başka bir dile aitti. Buna göre bu hikaye o dili konuşan Sumerliler tarafından yaratılmış olmalıydı. Hakikaten daha sonra Philadelphia Üniversitesi Müzesi'nde bulunan yarısı kırık bir tablet bunu kanıtladı. Bu tablette tufan hikayesi Sumerce ve şiir tarzında yazılı idi. Ne yazık ki metnin en az yarısı yoktu. Fakat bulunan kısımlar konu hakkında oldukça aydınlatıcıdır. Bu tabletlerde de tanrılar insanlara kızarak bir tufan yapmaya karar veriyorlar. Tufan yapalacağı, **Ziusudra** isimli birine tanrı tarafından bir duvar arkasından bildiriliyor. Bu satırlar şöyle:

Doğum tanrıçası Nintu kucağında çocukla

"Alçak gönüllü, saygılı olan
Hergün tanrısal görevlerine dikkat eden
Ziusudra'ya tanrı Enki
Duvardan bir söz söyleyeceğim,
sözümü tut!
Kulak ver söyleyeceklerime!
Bizden bir tufan kült merkezlerini kaplayacak,
İnsanlığın tohumu yok olacak,
Tanrılar meclisinin sözü karardır,
An ve Enlil'in emirleriyle
Krallık, hükümdarlık son bulacaktır."

Bundan sonra tabletin kırık kısmı geliyor. Burada geminin nasıl yapılacağı bildirilmiş olmalı. Metnin tekrar okunan kısmında tufanın bütün şiddetiyle memleketi kapladığı, 7 gün 7 gece sürdüğü, bittiğinde **Ziusudra**'nın tanrılara kurban yaptığı yazılı.

"Sonunda: Ziusudra, kral,
Tanrı An ve Enlil önüne attı kendini.
Onu sevdiler, bir tanrı gibi yaşam verdiler, ona,
Bitkilerin adını, insanlığın tohumunu, koruyan,
Ziusudra'yı güneşin doğduğu yere,
Dilmun ülkesine yerleştirdiler." (12)

Aynı olay Tevrat'ta (Tekvin Bab 6-9) uzun uzun anlatılıyor: İnsanlar fena ve bozulmuş olduklarından rab onları yok etmeye karar veriyor. **Nuh** Allah'ı tanıyan, onunla birlikte giden biri. Rab ona insanları yok etmek için bir tufan yapacağını, kendisine bir gemi yapmasını söylüyor ve geminin nasıl yapılacağını, içine neler alacağını bildiriyor. **Nuh** söyleneni yerine getiriyor. Tufan başlıyor. 40 gün sürüyor. Yeryüzünde herşey yok oluyor. Sular ancak 150 günde azalıyor. Gemi 7. ayda ve ayın 17. gününde Arafat dağına oturuyor. Tekrar 40 gün bekliyor **Nuh**. Sonra suların tamamıyla çekilip çekilmediğini anlamak için evvela bir kuzgun salıyor dışarı. O geri gelince bekliyor, bir güvercin uçuruyor. Üçüncü defa gönderdiği güvercin dönmeyince karaya çıkıyorlar. Kurbanlar kesiyor **Nuh**. Rab hoş kokular duyunca artık tekrar tufan yapmamaya karar veriyor. **Nuh** ile konuşarak bir daha yeryüzünde tufan yapmayacağına ahdediyor. **Nuh** 950 yıl yaşadıktan sonra ölüyor. Kurtulan canlılardan ve **Nuh**'un oğullarından yeni insanlar türüyor.

Görüldüğü gibi bu üç hikaye de temelde birbirinin aynıdır. Tanrıların insanlara kızması ve tufana karar vermesi, gemi yapılması önerisi, geminin yapılması, canlıların içine alınması, tufanın olması, gemidekilerin kurtulması, kurbanlar, bunların kokusuna tanrı veya tanrıların gelişi, hepsinde ortak temalar.

Babil efsanesinde tanrılar insanların çoğalması dolayısıyla gürültülerinin artarak tanrıları rahatsız ettikleri için tufan yapmaya karar veriyorlar. Sumer ve Tevrat'ta insanların fena olması yüzünden. Sumer ve Babil metninde bu kararı gizlice bildiren Bilgelik tanrısı. Tevrat'ta Allah'ın kendisi. Tufan Sumer'de 7 gün, Babil'de 6 gün 6 gece sürüyor, 7. gün bitiyor. Tevrat'ta 40 gün sürüyor. Gemiden çıkmak için de aylarca bekliyorlar. Babil'de tufanı başlatan tanrı **Enlil** kurtarıldıkları için çok kızıyor, fakat bilgelik tanrısı onu yatıştırıyor ve kurtulana ölümsüz bir yaşam verilerek tanrıların bahçesine gönderiliyor. Tevrat'ta tufana karar veren, **Nuh**'u kurtaran, yaptığına pişman olan, **Nuh**'u uzun ömürle ödüllendiren hep tek tanrı.

KURAN'DAKİ NUH EFSANESİ

Kuran'da bu olay 29 sure içinde çeşitli ayetlerde, fakat oldukça yüzeysel yazılmış. Ayetlerin çoğunluğu **Nuh**'un kavmi ile olan inanç problemleri ile ilgili. "Tufan" kelimesi yalnız bir kere geçiyor. Bazılarını aktaralım:

"Andolsun ki, **Nuh**'u elçi olarak kavmine gönderdik, Dedi ki: Ey kavmim Allah'a kulluk edin, sizi ondan başka tanrı-

☞

nız yoktur. Doğrusu ben üzerinize gelecek azaptan korkuyorum." (*Sure 7:59*)

"Yine de onu yalanladılar. Biz hem onu hem de gemide onunla beraber bulunanları kurtardık ve onları halifeler kıldık. Ayetlerimizi yalanlayanları da suda boğduk. Bak, uyarılanların sonu nasıl oldu." (*Sure 10:73*)

"**Nuh**'a vahyolundu ki, artık kavminden iman etmiş olanlardan başkası asla inanmayacak. Öyle ise onların işlemekte oldukları günahlardan üzülme. Bizim gözlerimiz önünde bildirdiğimiz gibi gemiyi yap ve zulmedenler hakkında bana söyleme, çünkü onlar mutlaka boğulacaktır. **Nuh** gemiyi yaparken kavminden ileri gelenler her uğradıkça onunla alay ediyorlardı. Dedi ki 'Eğer benimle alay ediyorsanız, iyi bilin ki, siz nasıl alay ettiyseniz biz de sizinle alay edeceğiz.' Nihayet emrimiz gelip sular kaynayınca **Nuh**'a dedik 'Her cinsten birer çifti ve aleyhinde hüküm verilmiş olanlar dışında, aileni ve iman edenleri gemiye yükle.' Pek az kimse onunla birlikte iman etmişti. **Nuh** dedi ki, 'gemiye binin, onun yüzüp gitmesi de, durması da Allah'ın izniyledir.' Gemi dağlar gibi dalgalar arasında olanlarla birlikte yüzüp gidiyordu. **Nuh** gemiden uzakta olan oğluna 'yavrucuğum bizimle beraber bin, kafirlerle beraber olma' diye seslendi. Oğlu 'beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım.', dedi. Nuh 'bugün Allah'tan başka koruyucu yoktur.' dedi. Aralarına dalga girdi. Oğlu da boğulanlara karıştı. 'Ey yer suyu yut, ey gök sen de suyu tut!' denildi, su çekilip azaldı, iş bitti, gemi Cudi'ye oturdu. 'Haksızlık yapan millet Allah'ın rahmetinden uzak olsun' denildi." (*Sure 11:36-44*)

"Andolsun ki, biz **Nuh**'u kendi kavmine gönderdik de o dokuzyüz elli yıl onların arasında kaldı. Sonunda onlar zulmlerini sürdürürken tufan kendilerini yakalayıverdi. Ama biz Nuh'u ve gemiden olanları kurtardık ve bunu alemlere ibret kıldık." (*Sure 29:14-15*)

"Onlara bir delil de, soylarını dolu bir gemiye taşımamız ve kendileri için bunun gibi daha nice binerleri yaratmış olmamızdır. Dilesek onları da suda boğardık, ne kurtaran bulunur ne de kendileri kurtulabilirdi." (*Sure 36:41-43*)

Görüldüğü gibi Kuran'da anlatılan Nuh ve tufan efsanesinde, geminin nasıl yapılacağı, tufanın ne kadar sürdüğü, gemiden nasıl çıktıkları, **Nuh**'un neden 950 yıl yaşadığı anlatılmamış. Buna karşılık tanrının insanlara kızması, olayın sadece bir kimseye bildirilmesi, gemi yapılması, gökten ve yerden suların taşması, geminin bir dağa yanaşması, bir kısım insanların kurtulması, Nuh'un uzun ömürlü olması Sumerlilerden gelen izlerdir. (13)

Siyah taştan Adak Steli (Nippur), M.Ö. 3000 (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

EYÜP PEYGAMBER EFSANESİ DE SUMERLİLERDEN KALMA

Dilimizden pek eksilmeyen, din kitaplarına girmiş "Eyüp Peygamberin sabrı" hikayesinin de Sumerlilerden kaynaklandığı ancak bu yüzyılın ikinci yarısından sonra anlaşılabilmiştir. Bu metnin yazıldığı tabletin bir kısmı Philadelphia Üniversitesi'nde, diğer kısmı İstanbul Arkeoloji müzelerinde bulundu. Bunlar ayrı ayrı okunup birleştirilince 135 satıra ulaşan şiir tarzında yazılmış bir hikaye ortaya çıktı. Fakat parçaların birçok yerleri kırık veya bozuk olduğundan metnin tümü tam olarak elde edilemedi.

Hikayenin ana fikri, insanın felaketlere uğradığı zaman, bunu yapan tanrıya lanetler saçacağı yerde, onu yücelterek, ona yalvarıp yakararak kalbini yumuşatıp, bu felaketlerden kurtulabileceğidir. Sumer'de yalvarılan tanrı, insanın kendi tanrısıdır. O, tanrılar meclisine bu duaları götürerek iyi sonuç alıyor.

Bu şiir, evvela insanın tanrısını övmesini, yüceltmesini, ağlayıp sızlamalarla kalbini yumuşatmasını öğüt vererek başlıyor. Ondan sonra adı verilmeyen bir adama akraba ve arkadaşları tarafından yapılan fena davranışlar anlatılıyor. Adam başına gelen felaketlerden söz ediyor. Arkadaşlarının da kendi üzüntülerine katılmasını istiyor. Bundan sonra başına gelen bu hallerin kendi günahları yüzünden olabileceğini söyleyerek, tanrısına affetmesi için yalvarıyor. Şiir, tanrısının onu affettiğini bildiren kısımla son buluyor.

Sumer şiirinden bazı bölümleri aktaralım: (Kaynak: **N. Kramer**, Tarih Sumer'le Başlar, s.96-98):

"Ben anlayışlı insandım, şimdi bana kimse değer vermiyor, / Doğru sözüm yalana döndü. / Hilenin adamı beni güney rüzgarı gibi sardı, ona iş yapmaya zorlandım. / Bana saygı duymayan, senin önünde beni utandırdı. / Bana durmadan yeni üzüntüler verdin, / Eve girdim ruh ağır, sokağa çıktım kalp sıkıntılı. / Cesur, dürüst çobanım bana kızdı, düşmanca baktı. / Düşmanı olmadığım çobanım bana fenalık aradı, / Yoldaşım doğru bir söz söylemedi bana, / Arkadaşım dürüst sözümü yalanladı. / Hilenin adamı bana tuzak kurdu, / Ve sen tanrım ona engel olmadın! / Ben bilgin, neden genç cahiller içine sokuldum? / Ben anlayışlı, neden bilgisizler arasında sayıldım? / Her yerde yiyecek var, şimdi benim aşım açlık, / Herkese paylar verilirken benim payım üzüntü oldu. / Tanrım önünde durmak istiyorum, / İniltili sözlerimi söylemek istiyorum, / Acılarımı bildirmek istiyorum. / Tanrım gün ışıdı, benim günlük karanlık, / Gözyaşları, ağıt ve sıkıntı sardı beni. / Gözyaşlarımdan başka bir seçeneğim yokmuş gibi üzüntü kapladı beni. / Kötü kader eline aldı beni, çalıyor yaşam soluğumu, / Fena hastalıklar yakıyor bedenimi. / Tanrım beni var eden babam, yüzünü kaldır, / Ne zamana kadar beni ihmal edecek, beni korumayacaksın? / Ne kadar zaman beni rehbersiz bırakacaksın? / Bir doğru söz söylüyor akıllı bilginler, / Asla günahsız bir çocuk annesinden doğamaz, / Günahsız bir genç, en eski zamandan beri yoktu."

Sumer şiirinin sonunda mutlu son şöyle anlatılıyor:

"İnsanın tanrısı onun acı gözyaşlarına ve ağlamalarına kulak verdi. / Genç adamın yalvarış ve yakarışları tanrısının kalbini yumuşattı. / Söylediği doğru sözü tanrısı kabul etti, / Adamın dua dolu tövbeli sözünü. / Tanrısı fenalıklardan elini çekti / Kanatlarını geren hastalık cinlerini uzaklaştırdı. / Adamın üzüntüleri sevince döndü, / Tanrısı yanına koruyucu bir cin koydu, / Ona müşfik bir melek verdi."

SUMER ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİNDEN ÖRNEKLER

(Yeteneksizler için)
Seni suya koysalar, su pis kokar;
Bahçeye koysalar, meyveler çürür.

(Bütçe politikasına ilişkin)
Ölüme mahkumuz, harcayalım;
Uzun zaman yaşamak zorundayız, tasarruf edelim.

(Yoksulların acıklı durumu hakkında)
Yoksul için, ölü olmak yaşıyor olmaktan yeğdir:
Ekmeği olsa tuzu yoktur;
Tuzu olsa ekmeği yoktur;
Eti olsa "hardal"ı yoktur;
"Hardal"ı olsa ekmeği yoktur.

(Tefecilerden yakınma)
Yoksul borç alır, kendine tasa çıkarır.

(Beşbin yıl önceden gelen sınıf bilinci)
Bütün yoksul evler aynı şekilde boyun eğmezler

(Yoksulun üstünlüğüne dair)
Çok parası olan kuşkusuz mutludur;
Çok arpası olan kuşkusuz mutludur;
Ama hiçbir şeyi olmayan uyuyabilir.

(Evlilik çağındaki kız tartışıyor)
Düzenini iyi kurmuş biri için mi,
Hayali biri için mi,
Saklamalıyım büyük aşkımı?

(Karı koca tartışması)
Hayatında bir kadına veya bir çocuğa bakmamış biri
Burnunda hiç tasma taşımamıştır.

(İhmal edilmiş kocanın yakınışı)
Karım tapınakta,
Annem nehir kenarında
Ve ben açlıktan kıvranarak buradayım.

(Koca yine yakınıyor)
Evde müsrif bir kadın,
Sıkıntılara hastalık ekler.

(Evlilik pişmanlığı)
Zevk için: evlenmek,
Düşününce: boşanmak.

(Kan bağına güven)
Dostluk bir gün sürer,
Akrabalık hep devam eder.

(Dereyi görmeden paçaları sıvama)
Daha tilkiyi yakalamadan
Boynuna demir laleyi hazırlamış.

(Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak)
Vahşi bir öküzden kurtuldum,
Önümde vahşi bir inek buldum.

(Çalışkanlığa övgü)
El ele, bir insan yuvası kurulur;
Karın karına, bir insan yuvası yok edilir.

(Burnu büyüklere eleştiri)
Bey gibi bina yapan köle gibi yaşar;
Köle gibi bina yapan bey gibi yaşar.

(Savunmaya önem)
Ordusu zayıf olan devlet
Düşmanı kapılarından kovamaz.

(Savaş fazla bir şey kazandırmıyor)
Gider düşmanın ülkesini fethedersin:
O da gelir senin ülkeni fetheder.

(Bu da gözü açıklara öğüt)
Bir efendin olabilir, bir kralın olabilir,
Ama asıl korkulacak adam, vergi memurudur.

(Havlayan it ısırmaz)
Tilki dişlerini gıcırdatır, ama başı titrer.

(Tükürdüğümü yalamam)
Kaçan eşek gibi, dilim geri dönmez.

(Çocuk evliliklerine eleştiri)
Eşeğin yaptığı gibi üç yaşında bir karı almayacağım.

(Kaynak: S. N. Kramer, Tarih Sümer'de Başlar, Kabalcı Yayınevi, s.138-145)

Tevrat'ta bu hikaye birçok bilge dolu sözlerle süslenmiş 1040 satın kapsayan bir şiir halinde anlatılmıştır (Tevrat, Eyüb).

Hikayenin başında Rab şeytana, **Eyüb**'ün iyi bir kul olduğunu söylüyor. Şeytan da, "eğer onu fena duruma düşürürsen bak sana nasıl lanet edecektir." diyor. Şeytan **Eyüb**'ün vücudunu tabanından tepesine kadar çıbanlarla dolduruyor. **Eyüb** sesini çıkarmıyor. Karısı ona "bunu veren Allah'a lanet et" diyor. **Eyüb** de "Allah'ın iyiliğini nasıl kabul ediyorsak, kötülüğü de öyle üstlenmeliyiz" karşılığını veriyor.

Bundan sonra **Eyüb** başına gelen felaketleri, dünyaya gelmemesi gerektiğini, Allah'ın bunu haksız olarak kendisine verdiğini şiir halinde anlatıyor. Arkadaşları ise tanrının haksız iş yapmayacağını, kendisinin bunu hak ettiğini söyleyerek Allah'ı savunuyorlar. Bundan sonra Allah ile **Eyüp** karşılıklı tartışıyorlar. Her ikisi de kendi yaptıkları iyi işleri sayıp döküyor. Sonunda **Eyüb** söylediklerine pişman edip tövbe ediyor. Allah da onun tövbesini kabul ederek sağlığına kavuşturuyor ve mal mülkünü de iki kat yapıyor. Böylece **Eyüb** arkadaşlarının yanında saygınlığını kazanıyor. (14)

Tevrat'daki şiirden, Sumer şiirine paralel olan bazı satırlar şöyle:

Bab 6:15-16: *Kardeşlerim hainlik ettiler, bir vadi gibi, / Akıp giden vadilerin yatağı*

Bab 7:3: *Miras olarak bana sefalet ayları verildi, / Pay olarak da meşakkat geceleri*

Bab 7:11: *Ruhumun sıkıntısı ile söyleyeyim / Canımın acılığı ile şekva edeyim / Niçin günahımı bağışlamaz, / Fesadımı gideremezsin?*

Bab 10:2: *Allah! diyeyim, beni mahkum etme! / Niçin benimle çekişiyorsun bana bildir!*

Bab 13:1: *Bana günahımı ve suçumu bildir, / Niçin yüzünü göstermiyorsun?*

Bab 13:23: *Fesatlarım ve suçlarım ne kadar? / Bana günahımı ve suçumu bildir!*

Bab 16:6: *Ağlamaktan yüzüm kızardı*

Bab 19:2: *Ne zamana kadar canımı üzecek, / ve beni sözle ezeceksin?*

Bab 13:13-14-19: *Kardeşlerimi benden uzaklaştırdı, / ve tanıdıklarım bana bütün bütün yabancı oldular. / Akrabalarım gelmez oldu, / Yakın dostlarım da beni unuttu. / Hep sırdaşlarım benden ikrah ediyorlar, / Sevdiklerim de yüz çevirdiler.*

Bab 30:1: *Yaşça benden küçük olanlar üzerime gülmekte!*

Bab 34:5: *Hakkım varken yalancı sayılmaktayım.*

Bab 30:26: *Ben ışık beklerken karanlık geldi, / Ruhum kırıldı, günlerim karardı*

Bab 34:6: *Hakkım varken yalancı sayılmaktayım*

Bab 42: Şiirin sonu: Eyüb Allah'a söylüyor: *Sen herşeyi yaparsın! / Anlamadığım şeyleri söyledim, / Benden üstün olanı bilmediğim, şaşılacak şeyleri / Niyaz ederim, dinle de ben söyleyeyim! / Sana sorayım da bana anlat! / Senin için kulaktan işitmiştim, / Şimdi ise seni gözlerim gördü. / Bundan ötürü kendimi hor görmekteyim, / ve tozda külde tövbe etmekteyim.*

Daha önce de belirtildiği gibi, **Eyüb**'ün tövbesi tanrı tarafından kabul edilerek, daha büyük mutluluğa erişiyor.

Görüldüğü gibi, Sumer ve Tevrat metinleri konu olarak aynı. Tevrat'taki şiir, Sumer şiirinden en az bin yıl daha geç yazılmış. Daha derin ve kapsamlı, şiirsel bir dil ve bilge dolu sözlerle donatılmış. Sumer şiiri daha yalın. Fakat Sumer metninde birçok yerlerin kırık olmasından dolayı okunamayan, anlaşılamayan bir hayli satır var. Her ikisinde de bu felaketlerin kendi günahları yüzünden ceza olarak verildiği söyleniyor. Yalnız Sumer inancına göre, zaten her çocuk günahı ile doğuyor. Ötekinde bu belirtilmemiş. Tevrat'ta **Eyüb** Allah'ı görüyor.

Kuran'a gelince: Bütün konularda olduğu gibi bu hikaye de çok yüzeysel, ancak dört sure içinde birkaç ayette bulunuyor. Sure 4:163, Sure 6:84'de **İbrahim**'den başlayarak bütün peygamberler arasında **Eyüb**'e de vahi edildiği yazılı.

"**Eyüb**'e gelince: o rabbine 'başıma bu dert geldi, sen merhametlilerin en merhametlisisin!' diye niyaz etmişti. Bunun üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için bir hatıra olmak üzere onun duasını kabul ettik. Kendisinden dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik ve ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik." (*Sure 21:83-94*)

"Kulunuz **Eyüb**'ü de an! O rabbine nida etmiş ve: 'doğrusu şeytan bana bir yorgunluk ve azab verdi.' diye seslenmişti." "Ayağını yere vur! işte yıkanacak, içilecek soğuk su!" "Bizden bir rahmet ve olgun akıl sahipleri içinde bir ibret olmak üzere ona, hem ailesini hem de onlarla beraber bir misline bağışladık." "Eline bir sap al da onunla vur, yeminini bozma! Gerçekten biz **Eyüb**'ü sabırlı bulmuştuk. O ne iyi bir kuldu, daima allaha yönelirdi." (*Sure 38: 41-44*)

Konu çok kısa yazılmış olmasına rağmen, şeytanın azap vermesi, sabır, tanrıya yakarış, duanın kabul edilmesi ödüllendirme, Sumer ve Babil kaynaklarıyla paralel.

SÜLEYMAN'IN ŞİİRLERİNİN SÜMERLİ KÖKENİ

Tevrat araştırmacılarını yüzlerce yıldan beri meşgul eden ve nedenini bulamadıkları bir konu da yine Sumer metinlerinin çözülmesi ile açıklanabildi. Bu, Tevrat'ta bulunan "Süleyman'ın Şarkılar Şarkısı" bölümüydü. Açık saçık şiirlerden oluşan bu bölüm Tevrat'ta niçin bulunuyordu? Görünüşe göre bu şiirler ne dinle, ne de tarihli ilgili idi. Bu şiirlerde bir seven bir de sevilen vardı. Bunu kilise papazları, **İsa**'yı seven, kiliseyi sevilen; İbraniler ise Yahveyi seven, İsrael'i sevilen olarak yorumlamışlardı. 19. yüzyılda ise bunların İsrail düğünlerinde yapılan tören ile ilgili olduğu söylenmişti.

Bu yüzyılın ilk yarısından sonra, özellikle İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi'ndeki Sumer edebi metinleri okunup çözüldüğünde, "Süleyman'ın Şarkılar Şarkısı"ndaki şiirlere benzer şiirler bulundu. Yapılan incelemelerde bunların, Sumerlilerin yeni yıl bayramlarında, sazlar eşliğinde söylenen şarkılar ve ilahiler olduğu anlaşıldı. (15)

Sumer ekonomisi tarıma dayalı olduğundan, ülkelerinde bolluk ve bereketin bulunması önemli idi. Bu nedenle Sumerliler, aşk tanrıçaları **İnanna** ile çoban tanrısı **Dumuzi**'yi (**Dumuzi** başlangıçta bir kral idi, sonradan tanrı yapılmış) evlendirirlerse, onların verimlilik gücünü ve ölümsüzlüklerini paylaşacaklarına ve bu yolla ülkelerinde bolluk ve bereketi sağlayacaklarına inanmışlardı. Bu inanca uyarak Sumer şair ve ozanları iki tanrı ile ilgili uzun bir efsane yaratmışlar ve bunu yazıya geçirerek zamanımıza kadar ulaştırmışlardır. Bu hikayeyi kısaca özetleyelim:

Aşk tanrıçası **İnanna** ile **Dumuzi** birçok zorluklardan sonra evleniyorlar. Bu evlilikten sonra tanrıça yeraltı dünyasına gidiyor. Fakat orası "gidip de dönülmeyen ülke". Kurala göre, tanrıça olmasına rağmen, yeryüzüne bırakılmıyor. Bilgelik tanrısı **Enki**'nin yardımı ile tanrıça, kendi yerine birini göndermek üzere, yeraltı yaratıkları ile dışarı çıkıyor. Tanrıça her gittiği yerde tanrı ve tanrıçaların, kendisinin yokluğundan çuvallar giyerek, yerlerde sürünerek yas tuttuklarını görüyor ve hiçbirini göndermeye kıyamıyor. Fakat kocasının bulunduğu şehre gelip, onu, karısının yokluğuna aldırmayarak keyifle tahtında oturduğunu görünce, büyük bir kızgınlıkla "alın bunu" diyerek onu cinlere veriyor. Daha sonra yaptığına pişman olan, fakat kocasının cezasız kalmasını da istemeyen tanrıçanın yardımı ile, **Dumuzi**'nin kız kardeşi rüya tanrıçası **Geştinannan**'ın, kardeşi yerine yarım yıl yeraltında kalması, tanrılar meclisinde kabul ediliyor.

Böylece **Dumuzi** kış aylarında yarım yıl yeraltında kaldıktan sonra bahar gelince dışarı çıkıp tekrar karısı ile birleşebiliyor.

Bu birleşmeyi, zamanın kralı ile bir baş rahibe evlenerek kutluyorlar. Büyük törenler yapılıyor. Artık yeni bir yıl başlamıştır, ortalık uyanıyor, ağaçlar yeşilleniyor, hayvanlar çoğalıyor.

İşte bu törenlerde okunmak üzere, kralın ve rahibenin veya tanrının ve tanrıçanın ağzından birbirleri için aşk dolu, sevgi dolu, açık saçık şiirler yazılmış ve bunlar bestelenerek şarkı haline getirilmiştir.

Sumer bereket kültünü oluşturan bu törenler, bugün "Kutsal Evlenme Törenleri" olarak nitelendirilmiştir. (15)

Bu bereket kültünün İsa'nın zamanına kadar, hatta daha geç zamanlara kadan sürdüğü anlaşılıyor. Bu yüzden dinle ilgili olmayan birçok konu Tevrat'tan çıkarıldığı halde, söz konusu şiirler bırakılmış olmalı. Bu törenlerin **Süleyman** zamanında büyük bir ihtişamla devam ettiği, şiirlerin ona ait olarak gösterildiği anlaşılabilir.

SUMER VE TEVRAT ŞİİRLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Sumer ve Tevrat şiirlerinden bazı bölümleri karşılaştıralım:

İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi'nde bulunan ve bir rahibe tarafından kral **Şu**sin'e söylenmek üzere yazılmış bir şiirden

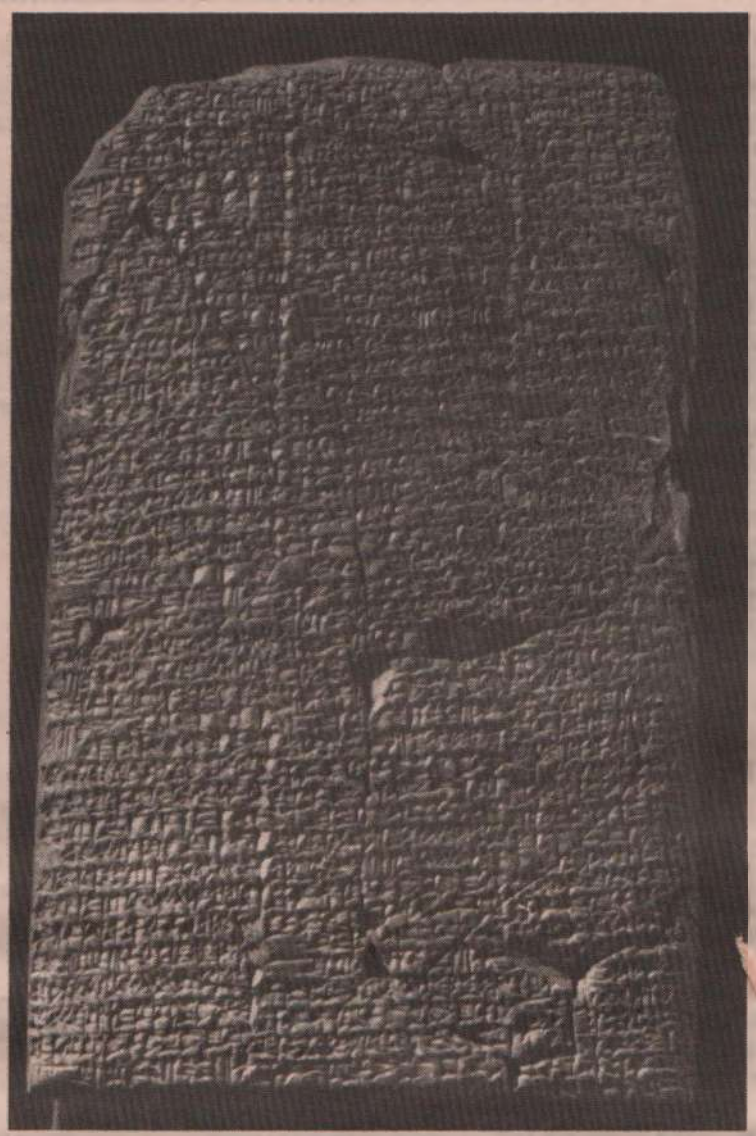

İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan kutsal evlenme şarkıları içeren Sumer tabletlerinden iki örnek. Yapılan incelemelerde bunların, Sumerlilerin yeni yıl bayramlarında, sazlar eşliğinde söylenen şarkılar ve ilahiler olduğu anlaşıldı. Bu şarkılarda Sumerli şairler, aşk tanrıçaları İnanna ile çoban tanrısı Dumuzi arasındaki aşkı anlatıyorlar.

☞

bölümler şöyle:

"Güvey kalbimin sevgilisi, / Senin neşen hoştur, bal tatlısı! / Aslan! kalbimin sevgilisi, / Senin neşen hoştur, bal tatlısı! / Beni büyüledin, karşında titreyerek duráyım! / Güvey! senin tarafından yatak odasına götürüleyim! / Beni büyüledin, karşında titreyerek durayım, / Aslan! senin tarafından yatak odasına götürüleyim. / Güvey seni okşayayım! / Yatak odasında bal dolu, / Senin güzelliğinle neşelenelim, / Aslan! seni okşayayım!"

Tevrat: Neşideler Neşidesi Bab 1:2-4'de ise şöyle bir şiir var;

"Beni kendi ağzının öpüşleriyle öpsün: / Çünkü okşamaların şaraptan daha iyidir. / Kokuca ıtırın ne güzel; / Senin adın kabından dökülen ıtır gibidir, / Bundan ötürü seni kızlar seviyor. / Beni kendine çek, biz senin ardınca koşarız, / Kral beni iç odalarına götürdü, / Seninle biz ferahlanıp seviniriz, / Senin okşamalarını şaraptan ziyade anarız, / Seni sevmekte onların hakkı var."

Bab 4:9-11'de:

"Kaptın gönlümü, kızkardeşim, yavuklum! / Gözlerinin bir bakışı ile, / Gerdanının tek zinciri ile gönlümü kaptın. / Okşamaların ne güzel kızkardeşim, yavuklum! / Şaraptan ne kadar hoştur okşamaların, / Itırın güzel kokusu da her çeşit baharattan! / Ey yavuklum! bal damlatır dudakların."

(İlginçtir; Sumer'de de tanrı **Dumuzi**, **İnanna**'ya 'kızkardeşim' der.)

Bab 3:11'de:

"Ey Sion kızları! çıkın, kral Süleyman'ı taç ile görün, / O taç ki, onun düğünü gününde ve yüreğinin sevinci gününde, / Anası onun başına giydirmişti."

Bu satırlar kutsal evlenme törenlerinin kral **Süleyman** zamanında devam ettiğini kanıtlıyor. Tevrat'a göre **Süleyman**'ın her dinden 700 karısı varmış ve onların dinlerini de **Süleyman** sürdürürmüş.

Bab 2:10-12'de geçen şu satırlar kutsal evlenme töreninin baharda yapıldığını anlatmaktadır:

"Sevgilim cevap verdi ve bana dedi: sevgilim, güzelim, kalk da gel. / Çünkü, işte kış geçti: / Yağmurlar geçip gitti; / Yerde çiçekler görünüyor; / Terennüm vakti geldi"

Bab 6:10'daki şu satırlar da tanrıça **İnanna**'nın niteliklerine uymaktadır:

"Bakışı seher gibi, / Ay gibi güzel, / Güneş gibi temiz, / Sancak açmış ordu gibi korkunç, / Bu kadın kim?"

Bab 2: 5-6'daki şu dizeler ile Sumer'den kalan bir şiirin paralelliği oldukça açık:

"Kuru üzümle bana kuvvet verin, elma ile beni canlandırın, / Çünkü aşk hastasıyım ben. / Sol eli başımın altında olsun, / Sağı da beni kucaklasın." (Tevrat)

"Sevgilim, kalbimin adamı, / Sağ elini vulvama koydun, / Sol elin başımı okşadı, / Ağzını ağzıma dayadın, / Dudaklarımı başına bastırdın." (Sumer)

Görüldüğü gibi, birkaç Sumer şiirinde bile Tevrat ile büyük paralellik bulunuyor. Kuşkusuz Sumer'de bunlar gibi daha pek çok şiir vardı. Fakat büyük kısmı hâlâ toprak altında olmalı. Belki bazı müzeler ve kolleksiyonlarda da henüz okunamayanlar vardır.

İNANNA = MERYEM
DUMUZİ = İSA

Sumer aşk tanrıçası **İnanna**; Akadlarda **İştar**, İsrail'de **Astarta**, Yunanlılarda **Afrodit**, Romalılarda **Venüs** adı altında saygı görmüş ve varlığını sürdürmüştür.

Bugün de **İsa**'nın annesi **Meryem**'e, **İnanna**'ya ait nitelikler yakıştırılıyor. O da **İnanna** gibi, göğün hakimesi, sosyal adaletin savunucusu, fakirlerin, ezilenlerin koruyucusu sayılıyor. Bazı çevrelerde tanrıça seviyesine getirildiğinden, oğlundan daha çok ona tapıldığından, annelerin, savaşanların, üzüntü çeken ailelerin yardım için ona dua ettiklerinden söz ediliyor. (The Search Of Mary, **Richard N. Ostling**, Handmaid or Feminist, The Time, Decembre 1991, p. 52-56)

İsa'nın durumu da **Dumuzi**'ye benziyor. **Dumuzi**'nin dövülerek, eziyet edilerek yeraltına götürülüşü, tekrar yeryüzüne çıkışı ile **İsa**'ya yapılanlar ve her yıl yeryüzüne çıktığı düşüncesi paralellikler taşıyor.

Dumuzi, takvimimizde Temmuz ayının adı olarak sürüyor. Musevilerde de Tammuz şeklinde. Bu ayın 17'sinde İsrailli kadınların oruç tutarak mabet kapısına gidip ağlamaları, **Dumuzi**'nin yeraltına götürülüşü dramını canlandırıyor.

Ülkemizde Mayıs ayı başında bahçelerde, hatta mezarlıklarda (Tahtakuşlar köyünde) kutlanan Hıdırellez şenlikleri, bu kutsal evlenme törenlerinin bir devamı gibi görünüyor. Çünkü şenlik, **Hızır** ile **İlyas** peygamberlerin biraraya gelmesinin nedeni ile yapılıyor. Ayrıca bu günlerin gecesinde tutulanın bir niyet gerçekleşmesi, iki yıldızın birleştiğinin görülmesine bağlı imiş. Bunun için niyet yapanlar sabaha kadar bu olayı beklermiş (**Yaşar Kemal**'in Ağrı Dağı Efsanesinden).

Bu kutsal evlenme törenlerinin izleri, bir Çağatay şairi tarafından Hicri 950'de mesnevi şeklinde yeniden kaleme alınmış olan Bediülcemal ve Seyfelmuluk hikayesinde bulunmuştur (Bkz. **Gönül Tekin**, Seyfelmuluk ve Bediülcemal Hikayesinde Eski Yakın Doğu Kültüründen Kalma Unsurlar Hakkında, Journal of Turkish Studies, Türk Bilgisi Araştırmaları, Massachusetts 1985 p.277-300. Bu çok değerli makalenin fotokopisini bana veren yazarın kardeşi Sayın Prof. Dr. **Günay Kut**'a candan teşekkürlerimi sunarım).

Ev satışına ait kontratın yer aldığı bir Sumer tableti

MABET YAPIMI VE KUTSAL TÖRENLER

Sumer mabet ve saraylarının yapılışında izlenen yol, bunlar hakkında yazılan ilahilerde belirtilmiş. Yapıya başlamak için önce tanrının önermesi gerek. Bu da genellikle rüyada bildiriliyor. Bundan sonra yapı malzemesi ve sanatkarlar toplanıyor. Yapıya başlamadan ve bittikten sonra temizlik törenleri yapılıyor. Bu yapıların görkemliliği öğülüyor, adanma hikayesi anlatıyor. Bazı ilahilerde yapıyı yaptıran, tanrı tarafından kutsanmak suretiyle ödüllendiriliyor. (16) Tevrat'ta da aynı yol izleniyor.

Sumer tanrı evleri hangi tanrı için yapılmış ise o tanrının ve ailesinin heykelleri içine konurdu. Kiliselerde bulunan, **İsa** ve **Meryem**'in heykel ve resimleri bu adetin bir uzantısı.

Sumerlilerde rahibeler tapınaklara tanrının gelini olarak çeyizleriyle girerlerdi. Bu Hıristiyanlıkta da devam etmektedir. Törenlerde **Meryem**'in heykelinin taşınması, Sumer törenlerinde tanrı heykellerinin gezdirilmesini yansıtıyor.

Hıristiyanlıkta olduğu gibi Sumer'de de günah çıkaran rahipler vardı, bunlar kırmızı elbise giyerlerdi.

İLK ÖRTÜNENLER: MABET FAHİŞELERİ

Sumer kadınlarının en önemli görevlerinden biri mabetlerde rahibe olmaktı. Bu kadınların 20'ye yakın görevleri vardı. Bunların başında şarkıcılık, oyunculuk ve fahişelik geliyordu. Mabetlerde seks kutsal sayılmış, hatta eşcinsellik de doğal görülmüştü. Mabet fahişelerinin başlarını örtmeleri zorunlu idi. (17) Bu gelenek **Hammurabi** zamanında kaldırılmış. Fakat daha sonra M.Ö. 1500'lerde adını bilmediğimiz bir Asur kralının yaptığı kanunun 40. maddesi ile tekrar yürürlüğe girmiş. Bu maddeye göre evli ve dul kadınlar da başlarını bir şal ile örteceklerdi. Kızlar, köleler ve sokak fahişelerinin ise örtünmeleri yasaktı. Böylece evli ve dul kadınlar da, mabet fahişeleri gibi yasal seks yaptıkları kabul edilerek kutsal sınıfa koyulmuşlardır. (Prof. Dr. **Mebrure Tosun**-Doç. Dr. **Kadriye Yalvaç**. Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı, Ankara, 1975, s.252 madde 40).

Bu gelenek Yahudilere geçmiş. Bir Yahudi kadın evlenince saçlarını traş ettirip başına ya bir örtü örtmüş ya da peruk takmış. Bugün bile çok fanatik ailelerde bu gelenek sürüyormuş.

Yahudilerde erkek ve kadın kutsal fahişeliğinin Tevrat'ın yazıldığı son zamanlara dek devam ettiği Tesniye 23:18'den anlaşılıyor. Burada "İsrail oğullarından ve kızlarından kendilerini fuhuşa vakfetmiş kimseler olmayacaktır. Kadınlar, fuhuşun ücretini allahın rabbin mabedine getirmeyeceksin" deniyor. Yahudi fahişeleri yüzlerini bir peçe ile örtüyorlarmış. Tevrat Tekvin 38:12-30'da anlatıldığına göre Yahuda'nın oğlu ölünce gelinini adet gereği ikinci oğluna alıyor. O da ölünce gelinini üçüncü oğluna almıyor. Buna kızan gelin yüzüne peçe koyarak kendisini fahişe gösterip kaynatası ile yatıyor.

Araplarda da fahişelerin peçe koyduklarını duydumsa da maalesef herhangi bir kaynaktan doğrulatamadım.

Kuran'da örtünme ile ilgili iki ayrı sürede iki ayet var. Sure 24:31'de "Mümin kadınlara söyle: gözlerini korusunlar. Namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere ziynetlerini teşhir etmesinler. Baş örtülerini yakaları üstüne örtsünler. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kızkardeşlerinin oğulları, kendi kadınları, ellerinin altında bulunan erkeklerden kadına ihtiyacı kalmamış hizmetçiler yahut henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan çocuklardan başkasına ziynetlerini göstermesinler. Gizlemekte oldukları ziynetleri anlaşılsın diye ayaklarını yere vurmasınlar" deniyor. Bu ayetteki "ziynet"in ne olduğu çeşitli biçimlerde yorumlanmış. Kimi kadının vücudu, kimiyse takıları ziynettir demiş (Burada kadının vvücudunun kastedildiği bence açık).

Sure 24:60'da ise, "Bir nikah ümidi beslemeyen, çocuktan kesilmiş yaşlı kadınların ziynetlerini göstermeksizin dış elbiselerini çıkarmalarında bir vebal yoktur. Yine de iffetli olmaları kendileri için daha hayırlıdır" deniyor (Burada "ziynet"in kadının vücudu olduğu daha belirgin).

Sumer'de mabet fahişeleriyle başlayan baş örtüsü, Anadolu'ya da geçmiş. Hitit kadın heykel ve kabartmalarının bazılarında baş örtüsü görünüyor. Bitik vazosunda rahibenin başını içine alan bir tür ferace şeklinde giysi var üzerinde. Bunun geç Hitit çağına kadar sürdüğünü Maraş'ta bulunan bir kabartma kanıtlıyor.

Yunan ve Roma çağındaki kadın heykellerinin bir çoğunun başında örtü görülüyor. Bunların bazıları rahibe olarak tanımlanıyor. Sayın Prof. **Muhibbe Darga**'nın anlattığına göre, o çağlarda başı örtülen kadınlar namuslu sayılırmış. Hıristiyanlıkta bu gelenek rahibelerde sürmektedir.

Böylece Sumer mabet fahişeliğini simgeleyen baş örtüsü, çeşitli çağlarda ve ülkelerde kendilerine göre yorumlanarak İslamiyete kadar gelmiş. İslamiyette de erkekten kaçma şekline dönüştürülmüştür. Öte yandan, erkek olmayan yerde Kuran okunurken ve dua edilirken başın örtülmesi, örtünün Sumer'deki dinselliğinin bir devamıdır.

TANRININ ÇOCUĞU OLURSA NE OLUR?

Bazı Sumer rahibeleri evlenseler bile

çocukları olmamalı idi. Kazara böyle doğan çocuklar öldürülürdü. Çünkü bu kadınlar allahın karısı olduğundan doğan çocuklar da tanrının çocuğu sayılıyordu. Sumerler bir ölümlüden tanrının çocuğu olsun istemiyorlardı.

Bu ve Kuran'daki bir ayet, İsa'nın neden tanrının oğlu olarak kabul edildiğine bir açıklık getiriyor. Kur'an Sure 3:35-37'de şunlar yazılı: "İmran'ın karısı şöyle demişti: 'Rabbim karnımdakini azatlı bir kul olarak sana adadım. Adağımı kabul buyur. Rabbim onu kız doğurdum, ona **Meryem** adını verdim. Kovulmuş şeytana karşı onu ve soyunu sana ısmarlıyorum.' dedi. Rabbi ona hüsnü kabul gösterdi ve güzel bir bitki gibi yetiştirdi. **Zekeriya**'yı (teyzesinin kocasını) rabbi onun bakımı ile görevlendirdi. **Zekeriya** onun yanına, mabede her gelişinde orada bir rızk bulur 'bu sana nereden geliyor' derdi. O da 'allah tarafından' derdi."

Bu ayetten anlaşıldığına göre o zaman mabedler vardı (Tevrat ve İncil'de de mabetlerin bulunduğu yazılı). **Meryem** mabede adanmış ve orada yetişmiş bir kızdı. Herhangi bir şekilde, bazı kitaplara göre de nişanlısı **Yusuf**'tan hamile kalmıştı. Onu gidip ücra bir yerde doğurması, tanrının çocuğu diye öldürülmesinden korktuğu için olmalı. İsa büyürken tanrının oğlu olduğu kendisine aşılanmış bulunduğundan "ben tanrının oğluyum" diyerek ortaya çıkması, geç de olsa ölümüne neden olmuş olmalı.

Mezopotamya'da eski çağlardan başlayarak Yeni Babil devrine kadar adak olarak veya kıtlıktan korumak üzere çocuklar mabede verilirdi. **Meryem** hikayesinde de bu geleneğin sürdüğü anlaşılıyor. (**L. O. Oppenheim**, Ancient Mesopotamia, Chicago, 1964, p.107)

TANRILARIN GELENEKSEL İLETİŞİM ARACI: RÜYA

Kuran'a göre (sure 42:51) Allah bir insanla ancak vahi yolu ile, perde arkasından veya bir elçi gönderip dilediğini ona bildirir.

Tevrat'ta tanrı ile şahıslar (peygamberler dışında **Musa**'nın kardeşi, kölesi, **İbrahim**'in karısı gibi) karşılıklı konuşuyorlar veya insan şekline girmiş melekler tanrıdan haber getiyor veya tanrı isteğini rüyada bildiriyor.

Sumer'de tanrı duvar arkasından konuşuyor (Bilgelik tanrısı **Enki**, tufanın olacağını, **Nuh**'un karşılığı olan **Ziusudra**'ya duvar arkasından söylemiş) veya tanrılar insanlara yapacakları işleri rüyalarla bildiriyor. Bunlardan başka fal ve kehanet yolu ile insanlar tanrıların isteğini öğreniyorlar.

Tevrat'taki ilahiler, atasözleri ve deyimlerin Sumerlilerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. (18) Sumer atasözleri tufan kahramanı **Ziusudra**'ya babası **Şuruppak** tarafından, Tevrat'ta **Süleyman**'a babası **Davud** tarafından söyleniyor. Kuran'da ise **Lokman** tarafından adı verilmeyen oğluna öğüt veriliyor. **Lokman**'ın kimliği hakkında çok çalışılmış; bazıları onun peygamber olduğunu, bazıları da çok dindar olduğundan tanrı tarafından uzun ömür verildiğini, yaşamı boyunca bilgisinin arttığını söylüyor. O, 560 yıl yaşamış ve bir adı da Sumerce **Ziusudra** gibi ölümsüz anlamına gelen **Lubat** imiş. Arami edebiyatında **Ahiqar**, Bizans'ta **Planudes** olarak ortaya çıkıyor. Bunların hepsi Sumer'deki **Ziusudra**'ya dayanmaktadır (**Paul Lunde**, Aesop of the Arabe, Aramco, 1974, Marc-April, p.2 ff.).

Sumer'de rüyalar tanrı bildirisi olarak yorumlanıyor. Bu rüyalardan bazılarının etkisi Tevrat ve Kuran'da görülmektedir.

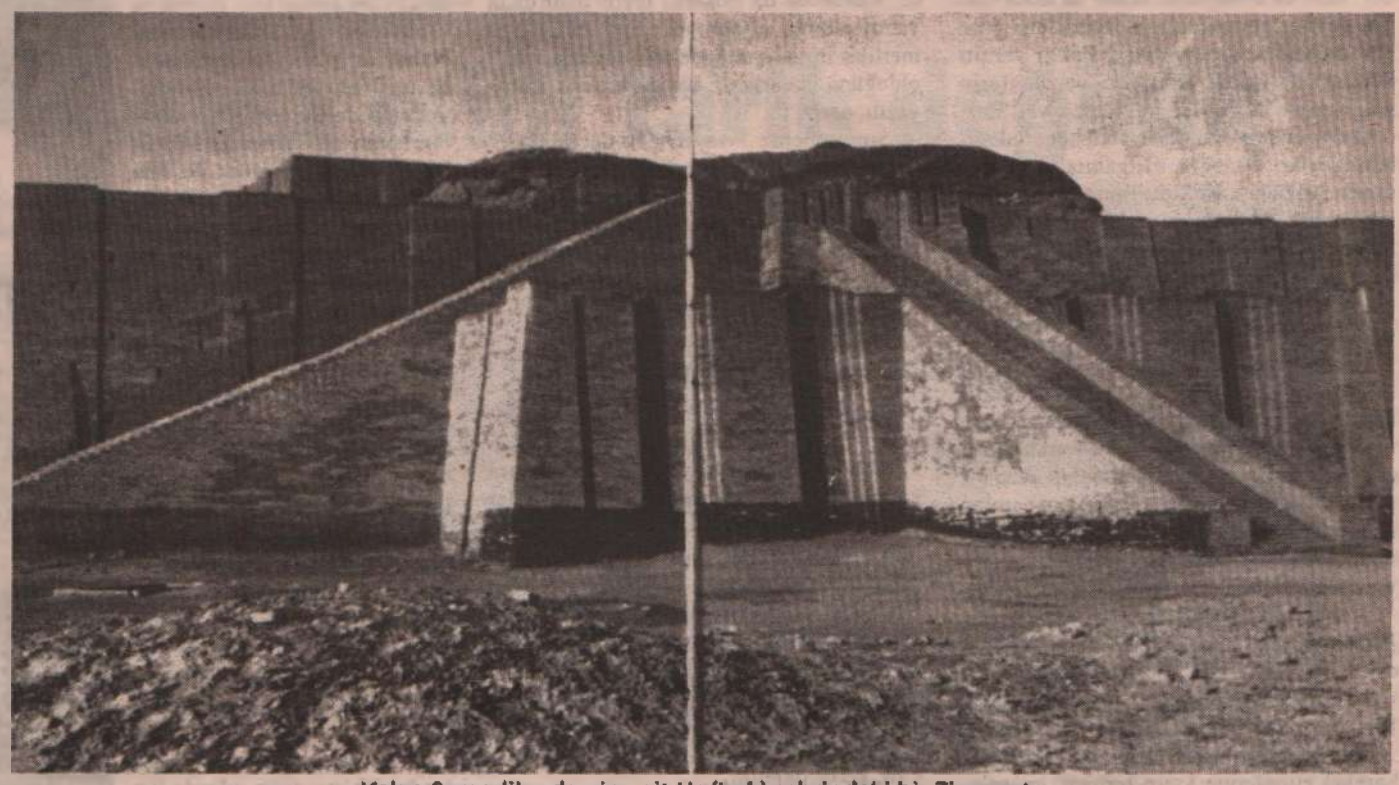

Yakın Sumerliler devrine ait Ur (Irak) şehrindeki bir Ziggurat.

Bunlardan en ilginci **Yakub**'un oğlu **Yusuf**'un rüyasıdır. **Yusuf** "rüyamda tarlanın ortasında demetler bağlıyorduk. Benim demetim kalktı dikildi. Sizin demetiniz onun etrafını kuşatıp benim demetime eğildiler." deyince kardeşleri "bu bizim üzerimize kral mı olacak?" dediler. **Yusuf** ikinci rüyasında güneş, ay ve 11 yıldızın kendisine eğildiklerini söylemesi üzerine kardeşleri onu öldürmeye karar veriyorlar (Tekvin 97:7,9) (Sure 12: 4). (19).

Aynı şekilde Sumer kralı **Urzababa**'nın yanında çalışan **Sargon**, gördüğü rüyayı krala söyleyince, kral, kendi yerine kral olacak korkusu ile **Sargon**'u öldürmek istiyor (**Jerrold S. Cooper**, Sargon and Joseph, Dream come True, Biblical and related Studies, Presented to Samuel Iwry, Indiana, p.33-35).

İLK KARIYA BÜYÜKLÜK TASLAMANIN CEZASI

Sumer kanunu Hammurabi kanununun temelini oluşturmuş, ondan **Musa**'nın kanunu ve İslam kanunu etkilenmiştir. **Musa**'nın kanununda bulunan anaya babaya saygı, kimseyi öldürmeyeceksin, zina yapmayacaksın, çalmayacaksın, yalan tanıklık etmeyeceksin, komşunun karısına ve malına göz dikmeyeceksin gibi kurallar Sumer kanununda da aynı. Yalnız Sumer Kanunu daha insancıl, göze göz, dişe diş yok cezalarda. Ne yazık ki, Sumer kanunları yazılı tabletler çok kırıklı, belki de toprak altından daha çıkarılamayanlar da var. Bu yüzden tam karşılaştırma yapılamıyor. Buna karşın daha sonra Samiler tarafından yapılan kanunların, Sumer kanunlarına dayandığı kuşku götürmez.

Buna açık bir örnek olarak, **İbrahim Peygamber**'in karısı ile cariyesi arasındaki olayı gösterebiliriz. Sumer kanununa göre kısır bir kadının kocasına verdiği cariyesi çocuk doğurunca, hanımına büyüklük taslayamaz, öyle yapmaya kalkarsa cezalandırılır. Tevrat ve Kuran'da yazıldığına göre **İbrahim Peygamber**'in kısır olan karısı **Sara**, cariyesi **Hacer**'i çocuk yapmak üzere kocasına veriyor. Cariye çocuk doğurup kendisini üstün görmeye başlayınca, kocası tarafından oğlu **İsmail** ile çöle götürülüp atılıyor. (20)

ZİNA VE TAŞLAMA KONUSU

Tevrat'a göre büyük erkek çocuğa mirastan özel bir pay verilir, çocuklar isterse babanın sağlığında bu payı alabilirler. Aynı kural Sumer'de de vardır: Lipit-İştar 32. (**Mebrure Tosun, Kadriye Yalvaç**, "Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi Saduqa Fermanı", Ankara, 1975, s.69.)

Araplarda zina yapan kadınların taşlanması Tevrat'da olmasına karşın (Tesniye 13-23), Kuran'da böyle bir ceza yok. Zina cezası ile ilgili bazı ayetler bulunuyor. Bunlar:

Sure 4: 15-16: "Kadınlarımızdan zina yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye kadar, yahut allah onlara bir yol açıncaya kadar evinizde tutun." "İçinizden zina yapan her iki tarafa ceza verin! Eğer tövbe edip uslanırlarsa artık onlara ceza verip eziyet etmekten vazgeçin, çünkü allah tövbeleri çok kabul eden ve çok esirgeyendir."

Sure 24: 2-3: "Zina eden kadın ve erkekten herbirine yüz sopa vurun. Müminlerden bir grup ta onlara şahit olsun!..." "Zina eden erkek ancak zina eden veya putperest olan kadınla, zina eden kadın da zina eden veya putperest olan erkekle evlenebilir."

Taşlanma cezası Sumerlilerin eski çağlarında varmış. İ.Ö. 2200'lerde de Lagaş Kralı **Urukagina** tarafından yapılmış sosyal reform metninde, geçmiş zamanlarda olduğu gibi iki koca almaya kalkan kadınlar ve hırsızların, bu fena hareketleri yüzünden yazılı taşlarla taşlanacakları bildirilmektedir. (21) Daha sonra yazılan kanunlarda taşlanma konusu bulunmuyor.

Sumer kanunlarında zina ile ilgili maddeler, kırıklıkları dolayısı ile olsa gerek, yok. Buna karşın Hammurabi kanununda bulunuyor. (**Mebrure Tosun, Kadriye Yalvaç**, "Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi Saduqa Fermanı", Ankara, 1975, s.198.):

"129. Eğer bir adamın karısı bir başka erkekle yatarken yakalanırsa onları bağlayıp suya atacaklar. Eğer kadının kocası yaşatırsa, kral da yaşatacak."

"130. Eğer bir adam başka bir adamın babasının evinde oturan karısını zor kullanıp koynunda yatırırken yakalanırsa, o adam öldürülecek, kadın özgür."

BEKARET VE TECAVÜZ

Sumer'de bekaret konusu önemli görünüyor. Sumer kanunlarının yazılı olduğu tabletlerin kırık ve okunamayan yerleri çok. Okunabilen iki madde bunu kanıtlıyor. Bunlardan birinde, bir kölenin zorla bikrini bozan 5 şekel (tahminen 40 gram) gümüş vermek zorunda. Diğerinde, dul olarak evlenen bir kadın, kocasından boşandığında, kız olarak evlenen kadının alacağı tazminatın yarısını alabiliyor. (22)

Tevrat'da kural daha katı. Bir kız evlendiğinde bakir olmadığı kanıtlanırsa taşla öldürülüyor (Tesniye bak: 22: 13-21). Buna karşın Kur'an'da bekaret konusu ele alınmamış.

Sumer'de zorla tecavüz de ele alınmış. "Hür bir adamın kızı yolda tecavüze uğrarsa, anne, babası onun olduğunu bilmemişlerse, kız onlara 'tecavüze uğradım' derse, anne, baba onu zorla erkeğe karı olarak verecekler." (The Ancient Near East Supplementary Tekts and Pictures Relating to Old Testament, Editted by **James B.** Pritchard Princton 1969, p.89-90).

Zorla tecavüz, Sumer efsanesine bile konu olmuş. Tanrı **Enlil** tanrıların başı olduğu halde, evlenmeden önce karısını aldatarak zorla tecavüz ettiği için tanrılar meclisince yeraltı dünyasına sürülmüş.

Aynı olay Tevrat'da (Tesniye bak: 22:28 :29): "Eğer bir adam kız olan nişanlanmamış bir genç kadınla yatarsa ve onları bulurlarsa, adam genç kadının babasına 50 şekel (şekel Sumerlilerden Akadcaya geçen bir ağırlık ölçüsü birimi) gümüş verecek ve kadın onun karısı olacak."

Tevrat'a göre, eğer adam nişanlı bir kızla şehirde yatarsa her ikisi de taşlanarak öldürülüyor. Kuran'da bu konu yok.

ÖLÜLERİN YERİ: SUMER'DE KUR, TEVRAT'TA ŞEOL, KURAN'DA AHRET

Sumer'de sosyal adaleti koruyan tanrıça, senede bir kere insanları iyi veya fena hareketlerinden dolayı yargılar, kötüleri cezalandırır. (23) Bu inanış İslam'a Şaban ayının onbeşinde Beraat kandili olarak girmiştir.

Sumer tanrılarının esas adlarından başka, niteliklerine göre diğer adları da vardı. Babilliler bu adlardan 50 tanesini yeni yarattıkları tanrı **Marduk**'a vererek tek tanrı düşüncesine doğru bir adım atmışlardı.

İslam dininde Allah'a verilen 99 ad, aynı geleneğin bir devamı gibi görünüyor.

Sumerlilere göre ölüler kur adlı karanlık, gidip dönülmeyen bir yeraltı dünyasına gidiyorlar. Tevrat'ta bu Şeol, Yunanda Ha-

des, İncil'de cehennem, İslam'da ahret olarak devam etmektedir. Sumerlilere göre burada tekrar dirilme yok. Fakat yeraltı dünyası, tanrıları, rahipleri ve ölenlerin gölgeleriyle bir hayli hareketli bir yer. Bazı özel durumlarda gölgeler yerüstüne çıkarılabiliyorlar. Örneğin, Gılgamış'ın çağrısı üzerine arkadaşı **Enkidu**'nun gölgesi çıkarak iki arkadaş konuşuyorlar. Tevrat'ta da Samuel I: 28'de Kral **Saul**'un isteği üzerine **Samuel**'in gölgesi yeraltından çıkıyor (**S. N. Cramer**, Tarih Sumer'de Başlar, s.133-134).

Sumerlilere göre, yeraltındaki ölülerin ruhları için yiyecek ve kurbanlar sunulmazsa, onlar yeryüzüne çıkarak insanlara rahatsızlık veriyorlar. Ölenlerin arkasından çok fazla ağlayıp sızlanmak onları rahatsız ediyor. İslamiyette de ölüler için yapılan dualar kurbanlar bu inanışın bir devamı olmalı. Müslümanlıkta da vardır "çok ağlayıp ölünün ruhunu rahatsız etmeyin" sözü.

Yahudilere, Babil tutsaklığından sonra, Perslerin etkisi ile, Zerdüşt dininden ölülerin tekrar dirileceği, cennet, cehennem ve sırat köprüsü girmiştir (**Hayrullah Örs**, Musa ve Yahudilik, İstanbul, 1966, s.361).

Tevratta **Elohim**, insanların tanrı gibi hareket etmelerine kızıp birbirlerini anlamamaları için birçok dil meydana getiriyor. Sumer'de ise bilgelik tanrısı hava tanrısına kızıyor ve insanlar tek dil konuşurken, birbirlerini anlamayacak şekilde birçok diller oluşturuyor.

Sumerliler kendilerinin, tanrılar tarafından seçilmiş üstün bir halk olduğunu yazmışlar, Tevrat'ta Yahve, Kuran'da da Allah, İsrail oğullarını üstün bir kavim yapmıştır (Tesniye 14:6) (Sure 45:16; 2:47).

KADIN, SUMER'DE DE KURAN'DA DA TARLA

Sumerliler kadınları bir tarlaya benzetmişler. Aynı terim hem Tevrat, hem Kuran'da var. Kuran'da "kadınlarınız sizin için bir tarladır, tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın" yazılı (sure 2: 223). Bunu müfessirler çeşitli şekilde tefsir etmişler (Bkz. **Turan Dursun**, Din Bu 3, İstanbul, 1991, s.27-28).

Sumer'de tanrılar "ol" der ve herşey olur. Kuran'da ayni deyim "Allah yalnız ol der" şeklinde geçmektedir (Sure 36:82).

Sumerliler dünyadaki bütün olayların gökte yıldızlarla yazılı olduğuna inanırlardı. Kuran'da da gökteki levhi mahfuzda yazılı olduğu söyleniyor (sure 22:2). Sumerliler insanların kaderinin tuğlada yazılı olduğuna inanırlardı, biz de insanın alnına yazılı, deriz.

Sumerlilerde 7 sayısı çok önemlidir, 7 gün geçmek, 7 dağ aşmak, 7 ışık, 7 ağaç, 7 kapı gibi. Aynı şekilde Tevrat ve Kuran'da da 7 sayısı bol olarak bulunmaktadır. İslam'a göre cennetin 7 kapısı vardır; Sumer yeraltı dünyasının da 7 kapısı bulunuyor.

İSLAMİ KURBAN KESİM YÖNTEMİ SUMERDEN GELME

Sumerliler tanrılarını sevindirmek, onlardan bir istekte bulunmak, hastalıklardan kurtulmak için veya yaptıkları adaklara karşılık kurban kestirirlerdi. Bu kurbanlar sakatsız ve hastalıksız olmalı ve kurban sahibi vücutca temizlenmeli idi. Kurbanlar rahipler tarafından özel dualarla kesilirdi. Kurbanın sağ kalçası ve iç organları tanrıya takdim edilir, gerisi etrafta olanlara dağıtılırdı. İslamiyette de kurbanlar aynı koşullarda kesiliyor. Yalnız hocanın kesmesi zorunlu değil. Kurbanın sağ kalçası ile iç organları tanrı yerine kurban sahibine bırakılır, gerisi dağıtılır.

Sumer'de Erhanedan devrinde Ur kral mezarlarına göre, kral ve kraliçeler askerleri ve etrafındakilerle birlikte gömülürdü. Fakat metinlerde her türlü kurban yazılmasına karşın insan kurbanı yok. Buna mukabil İsrail'de, Yunan'da insan kurbanı yapılmış. (24) Araplarda da insan kurbanı olduğunu, hatta **Muhammed**'in büyük babasının "eğer on oğlum olursa birini tanrıya (veya tanrılara) kurban edeceğim" dediğini bir kitapta okumuştum. Mezopotamya'dan gelen **İbrahim Peygamber** bu ilkel adeti kaldırtmış.

6 GÜN ÇALIŞ 7. GÜN DİNLEN

Sumerlilerde, okul tabletlerine göre 6 gün çalışma 7. gün dinlenme var. Bu Yahudilere Sabbat olarak geçmiş. On emirde "Sabbat'ı düşün, onu kutsal gün olarak gör!" deniyor. 6 gün çalışılıyor, 7. gün tanrıya adanmış bir dinlenme günü oluyor.

Yahudilere göre tanrı 6 günde dünyayı yaratıp 7. gün dinlenmiş. Bu günün Cumartesi olması da Babillilerden geçmiş. Babilliler her ayın 7. gününde (Şapatu) bir kutlama yaparlardı. Bu üzgünlüğü ve nefis terbiyesini ifade eden ve Satürn gezegenine adanmış bir gündü (Saturday, saturn gezegeninden gelen bir gün adı, yani cumartesi). Satürn kötü güçlerin temsilcisi idi. Yahudiler bu günün anlamını değiştirerek onu neşeli bir hale sokmuşlardır. Onlar cumartesi gününü tanrıya dua ederek, kitaplar okuyarak çeşitli eğlencelerle geçirirler ve en ufak bir işe el sürmezler. İslamiyette bugün cumaya dönüştürülerek daha hafifletilmiş kurallar altına alınmıştır.

Şifa tanrıçası Bau.

BİREYE AİT TANRILAR

Sumer yazarlarına ve ilahiyatçılarına göre, her insanın ve ailenin bir şahsi tanrısı veya başka bir deyimle tanrısal baba yerine geçen iyi bir meleği vardı. Bu bir fal, bir rüya veya doğrudan doğruya görünen tanrı ile bir anlaşma yaparak belirlenirdi. Bunun görevi, baş tanrılardan ait olduğu kimse için sağlıklı ve uzun ömür dilemek ve onun isteklerini tanrılar meclisine iletmekti. Tevrat'ta (Tekvin 31: 53), "**İbrahim**'in, **Nahor**'un allahı, babaların allahı aramızda hükmetsin!" deniyor. Bu da Sumerlilerin şahsi tanrısının bir yansıması. **İbrahim**'in allahı, **İbrahim** ile, onu tanıyacağına, kendine allah yapacağına dair bir akit yapıyor, onu da sünnet yapılmak suretiyle pekiştiriyor.

Kuran'da (sure: 86:41), "Hiç kimse yoktur ki, onun üzerinde bir koruyucusu ve denetleyicisi bulunmasın." denmektedir ki, bu da Sumerlilerdeki bireylerin özel tanrılarını yansıtıyor.

Tevrat'ta Yahve İsraillilere kızarak üzerlerine komşu düşmanları saldırıyor. Kuran'da da allahın insanlara kızarak şehirleri yıktığı anlatılıyor. (25) Aynı şekilde Akad kralına kızan hava tanrısı dağlardan çekirge sürüleri gibi düşman Guti'leri indirerek Akad'ı, hatta Sumer'i yok ediyor. (26)

Sumer tanrılarının gökte toplandıkları duku adında bir yerleri var. İslam inanışına göre de Allah yedi kat göğün üzerinde Arş'da oturuyor (Sure 7: 54, 9:3, 11:7, 25:59, 32:11, 56:4).

Birer Sumerli kadın ve erkeği gösteren heykeller.

SUMER'DEN YAHUDİLERE UZANAN YOL

Bütün bu örneklerden anlaşılacağı gibi, Sumerlilerin kurdukları din ve yarattıkları zengin edebiyat Ortadoğu halklarena büyük etki yapmış, hatta dinlerinin temelini oluşturmuştur. Ancak bu etki, Sumerlilerden İsraillilere doğrudan doğruya olmamıştır. Çünkü İsrail'in tarih sahnesine görülmeye başlamasından en az bin yıl önce Sumerliler varlıklarını yitirmişti. Öyle ise bu kültür onlara nasıl ulaşmıştı? Bu ulaşmanın çeşitli yollarla olduğu bugün kanıtlanabiliyor.

Sumer devletinin güçlü olduğu çağlarda, sınırları doğuda Hindistan'a (Dilmun), batıda Akdeniz'e (Ebla, Martu) hatta Kıbrıs'a, kuzeyde Orta Asya'nın batısına (Aratta, Hurrum), güneyde Mısır ve Habeşistan'a (Magan, Meluhha) kadar genişlemişti. Oralara giden asker ve tüccarlar, oralardan ticaret amacı ile gelen insanlar Sumer kültürü ile bir bağlantı kurmuşlardı.

İ.Ö. 2400 yıllarında İsrailliler gibi Sami bir ırktan olan **Sargon** adında biri Sumer'i ele geçirerek bir Akad krallığı kurmuştu. Onun ve ondan sonra gelen sülalesi zamanında Samiler Mezopotamya'dan Ortadoğu'ya kadar yayılmaya başlamış ve Akad dili de konuşulan bir dil haline gelmişti.

Bir müddet sonra Sumerliler yeniden canlanarak bir Sumer devleti kurdular. O da oldukça kısa bir süre sonra parçalandı. Yine Sami bir halk Amoritler, Babil krallığı adı altında bütün Sumer ülkesine egemen oldular. Bu geçiş devrinde Sumer okulları ve akademilerinde Sumer dili ve yazısı en yüksek düzeye çıkarıldı. Buralarda, Sumerlilerin yarattıkları dinsel ve edebi yapıtlar, birçok kopyalar halinde yazılarak,

SUMER TABLETLERİNDEN

Bir mahkeme kararı

"Lu-Sin oğlu Nanna-Sig; Ku-Nanna oğlu berber Ku-Enlil ve Adda-Kalla'nın kölesi bahçıvan Enlil-Ennam, Lugal-Apindu oğlu *nueş* rahip Lu-İnanna'yı öldürdüler.

Lugal Apindu oğlu Lu-İnanna'nın öldürülmesinden sonra, Lu-Ninurta'nın kızı Lu-İnanna'nın karısı Nin-Dada'ya kocasının öldürüldüğünü söylediler.

Li-Ninurta kızı Nin-Dada ağzını açmadı, dudakları mühürlü kaldı.

O zaman bu dava İsin'de kralın önüne getirildi ve Kral Ur-Ninurta davanın Nippur Meclisi'nde görüşülmesini emretti.

Orada, Lugal... oğlu Ur-Gula, kuş avcısı Dudu, azatlı Ali-Ellati, Lu-Sin oğlu Buzu,...-Ea oğlu Eluti, hamal (?) Şeş-Kalla, bahçıvan Lugal-Kan, Sin-Andul oğlu Lugal-Azida ve Şara ... oğlu Şeş-Kalla meclisin önüne çıktılar ve şöyle dediler:

'Bir insan öldürenin yaşamaya hakkı yoktur. Bu üç adam ve kadın, Lugal-Apindu oğlu *nueş* rahip Lu-İnanna'nın öldürüldüğü yerde idam edilmelidir.'

O zaman Ninurta'nın... memuru Şu... -Lilum ve bahçıvan Ubar- Sin meclisin karşısına çıkıp şöyle dediler:

'Tamam, Lu-Nunirta'nın kızı Nin-Dada'nın kocası öldürülmüştür, ama kadın öldürülmek için ne yaptı (?) ki?'

O zaman Nippur Meclisi üyeleri onların karşısına çıkıp şöyle dediler:

'Kocası yaşamayan (?) bir kadın, ki kocasının düşmanlarını tanıdığını ve kocası öldürüldükten sonra kocasının öldürüldüğünü öğrenmiş olduğunu kabul edelim, niçin onun hakkında (?) sessizliğini (?) korumasın? Kocasını kendisi mi öldürdü? Asıl katillerin ceza (?) görmesi gerektiğini kabul edelim.'

Nippur Meclisi'nin kararına (?) uyularak sadece Lu-Sin oğlu Nanna-Sig, Ku-Nanna oğlu berber Ku-Enlil ve Adda-Kalla'nın kölesi bahçıvan idam edilmek üzere cellata teslim edildiler."

(Kaynak: S. N. Kramer, Tarih Sümer'de Başlar, Kabalcı Yayınevi, s.72-73)

diğer şehirlerdeki eğitim kurumlarına, kütüphanelere gönderildi. Ülkede gittikçe çoğalan Samiler, Sumerceyi öğrenmek, Sumerliler de Akadcayı öğrenmek zorunda kaldıklarından, okullarda her iki dilde eğitim yapıldı. Babil devleti kurulduktan sonra Sumerce halk dili olmaktan çıktı, fakat Sumerlilerin eğitim tarzı, dinleri, efsaneleri ve edebi yapıtları Babil okullarında öğretilmeye devam edildi. Sumerce, ortaçağdaki Latince gibi dinsel bir dil olarak hemen hemen İsa'nın doğumuna kadar sürdü.

Babilliler Sumer tanrılarının adlarını değiştirerek kendilerine tanrı yapmışlar, bu tanrılara ait mabetler, dinsel törenler korunmuş, ilahiler, dualar Sumerce okunmuştur.

İ.Ö. 1500 yıllarında Akadca ve çiviyazısı Ortadoğu'da uluslararası bir dil ve yazı haline geldi ve o ülkelerde, en azından yazarların bu dili öğrenme zorunluluğu ortaya çıktı. Bu yüzden Sumer okulları ve programları oralarda uygulandı. Böylece Babillilerin Sumerlilerden aldıkları kültür, dilleri ve yazıları yoluyla o ülkelere yayıldı.

Yahudilerin, Hıristiyanların ve Müslümanların atası olarak kabul edilen **İbrahim** peygamber ve ailesi, Tevrat'a göre, Mezopotamya'da Kaldealı Ur'dan Harran'a göçmüş, oradan bir tüccar kolonisi olarak Filistin'e girmişti. **İbrahim**, askeri ve mali gücü ile kendi şahsi tanrısını onlara tanrı olarak kabul ettirmiş ve bu arada Mezopotamya'dan getirdiklerini halka aşılamıştı. (27)

En son olarak Babil kralı **Nabukadnezzar**'ın Filistin'i ele geçirip bütün Yahudi bilginlerini Babil'e sürgün götürmesi, bu bilginlere Babil kütüphanelerini inceleme olanağı verdi.

Görüldüğü gibi, Sumer dini ve edebiyatı İsraillilere çeşitli çağlar ve yollardan ulaşmıştır. 12. yüzyılda yaşayan Yahudi otoritesi **Eben Ezra** ve 16. yüzyılda yaşayan Yahudi filozofu **Spinoza**; Tevrat'ın, özellikle **Musa** tarafından yazıldığına inanılan ilk 5 kitabın, **Musa** tarafından yazılmadığını, ancak Babil tutsaklığından sonra yazılmış olduğunu söylemişlerdir (**Robert Cooper**, Thirteen Lectures on Bibel, s.107). (Yahudilere Babil tutsaklığının yaptığı etkiler hakkında daha geniş bilgi için **Max I. Dimont**, Jews, God and History, New York 1962, p.69-72.)

Bu çalışmamızla, din kitaplarına Sumerlilerden geldiğini açıklamaya çalıştığımız konular hakkındaki bilgilerimizi, yine onların icat ettiği yazıya ve yazı malzemesi olarak kullandıkları kile borçluyuz. Onlar bozulan veya eriyen bir nesne üzerine yazmış olsalardı, bunların hepsi çözülemeyen bir sır olarak kalacaktı.

"Ur sancağı" olarak anılan panodan bir görüntü.

DİPNOTLAR

(1) Kazılardan çıkarılan Sumer edebiyatına ait tabletlerin hemen hemen üçte biri İstanbul Arkeoloji Müzelerinin zengin Çiviyazılı Belgeler Arşivinde bulunmaktadır. Bu yüzyılın, özellikle ikinci yarısından sonra S. N. Kramer, Hatice Kızılyay ve Muazzez Çığ tarafından yayınlanan bu tabletlerle, Sumer edebiyatına ait yeni konular ortaya çıkmış ve birçok konular da tamamlanabilmiştir. Bunlar hakkında bilgi için:
Muazzez İlmiye Çığ, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivinin Sumer Edebiyatına Katkıları, X. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1990, s.481-497.
Sumer edebiyatı hakkında daha geniş bilgi için: S. N. Kramer, History Begins at Sumer, Tarih Sumer'de Başlar, Çeviren: Muazzez İlmiye Çığ, Ankara 1990.

(2) Sumer'deki "tanrı evi" deyimi, Kuran'da "Allah'ın mescitleri" (Sure 9:17-18) şeklinde bulunmaktadır. Sumer'de mabet veya saray anlamına gelen "egal" kelimesi Tevrat'ta "hegal" olmuştur.
Max. I. Mimont, Jews, God and History, New York 1962, p.65'de "Babil toprağında Yahudiler için tanrı evi yerine, dinsel toplantı için sinagoglar yaptılar. Buralarda tanrıya kurban yapmak yerine dua etmeyi koydular. Sinagoglar, Hıristiyanlıkta kiliselere, Müslümanlıkta camilere dönüştü. Dua, bu insanlar arasında tanrıya adanan bir sembol haline geldi" şeklinde yazılmaktadır.
(3) Sumer dininde ay kültünün önemli bir yeri vardır. Ayın ilk göründüğü günde, 15 günlük olduğu ve görünmediği günlerde törenler yapılır, hatta bazı yiyecekler yenilmezdi. İslamiyette de oruç ve bayramlar ayın görünüşüne göre yapılmaktadır.
(4) Tarih Sumer'de Başlar, s.64-69.
(5) Kuran'da yaratılış ile ilgili ayetler:
"Şüphesiz ki, sizin Rabbiniz gökleri ve yeri 6 günde yaratan, sonra da işleri idare ederek arşa yerleştirendir." (Sure 9:3)
"O, arşı su üzerinde iken gökleri ve yeri 6 günde yaratandır." (Sure 11:7)
"Gökleri ve yeri ve ikisinin arasındakileri 6 günde yaratan, sonra arşa yerleşen Rahmandır." (Sure 25:59, 32:4)
"Ey Muhammed! Allah'a eş koşanlara sor! kendilerini yaratmak mı daha zordur, yoksa bizim yarattığımız gökleri yaratmak mı? Aslında biz kendilerini özlü çamurdan yaratmışızdır." (Sure 37:11)
"Ey Muhammed! Size yeri iki günde yaratanı mı inkar ediyorsunuz ve ona eş koşuyorsunuz?" "Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi ve ona ve yeryüzüne 'isteyerek veya istemeyerek buyruğuma gelin' dedi. İkisi de 'isteyerek geldik' dediler. Allah bunun üzerine 2 gün içinde 7 gök yarattı ve her göğün işini kendisine bildirdi. Yakın göğü ışıklarla donattık ve bozulmaktan koruduk" (burada hem Allah, hem üçüncü şahıs konuşuyor) (Sure 41:9, 11, 12)
(6) S. N. Kramer, The Sumerians, p.150-151.
(7) Tarih Sumer'le Başlar, s.123-127.
(8) Adem, Amoritcede Adamu, İbranicede Adam veya Ha-Adam. Anlamı insan, daha doğrusu 'kırmızı toprak'. Daha geniş bilgi için I. M. Diakonoff, Father 'Adam', Afo Beiheft 19. s.16 vd.
(9) "Rabbine karşı durmaktan korkan kimseye 2 cennet vardır.", "Bu iki cennet türlü ağaçlarla doludur.", "Bu cennette akan iki kaynak vardır", "Bu iki cennetten başka iki cennet daha vardır. İkisinde de fışkıran iki su vardır." (Sure 55:49, 48, 50, 62)
"İşte o takdirde O, sizin günahlarınızı bağışlar, sizi zemininden ırmaklar akan cennetlere Adn (Aden) cennetlerindeki güzel meskenlere koyar. İşte en büyük kurtuluş budur." (Sure 61:12)
"Müttekilere vadolunan cennetin durumu şöyledir: İçinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sütten ırmaklar, içenlere kuvvet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır. Orada meyvelerin her çeşidi onlarındır. Bunlardan da öte, Rablarından bir bağışlama vardır." (Sure 47:15)
"Tövbe eden, iman eden ve iyi davranışta bulunanlar hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın cennete, yani çok merhametli Allah'ın kullarına gıyaben vadettiği Adn cennetlerine girecekler. Şüphesiz O'nun vadi yerini bulacaktır." (Sure 19:61-62)
"Doğrusu Allah'a karşı gelmekten sakınanlara güzel bir gelecek vardır. Kapıları yalnız kendilerine açılmış Adn cennetleri vardır." (Sure 38:49-50)
(10) S. N. Kramer, The Sumerian, p.218-219.
(11) N. K. Sanders, The Epic of Gilgemesh, Revised Edition Incorporating New Material, Penguen Books 1972, p.108-113.
(12) Tarih Sumer'de Başlar, s.128-132. Sumer şairleri tufanı yalnız hikaye olarak anlatmakla kalmamışlar, ayrıca onun yaptığı felaketi başka konulara ait kompozisyonlarda da söz gelişi anlatmışlardır. Ele geçen böyle iki metinden tufan ile ilgili satırlar:
1. nunun bitkisinin meydana gelişi hakkındaki şiirden:
"Rüzgar yağmur getirdikten sonra, / Bütün yapılmış duvarlar yıkıldıktan sonra, / Kudurmuş fırtına yağmur getirdikten sonra, / Bir adam, ikinci bir adama karşı çıktıktan sonra, / Tahıl yetiştikten, ot bittikten sonra,
Fırtına 'yağmuru getireceğim' dedikten sonra, / O, 'yağmuru yapılmış duvarların üzerine boşaltacağım' dedikten sonra, / Tufan 'herşeyi silip süpüreceğim' dedikten sonra, / Gök emir verdi, yer doğurdu, / Yer doğurdu, gök emir verdi, / Numun bitkisini doğurdu."
2. Lagaş şehrinin başlangıcından Guda'nın zamanına kadar (İ.Ö. 2150) olan olayları kapsayan yarı tarihsel bir belgedeki Tufan ile ilgili bölüm:
"Tufan herşeyi silip süpürdükten sonra, / Ülkenin yıkılması tamamlandıktan sonra, / İnsanlık sonuna kadar dayandıktan sonra,
İnsanlığın tohumu korunduktan sonra, / Karabaşlı Sumer halkı kendisini yeniden kalkındırdıktan sonra, / An ve Enlil insanı adıyla çağırdıktan sonra, / Ensi-lik kurulduktan sonra, Fakat henüz gökten krallık inmemişti."
Bu iki belge Sumer şair ve ozanlarının Tufanın getirdiği felaketi ve etkilerini bildiklerini gösteriyor. Kramer'e göre, Güney Mezopotamya'da zaman zaman büyük su baskınları olmuş. Bu yüzyıl içinde 1925, 1930, 1954 yıllarında büyük felaketlere neden olmuş su baskını. 7. ve 8. yüzyıllarda Abbasiler zamanında 10., 11., 12. yüzyıllarda önemli ve yazıya geçmemiş su baskınları olmuş.
(13) Sumerlilerin yazdıkları kral listesine göre (bkz. C.L. Woolley, The Sumerians, S.N. Kramer, The Sumerian, p.328) Tufandan önce binlerce yıl yaşayan 8 kral saltanat sürmüş. Tevrat'ta da (Tekvin 5) Adem'den başlayarak Nuh'a kadar 365-930 yıl arasında yaşayan 9 şahsın adı var. Bunlardan birini Allah almış ve yok etmiş. Geride Sumer'deki gibi 8 ad kalıyor. Tevrat'ta bunlara kral denmiyor, peygamber olarak da belirtilmiyor.
(14) Robert Cooper, p.110'da: Hikayenin Yahudi kompozisyonu olamayacağı yazılı. "Bu Tevrat'ta bulunan kitaplardan hiçbiri ile ilgili değil, 'it stand allone in its glory, o, kendi ihtişamı içinde başlı başına duruyor.' Birçok Yahudi bilginleri bu kanıda. Bu muhakkak ki, başka bir dilden Yahudiciye çevrilmiştir. Dahice yazılmış bir kompozisyon ve onda anlatılan drama Yahudilere ait olamaz" deniyor. Kutsal hayalet tarafından yazılmış diyenler de varmış.
(15) Tarih Sumer'le Başlar s.252-260 Samuel Noah Kramer The Sacred Marriage Rite, Aspects of Faith, Myth, and Ritual in Ancient Sumer, İndiana 1969.
İncil Matta 22:1-14'de anlatılan 'gök krallığının düğünü' Sumer'in 'Kutsal evlenme törenini' yansıtıyor gibi.
Tevrat Hezekiel Bab 16'da anlatılan fahişe, Sumer'in aşk tanrıçası İnanna gibi ve onun kültünün kaldırılması çabaları ile ilgili görünüyor.
(16) Gudea'nın Eninnu mabedini yapması, Kramer, The Sumerian, p.137-140.
(17) Hartmut Schmökel, Kulturgeschichte des Altenorient, Stuttgart 1961, s.37.
(18) Robert Cooper, The Inquirer's Text-Book, Being Substance Of Thirteen Lectures on the Bibel, Boston-London 1846, p.111. Bu kitap, Tevrat ve İncil'i kısım kısım eleştiren 13 konferansı kapsıyor. Daha çiviyazıları yeni çözülmeye başladığı ve tabletlerden, hele Sumer'den kimsenin haberi olmadığı bir zamanda yazılmış. Burada, bugün Sumerlilerden geldiğini kanıtladığımız Tevrat'taki birçok konuların, İsrailliler tarafından yazılmış olamayacağının, bunların başka bir dilde yazılmış metinlerden alındığının öne sürülmüş olması çok ilginç ve ileri görüşlülük.
Burada "Tevrat'taki ilk 5 kitap Musa tarafından yazılmış olamaz, çünkü o zaman henüz papirus kullanılmıyor, ancak taşlar üzerine yazılıyordu" deniliyor. Ünlü Yahudi filozofu Spinoza'ya (16. yüzyıl) göre Yahudiler Babil dönüşünden en az yüz yıl sonra bunlar yazılmış olmalı imiş. p.111'de Tevrat'ta bulunan atasözleri kitabının kral Süleyman'ın olamayacağı, bunların Yahudilerden başka bir kavme ait deyimler kolleksiyonu olduğu, Süleyman'ın adının ona eklendiğini yazıyor R. Cooper. Çünkü "Süleyman'ın Meseleleri" bölümünde Bab 25'in ilk satırlarında "Bunlar Süleyman'ın meseleleridir, bunları Yahuda kralı Hizkia toplayıp yazdırmış." denmektedir. Halbuki bu kral, Süleyman'dan 250 yıl sonra yaşamış. Bu kadar aradan sonra, yayım olmadığı halde nasıl bilmişler bunların Süleyman'a ait olduğunu, diyor yazar. Bunlar hakkında ayrıca bkz Hayrullah Örs, Musa ve Yahudilik, Samuel Noah Kramer, In the World of Sumer, An Autobiography, Detrait 1986, p.225.
(19) Kuran'da Yusuf'un rüyası yazılı, birincisi yok, sure 12:4
(20) C. L. Wooley, The Sumerian, New York 1965, p.192. İlk oğul hissesi, Hammurabi Kanunu madde 165. Büyüklük taslayan cariye, madde 146.
(21) S. N. Kramer, The Sumerian, p.322. İslamiyetten önce bazı Arap kabileleri anaerkil olup kadınlar birkaç koca alabiliyorlarmış (Hayrullah Örs, Hazreti Muhammed, İstanbul 1963, s.160-161). İslamiyetten sonra da bazı kabileler arasında anaerkil adetin sürdüğünü, oldukça eski bir tarihte Stern mecmuasındaki, bir Alman kadın yazarının, Arabistan kabileleri arasında yaptığı araştırma hakkındaki yazısında okumuştum.
(22) Prof. Dr. Mebrure Tosun-Doç. Dr. Kadriye Yalvaç, Sumer, Babil ve Asur Kanunları ve Ammi-Saduqa Fermanı, Ankara 1975, s.40, s.5-7.
(23) Tarih Sumer'de Başlar, s.87.
(24) Cyrus Gordon, The Commen Background of Greek and Hebrew Civilization, New York 1965, p.255. İbranilerde ölü veya dirileri kıvandırmak veya şahısların sağlığını korumak için insan kurbanı yapılmış, Tevrat Samuel II 21:6-9, Hayrullah Örs, Musa ve Yahudilik, İstanbul 1966, s.142.
(25) Allahın yok etmesi: Sure 53:49-54. "Doğrusu Şi'ra yıldızının Rabbi o'dur. İlk Ad milletini, Samud milletini yok edip geri bırakmayan O'dur. Daha önce de Nuh milletini yok eden O'dur, çünkü onlar çok zalim ve pek taşkın kimselerdi. Lut milletinin kasabalarını yere batıran, onları gömdükçe gömen O'dur."
(26) S. N. Kramer, The Sumerian, p.66.
(27) Tevrat G. Tekvin Bab 14'de İbrahim'in döğüşçü, tüccar prens olduğu yazılıyor. Evinde bulunan 308 uşak veya askerini, kardeşi oğlu Lut'u kurtarmak için çeşitli krallarla savaştırmış. Cyrus Gordon'a göre (The Common Background of Greek and Hebrew Civilizations p.26) bu tür topluluklar askeri olduğu kadar tüccar da oluyorlar ve bulundukları ülkenin sınırlarını koruyorlarmış.

Sumer'de kadın

Muazzez İlmiye ÇIĞ

Konumuz olan Sumer kadını hakkındaki bilgiler bu kısa yazıya sığacak gibi değil. Ancak burada çok özet olarak onları tanıtmaya çalışacağım. Bu bilgilerin çoğu, 33 yıl süre ile sevgili ve merhum arkadaşım **Hatice Kızılay** ile çalıştığım ve 74 bin tableti kapsayan İstanbul Arkeoloji Müzeleri Tablet Arşivi'ndeki metinlerde bulunmaktadır. (1) Müzede bulunduğum zamanlar, bu konuya olan ilgim dolayısıyla, özellikle Nippur'dan çıkmış bir kısmı yayınlanmamış III. Ur tabletlerinden kadınlarla ilgili bir hayli fiş yapmıştım. Lagaş tabletlerinin tasnifi sırasında da, kadın adları bulanan tabletleri mümkün olduğunca bir araya toplamaya çalışmıştım. Bu konudaki ilgim devam etti. Son yıllarda Asuroloğlar da Mezopotamya'da kadın konusunu ele aldılar. Hatta 1987'de toplanan Asuroloji kongresinin konusu "Eski Doğu'nun Antik Çağında Kadın" olmuştu. (2)

Müzedeki araştırmalarımın üzerine bu çalışmalardan da yararlanarak daha geniş bir yazı hazırlamaktayım.

Bu bilgiler; çiviyazılı belgelerin yazıldığı zamandan başlayarak, eski Babil devrine kadar olan süre içinde yalnız Sumerce yazılmış iktisadi, idari, hukuki, tarihi ve edebi metinlerden elde edilmiştir.

Sumerliler, Mezopotomya'ya göç ettiklerinden itibaren siyasal hayattan çekildikleri zamana dek batıdan gelen ve daha sonra devlet kuran Samilerin etkisi altında kalmıştır. Böylece bu iki topluluk, gelenekleri ve sosyal düzenleri bakımından öyle karışmışlardır ki, bunların özelliklerini saptamak, Sumerce yazılı belgelerin en yoğun olduğu zamanlarda bile halkın Sumerce mi, Akadca mı konuştuğunu tartışmak ayrı bir konu olmuştur. (3) Sumer kadınının da bu etkilerden kurtulamadığını eldeki belgeler kanıtlamaktadır.

Sumerli kadının ilk çağlarda daha yüksek düzeyde olduğunu Sumerlilerin yarattıkları efsanelerden öğreniyoruz. Bunlara göre o zamanlar, tanrıçalar tanrılardan önde geliyordu. Evreni, insanı yaratan, sosyal düzeni, yazıyı, sanatı, sağlığı koruyan, bereket ve bolluğu getiren, savaş ve barışı düzenleyenler tanrıçalardı. Bunlar aynı zamanda şehir beylerinin, kralların bir tür koruyucularıydı.

Sumerlilerin egemenliği zamanında büyük rol oynayan bu tanrıçalar aynı dini alan Samiler çoğalıp güçlendikçe yerlerini erkek tanrılara bırakmaya başlamışlardır. İlk zamanlarda yazılan tanrı listelerinde tanrıçalar ilk sıraları almış iken, zamanla erkek tanrılardan sonraya yazılmışlardır. Tanrıçalar için yaratılan ilahiler, edebi kompozisyonlar, gittikçe azalmıştır. Yalnız Sumer aşk ve bereket tanrıçası **İnanna**, ilahiyatçıların bütün çabalarına rağmen tek tanrı fikrinin çıkmasına kadar Akadlarda **İştar**, yahudilerde **Astarte**, Yunan'da **Afrodit**, Roma'da **Venüs** olarak varlığını korumuştur. (4) Hıristiyanlıkta da onun bir çok nitelikleri **İsa**'nın annesi **Meryem**'e geçirilmiş ve geçirilmektedir. (5)

İLK KADIN HAKLARI BELGESİ: URUKAGİNA REFORMU

Samilerin karışması ile tanrılar arasında olduğu gibi Sumerli kadının da gücünün azaldığı anlaşılıyor. İ.Ö. 2300'lerde Lagaş

Çocuk emziren bir Sumer kadını heykeli.

kralı **Urukagina**'nın yaptığı reformda "eskiden kadınların iki koca alabildikleri" yazılmıştır. (6) Bazı araştırmacılar bu cümleyi değişik şekillerde yorumluyorlarsa da, bu anlam tanrıçalar gibi kadınların da daha özgür olduklarına bir kanıt getirmektedir. Belki de ilk çağlarda aile anaerkil idi. Gerek **Urukagina** zamanında gerek ondan önceki çağlarda kraliçelerin daha etkin olmaları da kadınların üstünlüğünü göstermektedir. Ur kral mezarlarında adı ve tacı bulunan kraliçe **Şubat**, Kiş'te bir sülale kuran **Kubaba**, komşu beylere diplomatik elçiler gönderen kraliçe **Barnamtarra**, **Şag Şag** bunlardandır. **Urukagina** reformu kadın haklarının ele alındığını gösteren ilk yazılı belgelerdir. Buna göre fakir ve dul kadınlar zengin ve güçlüler tarafından ezilmeyecek, kadın erkek yaptıkları işte aynı ücreti alacaktı.

DOKUMACILIK VE MEYHANECİLİK KADINLARIN İŞİ

Kadınların sosyal ve hukuksal durumları hakkında, Yeni Sumer devri başlangıcı olan İ.Ö. 2050 yıllarından itibaren hemen hemen 250 yılı kapsayan süre içinde yazılmış satış senetleri, kira mukaveleleri, alış veriş makbuzları, mahkeme zabıtları, kanunnameler ve edebi metinlerden bilgi ediniyoruz. (7)

Bu belgelere göre kadınlar özgür ve köle olarak iki sınıftı. Özgür olanlar geçimlerini sağlamak için tarla, bahçe, kanal, değirmen, dokumacılık gibi işlerde çalışıyorlardı. Dokumacılık bu işlerin başında geliyordu. Üçüncü Ur devrinde özellikle Lagaş ve Ur şehirlerinde son derece teşkilatlı dokumacılık endüstrisi vardı. Buralarda çalışan kadınlar, koyundan yün yolmasından başlayarak eğirilmesi, dokunması, apresine kadar her tür işi yapıyorlardı. Nippur'dan çıkmış belgeler üzerinde yaptığım araştırmalarda orada da yine kadınların daha çok dokumacılık yaptığını tespit ettim. Ancak burada Lagaş'ın aksine olarak idari yükümlülüğü olan bir hayli kadın bulunuyordu. Denetleyici olarak tanımlanan (gir) bu bayanlar dokunan kumaşları kendi mühürleriyle mühürlenmiş belgelerle daha yüksek düzeyde olan yöneticilere teslim ediyorlardı. Bu bayanların adları, kimlerle iş yaptıkları, kaç yıl çalıştıkları bu metinlerden çıkarılmaktadır. İşin ilginç yanı 1400 tablet içinde tarlada çalışan kadına rastlamadım.

Kadın işçilerin ücretleri ne yazık ki, **Urukagina**'dan sonra yine yarım ücrete indirilmiştir. Doktor, ebe, sekreter, şair, müzisyen, sihirbaz, berber, meyhaneci gibi meslek sahibi olan kadınlar vardı. Meyhanecilik yalnız kadınlara özgü bir işti ve anadan kıza geçiyordu.

Kadınlar arasında okumanın pek yaygın olmadığı anlaşılıyor. Mühürleri olan, yazılı belgeler tanzim eden, meslek sahibi olan kadınların yazı bilmeleri gerek. Kraliçeler ve prensesler arasında yazı bilenler vardı kuşkusuz. Bunların en güzel örneği Akad kralı **Sargon**'un kızı ve Ur şehri ay tanrısı tapınağının baş rahibesi **Enheduanna**'dır. O bundan 4500 yıl önce Sumer dilinde yazdığı pek çok şiirleriyle edebiyatçılar arasında en önemli yeri almış, diğer taraftan hatırı sayılan ruhani bir önder olmuştur. (8)

KUTSAL KADINLAR: MABET FAHİŞELERİ

Şehir beylerinin eşleri, prensesler mabetlerde baş rahibe görevi yaparak mabetlerin bütün işlerini idare ediyorlardı. Bunların en önemli görevlerinden biri de kutsal evlenme törenlerinde tanrıça **İnanna** yerine geçerek tanrı **Dumuzi**'yi temsil eden kral ile evlenmeleriydi.

İçecek kabı ile bir tanrıça

Mabetlerde çalışan kadınlar 20'ye yakın sınıfa ayrılmıştı. Bunların başında mabet fahişeleri geliyordu. Bunlara fena gözle bakılmazdı. Yalnız diğer kadınlardan ayrılmaları için başlarını örtmeleri gerekirdi. (9) Bu baş örtme geleneği, Orta Asur devrinde bir Asur kralının yaptığı kanunla dul ve evli kadınlara da uygulanmıştır. Böylece yasal seks yaptıkları düşüncesiyle bu kadınları da mabet fahişeleri gibi kutsallaştırmışlardır. Buna karşın kızlar, köleler ve sokak fahişelerinin örtünmesi yasaklanmıştır. (10)

Kadınların ekonomik durumuna gelince: Onlar çalıştıkları gibi mal sahibi olabiliyorlar, ev, bahçe, tarla, hayvan, köle alıp satabiliyor, faizli, faizsiz borç alabiliyor, erkeklerle ortak iş yapabiliyorlardı. Dava açabiliyor, tanıklık yapabiliyorlardı. Bu işlere ait belgeleri kendi mühürleriyle belgelemişlerdir.

SUMER AİLESİNDE KADININ KONUMU

Aile ataerkil idi. Böyle olmasına karşın kadına birçok haklar tanınmıştı. Erkek yalnız bir kadınla evlenebiliyordu. Eğer kadının çocuğu olmaz veya kadınlık görevini yapamayacak kadar hasta olursa, karısının izniyle bir başka kadın alabiliyordu. Fakat koca ilk karısı ölünceye veya kadın kendi isteği ile ayrılıncaya kadar ona bakmak zorunda idi. İkinci kadın birincisine her türlü saygıyı göstermeli, icabında ayaklarını bile yıkamalı idi.

Evlenmelerde genellikle ailelerin anlaşması varsa da, seçim hakkının damatta olduğu "gönlünün seçtiği kadını al, istediğin çocuğu yetiştir." atasözünden anlaşılmaktadır. Evlilikler karşılıklı mukavele ile veya mahkeme kararıyla yapılırdı. Eğer arada yazılı bir anlaşma yoksa, boşanma halinde kadın tazminat alamıyordu. Evlenmelerin yazılı olarak yasallaştırılması o çağ için büyük bir uygarlıktır. Evlenmelerde Samilerde olduğu gibi başlık parası yoktu, yalnız damat düğün harcamalarını yapardı. Boşanmalarda erkek haksız ise kadına bir tazminat veriyordu. Kadın, onu vermek istemeyen kocasına dava açabiliyordu. Eğer kadın evlenmeden önce bir erkekle yatmışsa ve onu kocasına söylememişse, erkek kadını tazminatsız boşayabiliyordu. Dul olarak evlenen kadın, kız olarak evlenenin yarı tazminatını alıyordu. Koca öldüğü takdirde kadının çocuklarının vasisi olarak her türlü hukuki işlemi yapma hakkı vardı.

Evli kadınların kendilerine özgü malları, köleleri bulunuyordu. Onları istediği gibi kullanıyor, hatta çocuklarını satabiliyordu. Kocası ile müşterek iş yapabiliyor, borç alıp verebiliyordu. Buna karşılık kadının kocasından miras hakkı yoktu. Ancak kocası mallarından hediye olarak ona verebilirdi.

"BİR DE BALIĞIMDAN KILÇIĞI ÇIKARSALAR"!

Aile bireyleri arasında saygı ve sevgi önde geliyordu. Sosyal düzenin koruyucusu tanrıça **Nanşe**, karılarına eziyet eden kocaları, annelerine fena muamele eden çocukları, çocuklarına haksızlık eden ana,

babaları hiç sevmez ve onları cezalandırırdı. Krallar yazıtlarında "benim zamanımda çocuk annesine karşı gelmedi, anne çocuğunu azarlamadı, dullar ve yetimler korundu." şeklinde öğünmüşlerdir.

Sumer edebi metinleri arasında aile fertlerinin birbirine olan sevgilerini, üzüntülerini dile getiren metinler oldukça önemli bir yer tutar. Bu konuda Sumer atasözleri de ilgi çekicidir. Bunlardan bir kısmı şöyle: (11)

1. Kimin karısı ve çocuğu yoksa neşesi yoktur.
2. Bir kadını ve çocuğunu geçindirmeyen adamın burnunda halkası yoktur.
3. Bir kadınla evlenen adam gücüne güç kadar.
4. Bir adamın geleceği karısı, barınağı oğlu, üzüntüsü kızı, gelibi ise şeytanıdır.
5. Baharatın hiçbiri bir kadın kadar tatlı kokamaz.
6. Kocam benim için toplar, oğlum benim için yığar, bir de güveyim balıktan kılçığı çıkarsa.
7. Ablanı annen gibi, ağabeyini baban gibi say.
8. Kahramanın annesinin lokması yağa batmıştır.
9. Kahramanın annesinin çorbası yağlı ballı olsa da (ölen oğlu için) ağlamadan duramaz.
10. Annene böbürlenerek konuşma ki, senden nefret etmesin.
11. Kız ben sana öyle bir ağabeyim ki, seni gönlünce yasaklıyorum.

OĞULDAN ANNEYE ŞİİR

Anne sevgisi, oğlu tarafından annesine şairane bir dil ile mektup tarzında yazılmış 53 satırlık bir şiirde dile gelmektedir. Bu şiir o devirde o kadar çok sevilmiş ve önem kazanmıştır ki, yazıldığından yüzlerce yıl sonra Hitit ve Ugarit toplumları tarafından kendi dillerine çevirisi yapılarak kitaplıklarında korunmuştur. Bundan bazı satırlar şöyle:

Anne ufukta parlayan bir ışık, dağda dişi bir geyik,
Öğle zamanı bile ışıldayan bir sabah yıldızı.
Annem tanrısal bir yağmur, iyi tohumlar için su,
Turfanda yetişen bir üründür o.
Annem tatlı kokan bir hurma ağacı,
Bir meyve salkımı, bir süslü çelenktir o. (12)

ÖLEN KARI İÇİN HAYKIRIŞ

Ölümü ile kocalarına büyük acılar veren çok sevilen kadınlar varmış. Annesi için şiir yazan şairin ölen karısı için yazdığı şiir de **Hamit**'in "Makber"ine taş çıkartacak nitelikte. 60 satırı aşkın bu şiirden birkaç satır:

Nerede şimdi o güzel ağız, ben haykırayım,
Nerede şimdi benim çekici silahım, görkemli okluğum, ben haykırayım.
Nerede şimdi benim kıymetli elmasım, haykırayım senin için
Nerede şimdi ışıldayan yüz. Prens gibi akıl verenim, haykırayım senin için. (13)

ÖLEN KOCAYA VE OĞULA AĞIT

Bir kadının da kocasının ölümünden duyduğu üzüntüleri, Tanrıça **İnanna**'nın kocası **Dumuzi** için yakınmalarında buluyoruz. (14)

Gitti kocam tatlı kocam
Gitti aşkım tatlı aşkım
Sevgilim götürüldü şehirden
Güveyim alındı elimden
Dumuzi yaşamıyor artık
Sevgili güveyim, kefenle saramadan benden ayrıldı
Derelere, tepelere sordum
Nerede kocam?
Nerede kavalı?
Onu rüzgar çalıyor şimdi.
Nerede tatlı şarkısı
Rüzgar söylüyor şimdi.

Kocası ölen bir kadının üzüntü çekişi, rüzgarda demir atamayan bir gemiye benzetilmiş. Ölen bir kadın için "yuvasına girmiş bir kumru gibi" denmiş. Üzüntülü bir kadın, "kafese kapatılmış bir köpek gibi" imiş.

Tanrı **Dumuzi**'nin annesi, ölen oğlu için üzüntülerini şöyle dile getirmiş:

Kalbim kaval gibi inliyor,
Kırlarda dolaşan oğlu
Yakalandı cinlere
Kuzumu yitirdim,
Oğlağımı yitirdim.
Kalbim kaval gibi inliyor,
Ey hain kırlar!
Oğlumun koşup gezdiği yerlerde
O şimdi cansız yatıyor.
Kalbim kaval gibi inliyor.

TARİHİN EN ESKİ NİNNİSİ

Dumuzi'nin kızkardeşi **Geştinanna**'nın, kardeşinin ölümü ardından söyledikleri:

Ey! Benim kardeşim!
Kimdir senin kızkardeşin? Benim..!
Senin için kararan gün,
Benim için de kararır.
Senin için ağaran gün,
Benim için de ağarır.
Kardeşimi bulacağım
Kaderini paylaşacağım. (15)

Tarihin en eski ninnisi de bir annenin hasta oğlu için çektiği üzüntüyü yansıtıyor:

Uyku gel, oğluma gel,
Onun yorgun gözlerini uyut.
Dilim tutulmuş yıldızlara bakıyorum
Yeni ay yüzüme vurmuş
Sen ızdıraptasın
Ben ise üzüntüdeyim oğlum. (N. Cramer, Tarih Sumer'de Başlar, s.264)

KISA ETEK-UZUN ETEK TARTIŞMASI

Buraya kadar kadının toplum ve aile içindeki yönlerini kısaca tanıtmaya çalıştım. Bir de kadınların süslerine değinelim:

Sumer kadınları sıcaktan korunmak için vücutlarını yağlıyorlardı, yüzlerine, gözlerine çeşitli boyalar sürüyorlardı? Kazılarda boya kapları, torbalar içinde ayna, cımbız, kulak karıştıracağı, çakı gibi tuvalet araçları bulunmuştur. Takanın parasal gücüne göre çeşitli malzemeden yapılmış yüzükler, bilezikler, kolyeler kadınların süs eşyası idi. Elbiseler yün, keten ve deriden yapılıyordu. Bunların etekleri pileli, saçaklı, omuzdan açık, etekleri kısa veya uzun oluyordu. Kadınlar arasında kısa etek, uzun etek tartışmasının olduğu "Sen istersen uzun etek giy, ben kısa giyeceğim" şeklinde bir konuşmadan öğreniyoruz.

Bikinili! bir kadın kabartması

SUMER KADINI NASIL SÜSLENİYOR?

Aşk tanrıçası *İnanna* sevgilisine gitmeden önce bakın nasıl süsleniyormuş: Güneş tanrısı *Utu* kardeşi *İnanna*'ya soruyor:

Kardeşim niçin eve kapandın?
Kardeşi cevap veriyor:
Kutsal leğen içinde yıkandım
Arı kap içinde sabunlandım.
Göğün kraliçelik elbisesini giyindim
Gözlerimi kömürle boyadım.
Kokulu saçlarımı koyuverdim.
Kıvırcık dudaklarımı süsledim
Buklelerimi enseme düşürdüm.
Koluma gümüş bir bilezik geçirdim
Küçük boncukları boynuma taktım.
İşte bunun için ben evdeyim.

İnanna yeraltı dünyasına giderken de süsleniyor:

O kırların tacı Şugurrayı başına koydu.
Saçının siyap buklelerini alnına indirdi.
Mavi küçük taşları boynuna bağladı.
İki sıralı kolyeyi göğsüne sarkıttı.
Krallık elbisesini vücuduna sardı.
Gözlerine "o (erkek) gelsin, o gelsin" adlı sürmeyi çekti.
Göğsüne "adam gel gel" adlı broşuna taktı.
Bileğine altın bileziğini geçirdi.

Görüldüğü gibi bundan enaz 4 bin yıl önce yaşayan Sumerli kadın, günlük yaşantısında olduğu gibi ruh yapısında da bugünkü kadından pek farklı değil. Hatta özellikle müslüman ülkelerindeki kadınlardan hak, hukuk ve özgürlük bakımından daha üstün durumda. Herşeye rağmen kadınlar binlerce yıldan beri hep arka planda saltanatlarını sürdürmüşlerdir.

DİPNOTLAR

(1) M. Çığ, "Cumhuriyet Devrinde Çiviyazılı Belgelere Verilen Değer ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivindeki Çalışmalar", Belleten, Ocak 1982, sayı:181, s.1-15.
(2) Buradaki bildiriler için: "La Femme dans le Proche-Orient Antique" Edition Recherche sur les Civilisation (Paris 1987).
(3) F. R. Kraus, "Sumer ind Akkader", Ein Problem der Altmesopotommischen Geschichte (Amsterdan-London 1970)
(4) W. G. Lambert, "Goddesses in Panteon", A Reflection of Women in Society, La femme s.125.
(5) The Time, Decembre 30 1991, p.52-56, The Search O Mary, Richard N. Ostling, "Handmaid of Feminist".
(6) S. N. Kramer, "The Sumerian", Theire History, Cultur and Caracter (Chicago 1963) s.322. Son yıllarda Sumerologlar bu cümleyi "bir kadının iki erkeğe hizmet ettiği" şeklinde yorumlamak istiyorlarsa da ben yine o kanıda değilim. Urukagina veye yeni okunuşu ile İnimgina'nın reform metninin Türkçesi için: Prof. Dr. Mebrure Tosun, Doç. Dr. Kadriye Yalvaç, "Sumer, Babil Assur Kanunları ve Ammi-Saduqa Fermanı" (Ankara 1975) s.19-29. Bu reforma ait İstanbul Arkeoloji Müzelerinde bulunan Eş.1217 numaralı 10 sütünlu oval plakanın metni hernedense buraya alınmadığından konu eksik kalmıştır.
(7) Kanunlar için yukarıda adı verilen Sumer, Babil, Assur kanunları kitabı. Kadınların hukuksal ve ekonomik durumları için, Adam Falkenstein, "Die Neusumerischen Grichtsurkunden", Band I-III (München 1956). M. Çığ ve H. Kızılyay, "Yeni Sumer Çağına Ait Nippur Hukuki ve İktisadi Belgeleri I", "Neusumerische Rechts und Verwaltungsurkunden aus Nippur I" (Ankara 1965). M. Çığ, H. Kızılyay (Bozkurt), F. R. Kraus, "Eski Babil Zamanına Ait Nippur Hukuki Vesikaları", "Altbabylonische Rechtsurkunden aus Nippur". (İstanbul 1952). Edebi yapıtlar için, "S. N. Kramer, "History Begins at Sumer-Tarih Sumer'de Başlar", çeviren: Muazzez İlmiye Çığ (Ankara 1990). S. N. Kramer, "The Sumerian" ve onun diğer yapıtları.
(8) William W. Hallo and J. J. A. Van Dijk, "The Exaltation of İnanna" (America 1968).
(9) Hartmut Schmökel, "Kulturgeschichte des Altenorient" (Stuttgard 1961) s.37.
(10) Yukarıda adı geçen "Sumer, Babil, Assur Kanunları" kitabı, s.252, madde 40.
(11) Sumer atasözleri için, Edmund I. Gordon, "Sumerian Proverbs Glimpses of Everyday life in Ancient Mesopotamia", (Philadelphia 1959).
(12) Şiirin tanımı için, M. Çığ- S.N. Kramer, "İdeal bir Sumer Annesi-The Ideal Mother", A Sumerian Portait, Belleten Cilt XI, sayı 159, s.403-421.
(13) Bunun tamamı için: "The Sumerian" p.214.
(14) Kutsal evlenme şiirleri için, Samuel Noac Kramer, "The Sacred Marriage Rite Aspects of Faith, Myth, and Ritual in Ancient Sumer", (London 1969).
(15) İnanna şiirleri için, Diana Wolkstein and Samuel Noah Kramer, "İnanna, Queen of Heaven and Earth, Her Stories and Hymns from Sumer", New York 1983.

Vahşetin adı: Kızlığın denetimi

Prof. Dr. Yaman ÖRS

Yazarımızın buradaki konumuzla ilgili ancak az bir bölümü basılmış olan bir yazısı, "Hekimlikte 'Kadınca' Olmayan bir Uygulama: Himen İncelemesi" başlığını taşıyordu. Daha yakın zamanda Türk Tabipler Birliği (TTB) Etik Kurulu'nun "Bekaret Denetimi" konusundaki çalışmalarına ışık tutabileceğini düşündüğü bir metnin başına ise yine yazarımız şu yorumsal başlığı koyuyordu: "Çok Boyutlu Etikdışı Bir Uygulama Olarak Kızlık Zarı İncelemesi". Akademik çevremizde konuyu Tıbbi Etik yönünden ilk gündeme getiren ve Birimimizde kendisinin danışmanlığını yaptığım Dr. **Serap Şahinoğlu Pelin**, benim söz konusu çalışmamın Bilim ve Ütopya için yazılacak bir yazının çekirdeği olabileceği düşüncesindeydi.

Sonuçta ortaya çıkan metnin başlığındaki "vahşet" sözcüğü, bu konuyla ilgili olarak ne zamandır usumdadır. Burada onu, "insanca olmayan", "insanlık dışı" ve belki bulunabilecek benzerlerine yeğledim. Geçtiğimiz günlerde "Bekaret Kontrolünün" yeniden gündeme gelmesiyle bir gazeteci yazarımızın bu uygulamayı "bir vahşet" olarak nitelendirmesi (1) de, benim seçimimde pekiştirici bir etkide bulunmuş olabilir. Ancak ben bu konuda olup bitenlere karşı kendi içimden gelen "vahşetin çağrısına" uymayarak, burada konuyu uygarca, ya da isterseniz "efendice" ele almaya kararlıyım.

Öte yandan yine başlıktaki "Kızlığın Denetimi" anlatımını, uygulamanın örtük biçimde de olsa az çok onaylandığı izlenimini verebilecek "Kızlık Denetimi" gibi bir terimden daha uygun buldum.

KONUMUZ

Kamuoyuna yansıyan örnekleriyle zaman zaman toplumumuzda tartışma konusu yapılan "Kızlık Zarı İncelemesi", bir başka anlatımıyla "Bekaret Denetimi", ülkemizde kim bilir ne zamandır "alışılagelmiş toplumsal uygulamalardan" biri olsa gerektir. Bu uygulamayı yürütenler ve benimseyenlerce, en azından onu olağan karşılayanlarca kuşkusuz ortada onunla ilgili bir sorun söz konusu olmayacaktır. Ülkemizde anababalar, nişanlı ve eş olarak erkekler, okul ve yurt müdürleri, genç kızlara örneğin bir askeri kurumda iş verecek yöneticilerle onları yatılı okul ve yurtlara alacak olanlar, kadın tutuklu ve mahkumların bulunduğu kurumların sorumluları, adli yetkililer, kolluk güçleri vb., belki "mahallenin muhtarı" ve giderek neredeyse tüm toplum böyle bir incelemeyi isteme hakkına, daha ilerisi yetkisine sahip görünmektedir. Kİmden? Kuşkusuz hekimlerden; ister doğrudan isterse başkaları aracılığıyla dolaylı olarak.

Bu "incelemede" belirlenen, daha doğrusu belirlenmek istenen şudur: Kişi, (isteğiyle ya da isteği dışında, zorla) cinsel ilişkide bulunmuş mu, bulunmamış mı? daha başka bir anlatımla, o bir "kadın" mıdır, yoksa henüz bir "kız" mı?

Dr. **Pelin**'in geçtiğimiz yıllarda tıp kaynakları arasında yaptığı on yıllık bir tarama, uluslarası dergilerde [tek bir vakada üretka (dış idrar yolu) cerrahisi için kullanılması dışında] kızlık zarı ("himen") gibi bir başlığın bulunmadığını göstermiştir. Dolayısıyla, tıp yayınlarına katkıda bulunan ülkelerde "kızlık zarı incelemesi" ya da "bekaret denetimi" gibi bir konu yoktur. Ancak, yazının sonlarında göreceğimiz gibi konuyu oralarda da uluslarası boyutta sorun yapanlar vardır.

TIBBİ ETİK AÇISINDAN

Hekimlerin hastaları ile olan uğraş ilişkilerinde kuşkusuz bir takım temel Tıbbi Etik ilkelerine uymaları söz konusudur. Buna göre bizi bu bağlamda ilgilendirdiği ölçüde, hastanın sağlık sorununun çözümü için gerekli tanı ve tedavi uygulaması sırasında hekim şu ilkeleri dikkate almalıdır: insan ve birey olarak ona *saygı gösterme*; onun ruhsal-bedensel *bütünlüğünü tanıma*; ona bedensel, ruhsal toplumsal yönlerden *zarar vermeme*; hastayla olan ilişkisinin belli başlı her aşamasında onun *onamını* (rızasını) alma; onunla ilgili *bilgileri saklı tutma (gizlilik ilkesi). Adli nedenler dışında kişinin kendi isteği, daha doğrusu onamı olmadan "olağan" toplumsal gerekçelerle yapılan kızlık zarı incelemesi sırasında bu ilkelerin hepsi açıkça çiğnenmektedir.*

Kızlık zarı ya da himen, bir patoloji durumu ya da "hastalığı" bulunmayan bir anatomik yapıdır. Dolayısıyla, insanın yapısı ile ilgili olan ve en başta anatomi alanındaki ders kitaplarının ve bilimsel yayınların dışında başka tıp yapıtlarında ondan söz edildiğine pek rastlayamıyoruz. Bu saptamanın ancak dolaylı bir iki ayrık (istisna) durumu vardır: zarın doğuştan kapalı olduğu durumlarda ilk adet görme sırasında onun cerrahi yolla açılması zorunluluğu; ilerleyen plastik cerrahi teknikleri aracılığıyla ve yukarda değindiğim gibi kız çocuklarında dış idrar yolunun (üretra'nın) eksikliğinde zarın onun yapımı (ve belki benzeri cerrahi uygulamalar) amacıyla kullanılması. Böylece, tedavi edici ya da klinik tıbbın içinde bir "himen sorunu" ve konusu yok gibidir.

Buna bağlı olarak, konumuzun bağlamında hekime gelen, daha doğrusu getirilen genç kız, ya da daha ileri yaştaki bir kadın, tıp uygulamaları açısından, sözcüğün olağan kullanımlarındaki anlamında bir "*hasta*" ya da "*vaka*" değildir. Bu nedenle, onlarla ilgili olarak tedavi amacına yönelik bir tanı çabası, bir "tıbbi muayene" söz konusu olamaz. Burada, alışılagelmiş (ve Arapçadan gelmiş) terimiyle "*muayene*" kavramıyla bağdaşmayan bir "*inceleme*" (2) vardır. Bu inceleme, ilgili durumların çoğunda ancak sözde bir hukuksallığı, gerçekte ise kişilerle ilgili "toplumsal" bir saptama amacını taşımaktadır. Böylece, sağlık sorunu ya da sorunları dolayısıyla hekimlik uğraşı ve tıbbi etik açısından *hekim için doğrudan bir amaç konumunda olması gereken birey*, bu uygulama sırasında toplumun istekleri doğrultusunda hekim yönünden yine bir araç durumuna gelmektedir. Bu bağlamda dile getirilmesi gereken en temel nokta, bölümün başlarında sayılan ve kızlık zarı incelemelerinde açıkça çiğnendiği belirtilen tıbbi etik ilkelerinin de bir anlamda geride kaldığıdır; çünkü "bekaret denetimi" hekimleri hekim olarak ilgilendirmemekte (3), yasal açıdan incelemenin yapılmasının gerekebildiği adli durumlarda da onlar bilgilerinden yararlanılan "bilirkişi" konumunda olmaktadırlar.

HUKUK YÖNÜNDEN

Hukuk yönünden ise, gerek genel olarak, gerekse ülkemizdeki yasal düzenlemelerin ışığında konumuzla ilgili olarak şu temel noktaların üzerinde durulabilir. Ülkemizin (ve olasılıkla daha başka ülkelerin) yasal düzenlemelerinde kişinin "beden bütünlüğünden" söz edilmekte, görünüşe göre onun ruhsal yönü, yargıç ve savcı gibi hukuk uygulayıcıları tarafından ancak "yeri geldiğinde dikkate alınmaktadır". Tıp etkinliğine gelince, onun genelinde olduğu gibi klinik hekimlik açısından da birey, ruhsal ve bedensel yönleri büyük etkileşim içinde olan "psikosomatik" bir bütündür. Daha geniş bir açıdan ve toplumsal düzeyde görüldüklerinde ise bireyler, tıp etkinliği yönünden "psikobiyososyal" birer varlıklardır. Yanlız bilimsel-teknik bir yönden bakıldığında hekimlerin hastaları üzerinde uyguladıkları işlemlerin kapsamı böyle geniş bir açıdan görülmeyebilir. Ancak hasta-hekim ilişkisinin genel olarak insanlar arasındaki ilişkilerin oldukça özel bir altkümesi olduğu düşünülürse, bu noktanın konumuzun bağlamındaki önemi hukuk yönünden de daha iyi anlaşılacaktır.

Ülkemizdeki yasal düzenlemeler açısından, "kızlık zarı incelemesinin" hukuksal olarak geçerli olduğu ya da gerçekleştirilebileceği durumlar gerçekte yapılanlara göre çok sınırlıdır. Irza tecavüz, zorla alıkoyma gibi durumlarla ilgili adli başvuruların dışında hekimlerin bu incelemeyi yapma konusunda ya-

sal hiçbir yükümlülükleri yoktur; tersine, onu yapmama zorunlulukları bulunmaktadır. Çünkü yasanın gerektirdiği durumlarda savcı ve yargıçların dışında kalan (ailenin bir üyesi, okul yöneticisi, kolluk güçleri gibi ve başkaca) kişilerden gelen inceletme isteklerine ya da başvurularına uyarak bu incelemeyi yapmak, yasal açıdan bir suç oluşturmaktadır -yasal gerekçesi ya da dayanağı bulunmayan eylemler, bu arada *hekimin bir kızlık zarı incelemesinde bulunması, kişinin beden (ve ruh) bütünlüğüne yönelik bir saldırı olmaktadır*. Bu gibi uygulamalarda hekim, yasal yaptırımlarla karşı karşıya kalma durumundadır.

Kanımca yasal durumlarda da etik açısından hekimin, "incelenecek" genç insanın kendisi başta olmak üzere ilgili kişilerle, onun ailesinin üyeleriyle, gerekirse savcı ve yargıç ile işbirliği ederek uygulamayı kişinin en az zararına olacak biçimde yapması gerekecektir. Onun buradaki bilirkişilik işlevinde de, daha yukarıda sayılan zarar vermeme, gizlilik gibi tıbbi etik ilkeleri hekimlik uğraşı açısından temel ahlaki yol göstericiler olacaktır. Bunların arasında, kendisi üzerinde yapılacak girişimlerde *bireyin onam vermesinin, öteki ilkelerin de gözetildiği bir ilkeler bütününün merkezinde yer alacağı* açık olmalıdır. Bir insan, ancak onam ilkesinin altında yatan özerkliği, kendisi konusunda karar verme hakkı ile gerçekten birey olabilir.

TIP UYGULAMASI AÇISINDAN "KIZLIK (ZARI) İNCELEMESİ"

Kızlık zarı incelemesi konusunda kendilerinin uzmanlık bilgilerine başvurulan hekimlerin karşısına bilimsel açıdan da çok önemli bir sorun çıkmaktadır. *Kızlık zarının anatomik biçimi kadından kadına önemli değişiklikler gösterebilmektedir*. Bizim konumuz yönünden en önemlisi, onun ilk cinsel birleşmede herhangi bir yırtık olmayacak biçimde erkeklik organının rahatça ya da bir zorlanma olmadan girmesine uygun olabilmesidir.

Bu durum ilk birleşmede, özellikle evlilik durumunda genellikle beklenen kanamanın olmaması ,sonucunu doğurmaktadır. Kuşkusuz *bu özelliğin toplumdan topluma dağılımı* da istatistiksel açıdan değişiklikler göstermekte; ülkemizde yapılan bir takım çalışmalara göre bu oran yüzde 30-35'i (4) bulabilmektedir.

Yukarda dile getirilen öteki kaygılar bir yana, bu konuda yeterince bilgi ve deneyimi olmayan bir hekimin bilirkişi olarak yapacağı saptama ya da varacağı sonuçta ortaya çıkabilecek yanlışların oranı, bilinen anlatımı ile "hata payı", çok önemli "haksız yargılara" yol açabilecektir. İki yönlü olabilecek bu yanlışlıklardan kuşkusuz bizi bu bağlamda en çok ilgilendireni, cinsel ilişkinin olmamasına karşın himenin buna uygun bulunması özelliğine bağlı olarak varılacak yargıların söz konusu olduğu durumlardır. Bu tür eksik ve yanılgılı "bilimsel saptamalara" dayandırılacak hukuksal kararların, birey (ve çevresi) açısından çok önemli etik, ruhsal, toplumsal sonuçlar doğurabileceğini düşünmemizin gerektiği açık olmalıdır.

Kanıt saptamada çeşitli adli tıp yöntemlerinin geliştiği, bunun yanında kuşkusuz çağdaş bir etik ve tıbbi etik anlayışının az ya da çok yerleştiği ülkelerde bu inceleme, her konuda kişinin onamı olmadan yapılamamaktadır. Cinsel taciz durumlarında yapılması gereken jinekolojik muayenedir, bekaret kontrolü değil; kadın reddederse, bu muayene de yapılmayabilir. (5) Bu demektir ki ilke olarak hekim, adli tıp konusu da olsa kızlık zarı incelemesini kişininin onamı olmazsa yapmayabilir, yapmamalıdır. Bu durumda o, ülkesindeki yasal düzenlemelere belki ters düşebilmekte; ancak kişinin, onun bedeninin dokunulmazlığı, onunla ilgili bilgilerin üçüncü kişilere verilmemesinin gerekliliği gibi yönlerden çağın temel etik ve genel bir anlamda hukuk ilkelerine uymuş olmaktadır.

BİR İNSAN HAKLARI SORUNU OLARAK KONUMUZ

Kızlık zarı incelemesi konusu çağımızın çok ciddi bir insan hakları sorunudur da. Bireyin onamı olmadan devlet kurumlarında çalışan görevlilerin, konumları ne olursa olsun hekimlerin, toplumun başka üyelerinin, onun kişiliği ve ruh-beden bütünlüğü üzerinde, görünüşteki ya da sözde ahlâki gerekçelerle "tasarruf" hakkında bulunmaları çağımızın etik ve temel hukuk anlayışı ile hiç de bağdaşmamaktadır. Tıbbi etikle ilgili olanların yanında genel olarak insan hakları ile ilgili bildirgelere ve benzeri metinlere bir gözatmak, böyle bir saptamanın çok yerinde olduğunu gösterecektir.

Konunun ya da sorunun genel olarak toplumsal ve insan hakları boyutuna değinmek, bunun yanında onunla ilgili olarak devletin rolünden söz etmek, onun gerçekte uluslararası bir siyasal boyutunun bulunduğunu , en azından bulunabileceğini de belirtmek demektir. Gerçekten de, İnsan Hakları Gözlemcisi Örgütü (Human Rights Watch), sorunu uluslararası boyutta ele alarak Türkiye'deki durumla ilgili otuz sayfayı aşan ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. Örgütün Kadın Hakları Tasarımı çerçevesinde yer alan bu rapor, Haziren 1994 tarihini ve "Bir Güç Sorunu-Türkiye'de Kadın Bekaretinin Devletçe Denetimi" başlığını taşımaktadır. (6 a, b) Sorunun değişik kaynaklara dayanılarak işlendiği bu metin, düşünülebileceği gibi ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturabilir.

Konumuz toplumun genelinde tüm niteliği ve boyutlarıyla bir sorun olarak görülebilmelidir. O, en başta kuşkusuz kadınları somut düzeyde ve doğrudan ilgilendiren çok temel bir etik sorunudur. Ancak bunun yanında, erkekleri de çok yakından ilgilendiren, ilgilendirmesi gereken bir insanlık onuru sorunu.

KAYNAKLAR

(1) Hikmet Çetinkaya: "Bekaret..."; Cumhuriyet, 9 Şubat 1995.
(2) Berna Arda, Serap Şahinoğlu Pelin: "Tıbbi Etik ve 'Bekaret Denetimi'", Cumhuriyet ('Tartışma'), 6 Nisan 1994.
(3) Türk Tabibleri Birliği Etik Kurulu: "Kızlık Zarı Denetimi Konusunda Tutum"; 7 Şubat 1994.
(4) Serap Şahinoğlu Pelin: "Etik Açıdan Kızlık Zarı İncelemesi"; Hekim Forumu, 11: (Sa. 70) 36-37, Ocak 1992.
(5) Selma Güngör: "Bekâret Muayenesi Üzerine"; Toplum ve Hekim, Sa. 54, 33-36, Nisan 1993.
(6) (a) Human Rights Watch, Women's Rights Project- A Matter of Power, State Control of Women's Virginity in Turkey; 6: (Sa. 7) Haziran 1994.
(b) Dr. Nesrin Çobanoğlu ve Selma Sökmen'in bu metinle ilgili, basılmamış geniş özet-çevirileri; 1994.

DÜZELTME

Şubat 1995 tarihli sayımızda Prof. Dr. **Yaman Örs** ile yaptığımız söyleşi metninde, **Yaman Örs**'ün makalesinde ve Dr. **Serap Şahinoğlu**'nun makalesinde anlam bozukluğu yaratabilecek bazı düzelti hataları vardır. Yazarlarımızdan ve okurlarımızdan özür dileyerek düzeltiyoruz.

Öte yandan, "Tıp Ahlakı" paketimize büyük katkı yapan AÜ Tıp Fakültesi Tıbbi Etik Bölümü öğretim üyeleri içinde, dergimize yazı konuları öneren, bu makalelerin yazılmasını sağlayan ve toplayarak bize ileten Dr. **Serap Şahinoğlu**'nun özverili çalışmasını burada özellikle vurgulamayı gerekli görüyoruz.

Düzeltmeler aşağıdadır:

Prof. Dr. Yaman Örs ile yapılan söyleşide (sayfa 8-9):

1) 8. sayfada ikinci sütunun ikinci paragrafında "önsözlerinde" sözcüğü "özsözlerinde" olacak.

2) 8. sayfada üçüncü sütunun son satırında "Deonto" sözcüğü "Deonta" olacak.

3) 8. sayfada dördüncü sütunun ilk paragrafında "Benthom" sözcüğü "Bentham" olacak.

4) 9. sayfada birinci sütunun sondan üçüncü paragrafının son satırında "bilim" sözcüğü "Anabilim" olacak.

5) 9. sayfada birinci sütunun sondan ikinci paragrafında 'Tıbbi etik deontolojiyle" sözcükleri "Deontoloji tıbbi etikle" olacak.

6) 9. sayfada birinci sütunun son satırında "bilim" sözcüğü "birim" olacak.

7) 9. sayfada ikinci sütunun ilk paragrafında "istemiyorsanız bize gönderin öğrencilerinizi" sözcükleri "istiyorsanız, uzmanlık ya da doktora öğrencilerinizi bize gönderin, onları..." olacak.

8) 9. sayfada ikinci sütunun ikinci paragrafında "yöntem" sözcüğü "yöntembilgisi" olacak.

9) 9. sayfada ikinci sütunun son pragrafında "... ve GATA'da giderek tüm kurumlarda..." sözcükleri "(GATA'da) giderek belki tüm kurumlarda..." olacak.

10) 9. sayfada ikinci sütunun son paragrafında "... araştırma yapan..." sözcükleri "araştırma yapan hastahanelerde..." olacak.

11) 9. sayfada üçüncü sütunda geçen "İmhativ" adı "Imhotep" olacak.

12) 9. sayfada üçüncü sütunun sondan ikinci paragrafının başlangıcı "Buna göre, tarihsel olarak baktığınızda da en iyisi Hipokrat Andı değildir" biçiminde olacak.

13) 9. sayfada dördüncü sütunun sondan üçüncü paragrafında (Dr. N. Kutlay'ın yanıtı) "Çünkü bu süre..." diye başlayan cümle, "Çünkü bu gruba girebilecek hastaların bir kısmında bu süre boyunca hastanın üst beyin işlevlerinin bir kısmı sürüyor" biçiminde olacak.

Dr. Serap Şahinoğlu'nun makalesinde (sayfa 19):

1) İkinci sütunun sondan ikinci satırında "tıp eğitiminin" sözcüğü "tıp etiğinin" olacak.

2) Üçüncü sütunun ikinci paragrafında "Yani gebelik patalojik bir durum olmasına karşılık..." cümlesinde "olmasına" sözcüğü "olmamasına" olacak.

3) Üçüncü sütunun üçüncü paragrafının başında "Tipik bir hekim-hasta ilişkisinin yaşandığı kürtaj olgusu..." cümlesinde "yaşandığı" sözcüğü "yaşanmadığı" olacak.

4) Üçüncü sütunun sondan ikinci satırında "olabilir mi?" sözcüğü "ne olmalıdır?" olacak.

Prof. Dr. Yaman Örs'ün makalesinde (sayfa 20-21):

1) 20. sayfada üçüncü paragrafta iki madde atlanmıştır. Bu maddeler şunlardır: "i) Ölümün tanımı ve ölüm hakkı, j) Doku ve organ aktarımları,"

2) 21. sayfada 14. satırda "ile örneğin" sözcükleri arasına "... ilişkisi ya da kesişmesi sırasında ortaya çıktığıdır. Biz bunu,..." sözcükleri girecek.

3) 21. sayfada makalenin son paragrafının 7. satırında "doğal araştırmaları" sözcükleri arasına "... çevrenin tümüne yönelik bir alan olabildiği gibi; temel bilim..." sözcükleri girecek.

Sanatçının özgürlüğü

Doğu PERİNÇEK

Özgürlük, zorunluluğun bilincinde olmaktır. Evren, zorunlulukların toplamıdır. Kimse, evrene hükmedemez. Ama evren, her şeye hükmeder. O nedenle evren, mutlak olarak özgürdür. Evrenin dışında bir şey olmadığına göre, göreli olmayan tek şey, evrendir. Özgürlük, ise her zaman görelidir; çünkü her zaman evrenle belirlenir; toplumsal ilişkilerle belirlenir.

İnsan, doğanın parçasıdır, evrenin parçasıdır. Öte yandan insan, toplumun bireyidir. Aslında toplum da doğanın parçasıdır, ancak özel bir parçasıdır. Toplum, doğanın bilinçli varlıklardan oluşan parçasıdır.

İNSANIN ÖZGÜRLÜĞÜ

Bu durumda insanın özgürlüğünü belirleyen iki esas etken vardır.

Birincisi, insan evrenle ilişki içinde özgürdür, daha doğrusu evreni anlayabildiği ve evrenin içinde bilinçli olarak hareket edebildiği ölçüde özgürdür. İnsan, doğadaki zorunlulukları kavradığı, zorunluluk yasalarını değerlendirebildiği ölçüde özgür olabilir. Özgürlük bilinci, nedensellikleri bilmek ve pratiğe uygulamaktır.

İkincisi, insan toplumsal ilişkilerle belirlenmiştir ve o ilişkiler içindeki bilinçli davranışıyla bir özgürlük alanına sahip olabilir. Toplumların sınıflara bölünmesiyle birlikte, özgürlük kavramı da sınıfsal bir içerik kazanır. Çünkü artık toplumsal ilişki, özet olarak sınıfsal ilişkidir. Kölenin özgürlüğünü veya özgürlüksüzlüğünü, kölelik ilişkisi belirler. Kulun veya işçinin durumu da aynıdır. Sınıf ilişkileri, bir anlamda, insanın maddî varlığı aracılığıyla doğanın parçasıdır; evrensel zorunlulukların bir parçasıdır. Sınıflı toplumun insanı, evrendeki konumunu ve zorunlulukları, sınıfsal kimliğini belirleyerek saptar. Sınıfsal konumun bilincine varmak, evrensel zorunlulukların bilincine varmaktır ve bu nedenle özgürleşmenin koşuludur.

SINIFIN ÖZGÜRLÜĞÜ

Ancak özgürleşmek, yalnız bilmekle ilgili değil, aynı zamanda pratikle ilgili bir sorundur. Sınıfsal konumu ve toplumsal ilişkilerin nedenselliklerini bilmek, kendisini toplumsal pratikle ifade eder. Özgür olmak, bu anlamda dünyayı değiştirme eylemine girmektir; evrensel zorunluluklara toplum alanında müdahaledir ve bu çabanın sınıfsal kuvvet ilişkilerince belirlenen geçerlilik alanıdır. İnsan, ancak sınıfıyla birlikte, sınıfsal ilişkileri değiştirerek evrensel zorunluluklara da müdahale etmiş olur. Bu nedenle insan, sınıfı kadar özgürdür; başka deyişle toplumu özgürleştirebildiği kadar özgürdür.

SANATIN GERÇEKLE İLİŞKİSİ

Sanat eylemi de, evrensel nedensellikle, toplumsal gerçeklikle kurulan bir ilişkidir. Toplumlar, sınıflara bölünmeden önce büyü ile üretim faaliyetini etkilemeye yöneldiler. Büyü, üretimin duygularla yönlendirilmesiydi. Bu anlamda büyü, evrensel nedensellikle, toplumsal gerçeklikle kurulan bir ilişkidir; aynı zamanda insanın özgür olma isteğinin, evreni etkileme, doğaya hakim olma çabasının bir ifadesidir.

Sanat, büyüden kopuştur; çünkü üretimi doğrudan yönlendirme faaliyeti değildir. Ancak sanat da, büyü gibi evrenle ve gerçeklikle kurulan bir ilişkidir. Sanat, gerçeği, estetik teknikler kullanarak insan duyguları aracılığıyla etkiler. Büyü, ekonomik faaliyetle ilişkili iken, sanat üretimden kopar ve ideolojik faaliyetin parçası olur. İdeoloji, sınıflara bölünmeyle doğar ve sanatı da kapsar.

Sosyalist şairimiz Nazım Hikmet, özgür olabilmek için emekçi halkla birleşti.

Kabile toplumundaki büyü, sınıflaşmayla birlikte bilime, siyasete, sanata ve dine kaynak oldu. Bilim, insanın evreni etkilemek için doğaya karşı verdiği mücadeleyle ilgilidir. Sanat ise, insanın evreni etkilemek için, kendi iç dünyasını etkileme, duygularını yönlendirme çabasıdır. Şöyle de denebilir: Sanat, toplumsal gerçeğe insan duyguları aracılığıyla ve estetik biçimler kullanarak hükmetme çabasıdır.

SANATIN SINIFSALLIĞI

Sanat faaliyeti, sınıflaşmayla birlikte ideolojik üst yapının bir parçası olarak ortaya çıktı. Toplumsal gerçeklik alanıyla temasa giren her insan eylemi, toplumun sınıflara bölünmesinden sonra kaçınılmaz olarak sınıfsaldır. Çünkü sınıflı toplumda, toplumsal gerçekliğin özü sınıfsaldır. Bu nedenle sanat eylemi de, sanatçı kabul etse de etmese de, sınıfsaldır. Sanatçı, sanat eylemine girişiği andan itibaren bir sınıfın yanındadır; ya hakim sınıfla birliktedir ya da ezilen sınıfın safındadır. Sanatçının gerçek karşısındaki tavrı, her zaman sınıfsal bir tavırdır.

Sanatın toplumsal gerçekle ilişkisi, aslında sınıfsal durumlarla ilişkidir ve sınıfsal konumlardan pratiğe geçirilir. Bu anlamda sanat eylemi, ya varolan toplumsal ilişkileri insan duygularında yeniden üretecektir, ya da o toplumsal ilişkileri belli bir sınıfın konumundan yine insan duyguları aracılığıyla değiştirmeye yönelecektir. Demek ki, sanat, gerçeğin insan duygularında sınıfsal konumlara göre yeniden üretilmesidir; dış dünyanın insan duyguları aracılığıyla ve estetik tekniklerle yönlendirilmesidir.

SANATÇININ SINIFI

Bir insanın sınıfsal konumunu, üretim sürecindeki yeri belirler. Örneğin üretim sürecinde ücretli işgücünü kiralayarak konumlanan insan, sermaye sınıfındandır. Üretim sürecine işgücünü ücret karşılığı satarak katılan emekçi ise, işçidir. Sermayedarın ve işçinin bu konumları *nesnel*dir. Yani kendileri sınıflarını bilmeseler bile belli bir sınıfın üyesidirler. Örneğin herhangi bir işçi, dünyaya burjuvazinin ideolojisiyle baksa bile işçidir. Marx, sınıf bilincine sahip olmayan işçiye *kendiliğinden işçi* demişti. Sınıf bilinçli işçi ise *kendisi için* işçidir.

Aydın ve sanatçı farklıdır. *Kendiliğinden aydın* ve *kendiliğinden sanatçı* olmaz. Çünkü onlar ürünleriyle doğrudan ideolojik faaliyetin içindedirler. Sınıf bilinci, sanat ürününün yapı taşıdır. Aydın ve sanatçı, her zaman *kendisi için*'dir; başka deyişle bilinçlidir. O kadar ki, aydın ve sanatçının bu ideoloji üreticiliği, bu *öznelliği*, onların sınıflarını da belirler.

Aydın ve sanatçı, üretim sürecindeki konumu dolayısıyla nesnel olarak bir sınıfın üyesi değildir. Tersine aydın ve sanatçı, *ideolojik seçişi nedeniyle* bir sınıfın üyesidir. Aydın ve sanatçı, burjuvadan ve işçiden farklı olarak, sınıfını kendisi belirler. Başka deyişle aydın ve sanatçı, düşünsel ve sanatsal eylemiyle kendi sınıfını seçer. Burjuva ve işçi için *nesnel* olan sınıfsal konum, aydın ve sanatçı için *özne*dir, *bireysel irade*nin ürünüdür. Elbette o bireysel irade, belli toplumsal ilişkiler ve deneyimler zemininde ortaya çıkar, ancak yine de bireysel bir iradedir, özneldir.

Aydın ve sanatçı, sınıfını belirleyen bireysel iradesini düşünsel ürünüyle ve sanatıyla ortaya koyar. Bu açıdan aydın, kafa emekçisinden farklıdır. Kafa emekçisi, kol emekçisi gibidir; üretim sürecinde nesnel bir yere sahiptir. Aydın ve sanatçı da zaman zaman kafa emekçisi konumundadır; sermaye sahibine kafa emeğini ücret karşılığı kiralayabilir. Ancak onun belirleyici karakteri, bu konumu değil, düşünsel ürünü ve eseridir.

SANATÇININ İRADESİ

Sanatçının bireysel iradesi, verili toplumsal ilişkilerce belirlenir. Sanatçı, sınıfını, verili toplumsal koşullarda seçer. Örneğin köle sahibi sınıfın olmadığı bir toplumda, hiçbir sanatçı kölecilerin sanatçısı olmayı seçemez, kölelerin sanatçısı da olamaz.

Bugün bir **Nedim** veya **Karacaoğlan** çıkmıyor. Çünkü **Nedim**'i de **Karacaoğlan**'ı da yaratan, feodal toplumun sınıfsal çelişmeleridir.

Sanatçının seçişini toplumsal koşullarla bağlantı içinde gerçekleştirmesi, estetik biçimler ve sanat teknikleri açısından da geçerlidir. Örneğin kapitalist toplumda kahramanlık çağının estetiğini üreten ve tekniğini uygulayan bir ozan çıkmaz. Eğer bir toplumda, o estetik, o teknik hâlâ eski haliyle geçerli ise, kahramanlık çağının ilişkileri şu veya bu ölçüde yaşıyor demektir.

SANATÇININ BİLDİRİSİ

Sanatçının eseri, belli bir toplumsal bildiriyi içerir. Sanatçı, o bildiriyi bütünüyle özgür olarak ürettiğini sanabilir. Ancak sanat ürünü, her zaman toplumsaldır; bireysel bir bildiriyi değil, her zaman sınıfsal bir bildiriyi taşır. Bireyci burjuva ideolojisi, sanat eserinin bireysel olduğunu iddia eder. Oysa bildiri, her zaman belli bir sınıfın gerçekle ilişkisi zemininde üretilir, belli bir sınıf adına duyguları ve gerçeği yönlendirir. Toplumun dışında, toplumsal ilişkilerin dışında, bildiri de üretilemez, sanat eseri de yaratılamaz.

Her bildiri, kaçınılmaz olarak bir toplumsal deneyimi içerir. Bu toplumsal deneyim, o sanatçının mutlaka kendi deneyimi değildir; tarihten devralınan bir deneyim de olabilir. Tarihten miras kalan deneyimler, bilgiler, yaratıcılık, estetik ve sanat tekniği de, toplumsal bir deneyimin ürünüdür; geçmişteki bir toplumun deneyiminden çıkarılmışlardır.

SANATÇININ PİYASAYLA İLİŞKİSİ

Sanatçı, bildirisini verili toplumsal ilişkiler içinde belirlerken, ideolojisini ve sınıfını da seçmiş oluyor.

Sanatçının bildirisini piyasaya sunması, piyasanın efendisi olan sınıfın yanında olması anlamına gelmez. Çünkü sanat eseri, piyasa ilişkileri içinde ortaya çıkar. Piyasadan önce sanat yoktu, büyü vardı.

Sanatçının piyasaya karşı konumunu belirleyen, eserin piyasaya sunulması değil, *piyasa karşısındaki ideolojik tavrı*dır.

Kimi sanatçılar, sanatçının özgürlüğünü *piyasanın dışına çıkmak* olarak anlıyorlar. Oysa piyasanın dışına çıkan bir sanat eseri olamaz. Sınıflı toplumda piyasanın dışına çıkmak, toplumun dışına çıkmak, dolayısıyla sanatın varolamayacağı bir alana çıkmak demektir.

Eseri piyasaya sunmak, her zaman piyasaya teslim olmak anlamına gelmez. Piyasaya sunulan eser, piyasaya başkaldırabilir. O nedenle özgürlük sorunu da, eserin piyasaya sunulmasıyla bağlantılı olarak ele alınamaz. Sanatçının özgürlüğü, piyasaya karşı, piyasa ilişkilerine karşı, piyasanın efendisi olan sınıfa karşı ideolojik konumla ilgilidir.

Ortaçağda meta üretimi vardı, başka deyişle piyasa vardı. Ancak sömürü, *çıplak zora* dayanıyordu. Üretim güçlerinin ve özgürleşmenin önündeki engel, çıplak zordu. Kapitalizmle birlikte piyasa, ekonominin düzenleyicisi oldu. Artık sömürü çıplak zora değil, *ekonomik zora* dayanıyordu. Toprağa bağımlılıktan, feodal beyin kamçısından kurtulan emekçi, özgür işçi haline geldi. İşçinin özgürlüğü, işgücünü satma zorunluluğuydu. Kapitalizmde özgürlük sorunu, işte bu ekonomik zordan kurtulma sorunudur.

Kapitalist piyasa, başlangıç döneminde emekçiyi feodalizmin çıplak zorundan kurtardığı için özgürleştiriciydi. O dönemde burjuvazinin düşünürleri ve sanatçıları da, özgürlük mücadelesi verdiler. Burjuvazinin sosyolojik tarihçileri, sınıf mücadelesinin teorisini yaptılar. **Beethowen**, Dokuzuncu Senfoni'sinde "Neşe" (Freude) adı altında "Özgürlüğü" (Freiheit) seslendirdi. **Shakespeare, Dickens, Hugo, Emile Zola, Van Gogh, Goethe, Schiller, Gogol, Tolstoy, Namık Kemal, Hüseyin Rahmi, Halit Ziya, Tevfik Fikret**; hep burjuvazinin devrimci döneminin özgürlük sanatçılarıydı.

Ancak bugün piyasa, artık dünya piyasasıdır ve o dünya piyasasında serbest rekâbet değil, bir avuç tekelin, birkaç büyük

emperyalist devletin tahakkümü geçerlidir. Dünya piyasası, büyük insanlığı köleleştirmekte, insanı yabancılaştırmakta, yırtıcılaştırmakta, yalnız insan kirlenmesine değil, doğa kirlenmesine de yol açmaktadır.

Piyasa, yaratıcılığı da köreltmekte, ezmekte, hatta yok etmektedir. Piyasanın efendileri, sistemlerine "İletişim, bilgi ve ileri teknoloji çağı" adını veriyorlar. Emperyalizmin iletişim tekeli, başka deyişle "serbest piyasa", bugün yaratıcılığı boğmaktadır. Yaratıcılık üzerinde bu kadar öldürücü bir baskıya, insanlık tarihinin hiçbir döneminde rastlanmadı. Köleci ve feodal imparatorluklarda, Bâbil'de, Mısır'da, Yunan'da, Roma'da, Bizans'ta, Osmanlı'da yetenekli bir sanatçı mutlaka kendisini duyurabiliyordu. Çarmıha gerilse de, derisi yüzülse de, asılsa da, kesilse de, bildirisini iletebiliyordu. Bugün ise, "İletişim ve bilgi çağında", özgür ve yetenekli sanatçı, soluk alamamakta, toplumun dışına sürülmektedir.

Özetle piyasa, emperyalizm çağında, insanı ve insanın üzerinde yaşadığı doğayı yıkıma uğratan, insanla insan ve insanla gezegenimiz arasındaki dengeleri altüst eden, yaratıcılığı boğan bir felâket sistemi haline gelmiştir.

ÇAĞIN ZORUNLULUĞU VE ÖZGÜRLÜĞÜ

Bu durumda çağın zorunluluğu, insanlığın piyasa sisteminden kurtulmasıdır. Piyasa sisteminin bugünkü özgün hali, emperyalist-kapitalist sistemdir.

Çağın zorunluluğu, iki anlamdadır. *Birincisi*, insanlık kendisini ve üzerinde yaşadığı doğayı yıkımdan kurtarmak için, piyasa sistemini yıkmak zorundadır. *İkincisi*, çağımız zorunlu olarak piyasa sisteminin yıkılmasına gidiyor.

Çağımızda insanın özgürleşmesi, piyasa sistemini yıkmaktan geçiyor. Sanatçının özgürlüğü; insanlığı felâkete götüren, insanı yabancılaştıran ve yaratıcılığı körelten piyasa sisteminden kurtulmaktır.

Özgür sanatçı, eseriyle, yaratıcılığıyla, insan duygularını piyasa sisteminin boyunduruğundan kurtaran, insan duygularını ve bilincini piyasa sistemine karşı yeniden üreten sanatçıdır.

SİSTEM SANATÇISININ ÖZERKLİĞİ

Sanatçının özgürlüğü ile sistem içindeki özerk konumu çoğu zaman karıştırılır.

Herhangi bir maddî ürün, piyasanın taleplerine göre üretilir. Kapitalist sistemde üretilen ayakkabının, bardağın ve bisikletin miktarını ve özelliklerini piyasa belirler.

Sistemin sanatçısının tavrı, sanayi üreticisi gibi değildir. Sanatçı, sistemin talebine göre ürün yarattığını açık yüreklilikle ortaya koyamaz. Koyarsa, sistemin işine yaramaz. O nedenle sistemin sanatçısı da, sistemle çatışması varmış gibi davranacaktır. Burjuvazinin ihtiyacı olan sanatçı, sisteme mahsuscuktan kafa tutuyormuş gibi yapacaktır. "Bağımsız sanatçı" raconu bunu gerektirir. Sistem de sanatçısından bunu ister.

Bu nedenle hakim sınıfların ideoloji ve sanat "memurları", idarecilere, askere ve polise göre özerktir.

SANATÇININ ÖZGÜRLÜK İSTEĞİ

Bugün özgür olan, piyasadır, tekelci burjuvazidir ve onun sanatçısıdır. Ancak bu özgürlük, insanlığın özgürlüğüyle, insan-doğa dengesiyle çelişmektedir. Tekelci sermayenin ve piyasanın özgürlüğü, ezilen insanlığın özgürlüğünü boğuyor. O nedenle özgürlüğe ihtiyacı olan, ezilen insanlıktır. Ve onun özgürlük ihtiyacı, bütün insanlığın hayat memat sorunu haline gelmiştir. Bu anlamda özgür sanatçı, ezilen insanlığın sanatçısıdır, emekçilerin sanatçısıdır.

Sanatçı özgürlük ister. Bu istek sahici midir, yapmacık mıdır? Her sanatçı için böyle bir soru vardır. Ve bu sorunun yanıtı, sanatçının pratiğinde, ürününde bulunur. Sanatçının özgürlük isteği, ancak ezilen insanlığın safında, emekçinin safında sahici bir istek olabilir. Sanatçı, eserinde piyasanın değerlerini ve duygularını yeniden üretiyorsa, özgürlük istemesine de gerek yoktur. Çünkü paranın saltanatına yaslanmaktadır ve tekelci sermayenin değerlerini üretmekte sonuna kadar özgürdür.

Sistemin karşısındaki sanatçı ise, kendisini boğan ilişkiler ağından bireysel olarak kurtulamaz; o ilişkiler ağını parçalayacak olan sınıfla birleşmek zorundadır. Bu birleşme, emekçilerin ideolojisiyle, duygularıyla, değerleriyle birleşme anlamındadır.

Bu zorunluluğu pratik hayatta da görebiliriz. Örneğin **Brecht, Aragon, Picasso, Şarlo, Nâzım Hikmet, Sabahattin Ali, Orhan Kemal**, özgür olabilmek için emekçi halkla birleştiler ve o yaratıcılık düzeyine ulaştılar. **Cemal Süreya**, kendisini en özgür hissettiği yerin *2000'e Doğru* dergisi olduğunu *Milliyet Sanat*'taki günlüklerinde yazmıştı. O'nun yaratıcılığı da, emekçi halkın örgütlenmesiyle birleştiği için özgürdü. Bir araştırmacı olarak **Turan Dursun**, 55 yaşına gelene kadar çalışmalarını yayınlayacak bir yer bulamadı, bütün kapılar yüzüne kapandı. **Turan Dursun**, emekçilerin örgütlü siyasal hareketiyle birleşerek özgürleşebildi ve halkının özgürleşmesine katkıda bulundu.

Piyasanın, medyanın, sistemin terörüne karşı özgür olmak isteyen sanatçı, emekçi sınıfa yaslanmak, ezilen insanlıkla birleşmek zorundadır.

Düşten Düşünceye

Özgür düşünmenin unutulan anlamları

Prof. Dr. Ahmet İNAM

Düşünme özgürlüğü açısından dünyada ve Türkiye'de zor günler yaşanıyor. Düşüncelerini açıkladığı için tutuklanan, baskı altında tutulan, eziyet gören insanlar var. İnançlarımızı, görüşlerimizi, düşüncelerimizi açıklamak, dile getirmek, yaşadığımız toplumun yönetim kurallarına, hukukuna, egemen değerlerine ters düştüğünde suç sayılıyor. Düşüncenin dile getirilmesinin insanın eriştiği bilgi ve teknoloji düzeyi içinde hâlâ suç sayılmasını kınayan düşünürlerin sayısı hiç de az değil. Neden düşünme yönetimlerce tehlikeli bulunuyor, engellenmeye çalışılıyor?

Tarih boyu insanlar toplumlar halinde yaşamışlar ve toplumların hep yönetim düzenleri olmuş. Düzen, kendisini sürdürebilmek için, yazılı ya da yazısız ahlak ve hukuk kuralları olarak, denetimi altındaki toplumun insanlarının düşüncelerine, düşünmelerine eğitimi yoluyla giriyor. Dünyada toplumsal düzenler olduğu sürece yasaklar olmuştur. Olacaktır. Görünüşte yasakların kalktığı toplumlarda bile saygı duyulan, kutsal bilinen, ayıp sayılan... değerler olacaktır. Düzen var olmak istiyor. Ayakta kalmak istiyor. Kuralları zaman içinde değişse de ortadan kalkmıyor. Yasakları yasaklama da bir yasaklamadır, unutmayalım! İnsanlar toplumsuz, toplumlar düzensiz yaşayamıyor. Düzenler yasaksız olamıyor. Ben kendi adıma yasağın olmadığı ama keşmekeşliğin de yaşanmadığı bir dünyadan yanayım. Yasaksız düzenden! Var mıdır böyle bir düzen, olabilir mi? Çekilen acılara baktıkça karamsar olmamak elde değil.

Özgür olmak ne demek öyleyse? Özgür toplumu oluşturan özgür bireyler olmak ne demek? Bu sorunun konumuz açısından yanıtını şu savda arayalım. Özgür insan özgür düşünebilen insandır. Öyleyse özgür düşünebilmek nasıl olanaklıdır?

Genellikle düşünme özgürlüğü olumsuz açıdan alınıyor: Yasaklarla. Düşünme yasağı söz konusu yapılıyor. Nasıl oluyor, düşünme yasağı? Yasaların yasakladığı, düzenin yıkımını amaçladığı söylenen düşüncelerin açıklanması, dile getirilmesi suç sayılıyor. Hemen deniyor ki, "işte bu düzende düşünme özgürlüğü yok, düşüneni içeri atıyorlar!" Evet, düzen, kendi varlığına aykırı görüşlerin, düşüncelerin dile getirilmesini yasaklıyor. Böyle düşünceleri bastırmaya çalışıyor. Düşünme özgürlüğümüzün engeli düzendir, öyleyse. Düzen baskısını kaldırırsa, özgür düşünebiliriz. İşte, düşünme özgürlüğünü, düşüncelerimizin üzerindeki toplumsal düzenden gelen, baskıların ve yasakların kalkması olarak anlamak, daha doğrusu anlayışımızı bu çerçeve ile sınırlamak, beni özgür düşünme üzerine yeterince özgür düşünemediğimiz kanısına götürüyor. Diyelim ki baskılar kalktı, özgür düşünebilecek miyiz, yasaksız bir düzende?

Özgür düşünmenin salt düşünce dışındaki baskıların kalkmasıyla olanaklı olduğunu sanmayalım. Elbette, dış baskıların düşünme çerçevemizi etkilediği açıktır. Bu etkiler çoğu kez olumsuzdur ama kimi zaman da dış baskılar, insan düşünmesinin yaratıcılığını zorlayan, sınırlarını aşmasını sağlayan, ona özgür bir iç işleyiş sağlayan etkiler yaratabiliyor.

Bir tezim de şu: Düşünme özgürlüğüne basmakalıp yollarla, sığ düşüncelerle yaklaşırsak, ona erişmemiz zorlaşır.

Peki farkına varamadığımız, belki de farkına varıp küçük gördüğümüz diğer ne gibi anlamları var düşünme özgürlüğünün?

Özgür olabilmek, düşüncemizin özgür bir akış içinde sürebilmesi bir *olanak* işidir. Özgür kafalar, özgür düşünebilir. Özgür kafaya sahip insan, düşüncesinin hedeflerini, bir ölçüde olanaklarını görmeye çalışan biridir. Özgür olunabileceğini göremeyen bir düşünce özgür olamaz. Kalıpların kaçınılmaz olduğunu, başka türlü düşünmenin olanaksız olduğunu düşünürseniz, başka türlü düşünebilir misiniz? Düşünme en gelişmiş biçimiyle kavramlarla yürütülüyor. Oysa çoğumuz bu kavramları üzerlerinde yeterince düşünmeden miras alıyoruz. Düşünmemiz imgelerle irdelenmemiş, tutku ve duygulu, dizginlenememiş öfkelerle yürüyüp gidiyor... Her düşünme bir düşünme ufku içindedir. Ufkumuz dar ise, sığ sularda, sığ düşüncelerin rüzgarıyla yol alan yelkenlilerle çok dar bir alanda döner dururuz! Özgür düşünce, önce kendi iç özgürlüğüne sahip olmalıdır. Polisi dışarıda sanıyoruz çoğu kez, doğrudur; ama kafamızın içindeki polisleri unutuyoruz. Düşünmenin, düşünebilmenin bir sanat olduğunu, yoğun bir çaba, emek istediğini göremiyoruz. Özgür düşünebilme, önce düşünebilmeyle, düşünebilmenin olanaklarını keşfederek (düşünce, bilim, sanat, kültür, felsefe, siyasa... tarihi içinde!) gerçekleşebilir. Düşünemeyen bir kafa nasıl özgür olabilir ki?

İkincisi, düşünebilme bir bilgi ve bilinç işidir. Sizden önceki düşünceleri, çağınızdakileri bileceksiniz. Düşünmenizi etkileyen çoğu kez bilim dışı, bedeninizden, ruh yapınızdan ve kültürünüzden, dünya görüşünüzden gelen etkilerin bilincine varacaksınız! Zincirlerini, iç ve dışınızdaki, kafanızdaki, yüreğinizdeki engelleri göremiyorsanız, dışarıdaki politik ortamdaki engellerle nasıl başedebileceksiniz?

Üçüncüsü, düşünebilmek bir isteme gücüyle, iradeyle birlikte yürür. Başa dönersek, düşünceniz yürünecek olanaklarını bulamıyorsa özgürlüğünüz birinci adımda engellidir, özürlüdür, tutsaktır. Düşünmenin daha ilk adımda özgürlük olduğunu unutmayalım. Düşünebilen bir kafa yürünmemiş, engellenmiş yollardan yürüyebilme yürekliliğini daha baştan gösterebilmelidir. Sonra nerede ne adına, hangi sınırlar içinde yüründüğünü anlamaya çalışmalı, öğrenmeli, bilmeye çabalamalıdır. Bu çabada ısrar, bu uğraşta korkusuzca, yorulmak ve yılmak bilmeyen tutku, bir isteme gücü, irade gereklidir. Düşünme yalnızca düşüncelerle yürütülmez, duygular, umutlar, coşkular, acılar, beklentiler, düş kırıklıkları da işin içine karışır. İşte isteme gücümüz bütün bu öğeleri bütünler, düşüncemiz duygularımızla birleşir, gönlümüzün bütüncül yapısının içinde yerini alır.

Politik düzen yalnızca eylem aşamasında, düşüncemizi söylediğimizde engellemez bizi. Yasaklar çok sinsi biçimde ilk aşamadan başlar. Bize egemen düşünme yollarının tek geçerli yollar olduğu öğretilir. Olanaklar, farklı düşünme, kavrama, anlama, algılama, duyma yolları ortadan kaldırılır! Olanaklar yasaklanır. Eğitimle. Ailede. Öğretimle okullarda. Medya düşünme serüvenimizi ucuz sığ, sıkıcı yolculuklarla sınırlar. Bizi kendi çizdiği yollarda yürütür. Düşünme mucitleri, düşünme kaşifleri birer birer yok edilir.

Yine aynı yollarla bilgilerimiz tutsak edilir. Bilincimiz kalıplanır, şekle sokulur. Ödüllerle, alkışlarla, yine öğretim ve eğitimle paketleniriz. Düzenin istemediği bilgiler, birer birer yok edilir.

İrademiz elimizden alınır, düşünme heyecanımız, eleştiri gücümüz. Uslu, boyun eğen, boyun büken, sessiz, yılgın, bıkkın insanlar haline getiriliriz. Sanırız ki dışımızda zincirler kalkınca biz de özgür olacağız. İçimizdeki zincirleri kaldırmazsak, özgürlük bir aldatmaca olarak kalacaktır.

Özgürlük bir bütündür, özgürlük dostları, kardeşlerim. Yaratıcı, araştırıcı, eleştirici, yılmayan, gönüller ister bizden. Özgür olmayı özgürce düşünmeyi kim istemez? Özgür bir toplum için, hakkın yenmediği, sömürünün olmadığı, yasakların elden geldiğince azaltıldığı bir düzen için. Yüzlerce yıldır insan bunun kavgasını veriyor. Yanıyor, yakılıyor, öldürülüyor. Nasıl özgür olunabileceğini, olanaklarını, bilgisini, isteme gücünü, eylemlerini bu yolda düzenleyerek, yüreği, beyniyle özgür olmayı başararak, özgür toplumu kurmaya çabalayarak öğrenecek. Umut ederek. Düşleyerek. Düşünerek. Yasakların kalktığı ütopyasını yitirmeyerek. Özleyerek.

William Morris'in '

Sadık USTA

William Morris, 24 Mart 1834 yılında Essex'de doğdu. Dönemin İngilteresi'nin çok tanınan aydınlardan biriydi. Yalnız politik çalışmalarıyla bilinmezdi, aynı zamanda şair, ressam, dizayner ve ev yaşam-kültürü uzmanıydı.

Şiirde ve resimde Ortaçağ'ın motifleri üzerinde çalışmalar geliştirdi. Daha sonra sanatçı arkadaşlarıolan **E. Burne-Jones** ve **Ph. Webb**'le birlikte duvar kağıtları, kumaş desenleri ve mobilya dizaynı üzerinde çalışmalar yaptı. Özellikle kendi kurduğu firması aracılığıyla mobilya dizaynı ve kitap basımı üzerine çığır açıcı eserler (Jugend Stil) üreterek ünlendi.

Özellikle doğal maddeden yapılmış tüketim malzemeleri üreten **Morris**, üretim araçlarının yapımı üzerine çalışmalar yaptı. Makinaların insan yaratıcılığını sekteye uğrattığını düşünen **Morris**, elişi kullanımına önem veren hareketin de öncüsüydü. Konferans ve yazılarıyla düşüncelerini yayan **Morris**'in The Decorative Arts (1878) ve News From Nowhere (1890) adlı eserleri de bulunuyor. Bunun yanında yoğun bir şekilde masal ve efsanelerle ilgilenen **Morris**, Kuzey Avrupa'nın efsane ve mitolojisinin derlenip toparlanmasında önemli bir rol oynadı.

Morris 1896 yılında Londra'da öldü.

MORRIS'İN "DÜŞÜLKESİ"NİN ÜTOPYALAR İÇİNDEKİ YERİ

Morris, ütopyasını yazarken, her ne kadar 14. yüzyıldan esinlenmişse de, onun "Düşülkesi" modern ütopyaların ilki sayılır. Sayılmalıdır, çünkü bugün içinde yaşadığımız toplumsal çelişmeleri ütopyalarında işlemiş olan **Callenbach**'ın "Ökotopya"sı incelendiğinde, "Düşülkesi"nden epeyce yararlandığı görülür.

Morris'le **Callenbach** arasındaki düşünsel ilişki, ütopik sosyalist **Saint-Simon** ile **Karl Marx** arasındaki ilişkiye benzer. Nasıl ki proletaryanın henüz olgunlaşmadığı 19. yüzyılın ilk yarısında **St. Simon**, toplumsal çelişmeleri derinlemesine kavrayamamış ve sınıfsal zıtlıkları aklı zorlayarak aşmayı denemişse, **Morris** de içinde yaşadığı 19. yüzyılın son yarısındaki sorunları ileriye doğru hamle yaparak değil, "huzur" ve "sükunet"in hakim olduğu 14. yüzyıla dönerek aşmayı denemiştir. Bu nedenle **Morris**'in çözümleri basit ve kestirmedir.

Yazılmış ütopyaları dönemlerine göre incelersek; Rönesans ütopyalarının fazla totaliter olduğunu görürüz. Yaşam orada sabit normlar içinde "hapistir". 16. yüzyılın ütopyaları ise tek tanrılı dinlerin cennetini andırır. Tanrı ütopyayı her türlü kazadan ve beladan korumak için onu "himayesine" almıştır. Oraya ancak bir "kazazade" şans eseri ulaşabilmektedir. Hatta **Bacon**'ın "Yeni Atlantis"inde olduğu gibi yabancılar önce karantinaya alınarak, ütopyalılar olası salgın hastalıklardan korunmaktadır. Sanılır ki tanrı ütopyalıları kutsamıştır.

Serbest rekabetçi kapitalizm döneminin ütopyaları -**Morris**'in "Düşülkesi"nde olduğu gibi- dışa açık ve canlıdır. Kahramanımız gözünü bir adada değil, dünyada açar. Tıpkı **Bellamy**'nin Bay West'i gibi. Aradan 200 yıl gibi uzun bir süre geçmiştir. Kahramanımız Bay Gast bile düş mü gördüğünü, yoksa gerçekten 200 yıl uykuda mı kaldığını bilememektedir.

Rönesans ütopyalarının aksine "Yeni Çağ"ın ütopyaları dinamiktir. Toplumsal gelişme hâlâ son evresine varmamıştır, devinim olumluya doğru devam etmektedir. Toplum-birey çelişmesi önemli ölçüde yumuşatılmıştır ve bireyin özgürlüğü azami şekilde dikkate alınmaktadır. Daha doğrusu hoşgörülü toplum "kaçık" bireyine tahammül etmektedir. **Morris** tüm bu çelişmelerin kaynağı olarak gördüğü özel mülkiyetin, geleneksel aile kurumunun ve devletin ruhuna fatiha okumuştur. "Düşülkesi"nde artık **Marx**'ın dediği gibi "eşyalar yönetilmektedir".

BELLAMY VE MORRIS TARTIŞMASI

Aynı zaman diliminde yaşayan **Bellamy** ve **Morris**, ütopyalarında dönemin sorunlarına farklı çözümler üretmişlerdir. **Bellamy**, kapitalizmi, yoksulluğu ve sefaleti, endüstrileşmeyi son haddine vardırarak aşmayı düşünür. Yoksulluk ve sefalet ortadan kalkmıştır, ancak ekonomik büyümeyi sağlayacak zorunlu çalışma saatleri devreye sokulmuştur. Böylece yaşamın hazları ikinci plana itilmiştir. Bunun gibi bir dizi insani ilişki **Bellamy**'nin "Geriye Bakış"ında ekonomik büyümeye kurban edilmiştir.

"Düşülkesi", **Bellamy**'nin "Bir Geri Dönüş"üne zıttır. Amacı **Bellamy**'ye bir alternatif sunmaktır. **Morris**'e göre endüstrileşme ve ekonomik büyümenin bedeli, insanın kaybedilen mutluluğudur. Aslında insanlık "ilerleme" denen meretten kurtularak mutlu olacaktır. Mutlu olan insan "ilerleme" sayesinde edindiği "ihtiyaçlardan" severek vazgeçecektir. Tıpkı ırmakta yüzen birinin çıktığında, giysilerini bulamayınca, şehirden çıplak geçmek zorunda kalması gibi.

Morris'in "Düşülkesi", ne bir "Sosyalist Bonaparte" tarafından kurulacaktır, ne de otomatik olarak eski toplumun bağrında filizlenecektir. "Düşülkesi", özgürlüğüne aşık olan bireylerin birleşerek kurdukları bir sistemdir. Açlığın, sefaletin ve baskının ortadan kalkması için **Morris**, insanlara devrimi önermektedir. İnsanlar özgürlüklerine o derece susamışlardır ki, bu uğurda tek varlıkları olan canlarını vermektedirler. İnsan, devrimle yeniden doğduğu için, bu uğurda hayatını verebilmektedir. Dünyayı yeniden yaratan bir eser trajedisiz olur mu?

MORRIS'İN "VAR"LARI VE "YOK"LARI

Morris, Kapitalist yabancılaşmayı aşmak için, feodalizmin köyüne sığınır. Doğa kirliliğinin, israfın, aşırı çalışma temposunun, eğitimsizliğin ve çarpık şehirleşmenin olmadığı bir düzeni, 14. yüzyılda bulur. Ona göre insanın başına bütün kötülükler aşırı otoriterlikten ve merkezileşmekten gelmektedir. Şehirler küçük yerleşim birimlerine dönüştürüldüğünde ve ademi merkeziyetçilik esas alındığında, çalışma hayatı düzelecek, böylece insanın kendine ve işine yabancılaşması ortadan kalkacaktır. İnsan, mutluluğunu, işine yabancılaşarak kaybetmiştir. Sanat ise yabancılaşmanın çocuğudur. Yabancılaşmayla birlikte, sanat da ortadan kalkacaktır. Çünkü çarşı-pazar sanata boğulmuştur.

William Morris içinde yaşadığı 19. yüzyılın son yarısındaki sorunları ileriye doğru ham 14. yüzyıla dönerek aşmayı denemiştir. Bu nedenle Morris'in

"Her yiğidin gönlünde bir düşülkesi yatar". Çünkü orası huzur ve barışa meskendir. Orada çalışmak vardır, ancak üst yoktur; uyumak vardır, çalar saat yoktur; her çeşit yemek vardır, hormon yoktur; rengarenk giysiler vardır, manifaturacı yoktur; aşk vardır, "ahlak" yoktur; kitap vardır, "bestseller" yoktur, düşünmek vardır, filozof yoktur; "sanat" vardır, sanat yoktur; alış veriş vardır, para yoktur; öğrenmek vardır, eğitim yoktur; forum vardır, yönetim yoktur.

DÜŞLERİN LONDRASI

Morris'in "Düşülkesi"nde kısa bir gezintiye çıkalım:

Önceki gün dostlarıyla birlikte sohbet eden kahramanımız **William Gast**, devrim sonrası dönemle ilgili hararetli tartışmalar yapmıştır. Hammersmith'teki evine dönen **Gast**, geleceğin özgür ve sükun hayatını düşler. 200 yıl sonra uyandığında, Taymis nehri pırıl pırıldır. Kıyıda ise bahçeleri rengarenk, görünüşleriyle bakışları çelen güzel evler vardır. Bir 200 yıl **Bay Gast**'ın yabancı, belki de uzaylı olmasına yetmiştir. Doğup büyüdüğü yere öyle yabancılaşmıştır ki, **Dick** faytonuyla ona kılavuzluk etmektedir. Eski Londra'nın yerinde kelimenin gerçek anlamında "yeller esmektedir". Endüstri ve ticaret merkezi olan Londra, yan yana serpilmiş tatil köylerini andıran yerleşim birimleriyle doldurulmuştur. Hava kirliliğinden griye bezenmiş korkunç gotik yapılar, ya yok olmuştur, ya da ibret-i alem olsun diye restore edilerek, sergiye açılmıştır. Bu amaçla Westminster, içindeki ahmak ve haramzadelerin yaptıkları resim ve heykellerden arındırıldıktan sonra, yeniden restore edilmiştir.

"PARA KABUL EDEMEM"

Evler öyle hoş ve cümbüştür ki, sanki masallardaki dev insanlar evcilik oynasın diye inşa edilmişlerdir. Beton evler, toprak briketli alaca bulaca ahşap evlerle yer değiştirmiş, kıvrım kıvrım patikalar evleri biribirine bağlamıştır. İnsanlar güçlü, sağlıklı ve güzeldir. Yüzlerindeki ifadeler sıkıntı ve keder değil, huzur ve bilgelik yansıtmaktadır. Herkes açık renk giyinmiştir. Giysiler pek "modern" görünümlü değildir. Özellikle kadınlar yürüyüş ve duruşlarıyla müthiş çekicidirler.

Düşülkesi'

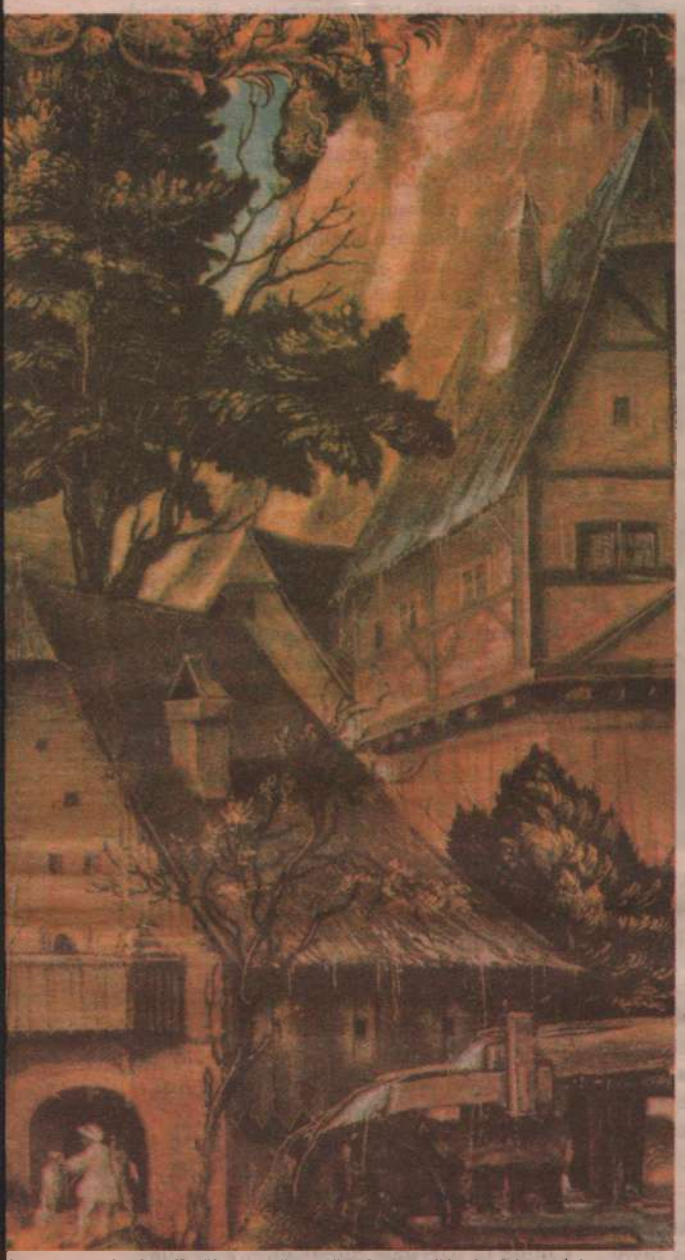

le yaparak değil, "huzur" ve "sükunet"in hakim olduğu çözümleri basit ve kestirmedir.

Bu kadar güzelliği bir arada gören Gast, yalnız şaşırmakla kalmaz, aynı zamanda şimdiye değin hiç tatmadığı bir mutluluk duygusunu "iliklerine kadar" hisseder. Bay Gast'ın mihmandarlık ücreti olarak teklif ettiği gümüş paraları Dick,"Sizden bunu alırsam ikinci ve hatta üçüncü kişi de aynı şeyi teklif edecektir. Kusuruma bakmayın, ancak tüm bu güzel yadigarları, saklayacak yerim olmadığından, kabul edemem" diyerek reddetmektedir.

DÜŞÜLKESİ'NİN DEMOKRASİSİ

Düşülkeliler toplumsal sorunları kışın tiyatronun yanındaki şatonun toplantı salonunda görüşürler. Yazın da parktaki bu toplantılara nehir sularının şırıltısı eşlik etmektedir. Toplantılarda Antik Çağ'da olduğu gibi delegelik sistemi yerine, doğrudan demokrasi esas alınmaktadır. Sorun enine boyuna tartışılmadan sonuca bağlanmaz. Sanki "acele işe şeytan karışır" deyimi Düşülkesi'nden gelmiştir. Çoğunluk azınlığı veya azınlık çoğunluğu ikna edebilsin diye görüşmeler bir kaç fasıl devam eder. Çoğunluk kavramının içeriği de değişmiştir. Kapitalizmin aldatıcı çoğunluğunun yerine gerçek, doğrudan, mutlak çoğunluk gelmiştir.

Düşülkesi'nde ne gruplar ne de siyasi partiler vardır. Geçmişin siyasi partileri hırs sahibi bir sınıfın lüks ve sefahat içinde yaşamasını sağlamak için halkı aldatan araçlardır. Düşülkesi'nde ise bu gerekli değildir, çünkü artık "uygarlık" denen düzenin "köle ruhlu" insanları yoktur. İnsan doğasının kötülüğünden dem vuran Bay Gast'a Dick,"hangi insanın doğası, fukara insanın mı, köle sahibinin mi, yoksa özgür ve sağlıklı insanın mı?" diyerek, "insan doğasının toplumsal ilişkiye göre değişikliğe uğradığını" belirtir.

TEZGAHTARLIK ÇOCUKLARIN İŞİ

Tütün almak için bir bakkala giren Dick ve Bay Gast'ı temiz giyimli kızerkek kardeş karşılar. Düşülkesi'nde alış veriş yerleri çocuklara bırakılmıştır. Bulunamayacağını düşünerek Latakia tütünü almak istediğini belirten Bay Gast, kız çocuğunun sunduğu bir kese kaliteli tütün karşısında hayrete düşer. Buna bir de pırlanta işlemeli pipo eklenince, dayanamayarak , "bunları alamayacağım, hem ayrıca unutkan olduğumdan, pipoyu kısa bir sürede kaybederim" diyerek, küçük kızın teklifini reddeder. Bunun üzerine sevimli tezgahtar, "canını sıkma komşu, bunlar için hiçbir şey ödemene gerek yok, kaybedeceğin pipo için de üzülme, çünkü o zaman onu başka biri kullanır ve sen de yeni bir tane alırsın" diyerek teselli eder.

Düşülkeliler, bugün çocukların yaptıkları tezgahtarlığı devrimden sonra kısa bir süre için dönüşümleri sağlansın diye eski düzen sahiplerine yaptırmışlar. Böylece insanları hem bedensel, hem de düşünsel anlamda tahrip eden tembellik kısa sürede ortadan kaldırılmıştır. Kimisi kendi küçük tezgahında yeteneğini kanıtlarken, kimileri de birleşik atölyelerde kişisel becerilerini birleştirirler.

Düşülkesi'nde yalnız "korkunç" bacalı "hayaletler" değil, aynı zamanda "fabrika" kavramı da bilinmez. Böylece çevre kirliliği tümden ortadan kalkmıştır. Devrimle birlikte insan ve yaşam kavramları da alt üst olmuş, eskinin tüketim budalası yerine "az"la yetinen tutumlu insan gelmiştir. Suni pompalanan kalitesiz "ihtiyaç maddeleri" kenara itilmiştir.

DICK'İN KAPİTALİZM ELEŞTİRİSİ

Kapitalizmin esaslı bir eleştirisine giren Dick, şunları söylemektedir:

"Okuduğumuza göre uygarlık denen toplumsal sisteminiz insanları yanlış bir üretim ilişkisi içine hapsederek, cendereye almış. Köstebeğin pisliğe alışması gibi, insan da içinde yaşadığı kokuşmuş sisteme alıştırılmış. Teknik donanım sayesinde basitleşen üretim, tüketimi yoğunlaştırabilmek için alım ve satım mekanizmasını hızlandırmış. Buna da dünya pazarı adını takmışlar. Bu anafora kapılan bir daha kurtulmak bir yana, daha fazla üretim ve tüketime zorlanmış. Böylece azami kâr öne çıkınca, üretilen malın kalitesi ikincil olmaya başlamış. Çoğu zaman üretilen malın ihtiyaç olup olmadığına bakılmaksızın, çeşitli yollarla satışı sağlanabilmiş. İnsan emeği ise asıl özünden uzaklaştırılarak, bu mantık dışı sistemin yaşamasına hasredilmiş. Yalnız emek değil, aynı zamanda insanın sağlığı, çevresi, zamanı, giysileri, eğitimi ve ilişkileri, kısacası insanın kendisi bu yaratılan sistemin devamı için kurban edilmiş. Bunların tümü 'üretimin ucuzlatılması' için yapılmış. Halbuki üretilenlerin büyük bir kısmı ihtiyaç bile değil. İnsan yaşamını kolaylaştırmak maksadıyla üretilen makinalar, insan hayatını daha da çekilmez hale sokmuş. Dünya pazarı doyuruldukça, açlığı o derece artmış. Uygarlığın (yani örgütlü sefaletin) çevresindeki ülkeler, şiddet ve yalan yoluyla pazar ekonomisinin 'erken doğum artıklarıyla' istila edilmişler. Eğer bir ülke hâlâ dünya pazarına bağlanamamışsa, oraya girebilmek için ya din kullanılmış, ya da orayı ülke halkını 'barbarca yöneten bir tirandan' uygarlık adına kurtarmak gibi bir bahaneyle istila etmişler. Bunun için çoğu zaman olduğu gibi bir maceracı bulunmuş ve ondan 'yeni bir dünya pazarı' yaratması istenmiş. Bu amaçla o ülkenin toplumsal sistemi tahrip edilmiş, güzellik adına ne varsa talan edilmiş. Makinalara (üretim araçlarına) sahip olanlar halkın ihtiyaçlarından çok, azami kâr getiren tüketim malları üretmişler ve halkı da bu amaca uygun olarak yönlendirmişler. Biz ise ihtiyaçlarımızı kendimiz ve komşularımız için üretiyoruz, yoksa bilmediğimiz ve hakim olmadığımız pazarlar için değil. Biz de alım satım mekanizması olmadığından, satış olasılığı üzerine kurulu üretim de yapılmaz. Nasıl olsa kimse kimseye alış veriş için telkinde bulunmuyor. Tüm bu nedenlerden dolayı üretilen malın kalitesi de düşmez. Kim kendi ihtiyacı için ürettiği malı kalitesiz yapar?"

SANAT SIRADAN BİR "İŞ"

Basit bir mantıktan hareket eden Dick, devrimden sonra Kuzey Amerika'nın dönüşümünün ancak 100 yılda gerçekleşebildiğini iddia eder. Çünkü kapitalizm ne kadar köklüyse, toplumsal tahribat da o derece yoğun olur. Yani komünist sistem "geri ülkelerin" bağrından filizlenecektir. Dünya komünist sisteminin kurulmasıyla çeşitliliklerin ortadan kalkmadığını belirten Dick, herkesin kendi yöresel huylarını, giysilerini, yemeklerini, kıskançlıklarını ve cömertliklerini koruduğunu belirtir. Fakirleri köleleştiren, zenginleri ise daha fazla zengin eden üretim sisteminin tasfiyesiyle, kalabalık şehirler de ortadan kalkmıştır. Düşülkesi'nde iş bulabilmek için insanlar, Londra'nın varoşlarına doluşmak zorunda değildir. Böylece büyük şehirlerin beceriksiz yöneticileri de ortadan silinmiştir. Düşülkesi'nde herkesin kendini ifade edebileceği ve kanıtlayabileceği bir işi vardır. Eski toplumun sanat dediği faaliyet, artık Düşülkesi insanının "iş"i olmuştur.

DÜŞÜLKESİ'NDE EĞİTİM

Eğitimle birlikte anılan okul, Düşülkesi'nde farklı bir kavrama dönüşmüştür. Okul sadece çocuklar için değildir. Çünkü Düşülkesi'nde 'felsefe okulları', 'resim okulları', 'şair okulları' vardır. "Çocuk okulları" deyimi komik kaçmaktadır. Ancak çocuklar da tıpkı yaşlılar gibi sürekli öğrenmekte ve gelişmektedirler. Her isteyen ahçılık, marangozluk ve diğer meslekleri öğrenebilmektedir. Okuma ve yazmayı ise çocuklar çok küçük yaştan itibaren öğrenirler. Düşülkesi'nde yazın farklı farklı köylerden gelen çocuklar, toplu olarak ormanda çadırlarda yaşayarak, doğayı, yaşamı ve dostluğu öğrenirler. Geçmişte eğitim adı altında okullara hapsedilen çocukların durumu, deli gömleği giydirilmiş birinin "önceden çiğnenmiş bir bulamacı" yemeye zorlanması gibidir. Dick'e göre "yaratıcılıkların ve kişiliklerin ezilerek toplumsal macun yapıldığı bu sistemden hiç kimse zihinsel tepki göstermeden kurtulamaz".

YENİ AHLAK

Özel mülkiyete dayanan geleneksel aile kavramının da ortadan kalktığı Düşülkesi'nde, isteyen isteyenle kalmaktadır. Kimse kimseye kendi yaşam tarzını dayatamaz. Prensipte kimsenin de yüzüne kapılar kapatılmaz. Herkesin ev arkadaşını değiştirmek gibi hakkı da vardır. Yeterki karşılıklı sempati olsun.

Geleneksel ailenin ortadan kalkmasıyla "ahlak" kavramı da dönüşüme uğramıştır. "Mal" olmaktan kurtulan kadın, bedeniyle birlikte tüm saygınlığını da kazanmıştır. Çünkü Düşülkesi'nde "düşürülmüş" kadın yoktur. Kimse kimseyi aldatmaz, çünkü kimse kimseyi herhangi birşeye zorlamaz. Böylece Düşülkesi'nde kıskançlık ve nefretin beslendiği en önemli kaynak da kurutulmuştur.

Aynı akibeti özel mülkiyeti korumakla görevli mahkemeler de yaşamışlar. Çünkü hakaret, kıskançlık, mal mülk kavgasına yol açan temeller sökülmüştür. Yalnız özel mülkiyetten kaynaklanan çelişmeler değil, aynı zamanda özel mülkiyetten beslenen davranış tarzları da ortadan kalkmıştır.

Gerçek yaşamda mutluluğu tadan insanın "öbür dünya"ya ihtiyacı kalmadığından, dinler de ortadan kalkmıştır. İlahi güçlerin emrettiği "insan sevgisi" tümden gerçekleşince, emirlere ihtiyaç kalmamıştır. Yani insanın kendine yabancılaşmasının temeli ortadan kalkmıştır. Mutluluğa hasret olmayan insan, böylece sevgiyi de yaratmıştır. "Sevgi" öğütleyen "kutsal kitaplar" işlevsiz kalınca, tekrardan "tanrı katına sığınarak", insanları rahat bırakmışlardır.

KAYNAKLAR

(1) William Morris, Kunde von Nirgenwo, Eine Utopie der vollendeten kommunistischen Gesellschaft und Kultur aus dem Jahre 1890, Hrsg. von Gerd Gelt, Köln, 1974.
(2) Helmut Swoboda, Der Traum vom Besten Staat, Dtv. Verl., München, 1987.
(3) Nail Bezel, Yeryüzü Cennetleri Kurmak (Utopyalar), Say yay., İst., 1984.
(4) M. Luis Bemeri, Rese Durch Utopia, Karin K. Ver., Berlin, 1982.

BİLİM VE ÜTOPYA
Mart 1995

İnsanın biyokültürel evrimi (*)

Dr. Hüseyin TÜRK (**)

Bilimin insanoğlunun soru sormasıyla başladığı söylenebilir. Üzerinde yaşadığımız dünya ve evren üzerine sorulan geçerli sorulara verilen güvenilir yanıtlardan doğa bilimleri; insanoğlunun kendisiyle ilgili sorulara verdiği güvenilir yanıtlardan ise sosyal-beşeri bilimler doğmuştur. Bilimlerin gelişme sürecinde geçerli sorular az değiştiği halde, yanıtlar sürekli değişmeye uğramıştır.

Biyolojik bir varlık olan insan ve onun ürünleriyle ilgilenen antropolojinin de yanıt aradığı temel sorulardan biri, insan ve toplumların neden ve nasıl değiştiğidir. (1) Bu temel soruya yanıt arama çabasında, insanların nasıl ve neden değiştiğini ortaya çıkartmaya çalışanlar biyolojik evrim düşünceleri, toplumların nasıl değiştiğini ortaya çıkartmaya çalışanlar ise kültürel evrim düşünceleri üretmişlerdir. İnsanın biyolojik ve kültürel varlığını birlikte inceleyen antropolojinin bu soruya vereceği yeterli ve geçerli yanıtlar ise biyokültürel evrimi ortaya çıkartacaktır. Antropoloji insanın biyolojik ve kültürel gerçeğini birarada incelediğinden dolayı bütüncüldür, biyokültürel yaklaşımı benimser. Antropolojinin güzelliği, biricikliği ve güçlülüğü de onun bu bütüncül yaklaşımından kaynaklanmaktadır.

Bu kısa yazının amacı, insanlaşma sürecindeki temel biyolojik ve kültürel değişmeler ile, evrimci düşüncenin gelişme sürecini dikkate alarak, insanın evriminin biyokültürel bir bakış açısıyla incelenmesi gerektiğini açıklamaya çalışmaktır.

İNSANLAŞMA SÜRECİ

Antropolojinin bu bütüncül bakış açısıyla insanlaşma sürecine bakıldığında, insanın evrim sürecinde yer alan büyük anatomik değişmelerin, temel uyumsal mekanizmamız olan kültürden soyutlanarak incelenemeyeceği söylenebilir. Güncel görüş, insanı insan yapan tek bir ölçüt veya özelliğin olmadığı, kültürel ve biyolojik değişkenlerin karşılıklı olarak birbirlerine bağlı olduğu şeklindedir. Çağdaş evrimsel kuramın önemli özelliklerinden biri, davranışa ve dolayısıyla da kültüre, evrimin belirleyicilerinden biri olarak önem vermesidir. Kültürün gelişmesi ve hominid genotipinin evrimi arasında iki yönlü karşılıklı bir ilişki vardır. Kültürel ve biyolojik özelliklerin pozitif bir feedback (geri besleme) mekanizmasının sonucunda evrimleştiği ve her bir özelliğin diğerini daha da güçlendirdiği çağdaş bilim adamları tarafından da belirtilmektedir. (2)

Kültürel evrimde temel ve birincil gelişmeler (alet kullanma ve yapma, ateşin keşfi ve kontrolü, beslenme biçiminde farklılaşma, avcılığın gelişmesi, sosyal organizasyon, dilin evrimi) ve biyolojik evrimdeki önemli gelişmeler (dik duruş ve ellerin serbest kalması, çene ve dişlerin küçülmesi, beyin kapasitesinin artması) ayrı ayrı kendi içinde birbirine bağlı olduğu gibi, genel olarak kültürel ve biyolojik gelişmeler de zincirleme biçimde birbirine bağlı ve karşılıklı ilişki içindedirler.

İnsan evrimindeki biyolojik ve kültürel gelişmelerden herhangi biri, göreli önemleri bakımından ön plana çıkartılamaz. Bazen birden fazla değişken birlikte, karşılıklı ilişki içinde işlev görmüşlerdir. Hatta, sonraki değişmelerin öncekileri yapısal ve fonksiyonel olarak daha da yetkinleştirdiği söylenebilir. Ayrıca, insan evriminde biyolojik yapı ve kültür ilişkisinin yanısıra doğal çevrenin rolünü de gözardı etmemek gerekir. Çünkü, evrimdeki biyolojik ve kültürel değişiklikler doğal çevrenin sağladığı ortamda ortaya çıktığı gibi, bu değişikliklerin oluşmasının nedenlerinden biri de doğal çevredir. Bugünkü ulaştığımız evrim aşaması, insanoğlunun içinde yaşadığı doğal çevresine biyolojik ve kültürel olarak uyumun bir sonucudur.

İnsan evrimindeki değişmelere genel olarak bakıldığında; insanlaşma sürecinin ne yalnızca biyolojik, ne de yalnızca kültürel bir evrim olarak değil, genetik, ekolojik, beyinsel, toplumsal ve kültürel faktörlerin karşılıklı etkileşimlerinin sonucunda ortaya çıkan karmaşık ve çok boyutlu bir biçim oluşum olarak kavranabileceği kolayca görülecektir. İnsanlaşma süreci, genetik mutasyonların, ekolojik bütünleşme ve meydan okumaların, toplumsal karmaşıklığın artmasının, kültürün oluşmasının birbirine karıştıkları bir süreç olarak algılanabilir. İnsan davranışı (olgusal faaliyet düzeyinde) genetik, beyinsel, toplumsal, kültürel, eko-sistemiktir. (Şekil 1) (3)

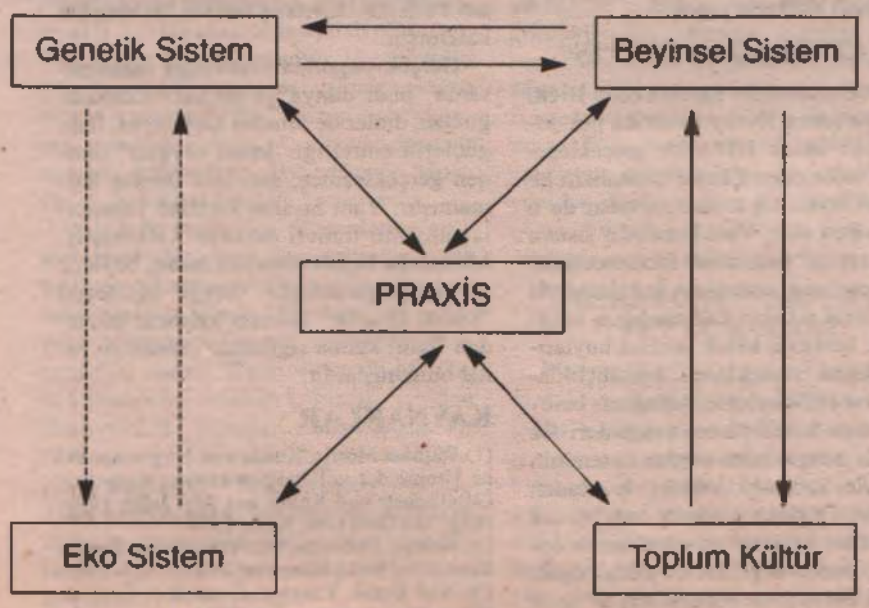

Şekil 1-Praxis: Olgusal faaliyet, geleneksel davranış.
(Kaynak: Edgar Morin, "Kaybolmuş Paradigma, İnsan Doğası", Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.)

EVRİM DÜŞÜNCESİ

Evrimci düşüncelerin gelişim süreci genel olarak gözden geçirildiğinde bu biyokültürel bakış açısının yaygın olarak kabul görmeye başladığı görülebilir. Biyolojik ve kültürel evrim düşünceleri biyokültürel senteze ulaşma yönünde bir gelişim çizgisi izlemiştir. Hem biyolojik hem de kültürel evrimde, ilk aşamada, alan araştırmasına dayanmayan ve empirik olmayan spekülatif nitelikli evrim düşünceleri ortaya atılmıştır. Ancak bu düşünceler sonraki daha bilimsel nitelikli araştırmaların ortaya çıkmasında bir temel oluşturmuşlardır. 20. yüzyılda alan araştırmasına dayalı ve empirik araştırmaların yayılmasıyla birlikte; biyolojik evrimde insanın kültürel görünümlerini de dikkate alan çağdaş sentez (Neo Darwinizm), kültürel evrimde ise insanın biyolojik görünümlerini de dikkate alan G. Childe ve J. Bronowski'nin kuramları ile Steward'ın multilineer evrim kuramı kabul edilmiş ve yaygınlık kazanmıştır. Kısaca, biyokültürel bir canlı olan insanın evriminde, insanın sadece biyolojik ya da sadece kültürel görünümlerini dikkate alan indirgemeci kuramlar yerlerini, insanın hem biyolojik hem de kültürel görünümlerine yer veren, içinde yaşanılan çevreyle olan karşılıklı ilişkilerini de dikkate alan bütüncül biyokültürel evrim kuramlarına bırakmıştır.

Çağdaş Sentez (Neo-Darwinizm), Darwin'in kuramının temel öğelerinin korunması, bunlara genetik ve kültür boyutunun eklenmesi sonucunda ortaya çıkan sentez bir kuramdır. Darwin kuramının eksikleri biyolojik ve genetikte giderek artan bilginin senteziyle tamamlanmıştır. Biyolojik evrim düşüncesinin gelişme sürecinin en son noktasını oluşturan Çağdaş Sentez, günümüzde en yaygın olarak kabul gören kuramdır. Çağdaş Sentez'in asıl katkısı biyolojik evrim düşüncesinin bilimsel bütünlüğe ulaştırılmasındadır. Çağdaş Sentez, insan evrimini iki ayrı aşamada tanımlamıştır. Birincisi biyolojik varlık alanına giren hayvanlar aleminin bir üyesi olarak insan; ikincisi ise kültürel varlık alanına giren, "insan" olarak tanımlanan canlı varlığa özgü gelişme evreleridir. İkinci aşamada, insanın evrimi artık amaçsız bir doğal seçilimin gücüne dayalı değildir. Ancak, Çağdaş Sentez'de insanın biyolojik ve kültürel evriminin aynı sürecin iki görünümü olduğu gerçeği de vurgulanmaktadır.

Çağdaş Sentez, insan evriminin öteki iki boyutu olan biyoloji ve çevreye de gereken önemi vermiştir. Bilindiği gibi, Çağdaş Sentez'in gerçek anlamda gelişmesi, biyolojideki ve genetikteki gelişmelerle doğru orantılıdır. Özellikle populasyon genetiğindeki gelişmelerin Çağdaş Sentez'in bu aşamaya gelmesinde önemli bir rolü olmuştur. Bu kuram çevre boyutunu da gerektiği gibi yorumlamayı başarmıştır. Genetik veya sosyal değişme, bir kültür veya bir organizma ile çevre arasındaki karşılıklı etkileşimden kaynaklanır. Bu kurama göre, evrimde çevre ve biyolojik yapı arasındaki ilişkinin yanı sıra, davranış boyutuna da önem verilmelidir. Bu denli kabul gören bir biyolojik evrim kuramının oluşmasının gerçek nedeni de, biyoloji-çevre-kültür boyutlarının üçüne de yer verilmesi ve üç boyut arasındaki fonksiyonel ilişkilerin doğru yorumlanmasıdır. (4)

Son yıllarda, kültürel evrim düşüncesinin gelişme sürecinde de bütüncül biyokültürel kuramlar ön plana çıkmıştır. Biyokültürel bir bakış açısına sahip olan Childe'ın üzerinde duramadığı ayrıntıları yakalamaya çalışarak yine biyokültürel bir evrim kuramı oluşturmaya çalışan Julian Steward'ın multilineer evrim kuramına göre; kültür birçok farklı çizgiler boyunca evrim geçirmiştir. Kültürün bu çeşitlenmesi bir dallanma ağacı olarak resmedilebilir. Kültür tarihinde bazı kültürel benzerlik ve paralellikler de vardır.

Steward, kuramında, biyoloji-kültür-çevre boyutlarının üçüne de yer vermiştir. Ona göre, insanın biyolojik gelişmesi kültürün bir ön şartı olduğundan, biyolojik ve kültürel evrim arasında bir ilişki vardır. Kültürel evrim kronolojik bakımdan biyolojik evrimin bir devamıdır. Steward, çevre boyutunu da "özel çevreler" olarak ele almıştır. Her kültür kendi özel çevresine uygun adaptasyonlar geçirdiğinden dolayı, kültürel çeşitlilik söz konusudur. Nasıl ki biyoloji dünyasında tüm canlılar aynı aşamalardan geçerek, aynı gelişme düzeyine ulaşamazlarsa, kültürde de tüm kültürlerin aynı aşamalardan geçtiği düşünülemez. Her kültür, yaşadığı ortama uygun, kendine özgü bir evrim geçirir. Ayrıntıda, hiçbir canlı ve kültür birbirine tam benzemez. Ancak genel bir bakış açısıyla, evrensel özellikler de vardır. Steward'ın evrim kuramı, insan evrimindeki üç boyuta da gerektiği gibi yer verdiği için bütüncüldür. (5)

SONSÖZ

İnsanın biyolojik ve kültürel gerçeklerini birbirinden ayırdetmek bilimsel bir ba-

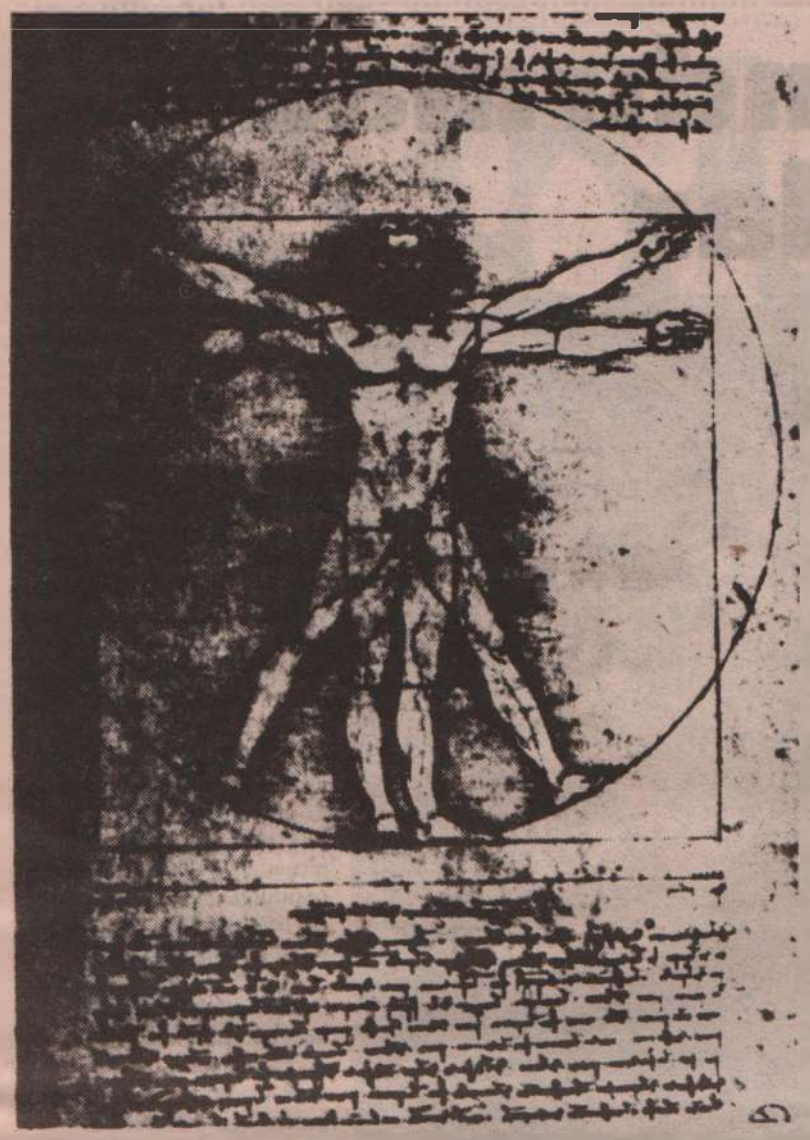

kış açısı değildir. Kültürün doğuşu, gelişimi, insanın biyolojik evriminin paralelinde gerçekleşebilmiştir. İnsanın içgüdüden kültürel davranışa geçişi çok uzun süreli ve sayısız biyolojik yan evrim dallarının gelişiminin farlılaşmış bir uzantısıdır. İnsan biyolojisi ve kültürünü birbirinden kalın çizgilerle ayırmanın olanağı yoktur. Biyolojik ve kültürel evrim içiçe, birlikte ve birbirinin devamı olan tek bir süreçtir. Bu nedenle bugün insan türünün biyolojik ya da kültürel evriminden değil, biyokültürel evriminden söz etmek gerekiyor.

Yeryüzünde cansız, canlı ve canlı-üstü (süper organik, kültürel) olmak üzere başlıca üç çeşit varlık alanı vardır. Ontoloji açısından insanoğlu cansız, canlı ve canlı-üstü varlık alanlarının ara kesitinde yaşayan bir varlık türüdür. (6) Çünkü, insanoğlu hem biyolojik hem de kültürel bir canlıdır. İnsanın evriminde de bu üç varlık alanının birbiriyle olan ilişkileri söz konusudur. Öyleyse, bütüncül bir evrim düşüncesi, bu üç varlık alanını temsil eden, insanın biyolojik yapısı, kültürü, onun doğal çevresine ve bu üçünün birbiriyle karşılıklı ilişkisine yer vermelidir. Tek yönlü, determinist (belirleyici) veya indirgeyici bir evrim kuramından kaçınmak için, biyoloji-kültür-çevre boyutlarının üçünün birbiriyle karşılıklı ilişkileri gözönünde bulundurulmalıdır. Ancak, diğer boyutları gözardı etmemek koşuluyla üç boyuttan birinin özel bir alanında uzmanlaşmış ayrıntılı çalışmalara gereksinim olduğu da bir gerçektir. Kimi indirgemeci gözüken çalışmaların son derece bütüncül olabileceği de unutulmamalıdır. (7)

(*) Bu yazı, "Geçmişten Bugüne Biyolojik ve Kültürel Evrim Düşüncesine Toplu Bir Bakış" isimli yayınlanmamış doktora tezimin ilgili bölümlerinden kısa bir özet olarak hazırlanmıştır. Bu yazıyı Bilim ve Ütopya'ya yazmamı önerdiği için Prof. Dr. Yaman Örs'e teşekkür ederim.
(**) Ankara Üniversitesi, DTCF, Antropoloji Bölümü, Paleoantropoloji Anabilim Dalı.

DİPNOTLAR

(1) Bozkurt Güvenç, İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s.3, 61
(2) Bkz: a) Richard E. Leakey, Origins, London: Mcdonalts and Jane's, 1978:73
b) C. Loring Brace, "Cultural Factors in the Evolution of the Human Dentition" Culture and Evolution of Man, (Ed: M.F.Ashley Montagu) New York, 1962.
c) Tadeusz Blelicki, "The Intensity of Feedbacks Beetween Physical and Cultural Evolution", Anthropology Full Circle, (Ed: Ino Rossi, John Buettner-Janusch, and Dorian Coppenhaver), New York, 1977.
d) Edgar Morin, Kaybolmuş Paradigma: İnsanın Doğası, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), Birey Toplum Yayınları, Ankara, 1985.
e) Carl Sagan, Cennetin Ejderleri, (Çev: Kayhan Şentin), E yayınları, İstanbul, 1986.
f) Sherwood L. Washburn, "Tools and Human Evolution", Avenues to Antiquity, (Ed: Brian M. Fagan), W.H.Freeman and Company, San Francisco, 1976, s.15-28.
3- Marin, a.g.e., s.158-160.
4- Çağdaş Sentez için bkz.: Julian Huxley, Evolution: The Modern Synthesis, London: George Allen and Unwin Ltd., 1945.
5- Multilineer evrim kuramı için bkz.: Julian H. Steward, Theory of Culture Change, Urbana; University of Illinois Press, 1955.
6- Güvenç, a.g.e., s. 314-315.
7- Bkz. Bozkurt Güvenç, Kültür Kuramında Bütüncüllük Sorunu Üzerine Bir Deneme, Hacettepe Üni. Basımevi, Ankara, 1970.

Küçük Kağıtlarda

Her anın sevdiğim bir türküsü var

Şükrü GÜNBULUT

AŞIK OYUNU. *10 Ocak 78.* Eski Mısır'ın Yeni İmparatorluk devrinde firavunların bir oyun tahtasını gördüm. Zarlar yerine üç tane aşık vardı. Orta Anadolu'da 1949-55 yıllarında oynadığımız aşıkları hatırladım. Bu oyunun yasaları, içimizde ta eskiye yaslanır gibiydi.

Sonra 30.000 yıl önceki mağaralara girdim. Karanlık duvarlarda bir akşam mağara çocukları ellerinin kalıplarını çıkarmışlardı. Ne de şen... Ne de geleceğe açık.. 30.000 yılı kucaklayan çocuk neşesi, çocuk oyunu... Yine hatırladım: Arka evde, lamba ışığında ellerimizin gölgesini çıkarışımızı alaca duvarda. Şarkışla'da elektrik devrine geçmeden tam iki buçuk yıl önceydi.

Eski içimizdeydi.

★★★

DİL. *Mart 77.* Her dil bir düşünce alışkanlığı veriyor. Kalıplar veriyor ve yönetiyor düşünceyi. Türkçede "kurdun kuşun" diye bir söz var. Kurttan sonra kuşun sayılması bu dilin düşünceye verdiği bir kalıp. Söze bu kalıpla başlayan adamın nerelere varacağı az çok bellidir. Dil, düşüncenin içine aktığı kanal. Önceleri açılmış... Fransızcada da blok düşünceleri kapsayan söz takımları var. O blok düşünceler, başka bloklarla zorunlu ilgili... Onları hatırlatır. Böylece bütün bir dilin sistemine atlanmış olur. Düşünce, bu, önceden belirli söz bloklarının yine önceden belirli ilişkileri arasında birkaç zikzak yapmaktan başka bir iş görmez.

Sözcüklerin anlamı önemsizdir burada. Sözcük grupları ve bu grupların diğerleriyle sosyal çağrışımları, ilgileri önemlidir. Söz gruplarının toplumca saptanmış ilgilerini izlemek "düşünmek"tir. İnsan, dilinin sınırları kadar düşünüyor. Bu sınırın ötesi düşünce için "yokluk" demektir.

★★★

KARANLIK. *28 Haziran 76.* Sonuna kadar dayanmak, yaymak düşünceyi. Bunu yapabiliyorum. Eski Yunan filozoflarının pek becerikli oldukları aldatmacalarda yetersizim. Tazının bir türlü tavşana yetişememesi, evrende hareket olmadığının kanıtlanması vs... Espritüel değil kafam. Durgun akan bir ırmak gibi. Yayılıp gidiyor. Bu akışı sonuna kadar izlemek.. Becerebildiğim bu. Şimdi, sonsuzluğun, yokluğun karanlık eşiğine geldim dayandım. Bu eşiğin altı uçurum. Atlıyorum.

★★★

GÜZEL TÜRKÜLERİ SEÇMEK. *10 Nisan 90.* Türkülerin en güzellerini seçmek istedim: "*Yarim beni niçin zar incitirsin*", "*Kerimoğlu*", "*Sabah oldu şavkın batmaz*", "*Taşhöyük'ten çıkar güzelin hası*", "*Söğüd'ün erenleri*"... Bitti mi? Bu sabah uyandım, bir türkü: "*Mızıka çalındı düğün mü sandın*". Bir yaşamla birlikte geldi bu türkü. Brüksel'e giderken bu türkünün çağrılışı... **Sümeyra** söylüyordu. Yıl 1977 Kasım sonu. Sonra 1985 baharında Bodrum'da bir akşam bu türküyü söyleyişim. İşte şimdi de **Nazım Hikmet**'in "*Bayramoğlu*" türküsü. Onu da, ben yaptım.

Türküler yaşantılarla birlikte geliyor. İşte soğuk gece. Grand Place'ın arka sokaklarında sıcak pembe sarı ışıklar. "*Sabah oldu sabah oldu sigaram yanmaz oldu*" bir de "*Hacı Bey'e gelin geldim, gelin geldim kız giderim*"... Gezginci türkücülük yapıyorum. Geceyarılarına kadar bu türkülerle avunuyorum. 1984 baharı mı geçti bu türkülerle...

Sevdiğim türkülerin listesini yapmam olanaksız. Yaşamımın tüm listesini yapmam gerek. Bir yerlerde unutulmuş bir parçam geliyor bir türkünün peşinden. Türkü yeniden açıldığında geçmiş zaman içimi dolduruyor. Hüznü böyleydi, rengi böyle. Ben de böyleydim. Türkü her şeyi getiriyor. Ne çok yaşamışım. Her anın ne çok sevdiğim türküsü varmış. Hepsi bir yerlerde saklı. Bir dalgada dilime dolanıyorlar. Üstlerinde eski bir koku.

★★★

SONSUZUN LİMİTİNİN ÖNEMİ. *23 Haziran 76.* Sonsuzun yokluğa gitmesinin önemi ne? Düşüncen için önemli bir eleman mı bu? Evet!. Çünkü somut olan şeylerin yani şu kalemin, kağıdın, ışık dalgalarının, atomların zekanın, duygunun dışındakileri düşünecek olursam ve bunlardan "başka"yı anlamaya çalışırsam bu yol sonsuza uzanıyor. Çünkü her "başka" diğer bir "başka"yı gerektiriyor. Bu sonsuz zincirin limitte (en son sınırda) hangi değeri alacağını bilmem gerekiyor. Gerçekte bir "başka", bir "somut dışı, madde dışı" var mı, yoksa bu limit sıfır mı, yokluk mu?

Bu limitin yokluk olduğunu buldum. Böylece somuttan "başka"nın olmadığını kanıtladım. Sonsuza giden varlığın yok olması onca önemli. Tüm metafizik yok ediliyor böylece.

İkinci problem: Sonsuzca bilsen (herşeyi bilsen) limitte bunun anlamı nedir?, Bu da sıfırdır, yokluktur. Herşeyi bilmenin yokluktan ayrılacak bir vasfı kalmaz. Çünkü bir "vasıf", bilinecek bir şeyin kalması demektir.

Sonuç: Evrensel planda gerçek, materyalizmdir. Bireysel planda insanın kendi doğasını özgür bırakması, eğilimlerine gitmesidir.

Başka: Yokluktur.

★★★

SEMİTİK KURGU DOĞAYA AYKIRI. Semitik kültür nasıl olmuş da doğaya böylesine aykırı bir yola girmiş, bu kültürün maddi şartlarından, yaşama biçimlerinden giderek, doğaya aykırı yolun dinamiklerini incelemek gerek. Bireyin kişiliğini yok saymak, cinsel şevkleri kötülemek, müziği, resmi lanetlemek, hem aklı, hem gövdeyi günahkar saymak ve daha saymakla bitmeyecek bir sürü aykırılıklar...

Kıraç, verimsiz, son derece sert bir çevrede yaşamaları, anormal bir yaşam savaşına mecbur olmaları, insan gücünü zorlayan rekabetler, onların bu hastalıklı yola girmelerine mi neden oldu. Onlar içecek suları için bile sonsuz mücadeleler içindeydiler. Bu sert mücadele onları ters bir yoruma, zevklerin reddedilmesi yoluna mı götürdü? Ya da Semitik kodamanın beyin hücrelerinde, genetiğinde bu tür kavramlaştırmalara götüren bir yapı mı var?.

Doğaya aykırılık onların en ünlü kitaplarına yansımış. Ve onlar kan dökerek, büyük sayıda ölme ve öldürmeler pahasına bu eğilimleri korumak istiyorlar. Bu derece güçlü ve doğaya aykırı eğilimlerin ciddi nedenleri olmalı.

Zaman zaman doğaya aykırı şeylerin insanlığı sardığını görmedik mi. Züppelikler, bazı modalar, Türklerin Divan Edebiyatı ile saray şarkıları... Bazan yüzyıllarca sürer bunlar. Divan Edebiyatı kaç yüzyıl sürmüştü?

Sonunda doğa bunları hep siler süpürür. Kısa bir süre sonra esameleri okunmaz. Kimse bilmez ve hatırlamaz onları. 700 yıllık divan edebiyatı öleli elli yıl olmadı bile. Hatırlayan var mı?

Semitik kurgu da öyle... Tarihte belli birkaç yüzyıl insanlığı sarabilir. Ama doğaya aykırı hiçbir şey uzun yaşayamaz. O da birgün doğanın önünde yenilecek, yokluğa düşecektir. Doğanın atomları, etrafımızdaki bu üç boyutlunun düzeni, onu mutlaka eritecektir.

Canlıları sınıflandırmada farklı yaklaşımlar

Doç. Dr. Battal ÇIPLAK (*)

Taksonomi, canlıları sınıflandırmanın teori ve uygulaması ile uğraşır. Bazı kaynaklarda sistematik ile taksonomi aynı anlamda kullanılır. Sistematik, organizmalar arasındaki benzerlik ve farklılıkları inceleyen bilim dalıdır. (**Mayr**, 1969; **Nelson ve Platnick**, 1981) Bir anlamda sistematik, taksonomi için bilgi üreten bir alan olarak düşünülebilir. Her iki alan (ister aynı, isterse farklı) bilimsel yöntemi kullanır ve bu işlevleri ile biyoloji içindeki yerlerini alırlar. Yazımızda, taksonomi baz olarak alınacaktır.

TAKSONOMİ KAVRAMI VE TARİHÇESİ

Bu klasik ve çok yönlü tanım, uygulamada büyük farlılıkların doğmasının da nedenidir. Doğal olarak her bilimsel alanda olduğu gibi, taksonomi alanında da çok sayıda teori ortaya atılmıştır. Bu teoriler süreç içinde bilimsel rekabetlerini devam ettirmektedirler. Alanın artan bilgileri yeni yaklaşımların ortaya çıkmasını ya da bazılarının elenmesini sağlayacaktır. Her bilim dalında olduğu gibi taksonomide de bilimsel dinamizmi sağlayan esas unsur teorilerin bilimsel rekabetidir.

İlk insanlar, çevresindeki canlıları yenebilir-yenemez, tehlikeli-tehlikesiz, zararlı-yararlı biçiminde tanımaya çalıştılar; Çevrelerindeki canlıları bu değişik sıfatlara uygun olarak yöresel dillerinde isimlendirdiler. Bu ilksel taksonomi için insanların ayrı bir teorik yaklaşımlarının olması gerekmez ve beklenemezdi. Kaldı ki bazıları (örneğin süngerler, hatta bitkiler) canlı olarak bile kabul edilmemekteydi.

Bölgesel faunalar devri olarak adlandırılan dönem (bir anlamda taksonomi biliminin de başlangıcı olarak kabul edilebilir) eski Yunanla başlar. İlk olarak **Aristo**, Yunanistan, Ege Adaları ve Batı Anadolu'daki hayvanları sınıflandırmıştır. Daha sonraları bu alanda çalışan birçok araştırmacı Rönesansa kadar **Aristo**'nun çizgisini takip etmiş ve bu yaklaşımın özüne bağlı kalarak katkılar sağlamıştır. **Aristo**'nun taksonomiye yaklaşımı, 2000 yıl kadar benimsenmesine rağmen bugünkü taksonomik yaklaşımdan oldukça farklıdır.

Aristo'nun yaklaşımının kritiğini yapmadan önce bu açıdan köşetaşı niteliğinde olan kişilere ve bunların yaklaşımlarına değinelim. Rönesans her alanda olduğu gibi biyoloji ve dolayısıyla taksonomide de yeni değerlendirmelerin yapıldığı bir dönemdir. Bu yolda ilerlediğimizde karşımıza 18. yüzyılda yaşamış olan **Carl Linne (Carolus Linnaeus)** çıkmaktadır. **Linne**'nin kurduğu sistem bazı değişikliklerle bugün de kullanılmaktadır. Özellikle kategori (tür, cins, familya vs.) oluşturma ve her bir kategorik seviyedeki canlı grubu (takson) isimlendirme yöntemi **Linne**'ye aittir. Tür kategorisi için iki kelimeli, türüstü kategoriler için tek kelimeli bir ismin kullanılmasını önermiştir. Günümüzde de Linne sisteminin esas olarak kullanılan kısmı budur. Yani, **Linne** esas olarak teknik açıdan katkı sağlamıştır. Bununla **Linne**'nin mentalite olarak hiçbir şey katmadığını söylemek istemiyoruz.

Linne'nin amacı doğal bir sınıflandırma yapmaktı. Yeterli sayıda morfolojik benzerliğin ortaya konması ile bunu yapabileceğini varsayıyordu. Halbuki, **Linne** türlerin bağımsız olarak yaratıldığını, değişmez varlıklar olduğunu (kendisinden önceki Aristo felsefesi savunucuları gibi, hatta bugün bile savunucuları vardır) ve tek tip bireylerden oluştuğunu kabul etmekteydi. Burada sorulacak ilk soru, tür yaklaşımı ile sınıflandırma amacı ve şeklinin çelişkili olup olmadığıdır. Diğer bir soru şöyle ifade edilebilir: Canlı türleri bağımsız yaratılmış iseler üst kategorilerin (cins, familya, takım, sınıf gibi) oluşturulması gereği nasıl duyulabilir? Diğer bir deyişle, hangi kriterlere göre doğal üst kategoriler oluşturabilir? Günümüzde de yeni versiyonları olan bu yaklaşımın tartışmasını, metin ilerledikçe, çağdaş diğer bilimsel taksonomi teorileri ile beraber ele alacağız.

Linne'nin yaşamının son dönemlerinde kendisinin de bu soruları sorduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Şimdi biz yolumuza devam edelim. Yolumuza devam ederken bu alanda çalışan taksonomistlerden çok işin felsefesini belirleyen veya etkileyen kişilerden ve bulgulardan bahsedeceğiz.

Bu açıdan belki en önemli düğüm noktası **Charles Darwin**'in "Türlerin Kökeni"nin yayınlanması ve Evrim Teorisi'nin ortaya atılması olmuştur (**Darwin**, 1885). Bu teori tüm biyolojik alanlarda (hatta sosyoloji ve diğer birçok alanda) bakış açılarını değiştirmiştir. Ancak asıl etkinin taksonomide olduğunu belirtmek gerekir. **Wallace** ve **Darwin**'in teorileri bugünkü taksonominin felsefesini oluşturmaktadır. Eleştirenler bile bunun etkisindedir. Çünkü, teori organizmaların doğasına ilişkin veriler ortaya koyar. Organizmalar ile uğraşanlar ister istemez (farkında olmasalar bile) bu bilgilerin etkisindedirler.

Evrim teorisinin asıl etkisi şu saptama ile olmuştur: "Türler sabit varlıklar değildir. Yeni türler, önceki türlerin uzun jeolojik süreçler içerisindeki farklılaşması ile oluşur." Bu saptama **Lamarck** tarafından daha önce yapılmış olmasına karşın; **Lamarck**'ın farklılaşma için önerdiği değişim mekanizması kabul görmediği için aynı etkiyi yapamamıştır.

Bu saptamanın taksonomideki etkilerini şu şekilde maddeleyebiliriz (Bu hususlar ileriki tartışmalarımıza da ışık tutacaktır):

1- Türler sabit varlıklar değildir ve tek tip bireylerden oluşmazlar. Tür dinamik bir birliktir, süreç içerisinde değişir ve yeni türlere farklılaşırlar. Bugün türlerin sabit olmadıkları ve değiştikleri konusunda şüphe yoktur.

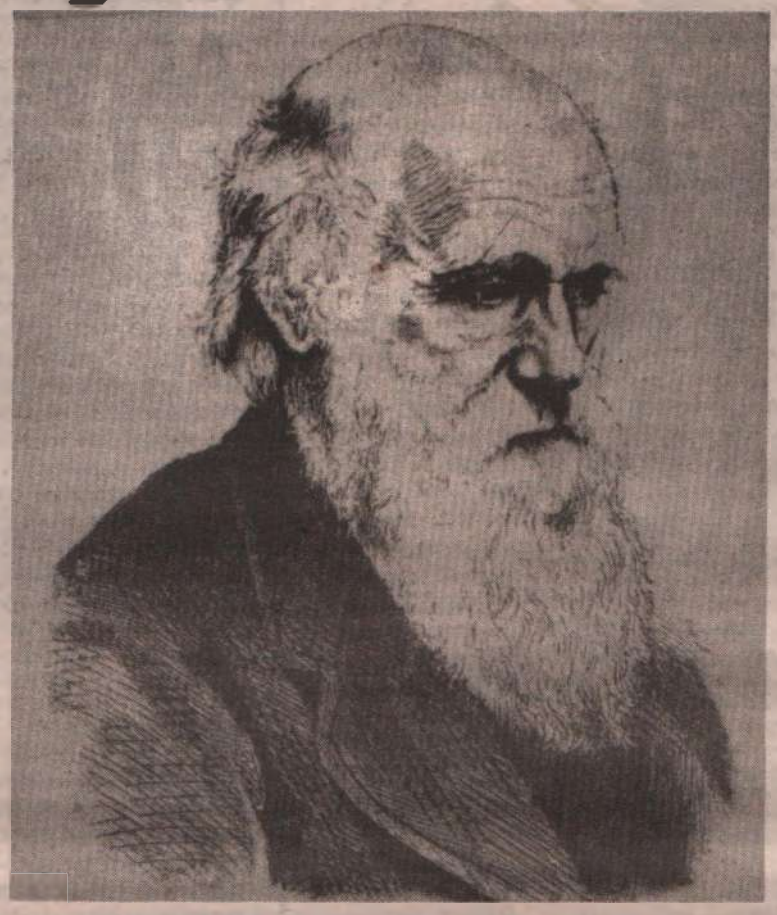

Darwin teorisi asıl etkiyi taksonomi alanında yaptı.

2- Canlı türleri birbirlerinden farklılaşarak oluşuyorsa o zaman belli türlerin ve üst kategorilerin (cins, familya, takım, sınıf vb.) ortak kökenlerinin olması gerekir. Doğal bir sınıflandırma kavramı için, ancak doğal olarak meydana gelen birbirinden farklılaşma (evrimleşme) baz olarak alınabilir ve işte bu yaklaşımla bir doğal sınıflandırma kavramı anlam kazanır. Aksi takdirde, doğal bir sınıflandırma iddiası yapay kalır. O halde doğal bir sınıflandırma oluşturmak için taksonlar arasındaki bu ilişkilerin saptanması gerekir. Günümüzde bir çok teorik yaklaşım evrimsel ilişkiyi kabul eder, ayrı]dıkları nokta ise bunun nasıl en iyi şekilde saptanabileceğidir.

3- Diğer bir husus 19. ve 20. yüzyılda biyolojinin hemen tüm alanlarındaki (genetik, embriyoloji, fizyoloji, etoloji, ekoloji, biyocoğrafya vs.) olağanüstü bilgi artışının birlikte etkisidir. Özellikle genetik bilimi taksonomiye ayrı bir bilimsel yön vermiştir ve bu da evrimsel yaklaşımı destekleyici nitelikte olmuştur.

Üzerinde kitaplar yazılan bu noktayı kısaca şu şekilde açıklayabiliriz. Canlı, taşıdığı genetik bilginin bir ifadesidir. Başka deyişle canlıların özellikleri (morfolojik, anatomik, davranışsal vb.) taşıdıkları genetik bilgi doğrultusunda oluşacaktır. O halde aynı genetik bilgiye sahip canlılar aynı özelliklere sahip olacaklardır. Ya da farklı canlı fenonların (canlı gruplarının) genetik bilgileri ne kadar benzer ise fenotipik ifadeleri (genin canlıda özellik olarak görülen ifadesi) de o derece benzer, ne kadar farklı ise o kadar farklı olacaktır. Kalıtsal bilgi DNA'da saklıdır. Aynı kalıtsal bilgi, aynı DNA baz dizisi demektir. Aynı DNA dizisinin farklı canlılarda tekrar tekrar oluşması olasılığı yok gibidir. Aynı DNA dizisine sahip canlılar ancak birbirinden farklılaşma ile oluşabilir. Bunu eski miras olarak tanımlayabiliriz. Ancak, aynı türün bireyleri de birbirlerine göre farklılıklar taşırlar, yani tek tip değildirler. Dolayısıyla, aynı türün bireyleri arasında yaşama ve üreme kapasiteleri bakımından farklılık vardır. Geniş alanlara yayılan bir tür populasyonu, alanların özellikleri ve karakter çeşitliliğine paralel olarak farklı seçimlere tabi kalacak, bu da türün yeni türlere ebeveynlik yapmasını sağlayacaktır. Sonuç ise değişim ve yeni türlerin oluşumudur. Bugünkü canlı çeşitliliği dikkate alındığında, değişimin defalarca tekrarlandığı söylenebilir.

Bilindiği gibi en yüksek taksonlardan en alt seviyedeki taksonlara doğru gidildikçe benzerlik oranı artar veya aşağıdan yukarı doğru gidildikçe benzerlik oranı azalır. Bu da alt taksonlar seviyesinde ortak genlerin fazla olduğunu ve hiyerarşik sıra ile yukarı doğru gidildikçe ortak genlerin azaldığını gösterir. İşte bu husus üst kategorilerin nasıl doğal olabileceklerinin de açıklanmasıdır. Aksi takdirde, üst kategorileri oluşturma rastgele olacak ve doğal oldukları savunulamayacaktır.

YAKLAŞIM TARZININ ÖNEMİ

Görüldüğü gibi yaklaşım tarzı ile edinilecek sonuç arasında büyük paralellik vardır. Aslında bu her bilimsel alan için sözkonusudur. Öyleki, bilime negatif kalarak veya bilimi reddederek bir bilimsel çalışma ya da değerlendirme yapmak mümkün değildir. Başlangıçtaki herhangi bir önyargı, sonucu baştan sıfırlayabilecektir. Bilim adamı kendisini ne kadar özgür kılarsa bilimle o kadar barışık olacaktır. Birçok bilimsel alanda olduğu gibi, taksonomide (genel anlamda biyoloji) de tarihsel süreç içinde ilk parlak dönem, Eski Yunan'da yaşanmıştır. Bunun nedeni Eski Yunan'da doğaya ilginin fazla olmasıdır.

Taksonomiye yaklaşım tarzı ile oluşturulacak teori ve kurulacak (veya savunulacak) sistem arasında doğrusal bir ilişki vardır. Türlerin sabit ve değişmez varlıklar olduğunu savunan bir düşünce tarzının oluşturacağı sistem ile türlerinin değişken birimler olduğunu savunan tarzın sistemleri taban tabana zıttır. Şimdi bu açıdan bir çıkış noktası niteliğinde olan tür kavramı ve türlerin değişimi üzerinde durarak günümüzdeki yaklaşımları irdelemeye çalışalım.

TÜR KAVRAMI VE ÜST TAKSONLARI BELİRLEME FELSEFESİ

Taksonomik hiyerarşi küçük grupların birleştirilmesi ile büyük grupların oluşurulması şeklindedir. Sistematikteki ana ka-

tegorileri ele alarak bunu kısaca şöyle açıklayabiliriz. Benzer türlerin (*species*) birleşmesi ile cins (*genus*), benzer cinslerin birleşmesi ile familya (*familia*), benzer familyaların birleşmesi ile takım (*ordo*), benzer takımların birleşmesi ile sınıf (*classis*) ve benzer sınıfların birleşmesi ile hayvanlarda (*Animalia*) şube (*phylum*), bitkilerde (*Plantae*) ise bölüm (*divisio*) kategorileri oluşturulur.

Hiyerarşik sıranın oluşturulmasında tür temel birimdir. Türüstü kategorilerin oluşturulması tür kategorisine göre daha kolaydır. Bu da türüstü kategorilerin genelde daha kesin sınırlarla ayrılmaları nedeniyledir. Dolayısıyla, asıl tartışma tür seviyesindedir.

Tipolojik (tipe bağlı) tür kavramı (**Platon'un** *eidos*u), ilk taksonomistlerin, **Linne'nin** kullandığı ve bazı değişikliklerle günümüzde de kullanılmakta olan bir kavramdır. Tipolojik tür, türün değişmez olduğunu ve tipuslarının ifadesi olduğunu savunur. Tür içi çeşitlilik (varyasyon) onların tam olmayan oluşumlarının sonucudur. Hatta bireyler arasında ilişki olmadığını varsayar. Bu da populasyon kavramının reddi demektir. Bi türün bireyleri arasında ilişki olmadığını varsayan bir tarzın, türüstü kategoriler arasında bir doğal ilişki araması ya da benimsemesi söz konusu olamaz. Dolayısıyla sınıflandırma kavramı ile yaklaşım tarzları arasında bir çelişki kendiliğinden ortaya çıkar.

Nominalistlere göre doğa bireylerden fazlasını oluşturmaz. Taksonomik kategoriler (tür dahil) insan düşüncesinin bir ürünüdür. Burada da doğal birlikler reddedilmiş ve tüm taksonomik gruplamalar yapay kabul edilmişlerdir. Dolayısıyla, tipolojik tür için sorulan sorular nominalistik tanım için de geçerlidir.

Bugün biliyoruz ki bir türün bireyleri üreme yoluyla ilişkilidirler. Dolayısıyla, genetik bir birliktirler, yani aynı gen havuzunu paylaşırlar. Aynı gen havuzunu paylaşmak, benzer özelliklere (morfolojik, anatomik, fizyolojik, ekolojik, etolojik, vb. tüm biyolojik özellikler bakımından) sahip olmak demektir. Ancak, bu bir türe dahil bireylerin tıpatıp aynı olmalarını gerektirmez. Gen havuzundaki çeşitlilik oranında bir türün bireyleri farklı olacaktır. Bu nitelikleri ile diğer türlere göre sınırları bellidir. Doğal olan budur. Taksonomistin yapacağı, bu doğal durumu açıklığa kavuşturmak, yani doğal olanı kullanılabilir bilgi haline getirmektir.

Tür dinamik bir varlıktır, yeni nesiller oluşturarak varlığını devam ettirir. Yeni nesillerin oluşumu süresince gen havuzu içeriğinde değişimler olacak, farklı veya aynı alanlarda olan değişimler türleri bir alt birimleşmeye götürecek ve alt birimleşmenin tamamlanmasıyla yeni türlerin oluşumu söz konusu olacaktır. Başlangıç türümüz ise tür tanımlamamızdaki boyutu ile yok olmuş olacak, ancak yeni bir boyutla (veya kavram olarak) doğada var olacaktır. Değişim yani evrimleşme süreci yeni türlerimiz için başlayacak ve yeni türler bu süreci tamamladıklarında bu kez başlangıç türü için yapılan tanımlama boyutunun değişimi bunlar için geçerli olacaktır. Ancak, başlangıç türü şimdi ikinci statüsünden daha farklı bir statü kazanmış olacaktır. Bu seferki statüyü doğal yapısına uygun olarak tanımlamamız gerekir. Burada vereceğimiz ismin fazla bir önemi yoktur. Asıl olan örneğimizdeki iki kademeli değişimde oluşan üç grup arasındaki ilişkidir (*Şekil 1*). Bu değişim iki veya daha fazla kademeli olabilir. Hatta, bazı canlılarda bu değişim basamakları daha sık, bazılarında daha az gerçekleşmiş olabilir. Doğada kendiliğinden oluşan bu ilişki ile bağlantılı unsurların (birbirinden farklılaşan canlı gruplarının = taksonların) durumu saptanabilir.

Bu hususlar populasyon genetikçilerince çok çalışılmış ve birçok grupta bu değişikler açıklığa kavuşturulmuştur. Artan veriler bilimsel modeller geliştirmemizi sağlamıştır. Populasyon genetikçilerin ortaya koyduğu çok önemli bir saptama vardır. Tür populasyonunun, alt populasyonlarının oluşması sırasında gen havuzu belirli oranda değişecektir. Yeni populasyonların gen havuzu her zaman atasal populasyonun gen havuzundan miras genler alacak, hatta bu miras yeni özelliklerle beraber her değişimde belirli oranda taşınacak (ya da korunacak) ve yeni populasyonların bireylerinde görülecektir. Miras olarak kalan bu genetik yapı her değişim kademesinde oransal olarak azalmış olsa da varolacaktır. Miras genetik bilgi oranında ortak fenotipik (genotipin ifadesi) özellikler ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla, en alttaki kategoriden en üstteki kategoriye doğru gidildikçe ortak genler azalacak, aşağıya doğru inildikçe de artacaktır. İşte bu ilişki türüstü kategori oluşturmanın mantığını verir (*Şekil 1*). Bu da doğal bir sınıflandırma yapmamızı sağlar. Çünkü, ortak miras ve ortak evrimsel ata gibi doğal bağlantılar kullanılmaktadır.

Sonuç olarak tür bir populasyondur. Bireyleri değil, populasyonu tanımaya çalışmalıyız. Başlangıç niteliği taşıyan türün doğru bir yaklaşımla iyi tanımlanması, bağımlı olarak üst kademelerin iyi tanımlanması demek olacaktır.

Bugün kullanılmakta olan üst kategori sisteminin bunu karşılayıp karşılamadığı ayrı bir tartışma konusudur. Ancak, bugün kullanılmakta olan türüstü taksonomik kategorilerin **Linne'den** bu yana sürekli arttığı bilinmektedir. Günümüzde kullanılmakta olan dereceli kategori sayısı yaklaşık 19-20 kadardır (**Linne'de** 5 kadar). Bu artış, değişik canlı gruplarının değişim (evrimleşme) kademeleri saptandıkça, bu kademelerin ifade edilmesi ihtiyacının sonucudur. Eğer, yeni türlerin oluşmasını gösteren her dallanma noktasının yeni bir kategori ile ifade edilmesi gerekiyorsa yeni kategoriler oluşturulmalıdır. Ancak, şu unutulmamalıdır. Taksonominin ürettiği bilgileri birçok alan kullanmaktadır. Bu açıdan yapılacak bir değişim bilgiyi kullanan alanlarda karmaşalara neden olabilir. Dolayısıyla, günümüzde bazen birden fazla değişim safhaları (dallanma noktaları) bir kategori ile ifade edilmektedir. Bugünkü gruplandırmada her taksonun evrimleşme basamaklarını ifade etmediğini belirtmekte yarar vardır. Ancak, birçok grupta iyi bir şekilde belirlenmiştir.

Fenetik (numerik) taksonomi (Sokal ve Sneath) sayısal verilerin bilgisayar analizleri ile farklı taksonlar arasındaki benzerlik ya da farklılık katsayılarına göre bir seviyedeki taksonun sınırlarını belirler ve takson olup olmadıklarına karar verilir. Aynı işlem kademeli olarak üst kategoriler için de kullanılır. Burada belirlenecek güvenilirlilik sınırları (dolayısıyla katsayı) belirli bir göresellik niteliği kazandırmaktadır. Ayrıca, bireylerin ölçümlerinin kullanılması ve bireyin esas alınması da nominalistik bir anlam yüklemektedir. Her ne kadar evrimsel ilişkileri kabul etseler de yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı zaafa uğrarlar. Canlı özellikleri istatistiki olarak kullanıldığından pratik avantajlar sağlar.

Evrimsel taksonomi ekolü (**Ernest Mayr** ve taraftarları) ise, bu evrimsel ilişkinin ortaya konmasını kabul etmektedir. Ancak, yaşayan formların bu evrimsel ilişkilerinin nasıl bir yöntemle ortaya konacağı konusunda fenetik ve kladistik yaklaşımdan ayrılır. Bunlara göre, yeterli sayıda biyolojik özellik kullanılarak, doğal ilişkiler daha net olarak ortaya konabilir. Bu yaklaşım ampirik bir nitelik taşımaktadır.

Kladistik taksonominin (**Henning** ve taraftarları) yaklaşımı daha farklıdır. Bu yaklaşımı anlamak için yukarıdaki değişim örneğini tekrar hatırlayalım. Bu kademeli değişim sırasında her değişim basamağında yeni özellikler kazanılacaktır. Bir basamakta kazanılmış olunan, yeni türemiş (*apomorfik*) karakterler o kademeyi diğerlerinden ayırt etmemizi sağlar (*Şekil 1*). Daha önceki basamaklarda kazanılmış olunan (*plesiomorfik*) karakterler ise bir sonraki basamağın türlerinde miras olarak kalacaklardır (*Şekil 1*) ve bir sonraki basamağın türlerinin kökenini saptamak açısından kullanılabilirler. Paylaşılan bu ortak karakterler aynı seviyedeki taksonların kökenini saptamak açısından çok önemlidir. Daha önceki basamaklardan alınan eski (*plesiomorfik*) karakterlerin yardımı ile her karakterin değişim seyri saptanarak taksonların soy ağacı (seceresi) yani filogenisi (*phylogeny*) saptanabilir. Yani, genetik yapıda korunan ortak genler (dolayısıyla korunan ortak karakterler) kullanılarak değişim kademeleri (dallanma noktaları) belirlenebilir. Dolayısıyla, kladistik taksonomistler, kendilerini aynı zamanda filogenetik taksonomistler olarak adlandırırlar. Üst kategorileri oluşturma mantığı da budur.

Günümüzde yaygın olarak taraftarları bulunan son üç yaklaşım için daha detaylı karşılaştırmalar yapılabilir. Ayrıca, her bir yöntemin uygulama sırasında taşıdığı dezavantajları veya farklı canlı gruplarında kullanılabilirlikleri açısından daha detaylı değerlendirmelere tabi tutulabilirler. Bunun ayrı bir tartışma konusu olacağı düşünülerek, burada yalnız genel yaklaşım açısından ele alınmışlardır.

Yalnız bu üç yaklaşımın çağdaş yorumlarının işaret ettikleri çok önemli bir nokta vardır. Tür dahil olmak üzere tüm taksonlar birer hipotezdir. Hipotezimizin teori niteliği, o gruba ilişkin verilerin fazlalık ve sağlamlığına bağlıdır. Dolayısıyla, yalnız bir veya birkaç örneğin morfolojik özellikleri ile türün tanımı belirli eksiklikler taşıyabilir. Bir örneğin esas alınması ile türün tanımı, daima tür içi varyasyonun yaratacağı sakıncaların potansiyel tehdidi altındadır. Ayrıca, belirli bir zamanda bir (veya az sayıda) örnekle tanımlanan bir tür, bir süre sonra türün evrimsel değişimleri sonucu farklılaşması ile amaca hizmet etme niteliğini de yitirebilir. Bu süre canlı grubuna göre değişebilir. Bununla yeni türlerin oluşması kadar bir süreyi değil, belirli farklılaşmaların olabileceği daha kısa bir süreyi ifade etmek istiyoruz. *Biston betularia* (bir tür kelebek)'nın 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlangıcı arasındaki değişimi bu açıdan güzel bir örnektir (*Şekil 2*). İngiltere'de sanayi devriminden önce tür populasyonu beyaz renkli bireylerden oluşmaktaydı. Sanayi öncesi çok az görülen siyah renkli bireyler, sanayi döneminde düşmanlarından (predatörlerinden) daha iyi korunabildiler. Daha iyi korundukları için populasyon içindeki yüzde oranları arttı ve baskın bireyler haline geldiler. Sanayinin yarattığı kirlilik nedeniyle, beyaz renkli bireyler düşmanları tarafından kolay avlandıklarından oranları azaldı. Böylece, 70 yıl kadar kısa bir sürede açık renkli populasyon koyu renkli populasyona dönüştü.

Sonuç olarak tür bir populasyondur. Bireyleri değil, populasyonu tanımaya çalışmalıyız. Başlangıç niteliği taşıyan türün doğru bir yaklaşımla iyi tanımlanması, bağımlı olarak üst kademelerin iyi tanımlanması demek olacaktır.

Ancak, şu hiç unutulmamalıdır. Bu sonuçların tümü ancak bilimsel bir yaklaşımla olur. Aksi takdirde, Mayr'in belirttiği gibi taksonomist, bilim adamı olmaktan çok dosya memuru olur.

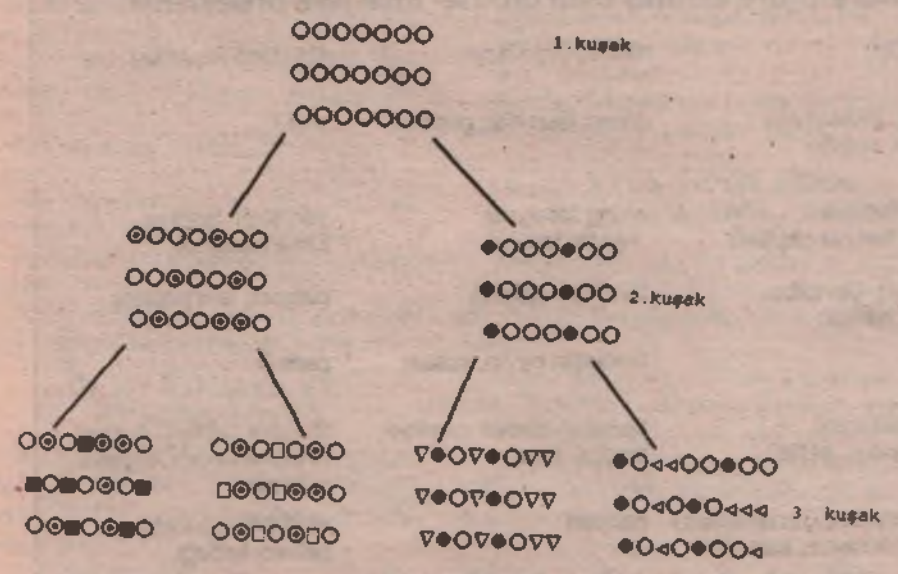

Şekil 1. Taksonlar arasındaki doğal ilişki durumunun şematik görünüşü. İlk kuşak türün karakterleri (daireler) iki ve üçüncü kuşakta da görülmektedir. İkinci kuşakta ortaya çıkan karakterler ise kendi türevi olan üçüncü kuşaklarda birinci kuşağın karakterleri ile beraber devam ettirilmektedir. Üçüncü kuşak türlerin kendilerine özgü yeni karakterleri vardır. (Kaynak: Ridley M., Evolution, Blackwell Scientific Publications, Boston, 1993.

(*) Malatya İnönü Üniversitesi, Biyoloji Bölümü.

KAYNAKLAR

1) Mayr, E.; Sistematik Zoolojinin Prensipleri. Ege Üniv. Ziraat Fak. Yay. No: 298 (N. Lodos çeviri, 1979).
2) Nelson, G. and Platnick, N.; Systematics and Biogeography: Cladistic and Vicariance. Columbia Univ. Press. 1981.
3) Darwin, Charles; Origin of Species, 1885.
4)Demirsoy, A.; Kalıtım ve Evrim. Meteksan Yay. No: 11, 1988, Ankara.
5) Quickle, D.L.J.; Contemporary Taxonomy, Blackie Academic and Professional, 1993.
6) Ridley, M.; Evolution, Blackwell Scientific Publications, Boston, 1993.

Bitki kültürü: Yaşam biçimimizi değiştiren bir devrim

Prof. Dr. K. W. HILU
Çeviren: Emel OYBAK

*Prof. Dr. **Khidir W. Hilu**, 1966 yılında Irak Bağdat Üniversitesi'nden mezun oldu. "Irak'ta bulunan bazı Zygophyllaceae üyelerinin sitotaksonomisi" üzerine gerçekleştirdiği yükseklisans tezini 1971 yılında verdi. Illinois Üniversitesi'nde (ABD) "Eleusine Gaerth. (Gramineа) üzerine evrimsel incelemeler" konusundaki çalışması ile 1976 yılında doktora derecesini aldı. 1981'den beri Virginia Politeknik Enstitüsü ve Eyalet Üniversitesi Biyoloji Bölümü'nde öğretim üyeliği yapmaktadır. Uzmanlık konuları arasında "Buğdaygiller'de (Gramineae) evrimsel ilişkiler" ile "Çiçekli bitkilerde karakter ve makroevrimin genetik temelleri" sayılabilir.*

*Prof. Dr. **K. W. Hilu**'nun kaleme aldığı bu makalenin yayınlanması için öneri ilk olarak Virginia Poliketnik Enstitüsü ve Eyalet Üniversitesi Biyoloji Bölümü doktora öğrencisi **Neval Ertürk**'ten geldi. Makale yazarı ile bağlantının kurulması ve makalenin dergimize aktarılması konusundaki girişimlerinden dolayı Sayın **Ertürk**'e teşekkür ederiz.*

İnsanoğlu, tarihinin yüzde 99'undan daha uzun bir bölümünde avcı-toplayıcı olmuştur. Avlanma, büyük kurbanlardan karıncalar gibi daha ufaklarına kadar değişik hayvanları ve çeşitli yumurtaları kapsamıştır. Atalarımız besin kaynağı olarak yüzlerce bitki türünü de toplamışlardır. Tohum, meyve, yaprak, gövde, kök ve hatta çiçekleri yemişlerdir. Bitkilerin toprak üstündeki kısımlarından ve toprak altında saklı yumru ve köklerinden de yararlanmışlardır. Erkeklerin öncelikle spor olarak avcılıkla ilgilendiği, toplayıcılığın ise temel gıdaları temin etmek üzere kadınlar ve çocuklar tarafından gerçekleştirildiği düşünülmektedir. O dönemlerde insanlar besin kaynaklarını arayan göçebelerdi. Yaşam sade ve nispeten kolaydı. Birkaç saat çalışıyorlardı ve dinsel törenlere, biraz sanata ve eğlenmek için oyunlara ayıracak zamanları vardı. Ancak yaşam biraz durgun olmalıydı.

BİTKİ KÜLTÜRÜNE GEÇİŞİN ÖNEMİ

M.Ö. 10.000 yıllarında, bu yaşam biçimi değişmeye başladı. Kültüre alınmış bitkilerin kalıntıları arkeolojik kayıtlarda belirmeye başladı. Daha sonra insanlar tarım alanları açıyorlar ve dış görünüşleri (morfolojileri), genetik ve çoğalma biçimleri bakımından yabani populasyondan farklı olan bitkiler yetiştiriyorlardı. Bu bitkiler insanoğluna bağımlı hale geldiler, çünkü insanoğlu onlara bağımlıydı. Bunlar günümüzde de varolan tarım bitkilerimizdi. Bu basit ancak incelikli bitki kültürü insan türü üzerinde önemli ve geriye dönüşü olmayan bir etkiye sahipti.

Bitki kültürü insan populasyonunun küçük birlikler oluşturmasında önemli bir adım olmuştu. Çiftçilikte ustalaşmış insanlar, diğerleri için de yeterli yiyeceği üreterek onlara başka işlerde ustalaşma ve bu ustalıklarını inceleştirme şansını verdiklerinden, çeşitli yerleşim birimleri ve bunların oluşturduğu dikey bir sıralanma ortaya çıktı.

Şimdi, kanun ve düzeni gerektirmiş ve böylece yönetimleri doğurmuş bir sisteme sahibiz. Bu yerleşimler sistemi, önemli şehirleri oluşturmak üzere gelişti ve eski ile günümüz uygarlığının kaynağı oldu. Mezopotamya'da Sümerler ve Babiller, Asya'da Çinliler, Amerika'da İnka ve Mayalar gibi eski uygarlıkların hepsi varlıklarını bitki kültürüne dayandırmış ve korumuşlardır. Bu bitkisel ürünler varlıkları için o denli önem taşıyordu ki, dinsel törenlerinde ve geleneklerinde dikkate değer semboller haline dönüştüler.

YABANİ FORMDAN TARIM FORMUNA

İnsanların neden tahminen basit olan avcı-toplayıcı yaşamından, daha çok beklentisi olan çiftçi yaşamına geçtiği sorusu halen yanıt beklemektedir. Bazıları hasat ve tohum ekmenin sadece bir raslantı olduğunu düşünürken, bazıları dinsel törenlerin insanları tarıma yönelttiğini, kimileri de kurak iklim döngülerinin kültür sürecini başlattığını belirtmektedirler. Bununla beraber, bazıları, ilk insanların kültüre alınmış bitkilerin avantajlarını ve daha iyi ürün veren bazı mutant bitkilerin üstünlüğünü farkedecek kadar zeki olduğunu düşünmektedir. Nedense atalarımıza haketliklerinden daha az kredi verme eğilimindeyiz; hepsinden de öte, atalarımız doğada en iyi buğday türünü ve en verimli arpa tipini seçiyorlardı.

Bitkiler yabani formlardan tarım formlarına nasıl değiştiler ve yabani bitkileri çekici besin kaynakları haline getiren değişiklikler nelerdir? İlk sorunun yanıtı, kalıcı morfolojik değişiklikler ile sonuçlanan genetik değişikliklerdir (mutasyonlardır). Bu genetik değişiklikler ya doğal (yabani) populasyonlarda düşük frekanslarda bulunabilirler ya da insan tarafından bilerek seçilmiş olabilirler (yapay seçilim) ya da hasat ve tohum ekme sürecinde doğal olarak belirirler.

Bitki kültüründe en önemli değişimlerden biri bitki olgunlaştığında tohum ve meyvelerin etrafa saçılmamasıdır. Yabani türlerde ise olgunlaşma sonrası tohum ve

Tablo 1. Merkez ve merkez-olmayan bölgelerden bazılarında kültüre alınmış olan bitkisel ürünlere örnekler.

	A1 (Orta Doğu) *	A2 (Afrika'da Büyük Sahra'nın alt kısmı)	B1 (Çin)	Güneydoğu Asya	C1 (Orta Amerika)
Tahıllar:	üç buğday türü arpa, yulaf, pirinç	Akdarı, Habeş yulafı, inci darısı, parmak darısı, Afrika pirinci	pirinç, tilkikuyruğu darısı, buğday	pirinç, bazı darı çeşitleri	mısır
Baklagiller:	nohut, mercimek, fava fasulyesi, bahçe fasulyesi	bezelye, bombara yerfıstığı	soya fasulyesi, diğer fasulye çeşitleri	mung fasulyesi, kanatlı fasulye	yerfıstığı, fasulye, Lima fasulyesi
Toprakaltı Ürünleri:	şeker pancarı, şalgam, havuç, turp	tatlı patates, kafir patatesi	şalgam, Çin turbu, lotüs, hardal	taro, tatlı patates	patates, tatlı patates
Yağ elde edilenler:		yağ palmiyesi, makara fasulyesi		hindistan cevizi, susam	pamuk
Meyve Ürünleri:	kavun, incir, şam fıstığı badem, nar, armut, elma, üzüm	Baobap (ağacı), karpuz	Çin kestanesi, Çin ayvası, şeftali	portakal, ekmek meyvesi, mango, muz	Baladur (ağacı), ananas, Brezilya fındığı, papaya, avakado
Sebze Ürünleri:	soğan, sarmısak, lahana, salatalık, marul, maydanoz	bamya	Çin pırasası, Çin lahanası, turşuluk kavun, salatalık	patlıcan	yeşil biber, balkabağı, helvacı kabağı
Baharatlar:				karabiber, tarçın, küçük hindistan cevizi, karanfil	

*Irak, Türkiye, İran, Suriye, Ürdün, Filistin ve Akdeniz.

meyveler saçılmaktadır. Bu değişim genetik açıdan basittir, ancak kültür açısından oldukça önemlidir, çünkü hasat sırasında tohumların hepsi ya da çoğu halen bitki üzerindedir ve iyi bir hasat ile sonuçlanır. Diğer önemli genetik değişim, tüm populasyon üyelerinin yanısıra her bir bitkinin farklı dallarının hemen hemen aynı zamanlarda olgunlaşmasıdır. Bu değişimin önemi ise, bir defalık hasatın ve bütün tohumların aynı anda tüm dallarda ve bitkilerde olgunlaştığının keşfedilmesinde yatmaktadır. Yabani populasyonlarda yeralan bireylerin farklı dallarının farklı zamanlarda olgunlaşması ise çiftçilerin istemedikleri bir durumdur. Hasat sırasında, bir dalı tohumları, diğer bir dalı çiçekleri ve başka dalları halen tomurcukları taşırken ya da çiçeksiz bulacaklardır. Ayrıca, aynı zamanlarda olgunlaşma verimi artıracak ve işgücünü azaltacaktır. Bitki kültürü ile ilgili daha pek çok değişiklik bulunmaktadır; meyve ve tohum büyüklüğünün, lezzetin, şeker miktarının (şeker pancarında olduğu gibi) artışı, tekstürün değişmesi örnek olarak verilebilir. İnsanın gerçekleştirdiği seçim, bu değişimler üzerinde çok etkili olabilir ve bitkiler seçilime karşı çok esnektirler.

TARIM NEREDE ORTAYA ÇIKTI?

Peki, tarım nerede ortaya çıkmıştı? Ünlü Rus genetikçisi **N. I. Vavilov**, bitkisel ürünlerin küresel olarak dağılımını haritaladı ve belli bölgelerin tarımın başladığı merkezleri temsil edebileceğini belirtti. Bunun ardından, **J. R. Harlan, Vavilov**'un sisteminde yer alan bölgeleri üç ana merkeze indirgedi ve geniş olan bölgeleri "merkez olmayanlar (non-centers)" şeklinde adlandırdı. Bu üç merkez Ortadoğu (A1), Çin (B1) ve Orta Amerika'dır (C1). Merkez-olmayan üç bölge ise Afrika'da Büyük Sahra'nın alt kısmı (Subsaharan Africa) (A2), Güney Pasifik (B2) ve Güney Amerika'dır (C2). Bu bölgeler yoğun bitki kültürü varlığını gösterdiler. İlginçtir ki, Akdeniz'in kuzeyinde, Avrupa'da, Kuzey Meksika'da ve Avustralya'da ya kültüre alınmış bitkiler yetiştirilmedi ya da kültürü yapılan sadece birkaç bitki çeşidi vardı.

Harlan, bitki kültürünün gerçekleştirildiği merkezlerin dağılımına bakarak, bunun ekolojik bir temeli olabileceğini düşündü. Dünyada 10 iklim kuşağı içerisinde, Akdeniz'de ormanlar ve tropiklerde savanlar, günümüzde dünyayı besleyen 30 kadar mahsulü de içine alan bitkisel ürünlerimizi sağlayan formasyonlardı. Her iki iklim kuşağı uzun ve kurak mevsimleri gösterir ki, bu insan türünü besleyen temel bitkisel ürünlerin niteliği olan yıllık gelişmeyi kolaylaştıran ekolojik bir koşuldur.

Ben, kişisel olarak, ekolojinin tek başına tarımın başladığı merkezlerin dağılımını açıklamaya yeterli olmadığını düşünüyorum. Tek yıllık bitkiler diğer bölgelerde de yetişmektedir ve insanlar çok yıllık bitkileri de kültüre almışlardır.

Merkez ve merkez-olmayan bölgeler çok çeşitli bitkileri barındırdıklarından, en çok farklılık gösteren bitkisel ürün setlerini ürettiler. İnsanlar aslında çevrelerinde yetişenleri kültüre aldılar. Ancak, bir modelin olduğu görülmektedir. Bu bölgelerde insanlar temel tahıl ürünleri kadar baklagillere de yer verdiler. Bu modelin besin değeri açısından uygulamalarına bakıldığında, belli bir anlam ifade ettikleri görülür. Buğday ve mısır gibi tahıllar karbonhidrat yönünden zengin, ancak protein ve elzem amino asitler yönünden fakirdirler. Diğer taraftan, baklagiller protein yönünden zengin olduklarından tahılların eksikliğini tamamlamaktadırlar. Baklagiller bu nedenle "Yoksul Adam'ın Eti" olarak anlandırılırlar. Tahılların ve baklagillerin yanısıra, insanlar sebzeleri, meyveleri, baharatları, içecek elde edilen bitkileri ve lif bitkilerini de ele aldılar. Merkez ve merkez-olmayan bölgelerde kültüre alınan özgün bitkisel ürünlerin bazıları *Tablo-1*'de görülmektedir.

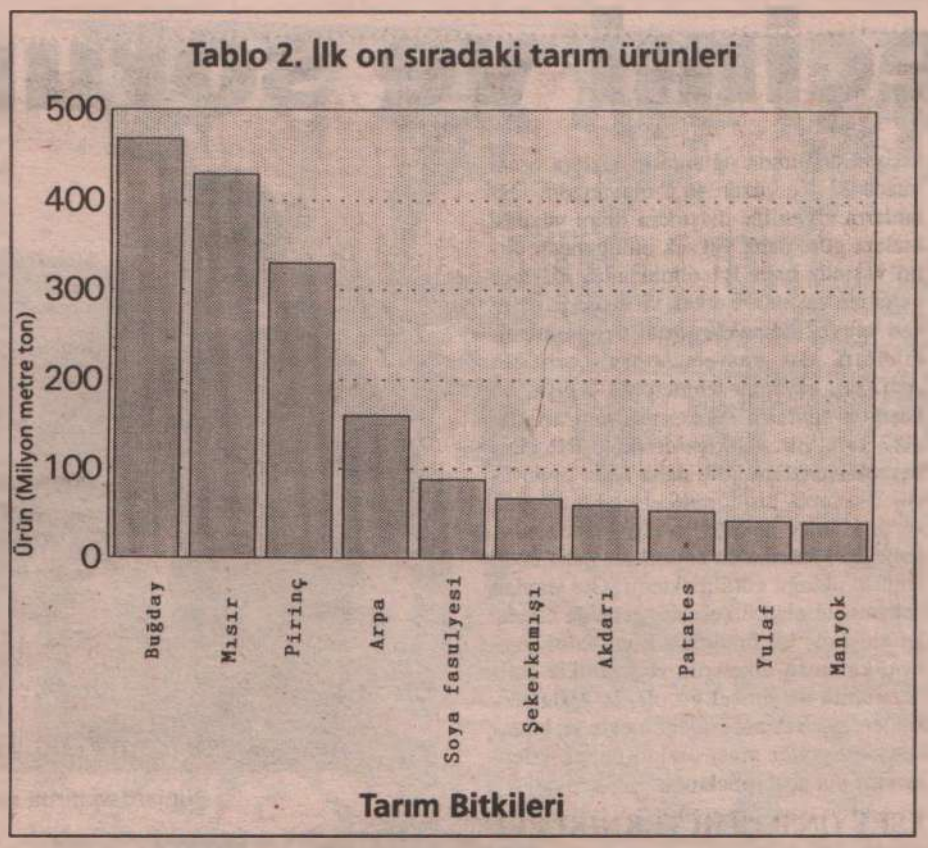

Bizi fazlasıyla ilgilendiren kahve, çay ve kakao gibi içecek ürünleridir. Üç ayrı bölgede de kültüre alınmışlardır. Yabani kahve aslında Doğu Afrika'ya (Etiyopya ve Kenya civarı) özgüdür, ancak bitki Arabistan'ın güney kısmında (Yemen çevresinde) kültüre alınmıştır. Hem kültür formu hem de içecek olarak kullanılışı ilk buradan yayıldı. Çayın ise Çin'de kültürü yapılıyordu. Kakao, kültüre alındığı yer olan Güney Amerika'ya özgüdür. Günümüzde Afrika'nın kuzeybatısındaki ülkeler bu ürünün önemli üreticilerinden bazılarıdır.

GÜNÜMÜZDE DURUM

Tablo-1'de verilen liste değişik bölgelerde hangi bitkilerin kültürünün yapıldığının örneklerini göstermektedir. Bunların yanısıra, tarımın başlangıcından bu yana kültürü yapılan 200'den fazla değişik tarım bitkisi bulunmaktadır. Bitkileri halen kültüre alıyoruz. Örneğin, Amerikan yabani pirincinin ıslahlaştırılması bu yüzyılda tamamlanmıştır. Gelecekte kültürü yapılacak başka bitkiler de olacaktır.

Günümüz tarım bitkilerinin oluşturduğu listeye baktığımızda, eşit düzeyde önem verilmediklerini görürüz. Bu şaşırtıcı değildir, ancak şaşırtıcı olan bağımlı olduğumuz çok az tarım bitkisinin olmasıdır. Dünyayı besleyen en önemli 30 tarım bitkisi arasında, toplam ürünün yaklaşık yüzde 80'ini oluşturan buğday, mısır, pirinç ve arpayı buluruz (Bkz. *Tablo-2*). Patates ve tatlı patates gibi toprakaltı ürünleri ikinci sırada yer alır ve toplam ürünün yalnızca yaklaşık yüzde 9'unu teşkil ederler. Baklagiller toprakaltı ürünleri ile hemen hemen aynı sırada yer alırlar. Diğerleri ise bunların altında sıralanır. Görüldüğü gibi, insan olarak yaşamımızı devam ettirebilmek için öncelikle bu birkaç temel tarım bitkisine bağımlıyız. Hemen, temel ürünlerimize zarar verebilecek bir hastalık ya da ekolojik değişiklikler olduğunu kurgulayalım; ya da bunu kurgulamayı hiç istemeyebiliriz. Gerçekçi ve hesaplı olmak için, besin kaynaklarına olan bağımlılığımızı değiştirmeliyiz. Çoğunlukla buğday, pirinç ve mısırı tercih ediyoruz. Halbuki ihmal ettiğimiz başka tahıl bitkileri de bulunmaktadır. Boza darısı gibi tahıl ürünleri çok besleyici olup, kurak ve sıcak çevrelere iyi uyum sağlarlar. Bunlara ve Amerika'da çok yaygın olan tilkikuyruğu gibi unutulmuş diğer bitkisel ürünlere de yer verilmelidir. Bu, özellikle hızla artan insan nüfusu ve iklimi daha sıcak ve kurak hale getiren sera (greenhouse) olayı ile karakterize edilen günümüz koşuları için geçerlidir.

Tarım bitkilerimizin karşılaştığı diğer bir sorun, geleneksel ve modern biyoteknoloji üretme programlarıdır. Bunların sonuçları üstün özellikli tarım bitkisi çeşitleridir, ancak yine aynı genetik makyajın ürünleridirler. Genetik yönden farklılık göstermelerini istemediğimiz bu ürünlerin çoğu bir hastalık kendini gösterdiğinde öleceklerdir. Her bitki nerdeyse bir diğerinin kopyasıdır. Bu nedenle, gen çeşitliliğini artırmak için, tarım bitkilerimizin yetiştirilmesi sırasında yeni türlere (böceklere ve küf mantarlarına karşı dayanıklılık gösterenler gibi) yer vermek önemlidir.

Burada, bitkilerin kültüre alındıkları yerlerden kaynaklanan bir sorun ortaya çıkmaya çıkmaktadır. Yetiştirme teknolojisinin büyük kısmı gelişmiş ülkelerde bulunurken, tarım bitkileri çoğunlukla Üçüncü Dünya ülkelerinde üretilmektedirler. Gelişmiş ülkeler, yeni çeşitler (varyeteler) ortaya çıkartmak üzere Üçüncü Dünya'dan alıp, yine geri sattıkları tarım genetik kaynaklarını kullanmak istemektedirler. Bu tip tarım politikaları Üçüncü Dünya tarafından kabul görmemektedir. Birkaç ülke genetik kaynakları (yabani türler ve yerel tarım bitkisi çeşitleri) ulusal miras olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle, genetik kaynaklar için, yetiştirme programı sonucunda ortaya çıkan yeni çeşitlerin daha düşük ücretlerle kaynağın alındığı ülkeye satılması gibi bir çeşit kontrol politikasının geliştirilmesi gerekmektedir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu (FAO) bu konu üzerinde çalışmaktadır ve her kesim için uygun bir çözüme ulaşılması ümit edilmektedir.

Tarımın insanlık üzerindeki etkisi olduça önemlidir. Yaşam biçimimizin avcılık-toplayıcılıktan kültür ve uygarlıkları barındıran yerleşiciliğe olan geçişinde etkili olmuştur. Endüstri devriminin temelini oluşturan çeşitli alanlarda uzmanlaşmayı sağlamıştır. Bilimsel ilerlemelerin yolunu açmıştır. Tıp, inancın ötesine geçmiştir ve daha az insan hastalıklardan ölmektedir. Yaşam süresi artmıştır. Bu nüfus artışına yol açmıştır. Ne yazık, insan nüfusunun artışı ve endüstri kirlenmesi sonucu yeryüzü ve bitkiler tehlike altına girmiştir. Sulak alanların tahribatını bir yana bırakacak olursak, tropik ve ılıman bölgelerdeki orman yıkımı devam etmektedir. Bunları gözönünde bulundurarak, şimdi nerede olduğumuza, nereye yönelmek istediğimize ve nasıl bütün insanlık için parlak bir geleceğe doğru emin bir yolda ilerleyeceğimize, yeni ve taze bir yaklaşımla bakmamız yerinde olacaktır.

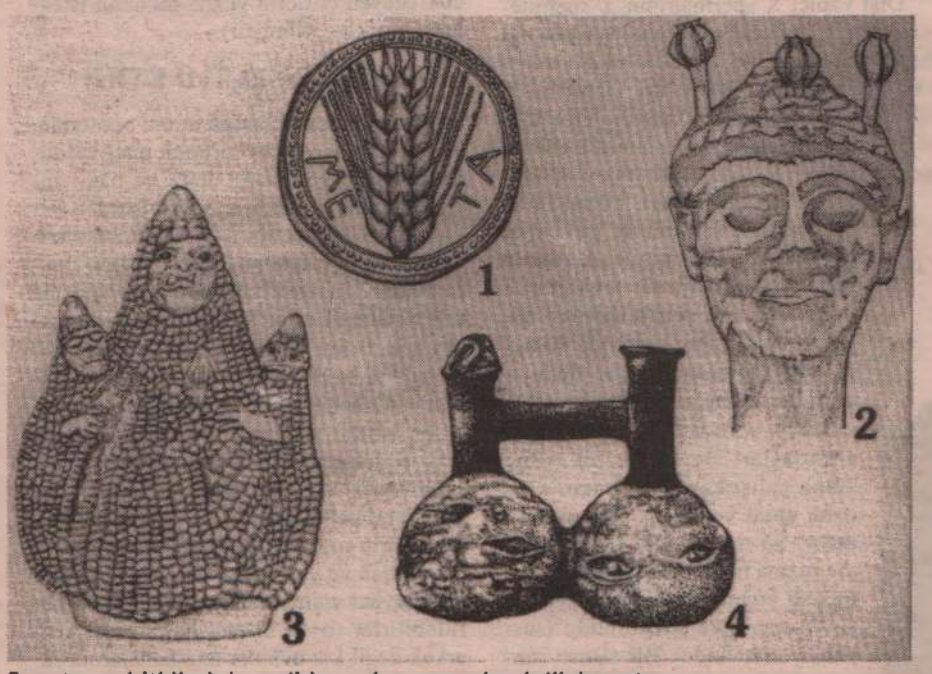

Bazı tarım bitkilerinin tarihine ışık tutan arkeolojik kanıtlar:
1. Eski Yunan parası üzerinde şekillendirilmiş, geçmişin önemli ticaret ürünlerinden biri olan arpa.
2. Girit'te bulunmuş olan bir heykelin baş kısmını süsleyen haşhaş kapsülleri (M.Ö. 1400 yılları)
3. Peru'da 1. yüzyıldan 3. yüzyıla kadar sulama sistemi kullanarak mısır yetiştiren Mochica halkından geride kalan ve üç mısır tanrısını simgeleyen bir vazo.
4. Elle patates şekli verilmiş bir Chimu vazosu.
Kaynak: Economic Botany in Our World 1986, B.B.Simpson and C. Conner-Ogorzaly McGraw- Hill Book Company.

Eşey seçimi ve sorunlar

Prof. Dr. A. Nihat BOZCUK (*)

Doğacak çocukların eşeyini saptamak için çeşitli yöntemlerin eski kaynaklarda tanımlandığına tanık oluyoruz. Her ülkenin halk kültüründe bu konunun yeri vardır. Son günlerde kendi ülkemizde yayın organlarında eşey seçiminin tartışıldığını görüyoruz. Doğa, çocuğun eşeyini nasıl saptar? Buna ait bilimsel anlayış çok yeni sayılır. Araştırıcılar 1890'larda ilk kez kromozomları (kalıtsal saptayıcıları -genleri- taşıyan hücre çekirdeği bileşenleri) incelerken erkek ve dişi hayvanların kromozomal farklılıklara sahip olduğunu buldular. Erkekteki bir çift kromozom dişilerdekinden farklıdır. Bunlar *eşey kromozomları* olarak bilinir. Tüm diğer çift kromozomlar yani *otozomlar* erkek ve dişide aynıdır. Hem erkek hem de dişide bulunan eşey kromozomuna X kromozomu denir. Erkekte farklı olan kromozom ise Y kromozomudur. Böylece eşey kromozomu çifti bileşimi, dişide XX ve erkekte XY'dir.

İnsanlar 23 çift kromozoma sahiptir. Bunların 22 çifti otozomlardır, yani yapısal olarak her iki eşeyde de aynıdır. 23. çift kromozomun yapısı iki eşeyde farklıdır ve insan türünde eşeyliği bu çift belirler. Dişi eşey hücresi yani yumurta, her zaman bir X kromozomu taşır. Erkek eşey hücresi yani sperm ise ya bir X ya da Y kromozomu taşır. Eğer X kromozomu taşıyan bir sperm yumurtayı döllerse fötüs (dölüt-cenin) bir kız çocuk olarak gelişecektir (XX); eğer Y taşıyan bir sperm yumurtayı döllerse dölüt bir erkek çocuk olacaktır.

KIZ-ERKEK DENGESİ

Sonraki çalışmalar, Y taşıyan spermlerin X taşıyan spermlerden 160/100 oranında daha çok bulunduğunu gösterdi. Bu bulguya göre erkek çocuklar kız çocukları bu oranda aşacaktır. Daha sonraki bir bulguya göre, X spermlerinin döllenmeden önce Y spermlerine göre döl yolundaki asidik ortama daha dayanıklı olduğu saptandı. Her ne kadar Y spermleri yumurtaya doğru X spermlerinden daha hızlı yüzerse de yumurtaya ulaşmadan önce daha çok Y spermi yok olur. Bu etmenlerin etkisiyle doğumda oğlanların kızlara oranı yüzde 51.4'e yüzde 48.6 olmaktadır. Oğlanların ergenliğe ulaşırken ölüm yüzdesi kızlara göre daha yüksek olduğundan yirmi yaşında oran 1:1 olmaktadır. Böylece evlenme yaşındaki erkek ve dişilerin oranı eşit oluyor demektir, yani denge kurulmuştur. Bu yaştan sonra (örneğin ABD'de) bayanlar lehine oran değişir. 65 yaşında dişilerin erkeklere oranı artarak 10:7'ye ulaşır. Türkiye'de de (ABD gibi) bayanlar baylara göre daha uzun ömürlüdür. Bununla birlikte ülkelere göre erkek ve dişi ömür uzunlukları değişmektedir. Örneğin Meksika'da erkeklerin daha uzun ömürlü olduğu görülmektedir. Öte yandan gelişmekte olan ülkelerde, genelde erkekler aleyhine bir ömür söz konusudur. Ayrıca, kalkınan ülkelerde ve özellikle belli bazı etnik ve dinsel gruplarda kızlar erkeklere göre ihmal edilebilmekte ve bu etken de eşeyler arası oranın dengesizleşmesine yol açabilmektedir.

Bunlardan birini seçebilecek misiniz..

EŞEY ÖNSEÇİMİ TEKNİKLERİ

Erkek ve kız eşeyliğinin doğa tarafından nasıl saptandığının bilinmesi, bilimsel olarak bebeklerin eşeyliğinin önceden seçimine yol açtı. Yavrudölün eşeyini denetlemek için, bir yolla, X ve Y kromozomunu taşıyan spermlerin ayrılması, anababanın eşey tercihine bağlı olarak, sadece bir tip spermin yumurtaya ulaşarak onu döllenmesine izin verilmesi gerekir. İki tip spermin yumurtaya ulaşarak onu döllenmesine izin verilmesi gerekir. İki tip spermanın ayrılması farklı yollarla başarılabilir. Bir yöntem döl yatağındaki asitliğin azaltılması, böylece, erkek oluşturucu spermlerin çok sayıda canlı kalmasını sağlamaktır. Bunlar dişi yapıcı spermlere göre daha hızlı yüzeceğinden yumurtaya ulaşmak için daha yüksek şansa sahip olacak ve böylece XY bileşimi üretecek, yani bir oğlan çocuk doğması sağlanacaktır. Bu yöntem kısıtlı başarı sağlamıştır, fakat güvenilir olarak değerlendirilmektedir.

Dişi yapıcı X spermlerinin Y spermlerinden daha büyük ve ağır oluşu gerçeği başka bir yöntemin temelini oluşturmuştur: Bu yöntem, spermleri birbirinden ayırmak için kullanılan santrifüjleme tekniğidir. Spermlerin bu yöntemle birbirinden ayırılması ve istenenin yapay döllenmede kullanılması, çocukların eşeyliğinin seçiminde güvenilir bir teknik sağlamıştır. Bununla birlikte santrifüjleme tekniği çok pratik değildir, çünkü spermin duyarlı yapısı işlem sırasında kolayca zarar görebilmekte ve döllleyicilik özelliğini yitirmektedir.

1973 yılında Dr. **Ericsson** ve arkadaşları Berlin'de bir firma adına çalışırken, öncekilere göre daha umut verici bir yöntem buldular. İki tip spermin farklı taşınma hızına bağlı olan bu yöntemde, tüpteki yoğun bir albumin çözeltisinde spermler asılı tutuldu (suspansiyon halinde). Bir zaman sonra spermlerin belirli bir yüzdesi tüpün tabanına yüzerek ulaştı. Üste kalan spermler alındı ve bu işlem üç kez yinelendi. Bu yolla ayrılan spermlerin yüzde 85 olasılıkla Y kromozomu taşıdığı saptandı. Bu araştırıcılar patent hakkını aldılar ve teknikleri yirmi ülkede kullanıma sunuldu. Bu yöntem 7 ayrı hayvan türü yetiştiriciliğinde başarılı olarak kullanılmakta ve mali kazanç sağlamaktadır. Dr. **Ericsson**'un Nevada'daki Gametrics Firması'nın başkanı iken bulduğu bu yöntem kendi firmasında ve çeşitli ülkelerde 1982 itibarı ile 12 merkezde kullanılmaktaydı. Verdiği istatistiklere göre 84 adet erkek isteyen denek ailenin, 65'i erkek ve 19'u kız çocuğa sahip olmuştur. Görüldüğü üzere başarı oranı yaklaşık yüzde 77'dir. Bu teknik, eşeyin önceden belirlenmesi için, o zamana dek geliştirilen en iyi yöntem olarak kabul edilmiş olmasına rağmen mükemmel denilemez. Son yıllarda yeni moleküler genetik yöntemler geliştirildiği yazılmakta ise de ayrıntısı ve başarı oranı henüz kesinlik kazanmamıştır (1994 yılında, DNA problarının *in situ* melezlemesi denen yöntem yardımıyla spermlerin ayrılmasını doğrulayan haberler gelmektedir. Son aldığımız bir duyuma göre erkek çocuk isteyen çiftlerin yüzde 72'sinin ve kız çocuk isteyen çiftlerin yüzde 69'unun istekleri gerçekleşebilmiştir).

EŞEY ÖNSEÇİMİ ETİĞİ

Şimdiye dek geliştirilen tüm yöntemler sıkıcı, pahalı ve güvenilmez niteliktedir. İleride tam güvenilir ucuz ve basit bir yöntem geliştirilse bile, şu sorulardan kaçınmak olanaksızdır. Çocuğun seksinin yapay olarak saptanması etik açıdan doğru mudur? Evrensel olarak uygulanmasına izin verilmeli midir? Ana-babalar çocukları için neden belirli bir eşeyi seçmelidir? Koşullara bağlı bazı gerekçeler ileri sürülebilir: Örneğin aile şirketlerinin ya da babanın ismini taşıyacak bir erkek mirasçı arzu edilebilir (fakat birçok ülkede -Türkiye dahil- kız çocuk bekarlık soyadını koruyabilmektedir). Ya da erkek egemen (ataerkil) toplumlarda erkekler görevi devralmak ve yaşlılıkta ana-babaya destek vermek bakımından daha şanslı/güçlü görülebilirler (oysa bazan, hatta çoğu kez, erkek değil kız evlatlar ana-babalarına sahip çıkmakta onlarla daha özenle ilgilenebilmektedir). Bunlar arasında en mantıklı neden, basit olarak, kız ve oğlanların ailede dengeli olmasını istemektir.

Çocuklar ebeveynlerin arzularını yerine getirmek için mi bu dünyaya getiriliyor. Yapay eşeylik önseçimi, ana-babaların belirli amaçlarını gerçekleştirme aracı olma tehlikesini taşımaktadır. Çocuklar doğup büyüdükten sonra, ana-babalarının isteği ile belirli amaçlar için eşeyinin belirlendiğini öğrenirse nasıl bir tepki gösterecektir? Öyle görülüyor ki, eşey belirlenimi yapılmadan çocukların dünyaya getirilmesi etik açıdan tercih edilmektedir. Ayrıca bazı risklere açık olan bu eşey önseçimi yöntemi, genetik gelişim bozukluklarına yol açabilir. Yöntemin bir avantajı olarak ileri sürülen eşeye bağlı genetik hastalıklardan sakınabilme ise, daha çok erkek istendiğinden, bilimsel bakımdan dayanaksız kalmaktadır (eğer DNA düzeyinde analiz yapılmaz ve sadece Y kromozomu ile yapay dölleme yapılırsa o zaman tek X kromozomundaki kalıtsal özellik çekinik olsa bile kendini ifade edecektir).

Bu yöntem ucuz, kolay ve güvenilir olsa bile, toplumdaki erkek dişi dengesini değiştirmesi açısından da sakıncalıdır. Belirgin bir denge değişimi bazı ciddi etik sonuçlar doğurabilir. Örneğin monogomi (tekeşlik) kurumu dengeli eşeylik oranı ile sürmektedir. Eğer erkekler bayanlardan çok fazla ise (veya tersi), birçok kişi evlenecek karşı cinsi bulamayacak ve poligami (çokeşlilik) gündeme gelecektir. Ayrıca, homoseksüellik olayının artma olasılığı da tartışılmaktadır. Yapılan istatistikler, yavrudöl tercihinin daha çok oğlan çocuktan yana olduğunu ve ilk çocuğun erkek olması eğilimini gösteriyor. Ayrıca anne ve baba acaba aynı eşeyi ciddi olarak isterler mi? Bu da aile içi baskıya ve çelişkiye yol açabilir diye düşünülmektedir. *Bilim ve Ütopya*'nın Şubat 95 sayısında çok güzel, ciddi ve ayrıntılı yazılar bu konuyu inceliyor. Etik sorunlar arasında en ilginci bana göre şudur; "Doğacak bebeğin cinsiyeti bir hastalık değildir. Doğacak bebek satın alınması planlanan 'teknolojik bir mamul' değildir." Bu vesileyle HÜ Tıp Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. **Ergül Tunçbilek**'in "eşey seçimi" karşısında gösterdiği etik ve akademik duyarlılığı takdirle izlemekte olduğumuzu belirtmeden geçemem.

İnsan türü (homosapiens), evrimsel olarak giderek artan zekasına rağmen, çoğalan nüfusunu henüz denetleyemedi, doğal çevresi tehlikede. Türümüz açısından yeni doğanların eşeyliği toplumsal dengeye ulaşmış bir olgudur, değiştirilirse hangi sorunlar doğar bilinmez.

(*) Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü.

Prof. Dr. Salih Özbaran ile tarih eğitimi üzerine

'Tarih, tek başına milli tarih değildir'

Söyleşi: İbrahim BOZKURT

Prof. Dr. Salih Özbaran, Buca Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı. Özbaran, 29 Eylül-1 Ekim tarihlerinde bu fakültede yapılmış olan Tarih Sempozyumu'nun da başkanıydı. Okuyacağınız söyleşiyi aynı anabilim dalı öğrencisi İbrahim Bozkurt gerçekleştirdi.

- Sizce tarihçiler ya da tarih öğretmenleri yakın tarih ile ilgilenmeli midir? Sempozyumda, yakın tarihin tarihçiler tarafından yorumlanıp ders kitaplarını aktarılmasını, siyaset ya da misyonerlik olarak değerlendirip, siyaseti politikacılara bırakalım diyenler olmuştu.

- Bazı akademisyenler hâlâ bu tür bir düşünce tarzına sahipler. Aslında tarih dediğimiz olguyu dile getirirken, geçmişi içinde bulunduğumuz zaman boyutunda ele almak kaçınılmazdır. 50 yıl ya da 100 yıl geçmeden, olaylar taze iken, bu konunun dershaneye sokulması, öğrenciye verilmesi sakıncalıdır diyenler, sadece ve sadece öğrenciyi güncel konulara yaklaştırmama amacı taşırlar. Günümüzden 10 yıl geride kalmış olayları niçin öğrencinin karşısına çıkarmayalım? Bunun ne sakıncası olabilir? Sorun kaynaksa; kaynakların son derece kıt olduğu dönemlere ait, örneğin ortaçağa ait bir kroniğin dediğini kesinkes kabul ediyoruz da, 10 yıl öncesine ait binlerce yazının, çizinin, sesin, resmin, görüntünün olduğu bir dönemi neden tarih süreci içine almıyoruz? Bu tavır kesinlikle maksatlıdır. Tarih araştırmasını ve öğretimini geliştirmiş ülkelerde, adeta günümüze dek konuların incelendiğini ve öğretildiğini görüyoruz. Örneğin 1980'li yıllar Fransa'da veya ABD'de lise müfredatına girmiştir. Türkiye'de neden olmasın? Bizdeki bu gelenek fakültelerden kaynaklanıyor. Alman ekolünün yol açtığı bir olgudur bu. Ünlü Osmanlı tarihçisi **Paul Wittek**'in 16. ve 17. yüzyıldan ileri*si gazetecilere aittir, yani tarih olamaz gibi bir yaklaşımı vardır ki, bence hiçbir değeri yoktur.

TARİHÇİLERE ELEŞTİRİ

- Sempozyuma katılanların genel olarak orta öğretimdeki tarih eğitiminden hoşnut olmadıkları ortaya çıktı. Peki, konu ile ilgili bu kadar aydın varken neden hâlâ bir şey değişmiyor?

- Katılımcıların büyük bölümü kökende tarihçi olarak yetişmiş kişiler değildi. Sosyal bilimci olarak, iktisatçı, hukukçu, sosyolog olarak gelenler soruna çok daha fazla sahip çıkmış görünüyorlar ve gelecek için daha iyi öneriler sunuyorlar. Profesyonel tarihçilerimizin hâlâ kendi inzivalarında, kendi iç dünyalarında gezindikleri ortaya çıktı. Sorunu uluslararası bir arenaya ya da enine boyuna tartışıldığı bir arenaya taşıyabilecek kapasiteye sahip değiller. Tarihçiler hâlâ, bir belgeyi alırlar, iyi okurlar, ondan sonuçlar çıkardıklarını sanırlar, onu yansıtırlar ve böylece iyi tarihçilik yaptıklarını düşünürler. Fakat 1960 sonrasında, tarihçiler, sosyal bilimcilerce, hatta amatör okuyucularca çok sıkıştırılmış ve eleştirilmişlerdir.

Neden hâlâ böyle? Tabii ki politik. Politikacılar tarih alanındaki gelişmeye pek fazla izin vermiyorlar. Siz akademik olarak her şeyi çok rahat konuşamadığınız bir ortamda iseniz, üniversitelerdeki tarih öğretiminde konuları detaylandırıp halkın ya da toplumun tarihine tamamiyle indirgeyemediyseniz, lise kitabından ya da lise tarih öğretiminden çok fazla bir şey bekleyemezsiniz. Güzel sözler, iyi bildiriler, Türkiye'deki durum konusunda bizi fazla yanıltmasın.

TARİH, YANLILIK, NESNELLİK

- Her ülke kendi tarihini öğretmek zorundadır. Tarih öğretilirken çocuğun yaşına göre belli yanlılıklar gösterilir. Bu normal de sayılır. Bu yanlılığın sınırı nedir? Tamamen tarafsız mı olunmalıdır?

- Şimdi size herkes, tamamen tarafsız bir tarih diyecektir. Şovenist kafayla ortaya çıkmış insanlar bile, tarihi tarafsız öğretiyoruz diyeceklerdir. Tarihçilikte tarafgirlik, nesnellik ne kadar olabilir? Bu tabii bir soru işareti. Ama kesin olan bir şey var ki; nesnel, objektif, yansız olunamıyor. Çünkü günün koşulları, çağımızın değer yargıları, içinde bulunduğumuz toplumun değerleri bizi bağlıyor. Hatta daha da ileri gidelim; milliyetçilik ya da din anlayışları kişileri bağlıyor. Tarihçilik bütün bu önyargılardan kurtulma çabası için de ayrı bir uğraş veriyor. Tarih muhakkak ki yanlılık taşıyacaktır. Siz onu dinsel ya da ırki birtakım bağlılıklardan kurtardığınızı sansanız bile, içinde yaşadığınız veya size enjekte edilen çeşitli değerlerle başka bir yöne çekilebilirsiniz.

Toplum tarihine inebilmemiz yaşadığımız rejimle ilgilidir. Tarihte konuları çeşitlendirebilmemiz, yine teneffüs ettiğimiz demokrasi ile ilgilidir. Elbette insanlar kendi toplumlarını, uluslarını, coğrafyalarını görmek isteyeceklerdir. Bir gencin kendi etrafındaki tarihi öğrenmesi son derece normaldir. Ama iş burada bitmez. Bölgesel tarihin, ulusal tarihin, dünya çapında düşünüldüğünde bir anlam kazanması gerekir. Kendinizi dünyadan, başka toplumlardan soyutlayamazsınız. Tarih tek başına milli tarih değildir. Ya da tek başına bir Katolik tarihi, bir İslam tarihi değildir. Tarih denildiği zaman akla, dünyadaki geçmişe yönelik değerlendirmelerin tümü gelir.

Olay bu genişlikte ele alınmayınca seçmecilik başlıyor. Ben falanca ulusa mensubum, sadece onu öğretirim, ben sadece İslam tarihi okuturum veya ben sosyalistim, sadece tarihi o yönde inceleyenleri okuturum gibi. Tarihçiler bu kesin ve keskin sınırları ortadan kaldırmak zorundadır. Aksi halde soyutlanmış oluruz ve bu soyutlanmışlığın sonucu ortaya çıkacak bilinç tehlikeli boyutlara da gelebilir.

ÖĞRENCİYE GENİŞ KAYNAK SUNULMALI

- Öğrenciler, ders kitaplarının niteliksizliği, müredata uyma zorunluluğu ve vakit yetersizliği gibi nedenlerle, araştırma ruhundan uzaklaşıyorlar. Öğretmen ve öğrenci içinde bulunduğu bu pasif durumdan nasıl kurtarılıp, aktif bir özne durumuna getirilebilir?

- Birinci aşamada, öğrenci ve öğretmene kişilik kazandırmak suretiyle. Örneğin İngiltere'deki tarih öğretiminde, belli ba-

Tarih, İstanbul'un fethi (yanda) ile Viyana Kuşatması'ndan(üstte) ibaret değil.

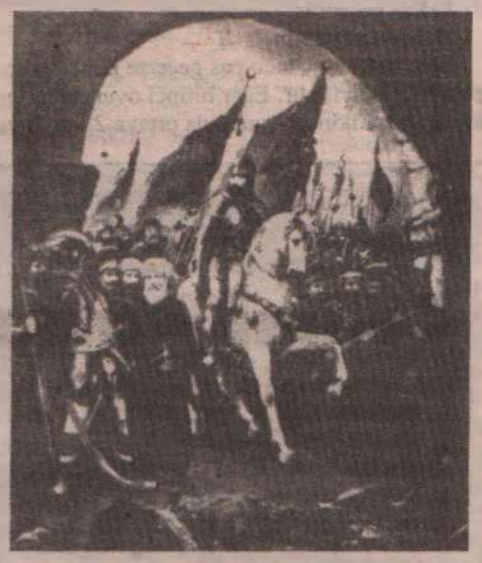

sit bir müfredat var, ama bir yığın da kitap var. Bakıyorsunuz 10-15 tane konu sayılmış. Bunlardan iki tanesini öğrenci ve öğretmen seçer diyor. Öncelikle de öğrenci. 80-90 sayfalık İslam ya da Osmanlı dünyasına ilişkin kitap hazırlanmış, öğrencinin okuması için. Öğrenci bunları istemiyorsa, Latin Amarika'yı, Sovyetler'i ya da Uzak Doğu'yu okuyabilir. Sanıyorum, bu konuda öğretmeni ve öğrenciyi donatmak gerekir.

Öğrenci ders kitabını bile okumuyor, başka kitap okumuyor iddiası kesinlikle hatalıdır. Öğrenci kitap alamayabilir ama okul alır. Sadece tarihçilerin yazdıklarının alınması da şart değil, iktisatçıların, sosyologların, antropologların yazdığı kitaplar ve çeviriler var. Okunaklı dille yansıtılmış bilgiler. Bunları neden lise öğrencisine yansıtmıyoruz? Öğrenci, ödevlerle, seminerlerle çok çeşitli kaynaklara götürülmelidir. Hatta doğrudan doğruya görgü tanığı olan belgelere, kroniklere götürülmelidir. Bu tarz bir eğitimin söz konusu olmamasının zorluğu çekiliyor bizim öğretim sistemimizde.

TARİH-COĞRAFYA İLİŞKİSİ VE SOSYAL BİLİMLER

- Tarih-coğrafya ilişkisinin öneminden söz ediliyor. Tarih kitaplarındaki haritaların kibrit kutusu büyüklüğünde, kullanılmaz halde oldukları belirtiliyor.

- Sadece haritaların büyütülmesi ile olacak iş değildir bu. İşin garip tarafı, bizim bölümümüzün adı "sosyal bilimler", ama içeriğinde sadece tarih ve coğrafya var. Tarihin belli zamanlarındaki olayları yansıtmaya çalışan disiplinler arası bir görüşle baktığımızda, tek başına coğrafyanın yeterli olmayacağı açıktır. Ama nedense Türkiye'de tarih ve coğrafya kafa kafaya vermişler, sosyal bilimleri oluşturmuşlar. Sosyoloji, psikoloji, antropoloji, bu kapsam içinde yer almıyor. Sadece tarih ve coğrafya bütünlüğü ile veya sadece haritaların büyütülmesiyle bir reformun yapılabileceği türü fikirler çok saçma.

Bir defa zaten Türkiye'de, tarih ve coğrafyayı yanyana işletebilecek bir enterdisiplin hiçbir zaman olmamıştır. Tarihsel coğrafya anlamında bir gelişme maalesef yapılamamıştır. Tarihçiler de, tek başına alanı, mekanı, şehirleri sıralamak, üzerinde yaşanan bölgenin nüfusunu saptamak gibi bir alana sıkışmışlardır. Bu büyük bir eksikliktir.

ÖĞRENCİ ÜNİVERSİTEYİ DEĞİŞTİREBİLİR

- Son olarak öğrencilere söylemek istediğiniz birşey var mı?

- Öğrenci, hocanın her dediğini kafa sallayarak kabul ediyorsa, hocanın her dediğinde bir hikmet var deyip başka kitaplara bakma gereği duymuyorsa, o da öğrenciliğini yapmıyor demektir. Hoca gelişmemişse, karşısındaki öğrenciyi tam olarak tatmin edemiyorsa, bunu da sorgulamalıdır öğrenci. Ben artık üniversitelerimizin tepeden inme buyruklarla iyi yönde geliştirilebileceğine inanmıyorum. Öğrenciye çok büyük görev düşüyor bu noktada. Üniversite öğrencisi, bana göre üniversiteyi düzeltebilecek, gereken değerleri yakalatabilecek büyük bir güç olarak durmaktadır. Her ne kadar sessiz bir zümre haline getirilmişlerse de, söyleneni dogma gibi kabul eden bir ruh hali içine sokulmuşlarsa da, ben onlardan umutluyum. Üniversitelerimiz bu durumu değiştirebilecek öğrenci potansiyeline hâlâ sahiptirler bence.

Öğrenci önce kendini donatmalıdır. Sonra o donanımla, karşısındaki hocanın ne demek istediğini, ne verdiğini irdelemelidir. Hava cıva konuşan hocayı, dersinde öğrencisine bir soru hakkı bile tanımayan hocayı her zaman denetlemek ve sorgulamak hakkı vardır öğrencinin.

Blöfün matematiği

Prof. Dr. Ali NESİN

Bu yazıda çeşitli poker oyunları oynayacağız. Oyunlarımızı iki kişi arasındaki birer kağıtla ve as ve papazdan oluşan bir desteyle oynatacağız. Yazının başındaki oyunda ikinci oyuncu belli kurallara uyan bir makina olacak. Yazının sonundaki oyundaysa, her iki oyuncu da özgür seçimlerde bulunabilen kişiler olacaklar ve birinci oyuncu blöf yapabilecek. Böylece oyunlar kuramına giriş yapmış olacağız.

Dileyen okur dördüncü bölümü okuduktan sonra doğrudan -yazının en ilginç bölümü olan- yedinci bölüme geçebilir.

1) OYUNUN KURALLARI

İçinde yalnız as ve papaz bulunan *büyük* bir deste alalım. Destedeki as (A) sayısı papaz (K) sayısına eşit olsun. Örneğin destede 500 A, 500 K bulunabilir. Oyuncumuz iki oyuncu arasında ve birer kağıtla oynanıyor. Oyunun başında, her iki oyuncu da ortaya birer lira koyarlar. Sonra, her iki oyuncuya birer kağıt dağıtılır. Birinci oyuncu kağıdına bakar ve aşağıdaki iki seçenekten birini seçer:

1) Pas geçebilir.

2) 2 lira artırabilir.

Eğer birinci oyuncu pas geçerse ikinci oyuncu ortadaki parayı (2 lirayı) alır. Eğer birinci oyuncu pas geçmez de 2 lira artırırsa ikinci oyuncu da ortaya 2 lira koyar ve oyuncular kağıtlarını açarlar; en yüksek kağıdı olan ortadaki parayı (6 lirayı) alır. Eğer her iki oyuncunun da kağıtları aynıysa, ortadaki para paylaşılır.

Görüldüğü gibi ikinci oyuncunun bu oyunda bir seçeneği yok, oyunun kurallarına paşa paşa uymak zorunda: Birinci oyuncu pas geçerse ikinci oyuncu ortadaki parayı alacak, pas geçmezse ikinci oyuncu ortaya 2 lira koyup elini açacak. İkinci oyuncuyu bir makina, bir bilgisayar ya da kurallara uymak zorunda olan bir kumarhane krupiyesi olarak düşünebiliriz. Dolayısıyla ikinci oyuncunun nasıl oynaması gerektiği sorusu anlamsızdır. Ama birinci oyuncunun seçeneği olduğundan, birinci oyuncunun nasıl oynaması gerektiği sorusunu sorabiliriz. Soralım: *Birinci oyuncu kazancını arttırmak için nasıl oynamalıdır?* Yazıya biraz tad vermek için birinci oyuncu olduğumuzu ve ikinci oyuncunun bir makina olduğunu varsayacağız.

Okurun, "elimizde A varsa 2 lira arttıralım, K varsa pas geçelim," dediğini duyar gibi oluyorum. Gerçekten de sezgimiz bu stratejinin doğru strateji olduğunu söylüyor. Bu oyuna biraz yakından bakıp sezgimizin yanılıp yanılmadığını anlayalım.

2) ELİMİZDE A VARSA

Eğer elimizde A varsa pas geçmedikçe para kaybedemeyiz. En kötü olasılıkla ortadaki parayı makinayla paylaşırız, yani ne kazanır ne de kaybederiz. Dolayısıyla, elimizde A varsa pas geçmemeliyiz, 2 lira arttırmalıyız. Böylece kazandığımızdan daha çok kazanırız. Bu basit akıl yürütmeyi biraz biçimselleştirelim. Elimizde A olduğunu varsayarak oyunun alabileceği çeşitli durumları bir şemayla gösterelim:

	Makinanın Kağıdı	
Elimizde A var	A	K
Pas geçtik	-1	-1
Arttırdık	0	3

Kolonlar makinanın kağıdını, sıralar stratejimizi gösteriyor. Sayılarsa kazancımızı gösteriyorlar. Örneğin pas geçmeyip arttırırsak ve makinanın papazı varsa, 3 lira kazanırız. Bu yüzden ikinci sıranın ikinci kolonuna 3 yazdık. Pas geçersek, makinanın nesi olursa olsun, 1 lira kaybederiz. Bu yüzden birinci sıraya -1 yazdık.

Görüldüğü gibi bu tablonun ikinci sırasındaki sayılar bir üstteki sayılardan daha büyük, Bir başka deyişle, makinanın kağıdı ne olursa olsun, arttırırsak kazancımız daha fazla olur. Yani elimizde A varsa, 2 lira arttırmalıyız.

Bu stratejinin doğru strateji olduğuna, destedeki A ve K sayısından bağımsız olduğuna dikkatinizi çekerim. Destede çok A, az K bile olsa, kağıdımız A ise, 2 lira arttırmalıyız.

Elimizde A olduğunda ve arttırdığımızda, ortalama kazancımızı, yani beklentimizi hesaplayalım. (1) 1/2 olasılıkla öbür oyuncunun elinde A olacak ve 0 lira kazanacağız, 1/2 olasılıkla öbür oyuncunun elinde K olacak ve 3 lira kazanacağız. Demek ki oyun başına ortalama kazancı-

Ocak sayısındaki Matematik Bulmacası'nın yanıtı

Cemal Amca kaç şeş atmış?

Prof. Dr. Ali NESİN

Bilim ve Ütopya'nın Ocak sayısında sorduğum soruyu yanıtlayacağız. Önce soruyu anımsatayım:

Cemal Amca zar atıyor ve gelen zarları not ediyor. Amacı hangi zarın yüzde kaç olasılıkla geldiğini hesaplamak. Yanına yaklaştığımda bana da zar attırıyor. Altı kez zar atıyorum. Attığım altı zarın beşi şeş (yani 6) geliyor. Bunun üzerine Cemal Amca,

- Ohooo diyor, şeşlerin ortalamasını yüzde 18.2'den yüzde 21.0'a çıkardın.

Cemal Amca benden önce kaç zar atmış ve bunları kaçı şeşmiş?

Şimdi de doğru yanıtı vereyim:

Tek yanıtlı sorulara alışmış okurları üzeceğim; ne yazık ki bu sorunun yanıtını kesin olarak bulamayız.

Cemal Amca 132 zar atmış ve bu zarların 24'ü şeş gelmiş olabilir.

Cemal Amca 137 zar atmış ve bu zarların 25'i şeş gelmiş olabilir.

Cemal Amca ben gelmeden ya 132 ya da 137 zar atmıştır. Eğer 132 zar atmışsa bunlardan 24'ü şeş gelmiştir. Eğer 137 zar atmışsa bunlardan 25'i şeş gelmiştir.

Yukarıdaki doğru yanıtları bulmadan önce yanlış yanıtı bulalım.

Cemal Amca'nın benden önceki attığı zar sayısı x, şeş sayısına da y diyelim. x ve y sayılarını bulmaya çalışacağız. Cemal Amca'nın dediklerini matematikçeye çevirelim. Cemal Amca'nın dediğine göre, ben zar atmadan önce şeşlerin yüzdesi 18.2'ymiş. Demek ki,

(1) $y/x=0.182$

Gene Cemal Amca'nın dediğine göre, ben zar attıktan sonra şeşlerin yüzdesi 21.0'a yükselmiş. Altı zar attığımdan ve bunların beşi şeş geldiğinden, Cemal Amca'nın verdiği bu bilgiden,

(2) $(y+5)/(x+6) = 0.210$

eşitliği çıkar. (1) ve (2) eşitliklerini biliyoruz ve x ve y'yi bulmaya çalışıyoruz.

Oldukça kolay bir problem... Çünkü (1) ve (2) denklemleri, iki bilinmeyenli iki doğrusal (lineer) denklem. Çözmek zor olmasa gerek. (1) denkleminden

$y=0.182x$

çıkar. (2)'de y yerine $0.182x$ koyarsak, elde ettiğimiz yeni denklemde y kalmaz ve basit bir hesapla x'i buluruz:

$x=133.5714286...$

Demek ki Cemal Amca 133.5714286... kez zar atmış! Yani virgüllü bir sayı kez...

Olacak iş değil! Bir yerde yanlış olmalı.

Acaba Cemal Amca bize yanlış bilgi mi verdi?

Bir bakıma evet, bir bakıma hayır. Belli ki Cemal Amca bize yüzdeleri verirken sayılarını en yakın ondalığa yuvarlamış. Örneğin, şeşlerin gerçek yüzdesi, ben zar atmadan önce 18.1818.. ve ben zar attıktan sonra 21.0144927... olabilirdi. Haklı olarak gereksiz ince hesaplara girmek istemeyen Cemal Amca, bu sayıları 18.2'ye ve 21.0'a yuvarlamış olabilir. Olabilir değil öyle olmalı!

Demek ki Cemal Amca'nın bize verdiği sayılar aşağı yukarı sayılar. Cemal Amca'nın bize verdiği bilgi aslında şöyle:

(3) $0.1815 \le y/x \le 0.1825$

ve

(4) $0.2095 \le (y+5)/(x+6) \le 0.2105$

x ve y'yi bu eşitsizliklerden bulmalıyız.

Hesaplara başlayalım. 1'i (3) eşitsizliğindeki sayılara bölersek,

$1/0.1825 \le x/y \le 1/0.1815$

buluruz. Bundan da,

$y/0.1825 \le x \le y/0.1815$

eşitsizlikleri, yani,

(3.1) $y/0.1825 \le x$

ve

(3.2) $x \le y/0.1815$

eşitsizlikleri çıkar.

Öte yandan (4)'teki paydaları temizleyip gereken basit aritmetiği yapacak olursak,

$0.2095x-3.743 \le y \le 0.2105x-3.737$

eşitsizliklerini buluruz. Soldaki x yerine (4.1)'i, sağdaki x yerine (4.2)'yi koyalım:

(5) $(0.2095y / 0.1825)-3.743 \le y \le (0.2105y / 0.1815)-3.737$

eşitsizliklerini, yani

$(0.2095y / 0.1825)-3.743 \le y$ ve $y \le (0.2105y / 0.1815)-3.737$

eşitsizliklerini elde ederiz. Bunlar da sırasıyla

$23.38 \le y$ ve $y \le 25.30$

eşitsizliklerini verir. Demek ki; y, 23.38'le 25.39 arasında bir tamsayı. Dolayısıyla y ya 24'tür ya da 25.

Önce y'nin 24 olduğunu varsayalım. Eğer (5)'te $y=24$ alırsak,

$131.5 \le x \le 132.23$

buluruz, ki x bir tamsayı olduğundan, x'in 132 olduğu anlaşılır. Demek ki $y=24$ olduğunda $x=132$ olmalı.

Şimdi de y'nin 25 olduğunu varsayalım. Eğer (5)'te $y=25$ alırsak,

$136.98 \le x \le 137.74$

buluruz. Ama x bir tamsayı, dolayısıyla $x=137$ olmalı.

Bulduğumuz sonuçların verilerle ne derece uyuştuğuna bakalım

x	y	y/x	$(y+5)/(x+6)$
132	24	0.1818181..	0.210144927..
137	25	0.1824817..	0.209790209..

Bu sayıları en yakın bindeliğe yuvarlayacak olursak, 0.182 ve 0.210 buluruz ki, bu sayılar da Cemal Amca'nın bize verdiği sayılardı.

Sevgili okurlar,

Bu yazıları çok uzaktan, ta Kaliforniya'dan yazıyorum. Bu yüzden kazanacakları kitapları imzalamamı isteyen okurlarımın isteklerini yerine getiremiyorum.

"Cemal Amca'nın Zarları" sorusuna 8 yanıt geldi. Bu yanıtlardan bir tek İstanbul'dan yazan **Vedat Öztürk**'ün yanıtı tam olarak doğruydu. **Vedat Öztürk**'ü kutlarım. Kendisine istediği "Matematik ve Oyun" adlı kitabının postalanmasını Bilim ve Ütopya'daki arkadaşlardan rica ettim. Ayrıca Adana'dan yazan **Esra Akdeniz** arkadaşımız da yanıtlardan yalnızca birini bulabilmiş. Bu yanıtı da doğru kabul ediyorum. Ancak okurum hangi kitabını istediğini mektubunda belirtmemiş. Dergi merkeziyle ilişkiye geçebilirse, istediği kitabım kendisine postalanacak.

Doğru yanıtı bulamayan öbür okurların çoğu soruya doğru biçimde yaklaşmışlar. Cemal Amca'nın sayılarının yaklaşık olduğunu tahmin edebilselerdi, bu okurların doğru yanıtı bulacakları anlaşılıyor.

İki okur "şeşlerin ortalaması" ifadesini doğru bulmayıp "şeşlerin oranı" demem gerektiğine işaret ediyorlar. Bu okurlar haklılar. Özür dilerim. Yanıt yollayan diğer okurlar ise şöyle: **Volkan Dilber** (Söke-Aydın), **Cem Aygün** (İzmir), **Ahmet Yanaş** (Şahinbey-Gaziantep), **Sinan ve Yakup Kalaycı** (100. Yıl-Ankara), **H. Alper Marasalı** (Karşıyaka-İzmir) ve **Nesih Tanrıverdi** (Alsancak-İzmir).

Yanıt yollayan tüm okurlarıma teşekkür ederim.

mız, yani beklentimiz

(1/2) (0) + (1/2) (3) = 3/2 = 1.5

lira olacak. Bir başka deyişle, elimize 1000 kez A gelse ve her seferinde 2 lira arttırırsak, 1500 lira kazanmalıyız.

3) ELİMİZDE K VARSA

Elimizdeki kağıt K ise, pas geçsek de geçmesek de para kazanamayız. Pas geçersek, oyunun başında ortaya koyduğumuz 1 lirayı kaybederiz. Pas geçmezsek, başımıza gelecekler makinanın kağıdına göre değişir: Makinanın ası varsa 3 lira kaybederiz, makinanın papazı varsa ne kaybederiz ne de kazanırız. Bu durumda nasıl bir strateji izlememiz gerektiği pek belli değil. Pas geçip de bir lira kaybetmeyi kabullenmeli miyiz, yoksa şansımızı deneyip 2 lira arttırmalı mıyız?

Aşağıdaki hesaplarda destedeki A ve K sayısının birbirine eşit olduğunu varsayıyoruz.

Elimizde K olduğunu varsayalım ve oyunun alabileceği çeşitli durumları bir tabloyla gösterelim:

	Makinanın Kağıdı	
Elimizde K var	A	K
Pas geçtik	-1	-1
Arttırdık	-3	0

Bu tablo birinci tablo gibi değil. Birinci tabloda bir sıranın sayıları öbür sıranın sayılarından daha büyüktü, dolayısıyla o tabloya bakarak doğru stratejiyi bulmak kolaydı. Burada işimiz biraz daha zor. Hiçbir sıranın sayıları bir başka sıranın sayılarından daha büyük değil. Doğru stratejiyi bulmak için bir başka yöntem bulmalıyız.

İki şıkkımız var: ya pas geçeceğiz ya geçmeyeceğiz. Her iki şıkkın beklentisini bulalım.

Önce pas geçtiğimizi varsayalım. Makinanın kağıdı ne olursa olsun 1 lira kaybedeceğiz, yani -1 lira kazanacağız. Bu şıkta beklentimiz -1'dir. Demek ki pas geçersek oyun başına ortalama kazancımız -1 lira olacak. Pek parlak sayılmaz.

Pas geçmezsek beklentimiz daha mı iyi olur? Paş geçmeyip 2 lira arttırdığımızı varsayalım. Oyundaki A ve K sayısı birbirine (aşağı yukarı) eşit olduğundan, 1/2 olasılıkla öbür oyuncunun elinde A vardır; yani 1/2 olasılıkla -3 lira kazanırız. 1/2 olasılıkla öbür oyuncunun elinde K vardır; yani 1/2 olasılıkla 0 lira kazanırız. Bu şıkta beklentimiz

(1/2) (-3) + (1/2) (0) = -3/2

dir. Demek ki pas geçmezsek ortalama kazancımız -1.5 liradır. Daha önce bulduğumuz beklentiden daha az, yani bu şıkta daha çok kaybederiz. Demek ki elimizde K olduğunda pas geçmeliyiz.

4) SONUÇ

Sonuç olarak, elimizde A varsa 2 lira arttırmalıyız, K varsa pas geçmeliyiz.

Bu oyunu oynamalı mıyız? Yani bu oyundan beklentimiz pozitif midir. Beklentimiz pozitifse oynamalıyız, negatifse oynamamalıyız, sıfırsa oynasak da olur oynamasak da.

Elbet beklentimiz stratejiye göre değişir. Yukarıda bulduğumuz stratejiyle oynadığımızı varsayacağız. (Eline A geldiğinde pas geçen, K geldiğinde arttıran oyuncunun beklentisi çok negatif olsa gerek!)

Kağıtlar dört biçimde dağılabilirler:

1/4 olasılıkla ikimize de A gelir;	0 lira kazanırız.
1/4 olasılıkla ikimize de K gelir;	-1 lira kazanırız.
1/4 olasılıkla bize A ona K gelir;	3 lira kazanırız.
1/4 olasılıkla bize K ona A gelir;	-1 lira kazanırız.

Dolayısıyla beklentimiz

(1/4) (0) + (1/4) (-1) + (1/4) (3) + (1/4) (-1) = 1/4

tür, yani pozitiftir, yani bu oyunu oynamak işimize gelir. Bu oyunu bin kez oynarsak, 250 lira kazanç beklemeliyiz.

Beklentinin pozitif olması gerektiğini okurlar yazının ta başında tahmin etmiş olabilirler.

5) DAĞILIM EŞİT DEĞİLSE

Yukarıda, destedeki A ve K sayısının birbirine eşit olduğunu varsaydık. Ama her oyundan sonra oynanan kağıtlar oyundan çıkarılırsa, destede kalan A ve K sayılarını hesaplayıp daha akıllıca oynayabiliriz.

Örneğin, diyelim elimize K geldi. Yukarıda bulduğumuz yönteme göre pas geçip 1 lira kaybetmeye razı olmalıyız. Ama, çıkan kağıtları aklımızda tutmuşsak (destede iki tür kağıt olduğundan kağıtları saymak pek zor değildir) ve destede yalnız papazların kaldığını biliyorsak, makinanın kağıdının K olduğunu biliyoruzdur. Bu bilgiyle pas geçmek akıllı bir seçim olmaz. 2 lira arttıralım; hiç para kaybetmeyeceğimizden eminiz.

Ya da diyelim, destede 50 K ve on A var. Eğer elimizde papaz varsa pas geçmeli miyiz? Belki de, "makinanın kağıdı da büyük bir olasılıkla papazdır," deyip 2 lira artırmalıyız.

Diyelim makinanın kağıdı a olasılıkla astır. (2) Demek ki 1-a olasılıkla makinanın papazı var. Eğer a, 1/2'den küçükse, destedeki asların sayısı papazlara göre daha azdır ve dolayısıyla oyunda kazanma şansımız artar. Nasıl oynamalıyız ki oyun başında kazanç ortalamamız, yani beklentimiz artsın?

Elimizde A varsa, hiç kuşku yok ki arttırmalıyız. Peki, ya elimizde K varsa? Nasıl oynamalıyız?

Diyelim elimizde K var ve pas geçtik. 1 lira kaybederiz, yani beklentimiz -1'dir.

Diyelim elimizde K var ve 2 arttırdık.

a olasılıkla makinada A vardır	ve	-3 kazanırız
1-a olasılıkla makinada K vardır	ve	0 kazanırız

Demek ki 2 arttırırsak, beklentimiz,

$a(-3) + (1-a)(0) = -3a$

dır. Beklentimizin negatif bir sayı olması okuru şaşırtmamıştır. Elimizde K olduğundan, oyunun bizim aleyhimize olması gerekir.

Hangi beklenti daha iyidir, daha doğrusu daha az kötüdür? -1 mi yoksa -3a mı? Eğer -3a > -1 ise 2 arttırmalıyız. Eğer -3a < -1 ise pas geçmeliyiz. Eğer 3a = -1 ise ne yaparsak yapalım önemli değildir. Sonuç olarak,

Makinaya A gelme olasılığı 1/3'ten fazlaysa	pas geçmeliyiz,	beklentimiz -1'dir.
Makinaya A gelme olasılığı, a, 1/3'ten azsa	2 arttırmalıyız,	beklentimiz -3a'dır.
Makinaya A gelme olasılığı 1/3 ise,	istediğimizi yapabiliriz	beklentimiz -1'dir.

6) OYUNU BİRAZ DEĞİŞTİRELİM

Seçeneklerimizi ikiden üçe çıkaralım. İstersek pas geçebilelim, istersek 1 arttırabilelim, istersek 2 arttırabile-

Ödüllü Matematik Bulmacası

İki basit oyun

Prof. Dr. Ali NESİN

Bu ay iki basit oyunu konu edeceğiz ve bu oyunlarda kazanmanın yollarını arayacağız.

Birinci oyun: Oyunumuz en az iki kişi arasında oynanıyor. Ne iskambil kağıdına ne kaleme kağıda ne de bir tahtaya gereksinim var bu oyunu oynamak için. Yolda, otobüste, vapurda, sinemada, tiyatroda, tarlada, fabrikada, atölyede, her yerde oynayabilirsiniz.

Biz oyunu iki kişi arasında oynatacağız ve açıklaması kolay olsun diye çakıl taşları kullanacağız. Ama dediğim gibi, bu oyunu oynamak için hiçbir gerece gereksinim yok.

Belli bir sayıda çakıl taşı koyun ortaya. Her oyuncu sırası geldiğinde bu çakıl taşı kümesinden ya 1 ya 2 ya da 3 taş alacak. Oynayamayan, yani yapacak hamle bulamayan ilk oyuncu oyunu kaybeder. Bir başka deyişle, kümede taş bırakmayan oyuncu oyunu kazanır.

Örneğin, oyunun başında 4 taş varsa, oyuna başlayan oyuncu oyunu kaybeder. 1 taş alsa, öbür oyuncu kalan 3 taşı alır. 2 taş alsa, öbür oyuncu kalan 2 taşı alır. 3 taş alsa, öbür oyuncu kalan tek taşı alır. Demek ki 4 taşlı oyunda, eğer ikinci oyuncu iyi oynarsa, birinci oyuncu oyunu kaybeder.

6 taşlı oyunları -iyi oynarsa- birinci oyuncu kazanır. Öbür oyuncu nasıl oynarsa oynasın, birinci oyuncu hep kazanacak hamleyi bulur. Nasıl mı kazanır? İlk hamlesinde 2 taş alır kümeden. Geriye 4 taş kalmıştır. Sıra ikinci oyuncuda. İkinci oyuncu 4 taşlık bir oyuna başlayacak ve yukarda gördüğümüz gibi oyunu kaybedecek.

Sorumuz şu: *Birinci oyuncu kaç taşlı oyunları kazanır?* Yani oyunda kaç taş olmalıdır ki, ikinci oyuncunun hamleleri ne olursa olsun, birinci oyuncu hep kazanacak hamleleri bulabilsin?

İkinci oyun: Yukardaki oyun basit geldiyse, kuralları biraz zorlaştıralım. Oyunu gene iki kişi arasında ve çakıl taşlarıyla oynatacağız. Oyuncular gene ortadaki kümeden 1, 2 ya da 3 taş alabilecekler. Gene yapacak hamle bulamayan ilk oyuncu oyunu kaybedecek...

Ancak bir kuralımız daha var bu kez. Oyuncular bir önceki oyuncunun aldığı taş kadar taş alamazlar. Örneğin bir hamlenizde 2 taş almışsanız, bir sonraki hamlede öbür oyuncu 2 taş alamaz, 1 ya da 3 taş alabilir ancak. Oyuna başlayan oyuncunun böyle bir sorunu yoktur elbet.

Bir önceki oyunda olduğu gibi, bütün taşları aldığımızda oyunu kazanırız. Ama, 1 taş alarak kümede 1 taş bıraktığımızda da oyunu kazanırız. Çünkü öbür oyuncu yerdeki o tek taşı alamaz. Oyunun kuralları bu hamleyi engelliyor.

Gene aynı soruyu soruyoruz: *Bu yeni oyunu hangi oyuncu ve nasıl oynayarak kazanır?* Yanıt oyunun başındaki taş sayısına göre değişebilir elbet.

Doğru yanıtları bulan okurlar arasında çekilecek kurada beş kişiye "Matematik ve Oyun", "Matematik ve Korku" ve "Önermeler Mantığı" kitaplarımdan birini hediye edeceğim. İstediğiniz kitabın adını mektubunuzda belirtin.

Yanıtlar, *hesaplarla birlikte*, "Bilim ve Ütopya Ödüllü Matematik Bulmacası, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5, Mecidiyeköy/İstanbul" adresine, *20 Nisan* tarihine kadar gönderilmiş olmalı. Doğru yanıt ve bulmacayı çözüp kurada kazanan okurlarımızın adları, Bilim ve Ütopya'nın Mayıs 1995 tarihli sayısında yayımlanacak.

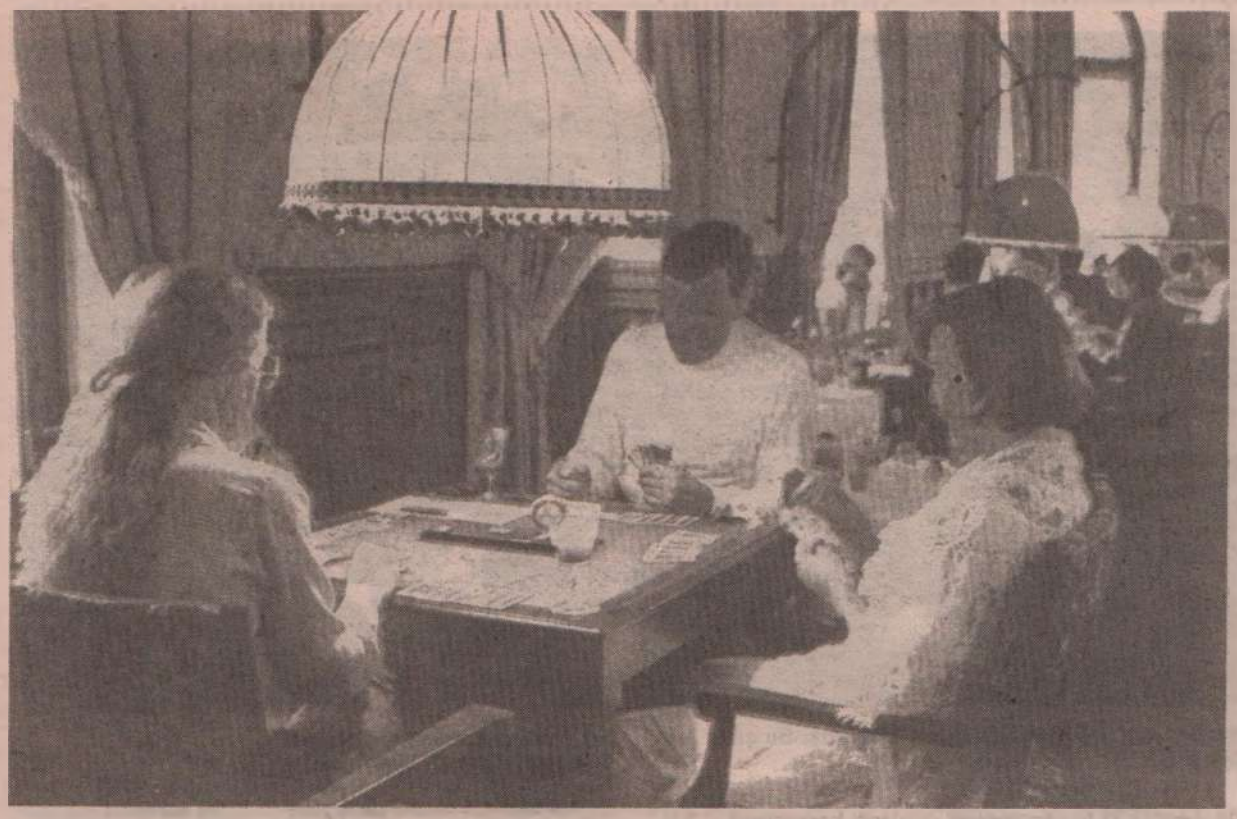

lim. Makina gene yukarıdaki kurallara uyacak. Pas geçersek koyduğumuz parayı alacak. 1 lira koyarsak, 1 lira koyacak. 2 lira koyarsak, 2 lira koyacak.

Bu oyunu nasıl oynamalıyız? Kağıtları saydığınızı da varsayalım, yani öbür oyuncunun eline kaç olasılıkla A, kaç olasılıkla K olduğunu bildiğimizi de varsayalım.

Herşeyden önce elimizde A varsa, kesinlikle 2 arttırmalıyız. Çünkü elimizde A varsa, kaybedemeyiz, en kötü olasılıkla parayı paylaşırız. Kazandığımızda daha çok para kazanabilmek için, kuralların izin verdiği en yüksek parayı öne sürmeliyiz.

Her zamanki gibi elimizde K olduğunda işler karışıyor. Elimizde K olduğunu varsayalım. Para kazanamayacağımızı biliyoruz. Dolayısıyla 2 arttırmanın anlamı yoktur. Eğer illa arttırmak gerekiyorsa 1 arttırmalı. Çünkü ne kadar çok arttırırsak, o kadar çok kaybederiz ve kazandığımızda 1 lira da arttırmış olsak, 2 lira da arttırmış olsak 0 lira kazanırız. Kumar terimiyle, "tapi" kalkmak umuduyla arttırıyoruz. Bunu matematiksel olarak kanıtlayalım.

Öbür oyuncunun elinde a olasılıkla A, 1-a olasılıkla K olsun. Üç seçeneğimizin beklentilerini teker teker hesaplayalım. Bakalım hangisi daha büyük.

* Pas geçersek beklentimiz -1'dir.

* 1 arttırırsak beklentimiz kaçtır? Hesaplayalım. a olasılıkla makinanın ası olacak ve -2 lira kazanacağız. 1-a olasılıkla makinanın papazı olacak ve 0 lira kazanacağız. Demek ki 1 lira arttırdığımızda beklentimiz -2a'dır.

* 2 arttırırsak beklentimiz kaçtır? a olasılıkla makinanın ası olacak ve -3 lira kazanacağız. 1-a olasılıkla makinanın papazı olacak ve 0 lira kazanacağız. Demek ki 1 lira arttırdığımızda beklentimiz -3a'dır.

Bu üç sayıdan (-1'den, -2a'dan ve -3a'dan) hangisi daha büyüktür? a en az 0 olduğundan, -2a, -3a'dan daha büyüktür. Demek ki 2 arttırmak yerine 1 arttırmalıyız. Şimdi geriye kalan -1 ve -2a sayılarını karşılaştıralım. Hangisi daha büyüktür? Eğer a<1/2 ise, -2a daha büyüktür. Demek ki bu şıkta 1 arttırmalıyız. Eğer a>1/2 ise, -1 daha büyüktür. Demek ki bu şıkta pas geçmeliyiz. Eğer a=1/2 ise, ister pas geçelim, ister 1 arttıralım (yeter ki 2 arttırmayalım), beklentimiz -1'dir. Sonuç olarak,

a < 1/2 ise	1 arttıralım.	Beklentimiz -2a'dır.
a > 1/2 ise	pas geçelim.	Beklentimiz -1'dir.
a = 1/2 ise	2 arttırmayalım..	Beklentimiz -1'dir.

7) BLÖF YAPMALI MI?

Yukarda makinaya seçenek vermedik. Bu kez makinaya da seçenek vereceğiz. Bu yüzden artık ikinci oyuncuya makina demeyeceğiz. İkinci oyuncu kişiliği olan bizim gibi bir insan olacak.

Bu bölümde ele alacağımız oyunun kuralları şöyle: İki oyuncu da ortaya birer lira koyarlar. Her iki oyuncuya da içinde hemen hemen eşit sayıda as ve papaz bulunan büyük bir desteden birer kağıt dağıtılır. Gene birinci oyuncuyuz. İster pas geçeriz ister 2 lira arttırırız. Pas geçersek ikinci oyuncu ortadaki 1 lirayı alır. Buraya değin oyunumuzun kuralları ilk oyununki gibi. Bundan sonrası değişik olacak. Eğer 2 lira arttırırsak ikinci oyuncu ya pas geçebilir ya da 2 liramızı görebilir ve elini açar. İkinci oyuncunun arttırmaya hakkı yok.

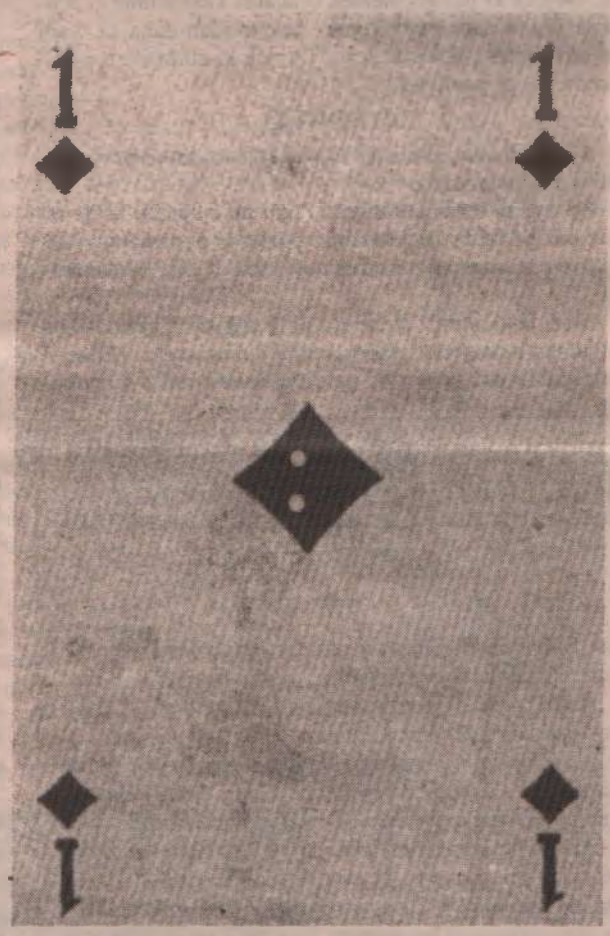

Bu oyunda bizim ve ikinci oyuncunun en iyi stratejisinin ne olduğu sorusunu sorabiliriz.

Oyunu biraz inceleyelim. Elimizde A varsa, her zamanki gibi arttırmalıyız. Bundan kuşkumuz olmamalı.

İkinci oyuncunun elinde A varsa ve arttırmışsak, ikinci oyuncu 2 liramızı görmeli, çünkü A ile kaybedemez. Bundan da kuşkumuz olmamalı.

Ya elimizde K varsa? Elimizde K varsa blöf yapabiliriz! Elimizde K varsa, 2 lira arttırarak ikinci oyuncuya elimizde as olduğuna inandırtabiliriz. Ama, hep blöf yaparsak, ikinci oyuncu hep blöf yaptığımızı anlayabilir. Dolayısıyla her zaman değil arada bir blöf yapmalıyız. Kaç oyunda bir elimizde papazla blöf yapmalıyız? Yani kaç olasılıkla? Ve ikinci oyuncu blöfümüzü (elinde papazla) görmeli mi?

Soru zor.. Soru zor ama oyunun çözümlemesini (analizini) yaptığımızda bu zor sorunun kaybolduğunu göreceğiz.

Önce olasılıkları bir yana bırakalım ve stratejileri gözden geçirelim. Bizim dört stratejimiz var:

1) Hep arttırabiliriz.
2) Hiç arttırmayabiliriz.
3) Elimizde A olduğunda arttırabiliriz.
4) Elimizde K olduğunda arttırabiliriz.

Eğer arttırmazsak, yani pas geçersek, ikinci oyuncunun bir seçeneği yok, 1 lirayı cebine indirir. Arttırdığımızdaysa ikinci oyuncunun da dört stratejisi vardır.

1) Hep görebilir.
2) Hiç görmez.
3) Elinde A olduğunda görür yalnızca
4) Elinde K olduğunda görür yalnızca.

Demek ki oyunda 4x4 =16 strateji var. Bu stratejilerin herbirinin beklentisini kocaman bir tabloyla gösterelim.

	Hep		Hiç		A ile		K ile	
Hep	AA	0	AA	1	AA	0	AA	1
	AK	3	AK	1	AK	1	AK	3
	KA	-3	KA	1	KA	-3	KA	1
	KK	0	KK	1	KK	1	KK	0
	Bekl.	0	Bekl.	1	Bekl.	-1/4	Bekl.	5/4
Hiç	AA	-1	AA	-1	AA	-1	AA	-1
	AK	-1	AK	-1	AK	-1	AK	-1
	KA	-1	KA	-1	KA	-1	KA	-1
	KK	-1	KK	-1	KK	-1	KK	-1
	Bekl.	-1	Bekl.	-1	Bekl.	-1	Bekl.	-1
A ile	AA	0	AA	1	AA	0	AA	1
	AK	3	AK	1	AK	1	AK	3
	KA	-1	KA	-1	KA	-1	KA	-1
	KK	-1	KK	-1	KK	-1	KK	-1
	Bekl.	1/4	Bekl.	0	Bekl.	-1/4	Bekl..	1/2
K ile	AA	-1	AA	-1	AA	-1	AA	-1
	AK	-1	AK	-1	AK	-1	AK	-1
	KA	-3	KA	1	KA	-3	KA	1
	KK	0	KK	1	KK	1	KK	0
	Bekl.	-5/4	Bekl.	0	Bekl	-1.	Bekl.	-1/4

Bu tablonun nasıl hesaplandığını anlatalım. Sıralar her zamanki gibi bizim stratejilerimizi gösteriyor. Kolonlar da ikinci oyuncunun stratejilerini. Her iki oyuncunun da elinde as varsa AA yazdık. Elimizde A, ikinci oyuncuda K varsa, AK yazdık. Üçüncü sıranın dördüncü kolonunu ele alalım. Üçüncü sırada olduğumuzdan, biz elimizde A olduğunda 2 lira arttırıyoruz. Eğer elimizde K varsa pas geçiyoruz. Dördüncü kolonda olduğumuzdan , ikinci oyuncu elinde K olduğunda görüyor ve A olduğunda pas geçiyor. Eğer her ikimizin de elinde A varsa yani AA şıkkındaysak, elimizde A olduğundan 2 arttırırız ve ikinci oyuncu pas geçer. Dolayısıyla 1 kazanırız. Bu yüzden AA'nın yanına 1 yazdık. Eğer elimizde A, ikinci oyuncuda K varsa, 2 lira arttırırız, ikinci oyuncu kabul eder ve 3 lirasını alırız. Dolayısıyla AK'nın yanına 3 yazdık. Eğer elimizde K varsa, pas geçeriz ve 1 lira kaybederiz. Bu yüzden KA ve KK'nın yanına -1 yazdık. En aşağıya da beklentiyi yazdık. Üçüncü sırayla dördüncü kolonun kesiştiği oyunun beklentisi

(1/4) (1) + (1/4) (3) + (1/4) (-1) + (1/4) (-1) = 1/2

dir (as ve papazların eşit dağıldığını varsaydığımızı unutmayın).

Tablodaki hesapları kaldırıp yalnızca beklentileri bırakalım:

Hep	Hiç	A ile	K ile	
Hep	0	1	-1/4	5/4
Hiç	-1	-1	-1	-1
A ile	1/4	0	-1/4	1/2
K ile	-5/4	0	-1	-1/4

Bu son tablo oyunu özetliyor. Bize gereken de bu özet zaten. Sıralar, birinci oyuncunun seçebileceği çeşitli stratejiler. Kolonlar, ikinci oyuncunun seçebileceği çeşitli stratejiler. Seçilen sırayla seçilen kolonun kesişimindeki sayı, o stratejilerle oynandığında oyun başına birinci oyuncunun kazancını gösteriyor. Örneğin elimizde A ile arttırmaya ve K ile pas geçmeye karar verdiysek ve ikinci oyuncu yalnız A ile görmeye karar verdiyse, üçüncü sırayla üçüncü kolonun kesiştiği oyundayız. Beklentimiz -1/4'tür. Yani her iki oyuncu bu stratejilerle 1000 kez oynarlarsa, şanslar eşit olduğunda, birinci oyuncu 250 lira kaybeder, ikinci oyuncu 250 lira kazanır.

Biz birinci oyuncuyuz. Dolayısıyla sıralardan birini seçeceğiz. Bu seçim stratejimizi belirleyecek. İkinci oyuncu kolonlardan birini seçecek, yani stratejisini be-

tirleyecek. Bu seçimi birbirimizden gizli yapacağız. İkimiz de seçimlerimizi (stratejilerimizi) birbirimizden gizli bir kağıda yazacağız. Sonra seçimlerimizi açıklayacağız. Her ikimizde üçüncü stratejiyi seçmişsek, biz 1/4 lira kaybedeceğiz, öbür oyuncu 1/4 lira kazanacak. Oyunu bir kez değil birçok kez oynayacağız. Ve her oyunda seçimimizi değiştirebiliriz. Yalnız dikkatli olmalı, eğer 5/4 lira kazanmak umuduyla hep birinci sırayı seçersek, ikinci oyuncu stratejimizi anlayabilir ve üçüncü kolonu seçer. Ve böylece 5/4 kaybedeceğine 1/4 kazanır.

Biz, birinci oyuncu olarak hangi stratejiyi, yani hangi sırayı seçmeliyiz?

Artık iskambil kağıdı kullanmadan poker oynadığımıza da dikkatinizi çekerim!

Yazının süreğini okumadan önce bu oyunu bir arkadaşınızla yirmi-otuz kez oynamanızı öneririm. Zamanla doğru stratejiyi keşfedeceğinizden kuşkum yok. Böylece aşağıda yazdıklarımı daha iyi anlayacaksınız, hatta okumadan kendiniz keşfedeceksiniz.

İkinci sıra pek akıllı bir seçime benzemiyor. Çünkü ikinci sırayı seçersek (yani hep pas geçmeyi seçersek), öbür oyuncunun seçimi ne olursa olsun 1 lira kaybedeceğiz. İkinci sıra gerçekten de iyi bir seçim değildir. Ama iyi bir seçim olmamasının daha bilimsel bir nedeni vardır: İkinci sıranın her sayısı bir üstteki sayıdan daha küçüktür. Yani birinci sıra bize her zaman ikinci sıradan daha fazla para kazandırır (ya da daha az kaybettirir). Dolayısıyla birinci sırayı seçmek ikinci sırayı seçmekten daha avantajlıdır. Demek ki hiçbir zaman ikinci sırayı seçmemeliyiz. Dolayısıyla ikinci sırayı oyundan silebiliriz.

Üçüncü sırayla dördüncü sırayı karşılaştırırsak, üçüncü sıranın daha çok işimize geldiği ortaya çıkar. Üçüncü sıranın her sayısı bir alttaki sayıdan daha büyük. Dolayısıyla, dördüncü sırayı seçmektense üçüncü sırayı seçmeliyiz. Dördüncü sırayı da oyundan silebiliriz. Demek ki iki sıralı dört kolonlu bir oyun kaldı önümüzde:

Hep	Hiç	A ile	K ile	
Hep	0	1	-1/4	5/4
A ile	1/4	0	-1/4	1/2

Şimdi ikinci oyuncunun nasıl düşündüğüne bakalım. İkinci oyuncu, akıllı bir yaratık olduğumuzu biliyor (bilmiyorsa oyun sonunda öğrenir!). Yani ikinci ve dördüncü sıraları seçmeyeceğimizi, bu sıraları oyundan attığımızı biliyor. Demek ki ikinci oyuncunun da önünde yukarıdaki iki satırlı dört kolonlu oyun var (negatif sayılar, ikinci oyuncunun kazanacağını gösteriyor). İkinci oyuncu bu tabloyu şöyle bir gözden geçirince, üçüncü kolonun kendisi için en avantajlı kolon olduğunu anlayacaktır. Herşeyden önce üçüncü kolonu seçerse kaybetmesine olanak yoktur: birinci oyuncu ne seçerse seçsin ikinci oyuncu bu kolonu seçerse 1/4 lira kazanacaktır. Ama bunun da ötesinde, üçüncü kolonun her iki sayısı da bir sonraki sayılardan daha küçük (küçük sayıların ikinci oyuncunun işine geldiğini unutmayın). İkinci oyuncu doğal olarak üçüncü kolonu dördüncü kolona yeğler. Aynı şey öbür kolonlar için de doğru. Dolayısıyla ikinci oyuncu birinci, ikinci ve dördüncü kolonları oyundan atar. Geriye şu oyun kalır:

	A ile
Hep	-1/4
A ile	-1/4

Koca poker oyunu ne hale geldi!

Şimdi artık en iyi stratejiler belli olmuştur: Birinci oyuncu ya hep ya da yalnız A ile artırmalıdır. Dilerse eline bakmadan hep artırsın. Dilerse elindeki kağıt A ise artırsın. Dilerse bu iki stratejiden birini seçmek için yazı tura atsın. Bu iki stratejisini değiştirerek oynayabilir. Arada bir hep artırır, arada bir yalnız A ile. Sonuç olarak birinci oyuncu, elinde as varsa hep artırsın; K varsa dilediğini yapsın. İkinci oyuncu blöf yaptığını anlasa da anlamasa da önemi yok. Oyunun beklentisi değişmez.

İkinci oyuncu yalnız elinde A varsa, birinci oyuncunun 2 lirasını görmelidir, yoksa pas geçmelidir.

Sonuç olarak, bu stratejiler her iki oyuncunun en iyi stratejileridir. Bu en iyi stratejilerle oynandığında, birinci oyuncu oyun başına ortalama 1/4 lira kaybeder, ikinci oyuncu oyun başına 1/4 lira kazanır. Eğer birinci oyuncu başka strateji seçerse, bunu arada bir yapsa bile, 1/4 liradan daha fazla kaybeder (şanslar ve as ve papaz dağılımı eşitse). İkinci oyuncu başka strateji seçerse, 1/4'den daha az kazanır, hatta kaybedebilir bile.

Gördüğümüz gibi, bu oyun ikinci oyuncudan yana. Bunun böyle olması gerektiğini poker oyuncuları bilirler: En son konuşan oyuncunun avantajı vardır.

DİPNOTLAR

(1) Beklenti'nin Türkçe anlamı ortalama kazançtır. Örneğin bir oyunda 1/8 olasılıkla 100 lira, 1/4 olasılıkla 10 lira kazanıyorsak ve geriye kalan 5/8 olasılıkla 20 lira kaybediyorsak, bu oyundan beklentimiz (1/8)100 + (1/4)10 - (5/8)20 = 20/8 liradır, yani 2.5 liradır. Demek ki bu oyunda, oyun başına ortalama 2.5 lira kazanırız. Bu oyunu bin kez oynarsak ve ne şanslı ne de şanssızsak, 100x2.5=2500 lira kazanmalıyız. Bir başka deyişle bu oyun bizim için iyi bir oyundur.
Bir başka oyunda 1/100 olasılıkla 100 lira kazanıyor ve geri kalan 99/100 olasılıkla 2 lira kaybediyorsak, bu oyunun beklentisi (1/100)100 + (99/100)(-2) = -0.98 liradır. Yani bu oyunu bin kez oynsak ve ne şanslı ne de şanssızsak, 980 lira kaybederiz. Bu oyunu oynamak işimize gelmez, oynamamalıyız. Genellikle Spor Toto gibi, Milli Piyango gibi oyunlarda tüketicinin beklentisi negatiftir, yani bu oyunları bir matematikçi oynamamalıdır.
(2) Burada a sıfırla bir arasında bir sayıdır. Matematikte olasılıklar 0'la 1 arasında değişir. Yüzde 100'ün matematikçesi 1'dir. Yüzde 25'in matematikçesi 1/4'tür.

Oyunlar üzerine

Prof. Dr. Şafak ALPAY

Bu ay size seveceğinizi umduğum oyunlar yazacağım. Oyunlardan açılmışken matematiğin göreceli olarak yeni bir dalı olan Oyunlar Kuramı'ndan da söz edelim. Matematiğin doğa yasalarını anlamamızdaki katkısı onun toplum bilim veya sosyal bilimlerde yaptığı, yapacağı katkıyı sorgulamamızı gerektirmez mi? Bazı durumlarda bu kolay. Örneğin Matematik Dünyası'nın Nisan sayısında yer alacak "Evliliğin Mantığı Var mı?" adlı yazıda **Asuman Güven Aksoy** Avustralya yerlileri arasında evlilik kurallarının bu insanların evlilik ilişkisi altında sekiz elemanlı bir grup meydana getirdiklerini, bu grubun da karenin simetrilerinden meydana gelen grup ile aynı olduğunu gösteriyor.

Gök cisimlerinin çıkar çelişkileri ile birbirine küstükleri ve tavır aldıkları; zaman içinde yeni çıkar ilişkileri ile tavırlarını yeniden belirlemeleri durumunda Gökbilimin içinden çıkılamayacak bir bilim olacağını kabul etmelisiniz. Gök cisimlerinin böyle davrandıkları kaydedilmemişse de yazılı tarihin büyük bir kısmı çıkar çelişkilerinin öyküsüdür bence. Belki sadece tanrı ve aşk benzerliği ilgi görmüştür. SHP, CHP birleşme çalışmalarında yaşananlar çıkar çelişkilerinin işleri nerelere götürebileceğinin somut bir örneğidir. Çıkar çelişkisi ise Oyunlar Kuramı'nın ele aldığı temel konulardan biri. Ekonomi, sosyoloji, psikoloji vb. gibi karmaşık ve empirik bilim dallarında uygulama bulan Oyunlar Kuramı "yeni" matematik olmak zorunda idi. Bu yeni matematiğin temeli **John von Neumann**'ın 1928'de kanıtladığı minimax teoremi ile atıldı ve **von Neumann**'ın **Mogenstern** ile yazdığı "Oyunlar Kuramı ve Ekonomik Davranış" adlı kitabın 1944 ve 1947 basımları ile devam etti. Oyunlar Kuramı bireylerin diğerleri ile çıkar çelişkisinde olduklarında verecekleri kararların sonuçları itibari ile kendilerine en yararlı olacak biçimde vermelerini öngörür. Temel varsayım ise bireylerin tutarlı seçimlerinin olduğu ve rasyonel seçim yaptıklarıdır. Bireysel karar verme yetisi Oyunlar Kuramı'nda yarar fonksiyonu diye adlandırılan fonksiyonun en büyük değerleri alacağı biçimde kullanılacaktır. Bu kuramı, ülkemizin önde gelen uzmanları **Ahmet Alkan, Semih Koray** veya **Murat Sertel**'in sizlere daha yakından tanıtması umudu ile başta sözünü ettiğim ve oyunlar kuramı ile pek de ilişkili olmayan oyunlara geçiyorum.

İlk oyun dairesel bir alanda yarıçapları dairenin yarıçapına göre oldukça küçük olan dairesel taşlarla ve iki oyuncu arasında oynanıyor. Saha dışına taşmamak koşulu ile en son taşı koyan oyuncunun kazandığı oyunda, kazanan yöntem nedir?

İkinci oyun iki oyuncu arasında aşağıdaki gibi dizilen taşlar ile oynanıyor.

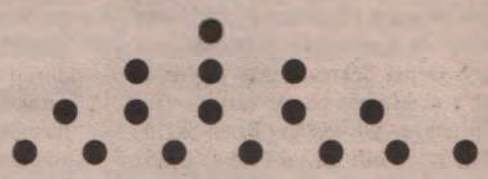

Her seferinde sadece bir sıradan istenildiği kadar taşın alınabildiği oyunda son taşı almaya zorunlu oyuncu kaybediyor. Kazanan yöntem nedir?

Son oyun kenarları onbir düzgün altıgenden oluşan baklava şeklindeki bir alanda siyah ve beyaz taşlara sahip iki oyuncu arasında oynanıyor. Siyah taşlı oyuncunun amacı her seferinde koyacağı bir taş ile siyah kenarları birleştirmek. Beyaz taşlı oyuncu ise aynı şeyi beyaz kenarlar için yapıyor. Aynı renkli kenarları birleştiren ilk zinciri kuran oyuncunun kazandığı oyunda, kazanan yöntem ne olmalıdır? Aşağıda siyah taşlı oyun için bir zincir gösteriliyor.

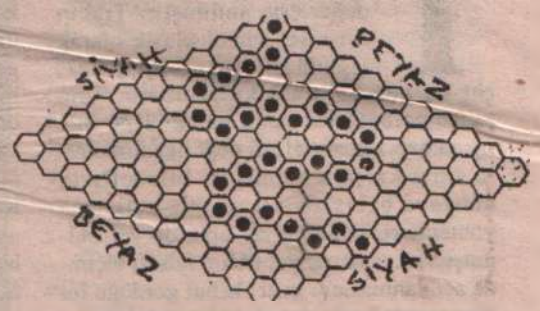

Oyun Danimarka'daki **Niels Bohr** enstitüsünde teorik fizik çalışan **Piet Hein** tarafından, bugün artılı çözümü bilinen, ünlü dört renk problemini çalışırken, 1942'de bulunmuş. (1) Oyunlar Kuramı'nın önde gelen isimlerinden **J. F. Nash** oyunu 1948'de **Hein**'den haberi olmaksızın yeniden bulmuş. Beraberliğin olmadığı oyun, sonlu bir oyun. (2) Oyunu bulan **Piet Hein** Danimarka'da çok ünlü bir kişi. 1940 yılında Almanya'nın Danimarka'yı işgali ile antifaşist bir örgütün liderliğini üstlenmiş ve Politiken dergisinde yazdığı şiirlerini topladığı kitabı çok satan bir eser olmuş.

Şimdi biraz da oyun çalışalım. Kenarları iki altıgenden oluşan 2x2 oyunda başlayanın kazanacağı aşikar. 3x3 oyunda ise kazanmak için başlayanın ilk taşını merkeze koyması gerekiyor.

Aşağıda görünen 4x4 oyunda ilk taşını 1, 2, 3 veya 4 numaralı altıgene koyan oyuncu kazanıyor ve başka her türlü başlangıç oyunu kaybediyor.

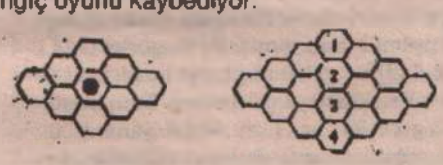

5x5 oyunda ise merkez ile başlayan oyuncu yedinci hamlede kazanıyor. Başta verdiğimiz 11x11 boyutlu oyunda kazanan yöntemi söylemek zor. Ancak her boyutta kazanan bir yöntem olduğunu söyleyen bir teorem var ve 1949 yılında **John Nash** tarafından kanıtlanmış. Bu $a_1, a_2, \ldots\ldots, a_n$ katsayıları karmaşık olan $a_0x^n + a_1x^{n-1} + \ldots\ldots + a_n = 0$ ifadesini sağlayan karmaşık sayının olduğunu söyleyen cebrin Temel Teoremi gibi bir "varlık" teoremi. Kazanan bir yöntemin varlığını söylüyor ama yöntemin ne olduğunu bilemiyoruz. Bunu bulmak sizlere kalıyor! İlk taşı koyan oyuncu birinci, değerini ikinci diye isimlendirelim ve **Nash**'ın kanıtını özetleyelim. (3)

Oyunu birinci veya ikinci oyuncu kazanacağından bunu sağlayacak bir yöntem vardır. Genellikten kaybetmeden kazanan yönteme sahip oyucunun ikinci olduğunu varsayalım. Birinci oyuncu keyfi bir yere ilk taşını koyar ve sonrasında ikinci oyuncunun kazandığı varsayılan yöntemini taklid eder. Bu yöntem ilk taşı koyduğu altıgene oynamasını gerektiriyorsa keyfi bir hamle yapar. Ek taşlar birinci oyuncunun kazanan yöntemi taklidine engel değildir! Dolayısı ile birinci oyuncuyu kazandıran yöntem vardır. Bu sonuç ikinci oyuncunun kazanan yöntemi olduğu varsayımı ile çeliştiğinden birinci oyuncunun kazanan bir yöntemi olması gerekir.

KAYNAKLAR

(1) Berkman, A.; Dört Renk Problemi. Doğanaksoy, A.; Matematik Dünyası Cilt I, sayı 1. Keyman E.
(2) Nesin, Ali.; Matematik ve Oyun, Düşün yayınevi, 1994
(3) Gardner, Martin.; Mathematical Puzzles and Diversions, Penguin Books, 1973.

Felsefi tıp: Nerede ve nasıl?

Dr. Erdem AYDIN (*)

Tıp, tarih süreci içerisinde yer ve zamana göre değişen farklı değerlerle anılmıştır. Tıbbın evrimsel süreci klasik olarak içgüdüsel tıptan başlayarak, çağdaş bilimsel tıbba kadar uzanır. Tüm bu süreç boyunca hatta günümüzde bile tıp zaman zaman felsefi değerlendirmelerle karşı karşıya kalmıştır. Filozofların dünyaya bakış açıları ve onu açıklama yöntemleri, kimi zaman tıpta da yer bulmuştur. Ancak tarihte, tıbbın felsefi biçimde açıklanmasının genel kabul gördüğü bir dönem vardır ki, bu dönemin başlaması, felsefenin doğduğu Yunan aydınlanmasının başlangıcına; yaklaşık M.Ö. 6. ve 5. yüzyıllara denk düşer.

Yunan felsefesi bilindiği gibi ilk başta doğa felsefesi üzerine eğilmiştir. Yunan filozofları, evreni ve tüm varlıkları meydana getiren ilk "neden"i araştırırken, aynı zamanda onların nasıl bir devinim içerisinde olduklarını anlamaya ve açıklamaya çalışmışlardır. İlk filozoflardan **Thales** (M.Ö. 639-544) evreni meydana getiren ilk nedenin su olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre her şey sudan meydana gelmekte ve yine suya dönüşmektedir. Evrenin başlangıcı olarak bir maddenin gösterilmesi yöntemi; **Thales**'i izleyenler tarafından da benimsenmiştir. Örneğin **Anaximener** (M.Ö. 570-500) bunun su değil hava olduğunu savunurken, **Herakleitos** (M.Ö. 556-4600), aynı zamanda tüm varlığın diyalektik bir dönüşüm içinde olduğu görüşünü ortaya atmış, **Pythagoras** (M.Ö. 580-489) ise geliştirdiği sayı mistisizmi ile evreni açıklamaya çalışmıştır. Tüm bu felsefi görüşler, her türlü varlık yanında insan organizmasına da hitap ediyordu. Evrensel her türlü varlığın temelinin bazı maddeler aracılığıyla açıklanması, temel alınan görüş doğrultusunda, insan organizmasının da açıklık kazanması ve değerlendirilmesini getirmiştir.

Tıbbın felsefi yöntemlerle açıklanmasına katkıda bulunan filozoflardan en önemlilerinden biri; aynı zamanda kendisi de bir hekim olan **Empedokles**'tir (M.Ö. 504-443). İlginç bir kişiliği olan **Empedokles**, tıp üzerine de çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Örneğin, ona göre insandaki yaşam ve düşünme merkezi kandır. Kandaki maddeler uygun bir karışım halindedir. İnsanoğlunun sağlık ve yeteneği bu karışımın niteliğine bağlıdır. Ancak onun tıp felsefesine en büyük katkısını, temel dünya görüşünde aramak gereklidir. Doğa felsefesine *Öğe* (Unsur) kavramın getiren **Empedokles**, her türlü varlığın dört öğeden meydana geldiğini ileri sürüyordu. **Empedokles**'in kuramına göre herşey su, toprak, hava ve ateş olmak üzere dört maddeden meydana gelmiştir. Bu dört madde ise yaş, kuru, soğuk ve sıcak gibi niteliklerin karşılıklarıdır. **Empedokles**'e göre hiçbir şey yoktan var edilemez ve var olan hiçbir şey yok edilemezdi. Onlar yalnızca biçim değiştirmektedirler. Evrende var olan herşey bu dört öğenin birbirini çekmesinden meydana gelirken, yıkımları birbirlerini itmelerinden kaynaklanır. **Empedokles**'e göre bu maddelere hareket veren "sevgi" ve "nefret"tir. Bu kuram doğrultusunda insan bedeninin yapılanması ve işleyişi de doğal olarak böyle bir model üzerinden gerçekleşecektir.

Hipokrat (460-377)

HİPOKRATİK GÖRÜŞ

Doğa olayları ve onun işleyiş yasalarının araştırıldığı felsefi yaklaşımlar çerçevesinde tıp ve insan organizması değerlendirilirken; bu konudaki en kapsamlı ve bütünleyici açıklanmaların, bilimsel tıbbın temel taşlarını atan **Hipokrat**'dan (M.Ö. 460-370) geldiğini görmekteyiz. Gözleme dayanan laik tıbbın kurucusu **Hipokrat**, onu büyü ve kehanetten kurtaran kişidir. Bununla birlikte **Hipokrat** aynı zamanda tıbbı felsefeden arındıran kişi olarak da bilinmektedir. Tıbbın bilimsel temellerini atan kişi olarak **Hipokrat**'ı, felsefi dünya içerisinde görmek bizim için kuşkusuz son derece ilginç ve çelişkili bir durumdur. Oysa özde, konunun hiç de şaşırtıcı bir yanı yoktur. **Hipokrat**'ın tıp ve dünya görüşü, döneminin felsefe ve dünya görüşünün tam bir izdüşümüdür. Doğanın gözlenmesiyle çeşitli görüş ve felsefe anlayışları ortaya atılırken, **Hipokrat** da doğanın bir parçası insana ait olan tıp bilgisini, benzer yaklaşımlarla geliştirme çabası içindedir. Bu bağlamda onu kendi tıp sistemini kurarken, dönemindeki doğa felsefesinin uzantısı içinde yolunu bulmakta olduğunu görürüz.

Hipokrat'ın tıp ve insan organizması üzerine geliştirdiği felsefi görüşler, çağdaşı ve öncesi felsefecilerin ileri sürmüş olduğu görüşlerin yeni bir yumağıdır. Kuşkusuz onun doğrudan yararlandığı en büyük kaynak **Empedokles**'tir. Bu noktada onu yoğun felsefi söylemlerle insan organizmasını açıklarken buluruz. **Hipokrat**'a göre hiçbir şey kendi başına ve bağımsız değildir. Her şey çok büyük bir organizmanın parçasıdır. Kaldı ki var olan herşeyin bir tarihi, bir geçmişi, bir geleceği de vardır. Herşey birbiriyle içiçedir. Herhangi bir şeyin devinimi, bütünün devinimi içinde yer alır. Doğa adeta bir güç örneğidir. Evreni bir araya getiren ise evrensel sevgi gücüdür. En küçük bir organizma parçasının bile, büyük ve temel asıl "yapı"ile ilişkisi vardır. Dolayısıyla insan organizması da, bağımsız ve kendi başına değildir; evren gibi o da evrensel sevgi gücü ile bir araya gelmiştir. Sağlık ve hastalık insanda bir arada bulunur. Bunlardan her biri organizmanın anlık durumuyla ilgilidir. **Hipokrat** için herhangi bir hastalık durumuna, tüm organizma elemanlarının ortak katılımı söz konusudur. Lokal bir hastalığın varlığı, sistemik bir hastalığın son durumunu gösterir. Örneğin bedendeki şişlik ve abse gibi şeyler dengeyi kurmaya çalışan doğanın istenmeyen bazı şeyleri organizmadan uzaklaştırma girişimidir.

Yukarıda değinmiş olduğumuz gibi dört öğe kuramı, **Empedokles** tarafından ortaya atılmış idi. Bu görüş Hipokratik tıp anlayışının temel taşlarından biridir. **Hipokrat**'a göre insan organizması katı ve sıvılardan oluşmuştur. Sıvılar yaşam olaylarının gerçek kaynaklarıdır. Söz konusu bu sıvılar kan, balgam, sarı safra ve kara safra olmak üzere dört çeşittir. Humaral teori adı verilen bu yaklaşıma göre kan; sıcak ve ıslak'tan, sarı safra; sıcak ve kuru'dan, balgam; soğuk ve ıslak'tan, kara safra; soğuk ve kurudan meydana gelmiştir. Bu öğelerin birbirleriyle denge halinde olmaları sağlık durumunu sürdürürken, dengesizliği hastalık durumuna yol açar ("karşıtlar yasası", vb).

Hipokrat'ın felsefi yaklaşımını, daha sonra tedavi edici hekimliği temellendirmesi izler. Doğa her zaman için yerleşmiş mevcut dengesizliği düzeltme eğilimindedir. İnsan bedeninde humoral dengenin bozulması halinde doğanın iyileştirme yeteneği, bozulmuş olan humoral dengeleri çeşitli biçimlerde yeniden düzeltme gayretine girer. Doğanın böylesi bir girişimi **Hipokrat**'ı "tedavi edici doğa" (Natura Medicatrix) kavramına götürür. Bu kavrama göre doğa hastaları iyi eden, başlı başına bir hekimdir. O, hastalık durumlarında sağlığı geri getirmek için savaşan sanki bir ilkeler demetidir. Hekim ise ancak, doğanın yanında, onun bir hizmetçisi ve tercümanıdır. **Hipokrat**'ın hekimden istediği, doğanın iyileştirici etkisini beklerken hastaya yerli yersiz müdahale etmemesidir. Bu istek ise, tıbbın en eski ilkesi olarak hâlâ varlığını koruyan "önce zarar verme" (Primum non nocere) ilkesidir. Ayrıca, bazı hastalıkların dönemsel özelliklerini açıklarken **Hipokrat**'ın, **Pythagoras**'ın sayı mistisizminin etkisi altında olduğu izlenir.

Tıbbi bilginin felsefi usa vurumlarla açıklanması, yalnızca Yunan aydınlanmasının başladığı dönemle sınırlı kalmaz. Örneğin **Hipokrat**'dan sonra **Galen** ve İslam bilginleri dört öğe kuramını kendilerine göre açıklamışlardır. Tıptaki felsefi yaklaşımların Ortaçağ boyunca ve Rönesans'tan sonra da geliştirildiğini görüyoruz. Hatta günümüzde bile tıbbı, felsefi olarak değerlendirmek isteyenler bulunmaktadır. Kuşkusuz bu son durum, tıpta yeni yaklaşımlar getirmekten çok, geride kalmış felsefi görüşleri tıp uygulamasına sokma çabasıdır. Bu bağlamda **Homeopati** gibi bilimsel olmayan tıp uygulayıcılarının, 2500 yıl öncesi felsefik tıbbın arkasına sığınmaları ilginçtir. **Hipokrat**'ın tıp üzerine olan felsefi görüşleri, görüldüğü gibi fizyoloji, patoloji gibi bugün temel tıp bilimleri adını verdiğimiz alanlara yöneliktir. **Hipokrat**'ın devrim yaratan asıl yönü, hasta başı hekimliğini (klinik hekimlik, tedavi edici hekimlik) tıbba yerleştirmesidir. O, tıp alanında bazı felsefi görüşleri benimsese de temelde; tıbbı felsefi bir etkinlik olmaktan çıkartıp, onu, akla ve gözleme dayanan gerçekçi temellere oturtmaya çalışmıştır. Çağı için, böylesi ileri bir anlayışın temelinde gelişen tıp, bugünkü çağdaş bilimsel niteliğine kavuşmuştur.

(*) Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji-Tıbbi Etik Anabilim Dalı.

KAYNAKLAR

(1) Aydın, E., Hekimlik Etiğinin Tarihsel Kökenleri, A.Ü. Tıp Fakültesi Mec. 46(4),1993.
(2) Baissette, G., Les Medicin Celebres, Ed. Lucien Mazenad, Paris,1947.
(3) Castiglioni, A., A History of Medicine, 2. Ed. Alfred A. Konope, New York,1958.
(4) Erdemir. A. D., Tıp Tarihi ve Deontoloji Dersleri, Uludağ Üni. Basımevi,1994.
(5) Garrison, F. H., History of Medicine, Saunders Com. Philadelphia-London,1929.
(6) Gökberk, M., Felsefe Tarihi, 4. Basım, Remzi Kitapevi,1980.
(7) Robinson, V., The Story of Medicine, The New Home Library, New York,1943.

TTB'den Bilim ve Ütopya'ya Basın Sağlık Ödülü

Bilim ve Ütopya dergisi olarak meslek odalarıyla ilişkilere büyük önem ve değer veriyoruz. Meslek örgütlerindeki dostlarımız bizim için birer "gönüllü danışman". Bizler de her ay dergiyi kotarırken, dosyalarımızı planlarken bu dostlarımızın görüş ve eleştirilerini almaya çabalıyoruz. Zaten yazar-okur ekiplerimizde de bir çok oda yöneticisi arkadaşımız var. Bilim ve Ütopya'yı meslek odalarımızın da özgürce yazabileceği bir platform yapmaya çalışıyoruz. Bu çerçevede gerek tek tek tabib odaları gerekse Türk Tabibler Birliği (TTB) her zaman dergimize karşılıksız desteklerini verdiler.

TTB Merkez Konseyi geçtiğimiz ay içinde etkinliklerinin kamuoyuna iletilmesine katkısı olan basındaki dostlarıyla birlikte olmak için bir yemek düzenledi. Bilim ve Ütopya'nın da davetli olduğu yemek, 18 Şubat 1995 Cumartesi akşamı Ankara'da gerçekleşti. Dergimiz adına Ankara temsilcimiz Serhat Özyar'ın katıldığı yemekte sağlık ve toplum ilişkilerinin yanısıra ülkemizdeki medyanın sorunları da konuşuldu. TTB Merkez Konseyi Genel Sekreteri Ata Soyer'in Özyar'a açıkladığı bir de sürpriz varda.TTB'nin her yıl verdiği "Basın Sağlık Ödülleri"nden biri bu yıl (1994) Bilim ve Ütopya'ya layık görülmüştü. Ödül "derginin kısa yayın yaşamına karşın ülkemizde bilim adına mütevazi ama önemli adımlar geliştirmiş olması" gerekçesiyle verilmişti. Dergimizi bu ödüle layık gören hekim dostlarımıza bu sayfalardan bir kez daha teşekkür ediyoruz. Önümüzdeki sayılarda da bu ödülün getirdiği sorumluluğun bilincinde olarak, sağlık alanında olumlu bir yayın politikası izleyebilirsek ne mutlu bizlere.

Epilepsi tarihine giriş

Dr. Tolga ERSOY

"Şamanlar, büyücüler, bütün 'medizinmann'ler gerçekten epileptik ve isterik durumlara düşmüş kimseler olsun ya da olmasınlar; biz bunlara hiçbir zaman basit birer hasta gözüyle bakamayız; çünkü bu psikopatolojik yaşantının içinde teorik bir içerik saklıdır." (1) İlkel insan, anlayamadığı ve bu nedenle de korktuğu dünyasına karşı, varlığını korumanın yolunu, onu kendince yorumlamakta buldu. Bu, kuşkusuz insanca bir tepkiydi, ancak diğer taraftan bilim çağında insanın karşısına ideolojik bir güç olarak çıkacak olan "din" olgusuna yönelişin de ilk adımını oluşturmaktaydı. Bu süreç, aynı zamanda ilkel çağlarda yeni bir işbölümünün ortaya çıkmasına yolaçıyordu. İnsanın insanca varolabilmesinin koşuluydu bu yeni işbölümü. Böylece insan, kendisine benzeyeni, ama "biraz da farklı olanı" "mana"landırarak (mana: nesnelerde, canlı ve cansız varlıklarda bulunulduğuna inanılan gizli güç) şamanını yarattı.

ŞAMANLAR: İLK EPİLEPSİ ÖRNEKLERİ

Eliade'nin de dediği gibi, modern tıp bilimi tarafından basit birer hasta gözüyle değerlendirilebilecek olan şamanlar, hastalıklarının kendilerine sağladığı bilinmeyene gizemli ve korkutucu yolculuklarıyla, ya da onları trans hale geçiren krizleriyle, ilkel toplulukların zor yaşantılarını belki daha katlanılabilir hale getirirken; potansiyel bir güç barındıran bu olgu ya da bu "teorik yan", onların topluluğun "şef"i olmalarını sağlayan politik güçlenmeyi de içerebiliyordu. Kuşkusuz her psikotik veya epileptik durum kişiye şamanlığa, oradan da topluluğun şefliğine giden yolu açmıyordu. Bunda, "kişisel bilgi ve becerilerin" ve kişinin kendinde varolanı değerlendirme yeteneğinin çok önemli rolü olmaktaydı.

Campbell, "şaman bunalımının temel biçimini" özetlerken ilk sıraya, "ciddi sinirsel çöküntüye benzer belirtilerle açığa çıkan, günlük yaşamdan kopuş yaratan kendiliğinden davranışlar: parçalanma düşleri, ruhlar dünyasında beslenme ve yeniden geri gelme" (2) olgusunu koyuyor. "Deruni ve gerçek vecd halinde iken ruhunun göklere çıktığına ve yer altına inip cehennemleri gördüğüne inanılan (3) şamanların ufak da olsa bir kısmı bu tanımlamalarla belki de modern tıp biliminin "epilepsi" olarak nitelendirdiği bir hastalığın tarihte bilinen ilk örneklerini oluşturmaktaydılar. Ne var ki bir başka çalışmamda da değindiğim gibi, bugün için bu insanlara konulabilecek bu tanıların, ilkel topluluk gözünde ya da sihirsel ve sihirsel-dinsel düşünüş aşamasındaki topluluklarda çok fazla şey ifade etmeyeceğini de kabul etmek gerekir. (4) Anlaşılmazı biraz olsun anlaşılır kılabilmek için, bazı kişilere gösterilen bir hoşgörü değildir bu. O kişide cisimleşen ve topluluğun kültür evrenini belirleyen; bugün için anlaşılması oldukça güç bir soyutlamadır sözkonusu olan. Kişinin hastalığı, saralı ya da psikotik olması yalnızca bir araçtır artık. Öyle ki, şamanlığı ya da politik güçlenme yolunu açacak olan bu "araç" ideolojik desteğini bulmadığı takdirde, topluluk içinde zararlı ve kaçımlası bir durum haline gelebilmektedir. Bu durumda artık epilepsi bir hastalıktır ve örneğin; "Doğu Hint adalarından bazılarında, epilepsinin, hastanın yüzüne belli ağaçların yapraklarıyla vurmak, sonra da bu yaprakları atmak yoluyla tedavi edilebileceğine inanılır. Epilepsinin yapraklara geçtiğine ve onlarla birlikte atıldığına inanılır." (5) Kimi zaman da bir ruh tarafından cezalandırılabilir: "Kuyum ırmağı kaynaklarındaki bir obaya mensup Çöçüş adlı bir şaman, sarası tuttuğu bir anda gizlice evinden kaçmış, iki gün dağlarda bayırlarda dolaşmış, nihayet onbeş kilometre uzakta bir ırmağın sahilinde çıplak halde ölü olarak bulunmuştu. Altaylılara göre onu körmös boğmuştu." (körmös: Şaman Altaylıların yeraltında yaşadıklarına inandıkları ruhlara verdikleri ad) (6)

"... Ve Balam gözlerini kaldırdı ve İsrailî sıptlarına oturmakta gördü; ve onun üzerine Allahın ruhu geldi. Ve meseline başlayıp dedi: Beor oğlu Balam diyor: Ve gözü açılmış olan adam diyor; Allahın sözlerini işiten adam, düşünerek ve gözleri açık olarak, kadirin rüyetini gören adam diyor: Ey Yakub senin çadırların, Ey İsrâîl, meskenlerin ne güzeldir!..." (7)

İsa'nın da epilepsili olduğu tartışma konusu.

İSA PEYGAMBER EPİLEPSİLİ MİYDİ?

Bu bakış açısıyla yolumuza devam edelim; ve bir soru: **İsa Peygamber** epilepsili miydi? Dinler tarihine bireylere inerek ya da "peygamberlerin" kişilik ve davranış özelliklerine yoğunlaşarak genel bir bakışta bulunduğumuz zaman kitaplı ya da kitapsız tüm peygamberlerin "çeşitli özellikleri" nedeniyle toplumları içinde sivrildikleri görülür ki, bundan daha doğal birşey olamaz. "Halk dini" olarak da adlandırılabilecek olan bir olgu, efsaneler, öyküler ve söylencelere alabildiğine sinerek günümüze dek varlığını soğuk ve karanlık köy odalarında sürdürür. Çok kısa bir sürede egemenlerin ideolojisine dönüşecek olan din, kısa süre için halkın gerçek malı olmuş ve geride yalnızca, yukarıda sözünü ettiğimiz inanılmaz öykülerini miras bırakabilmiştir. Tüm dinlerde olduğu gibi, hıristiyanlıkta da bu miras peygamberlerinin gösterdiği mucizelerde maddesel yapısını bulmuştur. Bu olgunun gerçek niteliği, böylesine bir mucizeye gereksinimi olan halk tarafından sorgulanmamıştır. Gereği de yoktur zaten! O da tıpkı bir şaman gibi farklıdır, ne var ki bu farklılık çok büyük kitleler tarafından bilinmektedir: "İsa onun eline dokundu ve sıtma kadını bıraktı; o da kalkıp İsa'ya hizmet etti. Ve akşamleyin cine tutulmuş birçok adamları kendisine getirdiler. Ve o, bir sözle ruhları çıkardı ve hastaların hepsini iyi etti; ta ki İşaya peygamber vasıtası ile söylenen; 'bizim zayıflıklarımızı kendisi aldı ve hastalıklarımızı yüklendi' sözü yerine gelsin." (8) Başkasının kötülüklerini kendisi yüklenerek yoluna devam eden İsa, böylece "bir peygamberde olması gereken tüm nitelikleri" kendisinde toplamış, şüpheli tarihsel kişiliğiyle misyonunu tamamlamıştır.

İsa'nın yaşadığı yıllar, geleneği yüzyıllarca süren olan Roma İmparatorluğu'nun ciddi bunalımlar yaşadığı bir dönem olarak da tarihte anılmaktadır. Roma tarihinin en büyük hükümdarı-diktatörü **Sezar**'ın ölümünün üstünden daha bir yüzyıl geçmeden ortaya çıkan yönetim kademelerindeki dejenerasyon, imparatorluğun en uzak bölgelerindeki halklar tarafından dahi tüm olumsuzluğuyla hissedilmekteydi. Kuşkusuz bu ortam yeni dinin ortaya çıkış koşullarını hazırlarken, her kitaplı dinde olduğu gibi hıristiyanlık da kısa sürede ezilenlerin ya da geniş anlamıyla çözülen Roma İmparatorluğu'nun dini olacaktır. Böylesine bunalımlı bir dünyada, tarihsel kişiliği her zaman şüpheli kalmış İsa'nın yeni bir dinin misyonunu yüklenmesi için gerekli koşul, onun diğer insanlardan farklılığında yatmaktaydı. Romalıların epilepsi hastalığını "Morbus Sacer" (Kutsal Hastalık) olarak adlandırmaları ise, bu farklılığı anlamlı kılmaya yönelik bir bilgidir.

TANRILARLA AKRABALIK

Aynı hastalığa Mısırlıların da benzer bir yaklaşımı vardır. Öyle ki, bu kutsal hastalık anılan dönemin diğer efsanevi iki ismine de yakıştırılacaktır: "Tanrıların istemi ile başa geçen, Zeus'un oğlu ve anne tarafından Aşil'e akraba olan" tüm halkların hükümdarı Makedonyalı **İskender** ve "hayatının her bölümünde, kayan yıldızlar gibi tanrıların işaretlerini taşıyan, halkta hayranlık uyandıran bu öyküler sonucunda en büyük papaz ünvanını alan, tanrılarla insanlar arasındaki ilişkiyi sağlayan ve tanrıların gönderdiği işaretleri anlayıp yorumlama yeteneği olan, anne tarafından Venüs'e akraba (!) **Sezar**. (9) (Özellikle anne tarafından tanrılarla -sonraları peygamberlerle- akrabalığın, tarihin önemli din adamları ve hükümdarlarınca önemsendiğini ve kullanıldığını, aynı şekilde şamanlarda da böylesine bir ilişkinin çok daha karmaşık yollarla kurulduğunun anımsanmasında yarar var.) Bugün bile "epilepsi" yazılarının başına bu iki ismin adı, tarihsel kişiliği olan hastalar arasında geçmektedir. (10)

HİPOKRAT VE ROMALI HEKİMLERİN EPİLEPSİYE BAKIŞI

İ.Ö. 460-370 yılları arasında yaşayan **Hipokrat**, yaptığı gözlemlerle bu görüşlere karşı düşünceler ve tedavi önerileri geliştirmeye çalıştıysa da, bu genel kanıyı değiştirme yolunda, kısa dönemde fazla başarılı olduğunu söyleyemeyiz. **Hipokrat** "Kutsal Hastalıklar" adını verdiği kısa makalesine şöyle başlar: "Benim görüşüme göre bu hastalıklar diğerlerine göre daha kutsal ya da daha tanrısal olarak nitelendirilemez." **Hipokrat**, "Mal Caduque" (çok eski hastalık) adını verdiği, epilepsi hakkındaki görüşlerine şöyle devam etmektedir: "fakat, insanların deneyimsizliği ve hastaların mucizevi ve tuhaf, garip karakterleri nedeniyle tanrısal orijinli sanılmaları doğaldır." (11) Bu "doğal sayılma" eğiliminin uzun süre daha devam ettiğini göreceğiz. Bir başka alıntıda ise **Hipokrat**, "zaman zaman tekrarlayan nöbetlerle karakterize olan durumların epilepsiden ayrılması gerektiğini, ancak böyle bir durumla ilk kez karşılaşıldığında epilepsi gibi tedavi edileceğini" yazmaktadır.

Sezar döneminin ünlü Romalı hekimi **Cornelius Celsus** ise hastalığın tedavisi için disiplinli bir diyet uygulaması, alkol kısıtlaması, dağlama benzeri lokal uyarmaya yönelik, oldukça ileri tedavi yöntemleri önermesine rağmen, hastalığın doğası bu önerilerin gerektiği gibi ele alınmasını engellemiştir. (12) **Hipokrat**'tan yaklaşık beşyüzyıl sonra, Romalı bir hekim olan **Kapadokyalı Aretaeus**, epilepsi hastalarının akbaba beyni ya da evcilleştirilmiş gelincik yediklerini ya da insan kanı içtiklerini gördüğünü ve duyduğunu fakat bunları denemediğini yazacaktır. **Aretaeus**'a göre bunlar, şeytanın günahkarlığa sevkeden kötülüklerine karşı bir zorunluluktur. (13)

Hipokrat'tan neredeyse 2500 sene sonra bile, bugün modern tıp biliminin tüm açıklamalarına rağmen sara-epilepsi üzerindeki mistik vurgu ve beraberinde insanların hastalığa ve hastaya bakışlarındaki korku devam etmektedir.

KAYNAKÇA

(1) Eliade'den aktaran Sedat Veyis Örnek; "İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane", Gerçek Yayınları, 2. baskı, 1988, s.68.
(2) Joseph Campbell, "İlkel Mitoloji Tanrının Maskeleri", Çev: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, 1. baskı, 1992, s.285.
(3) Abdülkadir İnan, "Tarihte ve Bugün Şamanizm", TTK Yayınları, 1954, s.79.
(4) Tolga Ersoy, "Şaman ve Şamanların Göçü", Toplumsal Tarih Dergisi, Temmuz 1994, Sayı 7.
(5) James G. Frazer, "Altın Dal-Dinin ve Folklorun Kökenleri", Çev: Mehmet Doğan, Payel Yayınları, 1. baskı, 1992, 2.cilt, s.143.
(6) A. V. Anohin, "Altay Şamanlığına Ait Maddeler", Ülkü Dergisi 1940-41 (A. İnan; Makaleler ve İncelemeler, TTK Yayınları, 1987, 2.baskı, s.428).
(7) "Kitabı Mukaddes-Sayılar (XXIV/3-5)", Kitabı Mukaddes Şirketi, 1993.
(8) "Kitabı Mukaddes -Matta'ya Göre İncil (VIII/14-17)", Kitabı Mukaddes Şirketi, 1993.
(9) "Dünya Tarihi Ansiklopedisi", Yener Yayınları, 1976, s.638-919.
(10) Adnan Güvener, "Epilepsi ve Tedavisi", Türkiye Klinikleri, c.2 sayı:2, 1982.
(11) Victor Robinson, "The Story of Medicine", The New Home Library, New York, 1943, s. 14-51.
(12) Arturo Castiglioni, "A History of Medicine", Trans. E. B. Krumbhaar, 2.ed. New York: Alfred. A. Knopf, 1958, s.163-208.
(13) Robinson, 117.

Bilimsel bilgi ve bilimin güvenilirliği

Müslüm AKINCI (*)

İnsanlığın binyıllar boyunca süregelen varolma savaşımı içerisinde belki de en anlamlı olanı "bilgilenme" çabasıdır. Günlük yaşamda karşılaşılan çok sayıdaki olaydan gökyüzü sonsuzluğuna kadar uzanan merak ve anlama çabası zamanla düzenli bilgilere dönüşmüştür. Ancak olgulara ilişkin her bilgi bilimsel nitelik taşımaz. Bu nedenle bilimsel bilgi, rastgele bir yığın olmayıp, evrende olgusal gerçekliğe bağlı dizgesel (sistematik) bütünlüğü ve düzenliliği içerir.

Öte yandan düşün dünyamıza ilişkin somut ve soyut düşüncelerimizi anlamlandırmamız "bilgi akışması" için gerekli ve zorunlu olan bir koşuldur. Bu koşul gerçekleştirilemediği sürece yaşamımıza değin birçok çabamızı diğer insanlara aktarmamız da zorlaşır. Bizim tarafımızdan adlandırılıp da anlamlandıramadığımız (daha doğrusu herkesce benimsenir bir tanımda anlaşamadığımız) o kadar çok kavram var ki, bunlar yüzyıllardır tartışılagelmekte ve halen de tartışılmaktadır. İşte bu kavramlardan biri de "bilim"dir. Gerçekten de ilkçağlardan beri düşünürler, bilgilenme süreci içerisindeki çabalarını dizgesel bütünlüğe kavuşturmaya çalışırken adına "bilim" dedikleri bir kavramda anlaşmış, ancak bunun içeriğinde (kapsamında) bir türlü anlaşamamışlardır. Nedir bilim? Bu kavramın anlam ve içeriğini açık olarak belirleyemediğimiz sürece, bilgilenme sürecimizin birçok anlamlı çabalarını yerli yerine oturtamayacağız.

Bugün bilim dendiğinde, üzerinde çalıştığı alana ilişkin olarak matematiksel bilimler, doğa bilimleri ve toplumsal bilimler olmak üzere üç başlık altındaki çalışma alanları anlaşılmaktadır. Bilim tanımına gidebilmek için bilimin temel yapısını oluşturan "bilimsel bilgi"yi tanımak ve diğer bilgilerden ayrılan yönlerini belirlemek durumundayız.

BİLİMSEL BİLGİNİN NİTELİĞİ

Evrendeki olgusal gerçekliği kavramak için üretilen çok sayıdaki bilginin, gerçekten de bu olay ve oluşumları açıklayabilme yeterliğine sahip olup olmadığını uzun deney ve gözlem sonucu anlayabiliyoruz. Milyarlarca bilgi yığını içerisinde ne kadarının deneyüstü ne kadarının deney ve gözleme dayalı olduğunu nicel olarak saptama olanağına sahip değiliz. Ancak birtakım ölçütlerden yararlanarak bir genellemeye varmamız olanaklıdır. Bu biçimde "bilim"de uzlaşmaya varabiliriz. Gerçi başlangıçta bilim, felsefe içerisinde düşünülmüş, ancak 17. yüzyılda Galileo ile birlikte bilimsel bilgiye metafizik, ahlak, sanat gibi düşünce ve eylemlerden farklı bir kimlik kazandırılmıştır.

"Bilim" tanımına ulaşmamız için onun içini dolduran "bilgi" kavramının niteliğini saptamamız gerekmektedir. Evrendeki nesnel gerçekliği kavramaya çalışırken gerek deney ve gözleme dayalı olsun gerekse deneyüstü kurgusal düşüncelerimiz olsun birçok bilgi birikimi ile karşı karşıyayız. Öyleyse bilgilerimiz ya "bilimsel"dir, ya da onun dışındadır. Bir bilgiye "bilimsellik" niteliğini veren neden, onun üretilme biçimi ve yöntemidir. Bilimsel bilginin nasıl üretildiğini ortaya koyarak bu kümeye ilişkin bilgileri diğerlerinden

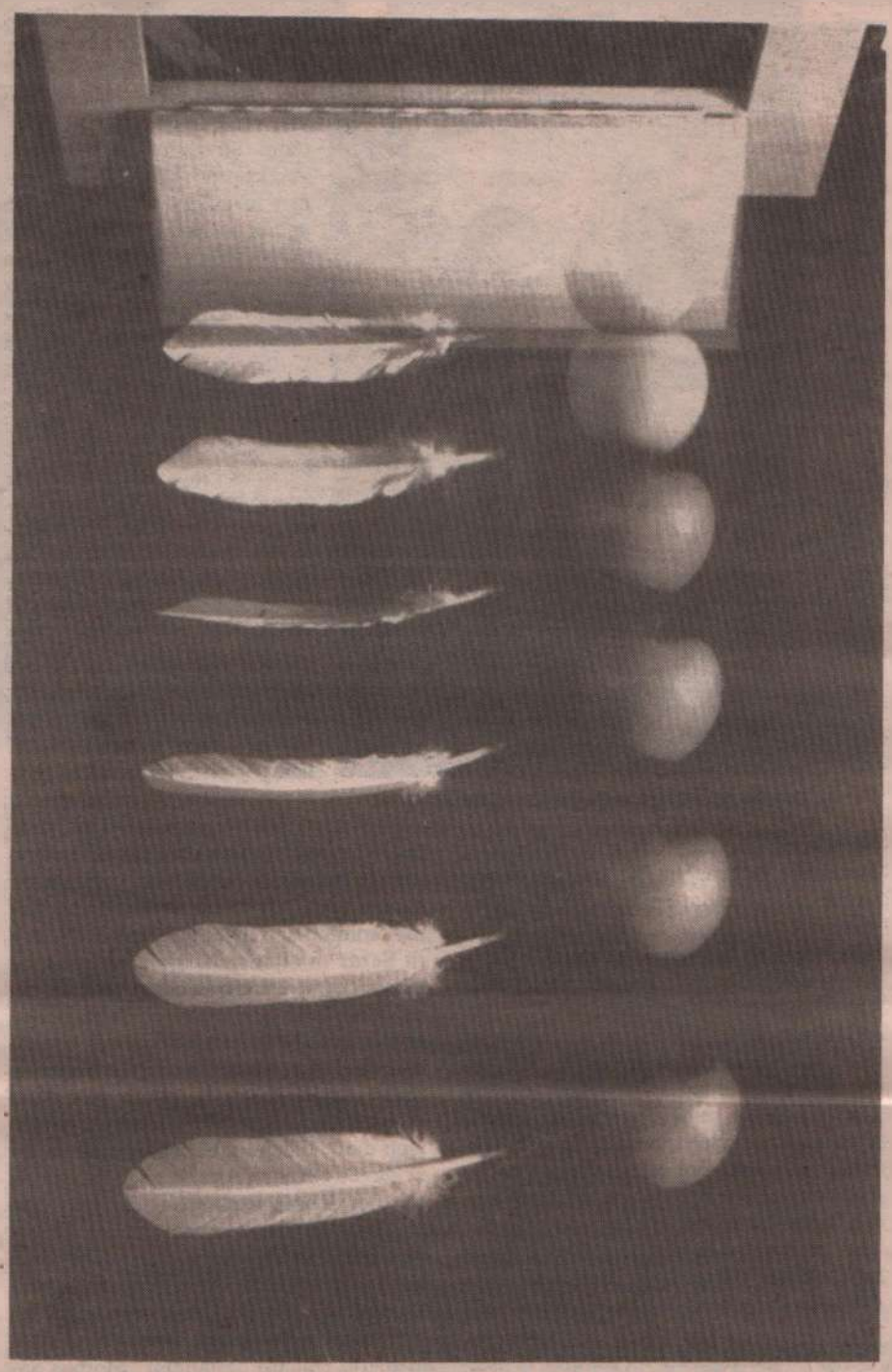

Bilimsel bilgi deney ve gözleme dayanır; aklın ve mantığın ürünüdür.

ayırabiliriz.

Bilimsel nitelikte bilgi üretebilmenin ilk koşulu, yapılacak çalışmanın konusu ile ilgili olmak üzere, olgu ya da olgular evrenini sınırlamak olmalıdır. Araştırmanın kuramsal çerçevesidir bu. Çünkü evrende varolan herşey bilimin konusu olabilir, fakat olguların hepsi birden bilim konusu edilemez. Kuramsal çerçeve nitelikçe birbirine yakın olgularla sınırlı tutulmak zorundadır. Ardından araştırmacıyı bu araştırmaya yönelten bir neden olarak kendi bilgi, gözlem ve deneyimleri; daha önce yapılmış çalışmaların yansımaları; toplumun gelenek, görenek ve değer yargılarından yola çıkarak geçerli ya da geçersiz olduğu "kanıtlanabilir" nitelikteki önermeler olan denenceler (hyphothesis=hipotez, varsayım) ortaya konur. Bu denenceler olgusal gerçekle bağlantılı herhangi bir bilgi alanıyla ilgili olabilir. Örneğin, araştırma konumuz; **Fermat**'nın ünlü 'n>2 olmak üzere, $a^n+b^n=c^n$ olamaz' (matematikte), 'oy verme davranışı gelir düzeyi ile ilgili olarak değişebilir' (siyaset biliminde), 'ayın gel-git hareketinin denizde yaşayan bir grup canlının doğurganlığına etkisi olumlu yöndedir' (biyolojide)... vb. savları olabilir. Bu savları doğrulayacak ya da yanlışlığını ortaya koyabilecek bilgilerin (kanıtların) de toplanması gerekir. Bilgiler gözlem, görüşme, anket ve deney yoluyla sağlanacaktır. Bazen matematiksel alanda bunların dışında a priori bilgilerden de yararlanılır. Son olarak denenceler elde edilen bilgiler doğrultusunda denenir; doğru (geçerli) olup olmadıkları ortaya konur. Araştırılan konu ile ilgili denenceler (savlar) bir çok kez denenip "benzer koşullarda" hep aynı sonucu veriyorsa "yasa" olarak genellenir. Bilimsel nitelikte bir bilginin üretilebilmesi için uyulması zorunlu olan bu genel yol (yöntem=method) olması gerekeni açıklar. Ancak bilimsel bilgi her zaman bu yöntem basamaklarını izleyerek elde edilmeyebilir; sezgi, derin kavrama yeteneği ya da (**Newton**'un evrensel çekim yasasını bulurken olduğu gibi) raslantı etkenleri de söz konusu olabilir. Bu türden ayrıksı durumlar bir yana, bizim için önemli olan, olay ya da olguların "yinelenebilir" olma özelliğinden yararlanarak çıkarsamalarımızı genelleştirebilmektir.

Dış dünyaya ilişkin nesnel gerçekliğin kendi gereksinimlerimize en uygun duruma getirilmesi, ancak ona ilişkin bilgilerimizin "bilimsel" nitelikte olmasına bağlıdır.

Bilimsel bilgi olgulara dayalıdır; evrensel dizgedeki doğrudan ya da dolaylı olarak gözlemlenebilen oluşumları kapsamına alır. Olguların (facts, events) kaynağı insan ve onun dışındaki nesnel dış dünyadır. O halde olgulara dayalı olmayan bir bilgi, bilimsel bilgi niteliği taşımaz.

Bilimsel bilgi, olgusal gerçekliğin açıklamasını yapmada tutarlıdır (bilimsel bilginin çelişmezliği). Belli bir olgusal küme ile ilgili yönteme uygun olarak verilen sonuçsal çıkarımlar kural olarak bu kümeyi başka açılardan inceleyen bilim alanlarının sonuçlarıyla çelişmez. Örneğin insanı inceleyen fizik bilimlerinin çıkarımları, kimya ve biyoloji bilimlerinin çıkarımları ile çelişmez; tam tersine mantıklı bir tutarlılığı sergiler.

Bilimsel bilgi, deney ve gözleme dayanır; aklın ve mantığın ürünüdür. Olgular arasındaki ilişkileri belirleyerek tanımlarken (explication), bunlara yeni biçimler vererek dönüşüm sağlarken güçlü bir mantık, gözlem ve deneme çabası ön plana çıkar. Duygusal önermelerin bilimsel bilgide yeri olamaz. Olsa olsa bilimdışı bilgi üretmede yararlı olabilir. Bu nedenle deneyüstü bilgiler (dizgesel bir bütünlük oluştursalar bile) bilimsel bilgi olma niteliğine sahip olamazlar. Ancak hemen belirtelim ki, çoğu zaman bu türden bilimdışı bilgiler (batıl inançlar, önyargılar, saplantılar, dogmalar...), bilimsel bilgi üretmede "malzeme" işlevi görebilirler.

Bilimsel bilgi, olgular hakkında nedensonuç ilişkisi kurarak genellemeler yapar. Yöntem üzerine kurulu deney, gözlem, kayıtlama, karşılaştırma, sınıflama gibi mantıksal düşünme esasları doğrultusunda belli bir sonuca varılır. Varılan sonuç, olgusal gerçekliğin "yinelenebilirlik" koşulu gözönünde bulundurularak yasa biçiminde formülleştirilir. Bilimsel bilginin amaçlarından biri, olgusal gerçekliğin işleyiş düzenini genel olarak açıklamak olduğuna göre, bu çaba en doğal olanıdır. Ancak bu amaç gerçekleştirilirken, içinde bulunulan koşulun değişmeyeceği varsayılır çoğu kez. Binlerce yıldan beri bize gelen deney, gözlem ve deneyim birikiminin verilerine göre yasa boyutunda açıklanan evrensel ilişkiler dizgesine dizge-dışı bir etki bu yasayı değiştirebilir. Örneğin, **Newton**'un açıkladığı evrensel çekim yasasının tersine, bir gün gelip de dalından kopan bir elma yere düşmeyip, atmosfere doğru uçabilir. Bunun olma olasılığı biraz zayıf olmakla birlikte, gelecekte böyle bir olayın olamayacağına güvence veremeyiz. Bilimsel bilginin sonsuz geçerliliği ancak koşulların aynı kalması ile olanaklı olabilir. Özellikle toplumsal bilimler, "bilinçli insan"ı konu aldığında koşulların aynı kalma olasılığı biraz daha düşüktür. İnsanın davranışlarına ilişkin gözlem ve deneylerden çıkarılan yasalar (toplum yasaları) "bilinç dinamiği" karşısında fazla tutunamamaktadır. Öte yandan yasa biçiminde açıklanan bilimsel bilgiler (doğa bilimleri bakımından) "daha az değişmeye uğrama" özellikleri nedeniyle toplumsal bilimler için etkili yansımalar doğurmuştur. Toplumbilim çalışmalarında **İ. Haldun, Spengler, Toynbee, Danilevsky** gibi düşünürlerin "organizmacı model" açıklamaları bize bu konuda ipuçları vermektedir.

Bilimsel bilgi yoluyla, bir anlamda olgusal gerçekliğe ilişkin "mutlak doğruyu" yakalama amaçlanır. Yani mantıklı dü-

şünme yeteneğimizi kullanarak deney, gözlem, deneyim sonucunda açıkladığımız nesnel gerçekliğe ilişkin yasanın değişmezliğini bulmayı amaçlarız. Bu amacın ne derece gerçekçi olduğu kuşkusuz tartışılabilir. Ancak yasa biçiminde açıkladığımız bir olgusal gerçekliğin "yasa" deyiminin tanımı gereği düzenli olarak "yinelenebilir" olma niteliğini içermesi gerekir. Biz doğayı (giderek evreni) insan gereksinimlerine uydurma amacımızı ancak bu yolla daha güvenilir olarak gerçekleyebiliriz. Bu nedenle denebilir ki, bilimsel bilginin amacı, matematiksel bilgi kesinliğine yaklaşmaktır. Ancak olgulara ilişkin herhangi bir savın "kesin" olduğunu ileri sürmemiz (formel bilimler dışında) doğa ve toplumsal bilimler bakımından iki nedenle olanaklı değildir: Birincisi, olgusal gerçekliğin sonsuza dek her koşulda aynı kalması olanaklı değildir. İkincisi ise bilimsel bilgi elde etmede yararlanılan yöntem ve uygulayım (teknik) olanakları giderek daha gelişmekte, bu da yeni gözlem ve deneylerden daha ayrıntılı ve belki de daha yeni gerçeklere ulaşmamızı sağlamaktadır.

Bilimsel bilgi yansızdır. Ancak bilimin elde ettiği sonuçsal çıkarımların her "bakış açısı" bakımından aynı niteliği taşıdığı konusunda tartışmalar vardır. Araştırmacının yaptığı deney ve gözlemler sonucu elde edilen bulgular ortaya konurken, amaç, kendi yararını önplana çıkarmak değil; kamusal, giderek evrensel yarara hizmet etmektir. Bilim insanı, olgu dünyasını gözlemlerken varacağı sonucu, çoğu zaman bilemez. Kuşkusuz onun da önyargıları, saplantıları, kuşkuları vardır; olmalıdır da. Zira bunlar olmadan "bilimsel" nitelikli bir çaba, başlatılıp sürdürülemez. Önemli olan bunların, yönteme uygun çabalar sonucu doğruluğunu ya da yanlışlığını "kanıtlayabilmek"tir. Kanıt, olgusal gerçekliğe bağlı bir dizi mantıksal belirlemeleri içermediği sürece, denence (veya teorem) olma savından öteye gidemez. Bilimsel nitelikli bir etkinliği yönlendiren güdünün elbetteki bir "yan"ı, "rengi" vardır. Formel bilimler bakımından bu sav pek o kadar geçerli olmasa da, doğa ve toplumsal bilim alanlarında yadsınamaz bir gerçeklik payına sahiptir. Felç geçirmiş bir insanın bu durumunu cinlere, perilere bağlayan bir açıklama biçimiyle, psiko-biyolojik nedenlere bağlayan açıklama biçiminin; canlıların oluşum ve değişim durumlarını üstün doğaüstü güce bağlayan bir anlayışla, bunun hikmetini doğa ve evrensel dizgenin işleyiş mekanizmasıyla açıklayan anlayışın çıkış (hareket) noktaları, tam olarak kanıtlanana kadar yanlı bir tutumu dile getirir. Hele toplumsal bilimlerde bu durum daha da belirgindir. Bir dönemin nesnel koşullarında doğup gelişen ideolojik belirlemeleri, tarih kimi zaman haklı, kimi zaman haksız çıkarmaktadır. Demek ki; doğa bilimleriyle ilgili olarak nesnelliğin, toplumsal bilimlerindekine oranla daha yüksek ve daha kapsamlı olduğunu söyleyebiliriz. Toplumsal bilimlerde olgusal gerçekliğe ilişkin saptamalar yapılırken, kuşkusuz "bilinçli varlık" konu edildiğinden ve araştırmacının kendisinin de sahip olduğu dünya görüşünün sonuçlar üzerinde etkili olması nedeniyle yansız (nesnel) tavır takınılması oldukça zor olmaktadır. Bu yüzdendir ki, toplumsal bilimler alanında sunulan bilgilerin geçerliği ve etkileri zaman ve uzam (mekan) etkenlerine daha bağlıdır.

Bilimsel bilgi devingen (dinamik) yapıya sahiptir. Devingen yapı iki yönlü gelişmeyi içermektedir. Birincisi, evrende

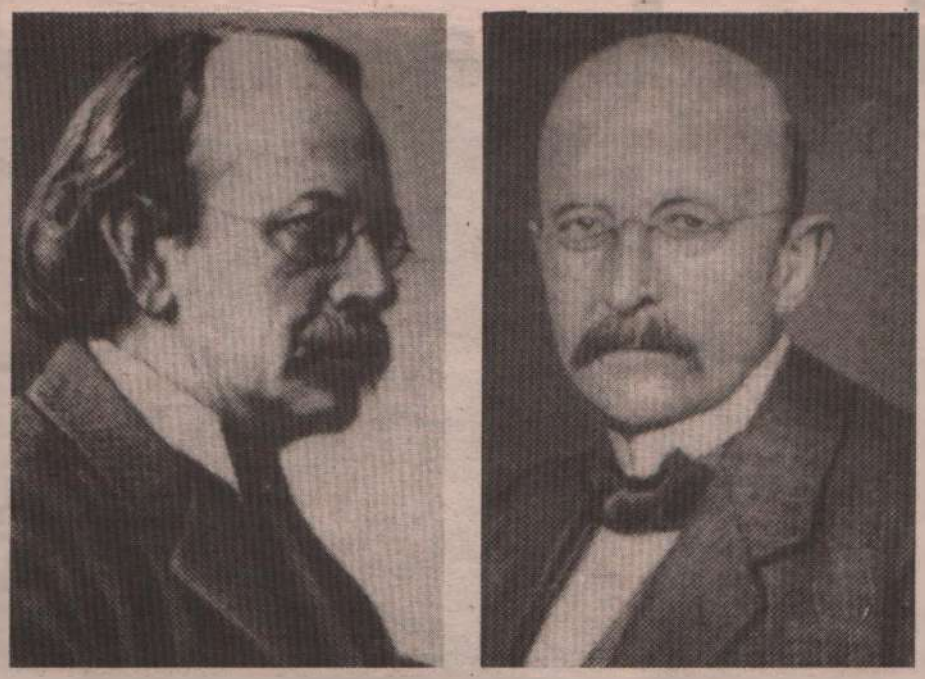

J. J. Thomson'a(solda) gelinceye dek atomun bölünemezliği savunulmaktaydı. 20. yüzyılın başlarında Planck (sağda) ve Einstein öncülüğündeki çalışmalarla atomdan olağanüstü enerji elde etmenin yolu açıldı

varolan olgusal gerçekliği saptamaya çalışırken -aksiyomatik bilimler dışında- durağan belirleme (sonsuza dek değişmezlik) savı ile bağlı değildir. Çünkü evrende sürekli bir değişim ve dönüşüm vardır. Üstelik bu değişimi açıklayan bilimsel bilgi, ulaştığı sonucun gözlem ve deneyin yapıldığı zaman ve uzam koşullarının gelecekte de aynı kalacağı varsayımıyla yasa koyma yoluna gider. Oysa iki atom hidrojeninin bir atom oksijenle birleşmesinden suyun elde edileceğini sonsuza dek garanti edemeyiz.

Bilimsel bilgi elde etmede yararlanılan yöntem ve uygulayım olanaklarının sürekli olarak gelişmesi, nesnel gerçekliğe ulaşmada daha güvenilir bilgileri bize kazandırmaya yardımcı olmaktadır. **J. J. Thomson**'a gelinceye dek atomun bölünemezliği savunulmaktaydı. 19. ve 20. yüzyıl başlarında **M. Planck** ve **A. Einstein** ve diğer bilimadamlarının çalışmalarıyla atomdan olağanüstü enerji elde etme yolu açılmıştır.

Bilimsel bilginin devingenliği, eleştirel olmasından kaynaklanır. Bilimsel bilgi hem kendisini eleştirir, hem de kendi dışındaki bilgileri. Herkes tarafından benimsenen bir bilimsel bilgi kuralına (yasasına) karşı bile yeni gerçekliği ortaya koymak amacıyla eleştiri yapar. Onu dogmatik bir bilgiden farklı kılan yönü de budur işte. Olgusal gerçekliğe ilişkin ortaya konan kuram ve yasaların sonsuz değişmezliğini benimsemez. Hatta matematik bilimleri alanında bile bu gerçeklik kendini açığa çıkarır.

İkinci olarak, bilimsel bilginin devingenliği, onun hergün yapılan binlerce yeni gözlem, deney ve deneyim sonunda nicel olarak artışını anlatır bize. Gerçekten de bilimsel bilgi bir kartopu gibi her geçen gün katlanarak artma eğilimindedir. Bu bakımdan ilkçağ dönemlerinde bilimin babası olarak gördüğümüz **Aristoteles**'in bilimsel bilgi birikiminin niceliğiyle, şu anda ortaokul sıralarında bulunan bir öğrencinin sahip olduğu bilimsel bilginin niceliğini ölçme şansına sahip olsaydık ilginç bir sonucun ortaya çıkacağını görebilirdik.

BİLİMİN "GÜVENİLİRLİĞİ" SORUNU

Şimdiye kadar söylediklerimizle, bilimsel bilgiyi diğer bilgilerden ayıran nitelikleri ve bu bilgilerin konu ve yöntemlerine göre ayrıldıkları bilim dallarını ortaya koyduk. Bilimsel nitelikli bilgileri diğer bilgilerden ayıran ölçütlere değinirken, onların deney ve gözleme dayanarak nesnel, genel, kesin ve öngörülü çıkarımları içerdiğini yani diğer bilgilere göre "güvenilir" olduğunu söyledik. Gerçekten de bilimsel bilgi güvenilir midir? Bu konudaki güvenimiz sonsuza dek sürecek mi? Yoksa göreceli midir?

Bilimsel bilginin "mayalanmaya" başladığı ilk zamanlardan bu yana olan gelişimini gözönüne aldığımızda, olgusal gerçekliği saptama çabalarının artan deney ve gözlem olanaklarıyla koşut artışına tanık oluyoruz. Bilimsel bilgiyi diğer bilgilerden ayıran üstünlük de işte kendini burada ortaya koyuyor. Yasalaştırılan olgusal işleyiş dizgesi hakkındaki bilgilerimizin mutlak bir doğruyu dile getirdiğini varsayarsak da bunun her zaman geçerli olmadığını; yeni koşullar karşısında değişebileceği olasılığını da gözden uzak tutmamamız gerekmektedir. Bir deney veya gözlemdeki aynı başlangıç koşullarının her zaman aynı sonucu vermesi, yasa düzeyinde dile getirilen genellemelere olan güvenin nedeni ve aynı zamanda sonucudur.

Bilimsel bilgiye güven sorunu öteden beri bilim çevresinde tartışılmaktadır. Bu tartışma, hangi tür bilgi kümesinin bilim, hangilerinin bilim olmadığı hakkındaki savları kanıtlamaya yarayan çıkarımları da içermektedir. Özellikle doğa bilimleri ile toplumsal bilimlerin "bilimselliği" hakkındaki tartışmalar, bunlar içerisinde en renkli olanıdır. Denmektedir ki, doğa bilimlerinin yasalaştırdığı çıkarımlar, fizik dünyaya ilişkindir, değişmezler. Oysa toplumsal bilimlerin çıkarımları, bilinçli ve amaçlı bir varlık olan insanı konu aldıklarından, bunlar hakkında sürekli geçerli olabilecek yasa düzeyindeki genellemelere ulaşmak olanaklı değildir. Buna karşı toplum bilimciler "hayır" diyor, toplumbilim alanındaki olguları sürekli geçerli olacak bir yasayla açıklamak, fizik dünyasındaki kadar olmasa da, olanaklıdır. Çünkü fizik dünyası için yapılan deney ve gözlemler "koşullar aynı kaldığı sürece" geçerli olabilen ve mantık sıçramasıyla elde edilen, tek tek bütün olgusal gerçeklikler üzerinde denenmeden ulaşılmış olan çıkarımları içerir. Bu nedenle doğa bilimlerinin ilişkin olduğu fizik dünyasındaki ilişkiler dünyasına dışarıdan yeni bir müdahale tüm yasaları geçersiz kılar. Öyle ise toplumsal bilimler ile doğa bilimleri arasında bir nitelik değil, olsa olsa bir nicelik ya da derece ayrımından sözedilebilir (**Sencer** 1989, 16).

Gerçekten de toplumsal bilimler insanı ve ilişkilerini konu alır. Aile, sınıf, devlet gibi toplum yapısını dile getiren bütünlük, insan elemanlarından oluşur. Sürekli bir karmaşa (kaos) ortamında yaşamını devam ettiremediğine göre, onun toplum denen yapıyı oluşturması ve oluşturduğu bu yapının işleyiş kurallarının bulunması gerekir. Tıpkı atomların maddeleri oluşturdukları gibi ve bu oluşumun da belli bir düzenliliği taşıdığı gibi, insanların da toplum denen yapıyı oluşturmaları ve bu yapının taşıması gereken düzenliliğin olması yadsınamaz bir gerçektir. Kaldı ki, bilimsel bilginin devingenliği gereği, doğa bilimleri alanındaki her yasanın geçerliliğinin sonsuza dek aynı kalacağını savlamak da çelişkili olur. Nitekim, kuantum fiziğinin son yıllardaki gelişimi doğa bilimlerinin çıkarımlarına olan güveni sarsıcı sonuçların doğmasına neden olmuştur. Öte yandan toplumsal bilimlerde deney ve gözlem yoluyla çıkarımlarda bulunan araştırmacıyı da araştırdığı konunun dışında bir varlık olarak düşünemeyiz. Onun ulaştığı sonuç, kendi dışındaki bir yapı dizgesi değil; kendisi de onun bir parçasıdır. Bu nedenle araştırmacının ilişkili olduğu dizge (toplumsal dizge) ile olan yakınlığını (**L. Ward**'ın deyimiyle "yakınlık hatası"nı) olanaklı olduğu kadar minimum düzeye indirgeyerek, çıkarımlarında nesnelliği -doğa bilimlerindeki kadar olmasa da- önplana alarak olgusal gerçekliği olduğu gibi saptaması sonucu güvenilirlik derecesi artacaktır.

SONUÇ

Dış dünyaya ve kendimize ilişkin olarak sahip olduğumuz her bilgi "bilimsel" nitelik taşımaz. Olgusal gerçekliğe bağlı olarak denenebilir, gözlenebilir olan bilgiler "bilim" dediğimiz çatı altında toplanmaktadır. Konu, yöntem ve uygulayımları farklı da olsa amaç her bilim dalında olgusal gerçekliğe bağlı olarak bilgiler üretmek ve bu bilgileri insan yaşamını kolaşlaştırmak için kullanmaya hazır duruma getirmektir (hemen hatırlatalım ki çoğu zaman merak duygumuzu gidermek de aslında bu amaca yöneliktir).

Doğa ve insan bilimlerinin gözlem, deney ve deneyime dayalı olarak ortaya koyduğu bilimsel bilgilerin sonsuza dek "mutlak" geçerliği savlanamayacağına göre, bu bilimlerin çıkarımlarından yola koyularak bilimin "amacı"nda uzlaşmak durumundayız. Ancak bu uzlaşmayı sağlamamız durumunda öteki bilgilerin yerine bilimsel bilgiyi egemen kılabiliriz. Bilimin "devingenlik" mantığından yola çıkarak evrendeki olgusal belirlemenin sonsuza dek aynı kalacağını savlamamız doğru olamayacağına göre, bilimsel bilginin "gizli öznesi" durumundaki "koşullar, belirlemenin yapıldığı zaman ve uzam koşullarıyla aynı kaldığı sürece..." önkoşulunu her "bilimsel bilgi" kümesi bakımından gözönünde bulundurmamız gerekmektedir.

(*) İnönü Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, Hukuk Bilimleri Anabilim Dalı araştırma görevlisi, avukat.

AYRINTILI BİLGİ İÇİN

- KUHN, T. S. (1962), The structure Of Scientific Revolution, Chicago: The University Of Chicago Press.
- SENCER, Muzaffer (1989), Toplumbilimlerinde Yöntem, 3. basım, İstanbul, Beta Yayınları
- YILDIRIM, Cemal (1985), Bilim Felsefesi, 2. basım, İstanbul: Remzi Yayınları.

Biyoloji ve insanın geleceği

Prof. Dr. Aykut KENCE (•)

Biyoloji bilimi, ülkelerin, hatta insanlığın geleceği ile çok yakından ilişkilidir. Biyoloji canlı sistemlerin bilimidir; canlı sistemlerin nasıl işlediğini, diğer canlı sistemler ile nasıl etkileştiğini araştırır, inceler. Canlı sistemler ise, moleküllerden ekosistemlere kadar farklı düzeylerde organizasyonlar gösterirler.

Biyolojinin, ülkelerin ya da insanlığın geleceği ile nasıl bir ilişkisi olabilir?

CANLI DOĞAL KAYNAKLAR

Günümüzde insanlık, petrol, kömür, doğal gaz gibi eninde sonunda tükenmeye mahkum enerji kaynaklarına büyük ölçüde bağımlıdır. Bu doğal kaynakların aksine biyolojinin araştırma alanı içine giren canlı doğal kaynaklar tükenmezler; üreme yetenekleri ile sürekli olarak kendilerini yenileyebilirler. Bu nedenle de canlı doğal kaynaklar ya da biyolojik zenginlikler, bir ülkenin, dünya çapında da insanlığın en temel doğal kaynaklarını oluştururlar.

Beslenme, ısınma, giyinme, tedavi, tarımsal mücadele ve endüstrinin çeşitli kesimlerinde canlı doğal kaynakların önemli bir yeri vardır ve olmaya da devam edecektir. Bununla birlikte bu potansiyel çok az değerlendirilmiştir. Dahası, canlı doğal kaynakların önemli bir kısmı, daha potansiyel yararları keşfedilmeden, isimleri bile konulmadan yeryüzünden silinip gitme durumundadır. Çünkü insanların canlı doğal kaynaklar, diğer bir deyişle yeryüzünde yaşayan diğer canlı türleri üzerindeki baskısı giderek artmakta ve birçok yerde canlı populasyonların kendilerini yenileme kapasiteleri ortadan kalkmaktadır.

Örnek vermek gerekirse, Peru'da ülke ekonomisine milyonlarca dolarlık katkıda bulunan balıkçılık, aşırı avlanma nedeni ile tamamen ölmüştür. Yani balık, özellikle hamsi populasyonlarının kendini yenileme kapasiteleri tamamen ortadan kalkmıştır, kaldırılmıştır.

Karadeniz'deki hamsi populasyonları da aynı tehlike ile karşı karşıyadır. Örnekler sayılamayacak kadar çoktur. Dünyada kaç canlı türü olduğu sorusunu şu anda kesin olarak yanıtlamak mümkün değil. Ancak tahminler 5 ila 50 milyon arasında değişmektedir. Bugüne kadar canlı türlerinin 1.7 milyonu bilimsel olarak tanımlanıp isimlendirilebilmiştir.

Günümüzde tropik ormanlar yaklaşık 9 milyon km²'lik bir alan kaplamakta ve yeryüzündeki canlı türlerinin yarısından fazlasını barındırmaktadır. Bu ormanların, her yıl yaklaşık 60 bin km²'si artan insan nüfusunu besleyebilmek için yok edilmektedir. Ormanların yok edilmesi bu hızla sürdüğü takdirde yeryüzündeki canlı türlerinin yüzde 20'si, yani en az 1 milyonu çok kısa bir süre içinde bir daha geri gelmemek üzere yeryüzünden silinip gidecektir.

ORGANİK KÜTÜPHANE

Çok büyük bir bölümünü henüz hiç kimsenin bilmediği canlı türlerinin bu hızla yok olması, insanlığı nasıl etkileyecektir? Biyolojik çeşitlilikte bu boyutlarda bir azalmanın insanlık için çok önemli, çok ciddi sonuçlar doğurabileceğini savunan bilimciler vardır.

Doğadaki tür toplulukları gelişigüzel bir araya gelmiş canlı türlerinden oluşmazlar. Her topluluk içindeki türler milyonlarca yıllık bir süre içinde birlikte evrimleşerek karmaşık bir ilişkiler ağı ortaya koymuşlardır. Türlerin bu ilişkiler ağından birer birer çekilmeleri, ekosistemleri birdenbire çökme noktasına getirebilir.

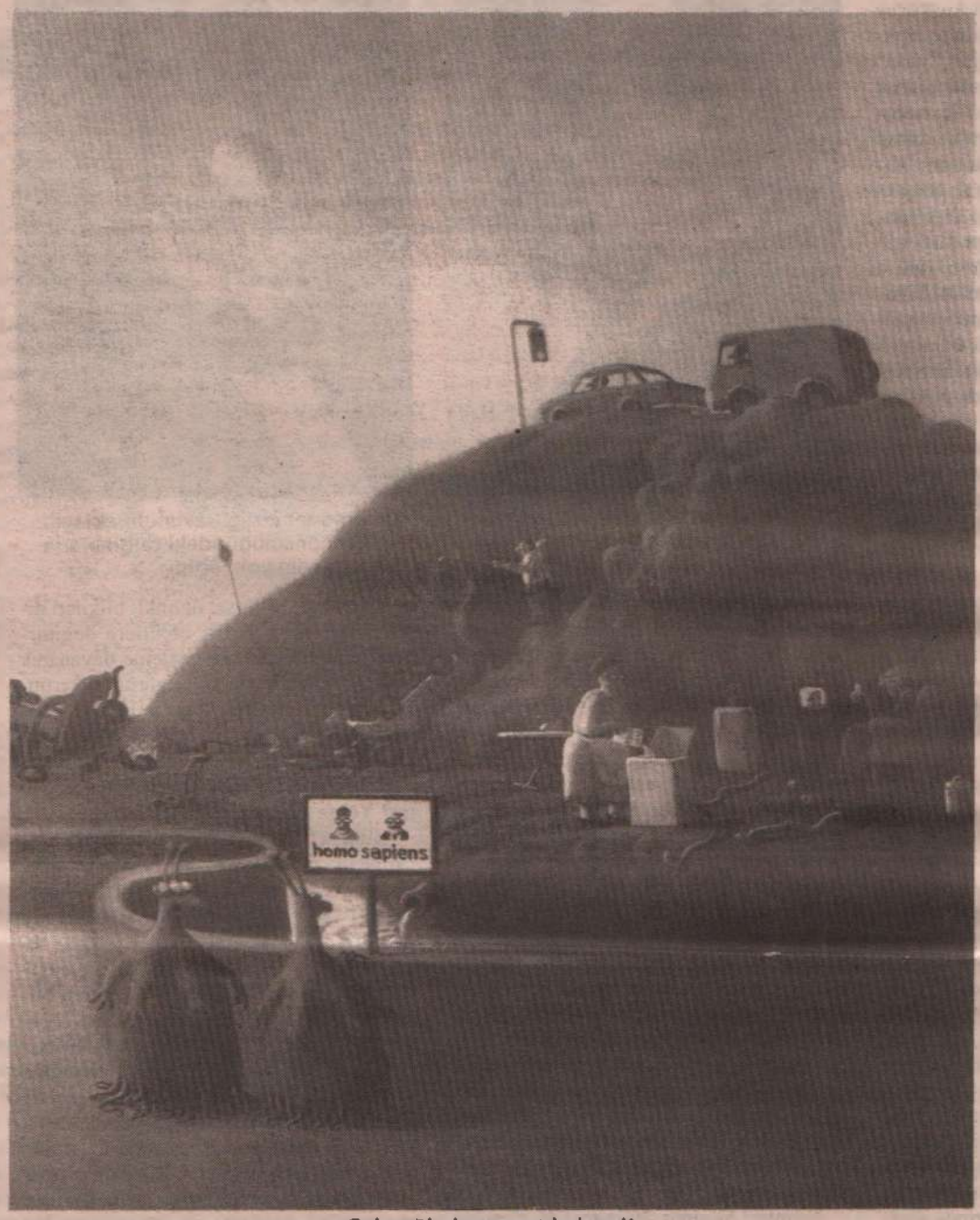

Geleceğin hayvanat bahçesi!

Canlı türlerinin kitle halinde yok olması, yeryüzünün biyolojik tarihinde çok görülmüştür. Bilimsel tahminlere göre, bugün yeryüzünde yaşayan canlı türleri, canlılığın tarihi boyunca var olmuş olan türlerin yüzde 1'inden bile daha azdır. Buna göre, bir canlı türü, evrimsel süreç içinde yüzde 99'dan daha büyük bir olasılıkla yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Buna göre canlı türleri bireyler gibi doğuyorlar, yayılıyorlar, sonra da ölüyorlar. Türlerin yok olması doğa yasalarının bir sonucu ise, canlı türlerinin sayısı azalıyor diye niye kaygılanalım?

Fakat günümüzdeki tür kayıpları, jeolojik devirlerde gözlenen kayıplardan 400 kat daha hızlıdır ve belki de son 65 milyon yıl içinde bu boyutta bir tür kaybı görülmemiştir.

Biyolojik çeşitlilik; canlıların geçirdikleri milyonlarca yıllık evrim sırasında karşılaştıkları sorunlara buldukları çözümlerin, kazandıkları deneyimlerin, gen denilen mesajlar olarak kodlandığı büyük bir organik kütüphaneye benzetilebilir. Bu kütüphanede her canlı türü bir kitap olarak düşünülebilir. Bu canlı türlerinin kaybolmasını önemsemediğimiz zaman, gelecekte insanlığın, ülkemizin sorunlarına çözüm bulmada yardımcı olabilecek büyük bir kütüphaneden, henüz okuyup anlayamadığımız kitapların birer birer yok olmasına göz yumuyoruz demektir.

BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİĞİ TANIMAK

Gerçekten de kendini yenileyebilen kaynaklar, yani canlı doğal kaynaklar insanlığın gelecekteki sigortasıdır. İnsanın yaşamını sürdürebilmesi, bu kaynakların kendilerini yenilemeyi sürdürmesine bağlıdır.

O halde öncelikle canlı doğal kaynaklarımızı tanımak, onlara sahip çıkmak zorundayız. Canlı doğal kaynaklarımızı koruyabilmek, değerlendirebilmek, işletebilmek, ekonomiye itici bir güç olarak sokabilmek için, önce neyimiz var, neyimiz yok bilmeliyiz. Çevre kirlenmesinin ekolojik dengeyi bozabileceğinden sık sık söz edilir. Peki nedir ekolojik denge? Bu soruya yanıt vermek zordur. Bir bölgede doğal dengenin bozulup bozulmadığını değerlendirebilmek için, önce o bölgede hangi canlı populasyonlarının bulunduğunu, nasıl etkileştiklerini bilmek gerekir. Ancak bundan sonra o canlı populasyonlardaki değişmeleri izleyerek doğal dengenin bozulup bozulmadığını söyleyebiliriz.

Türkiye'nin canlı doğal kaynakları, Türkiye'ye özgüdürler. Türkiye'nin iklim ve coğrafla koşullarına uyum sağlamışlardır. Aynı tür topluluklarını, aynı adaptasyonları dünyanın başka bir yerinde bulmak mümkün değildir. Canlı doğal kaynaklarımızı koruyabilmek, değerlendirebilmek, onlara sahip çıkabilmek için öncelikle bu kaynaklarımızı özellikleriyle tanımamız gerekmektedir.

Son zamanlarda biyolojik kaynaklarla birlikte, sürdürülebilir kalkınma (sustainable development) kavramından sık sık söz edilmeye başlanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma, bir taraftan canlı doğal kaynaklardan yararlanarak kalkınırken, bu kaynakları gelecek için de koruyabilmek anlamına gelmektedir. Sürdürülebilir kalkınma, canlı kaynaklardan kendilerini yenileme kapasitelerini koruyarak yararlanabilme, biyolojik bilimlerin en önemli sorunlarından biridir.

Canlı doğal kaynakları tükenmiş bir yeryüzünde, bırakınız kalkınmayı, insanın yaşamını sürdürmesi bile mümkün değildir. İşte bu nedenle Nuh, Tufandan sadece kendini ve ailesi değil, tüm diğer canlıları da kurtarabilmek için bir gemi yapmıştır. Kutsal kitaplardaki Nuh Tufanı öyküsü, insanın yeryüzünde diğer canlılar olmadan yaşamayacağı gerçeğini çok güzel sembolize etmektedir.

Günümüzde de aynı sorun ile karşı karşıyayız. Yeryüzündeki diğer canlı türlerini, insan nüfusundaki patlamanın oluşturduğu tufana karşı koruyabilmek için, canlı doğal kaynakları akıllıca işleterek refahı artırabilmek için neler yapabiliriz?

Nuh'un gemisini yeniden yapmak zorunda olsaydık, nasıl yapabilirdik? Bunun için gerekli teknolojinin temeli biyolojidir, genetiktir, ekolojidir. Canlı populasyonlarının akıllıca işletimi için gerekli teknolojinin temeli de yine biyolojidir.

Bir canlı populasyonunun dinamiğini, genetiğini, canlı ve cansız çevresi ile etkileşimlerini ne denli iyi bilirsek, işletme de o denli verimli olacaktır.

Biyolojik sistemlerin, moleküllerden ekosistemlere kadar çok değişik düzeylerde ele alınabileceğini, araştırılabileceğini söylemiştik. Tüm bu düzeylerdeki çalışmaların biyoloji biliminin gelişmesinde, dolayısıyla canlı doğal kaynaklardan yararlanmada ve bu kaynakların korunmasında önemli katkıları vardır ve gelecekte de olacaktır.

BÖCEKLERİ YOK EDECEĞİZ DERKEN...

Genellikle biyolojik sorunların nihai çözümünün fizik ve kimyada olduğu kabul edilir. Bu yanlış değilse bile eksik bir

değerlendirmedir. Biyolojide canlı sistemlerin oluşması ve işlemesinde fiziki sistemlerden farklı boyutlar vardır. 1940'lı yıllarda sentetik kimyasal pestisitler keşfedildiği zaman, zararlı böcekler ile mücadele sorununun tamamen hallolduğu düşünülmüştü. Diğer bir deyişle pestisitler, biyolojik bir probleme kimyasal teknolojinin ürettiği harika çözümler idiler. Nitekim **Paul Müller**, DDT'nin pestisit özelliklerini keşfederek insanlığın büyük bir sorununa çözüm bulduğu için Nobel ödülüne layık görülmüştü. Fakat çok kısa bir süre içinde zararlı böceklerin DDT'den kolay kolay etkilenmedikleri görüldü. Biyolojinin doğal seçilim yolu ile evrim yasası unutulmuştu. Zararlılar, çok kısa bir süre içinde bu ve diğer kimyasal zehirlere karşı evrimleşerek doğal seçilim yolu ile direnç geliştirmişlerdi. Dirençli böcek türlerinin sayısı da giderek artmaktadır. 40 yıl önce bir iki tane olan dirençli böcek türlerinin sayısı, bugün 500 civarındadır.

Bu örnekte de görüldüğü gibi, iyi niyetli bir yaklaşım sonuçta geri tepmiştir. Bugün, böceklerin geliştirdiği direnç karşısında giderek artan dozlarda uygulanmak zorunda kalınan sentetik kimyasal pestisitler, çevre sorunlarının önemli bir boyutunu oluşturmaktadırlar.

Edonezya'nın Borneo adasında Birleşmiş Milletler Dünya Sağlık Örgütünce 1950'li yıllardan başlayarak, sıtma savaşı için geniş çaplı DDT uygulandı. İlaçlama sonucunda sivrisinekler ve sıtma önce azaldı. Fakat bu kez veba salgını ortaya çıktı ve köy evlerinin sazdan damları çöktü. Bu neden oldu? Sıtma kontrolü için kerpiç evlerin iç duvarlarına sıkılan DDT, önce tırtılların düşmanı olar böcekleri öldürdü. Böylelikle rahatça çoğalan tırtıllar damdaki zazları yemeye başladılar. Bu arada evlerde hamam böceklerinde biriken DDT, beslenme yoluyla kertenkelelere, oradan da onları yiyen kedilere geçti. Kediler ölünce de fare sayısı arttı ve veba salgını baş gösterdi.

Bu da gösteriyor ki, biyolojik sistemlere müdahale ederken çok dikkatli olmalıyız. Sistemin öğeleri arasındaki ilişkileri, etkileşimleri iyice anlamaya çalışmalıyız.

Son zamanlarda sık sık duyduğumuz genetik mühendislik, biyoteknoloji, ekoloji gibi bilim dalları, canl doğal kaynakların insanlık yararına en verimli biçimde işletimi, korunması ve değerlendirilmesi ile ilgilidir. Biyolojik bilimlerdeki gelişmeler insanın hayal gücünü fersah fersah aşmıştır. Mitolojide farklı canlıların kombinasyonları olan yaratıklara "kimera" denir. Frankestein'ın öyküsünü hepimiz biliriz. Bütün bu yaratıklar hayal edilebilmesine karşın, insan ve bakteri genlerinin birleştirilebileceği, genetik mühendisliği bunu başarana kadar kimsenin aklına gelmemişti.

Uygulamalı biyologların etkinlikleri temelde populasyon kontrolüne yöneliktir. Yararlı türlerin populasyonları büyütülmek istenir (örneğin, buğday, mısır, tavuk, sığır, orman ağaçları, meyve ağaçları), zararlı türlerinki ise küçültülmeye çalışılır (örneğin, zararlı böcekler, zararlı otlar, hastalık yapan mikroorganizmalar, parazitler). Bütün bu etkinliklerde biyoteknoloji, genetik mühendislik, ekoloji, populasyon genetiği gibi disiplinlerin büyük katkıları vardır.

BİYOLOJİ EĞİTİMİNİN ÖNEMİ

Biyoloji canlı sistemlerin bilimidir demiştik. Biyolojiye yaşam bilimi de denir. Biyoloji, aynı zamanda insanın, insanlığın yeryüzündeki yaşamını sürdürebilme bilimidir. İnsanların gelecekte yeryüzünde grçekten insanca bir yaşam sürdürebilmeleri büyük ölçüde biyolojiye bağlıdır. Biyoloji yaşamımızı her yönüyle öylesine etkilemektedir ki, biyoloji dersi, orta öğretim ve üniversitelerde temel eğitimin bir parçası olmak zorundadır. İleride yönetimde karar verme konumlarında olacak gençlerimizin sağlam bir biyoloji eğitimi almaları şarttır. Doğadaki tüm canlı populasyonları, yaşam kaynakları ile dengede kalmak zorundadır. Oysa insan nüfusu tüm biyoloji, ekoloji yasalarını hiçe sayarcasına artlaya devam etmektedir. Biyoloji bilimi bize, insanın da biyolojik bir varlık olduğunu ve yeryüzündeki varlığını sürdürebilmesi için temel biyoloji, ekoloji yasalarına uyması gerektiğini öğretmektedir.

İnsan, diğer canlı türleri gibi doğanın bir parçasıdır. İlk çağlarda insan doğayı egemen olunması gereken bir düşman gibi görmüş olabilir. Fakat günümüzde bilim yoluyla doğayı daha iyi anladıkça, doğaya bir dost gibi yaklaşmanın insanlığın geleceği açısından daha yararlı olacağını öğrenmekteyiz. Biyoloji eğitiminin bu bakımdan, ülkemizin canlı doğal kaynaklarının değerini bilen, onlara sahip çıkan, doğaya bir düşman gibi değil de bir dost gibi bakabilen bireylerin yetişmesinde önemli bir nolü vardır.

(*) ODTÜ Biyoloji Bölümü.

KAYNAKLAR

(1) Berkes F., Kışlalıoğlu B., Ekoloji ve Çevre Bilimleri, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990.
(2) Hocking B., Biology or Oblivion, Lessons fron the ultimate science, Cambridge, Mass. Schenkenon Pub. Co., 1965.
(3) Kence A. (koordinatör), Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri, TÇSV yayını, Ankara 1987.
(4) Kence A. (editör), Biyolojik Zenginlikler ve Kalkınma, TÇSV yayını, Ankara 1988.

Aile kurumu özelleştiriliyor-2

Prof. Dr. Şenel ERGİN

"Örnek Evlilik Sözleşmeleri" birbiri ardına baskı yapıyor. Ulusal Feminisler Birliği'nin Hukuk Büroları'na yapılan başvurularda da bir yığılma olmuş; üç dört aylık bekleme listeleri oluşuyormuş. Bu bana hastanelerin, kalp hastalarına üç ay sonraya muayene günü vermelerini anımsattı. Hukuk Büroları'nın çaresizlik içinde olabileceği varsayımı içindeyken, gazetelere verilen büyük boy duyuruları okuduk. U.F.B., yapılan işin niteliğinden özveride bulunulamayacağı için, yığılmalar karşısında duyarsız kalma suçlamalarını göğüslemeyi göze alarak, çalışma hızını değiştirmeyeceğini ilgili çiftlerin bilgilerine ve anlayışlarına sundu.

Ben oldum olası çok satan kitapları sevmem ve onları hemen okumam. Şimdi bu çok satan kitap karşısında duygularım karmakarışık oluyor. Kitap bir belge derlemesi, yaşanan bir gerçeklik.. ve birbiri ardına baskı yapması, bürolara yönelen yığılmalara neden olması başka bir gerçekliği daha görünür kılıyor. U.F.B.'nin işte bu toplumsal gerçekliğin karşısında duyarsız kalması beklenemezdi. Nitekim Birlik, Bursa, Antalya ve Samsun'da yeni hukuk büroları açma hazırlıklarını başlattığını duyurdu. Uzman kadronun ve mekan gereksinmesinin karşılanması için Birlik'e bağlı yerel örgütlerin öncelikli yardımları ve birlikte çalışmaları bekleniyormuş. Paşa'nın kulakları çınlasın. Toplumsal gerçekler yapıyı zorlarsa, askeri darbe yapmak gerekmez; başka seçenekler de bulunur.

"Kendi okulunu kendin yap" kampanyası çerçevesinde, Milli Eğitim'e arsa ve bina bağışlayan yaşlı ve varsıl kadınlara yeni adreslerin gösterilmesi bence çok yerinde bir davranış. Görüş sahibi bilinçli bir kadının, eril kültürünün kendini yeniden üreten Milli Eğitim'ine yardım etmesinden daha önemli işleri olmaz mı acaba diye düşünür dururdum. İşte bu bir fırsat; sahibi bulunduğum maddi varlığı, kendi geleceğimi kendi isteğim doğrultusunda tasarlamak uğruna seve seve harcayabilirim. Neyse.. bütün bu gelişmeler biliniyor olmalı.

Bu arada kitabı tekrar okudum. U.F.B.'nin evlilik kurumu ile sevgi olgusuna bakışını, kendi eylemlerine içselleştirdiği sevgi anlayışını irdelemek amacıyla yapılan bu ikinci okuma, daha önce şöyle bir okuyup geçtiğim bazı tümcelerin altını çizmeme neden oldu. Örneğin, evlilik birliği kurmak üzere gelen çiftlerden birinin sözleri, "Beni bu güzel insana kötülük yapmaktan korumanızı istiyorum"du. Bir başkası, "Şimdiye kadar duyumsamadığım yoğunlukta mutluluk içindeyim. Bu halimi ne kadar süre koruyabilirim, bilmiyorum ama.. anısını bir ömür boyu korumak isterdim. Bunu yapabilir miyim.." biçimindeydi. Elli sözleşmenin hepsinde buna benzer ifadeler bulunuyordu ve kitabın sonlarına doğru yer alan bir sözleşmedeki ufak bir diyalog olayı bağlamıştı:

- Sevgimizi korumak istiyoruz.
- Kime karşı.
- Kendimize karşı, sevgimizi kendimizden korumak istiyoruz.

Derin bir haz duygusuyla kitabı kapatmak zorundaydım. İlk okuma sırasında beni olayın yasalbiçimsel süreci çok kavramış olmalı; kendimce bini aşkın evlilik sözleşmesi arasından bu elli örnek olayın hangi ölçütlere göre seçilip derlendiğini, derleme mantığını anlamaya çalıştım. Okuduğum herhangi bir kitabı iyi anlayabilmek için, onun yazılış nedenini kavramak zorunda hissederim kendimi. U.F.B., Hukuk Bürosu ile İletişim Bürosu'nun ortaklaşa yayına hazırladığı bu Seçki'de, sevgiden paragraf başı yaparak söz etmeksizin kendi sevgi anlayışını ortaya koyuyordu; okuyucunun gönlünü ve aklını ağır ağır sürükleyerek, kendi bulunduğu yüksekliğe çıkararak.. zarifce.

"Sevgimizi kendimizden korumak istiyoruz" tümcesinin üzerine daha başka bir şey okuyamazdım. Düşünebileceğim ve o zamana kadar söylenmiş olabilecek her şey bu tümcenin içinde saklı idi. Güzel insanların söyleyebileceği güzel bir tümce.

İçimde sadece bu tümce, düşünüyorum: sevgi nedir..

Sevgi bir üçüncü merkez midir.. sen, ben ve sevgi.. ve ne zaman bizim olur. Sevgimiz. Ona ayrı ayrı sahip olabilmek için, biz birbirimize ne kadar yakın durmak zorundayız.

Sevgi bir sınır mıdır.. senin ve benim sınırlarım.. varoluşumuzun sınırları.

Kendi sevgilerimi düşünüyorum. Bazılarını hücrelerimle yaşamıştım; milyarlarcası coşkun bir hareketlilik içindeydiler. Sevgim bana sonsuz bir güç duygusu veriyordu. Benim olan bu sevgi, bana yeni yeni sınırlar çiziyordu. Böyle bir sevgiyi duyumsamama neden olan erkekle ben neyi paylaşıyordum.. çoğunlukla zamanı. "Şimdi"yi.. orada ve onunla birlikte geçirilen zamanı.. Duygularım da benimdi, sevgim de.. O erkeğin de benim olmasını istiyordum. Şiddetle..

Bazılarını aklımla yaşadım; sonsuz bir hoşgörü ve sonsuz bir haz duygusu içinde. Bana bu sevgiyi duyumsatan insana dünyaları verebilirdim; her şey onun olabilir, o her şey yapabilirdi. Bu dünyadaki varlığını bilmem, benim sevgim için yeterliydi. Ama yaşamak için bu sevgiye gereksinmem vardı. Bu sevgi de benimdi..

Ama sevgi nedir.. Bana beni duyumsatan, varlığımın ayrımına vardıran, beni biyolojik canlılığın ötesinde var ve üretken kılan, bazen hücrelerin coşkun hareketliliğinde, bazen aklın sakin düzlüğünde eğlendiren.. ama benden ayrı bir ikincil kişilik mi.. yoksa ben'de gizli bir enerji durumu mu..

Ne olursa olsun, o bazen fiilî gerçeklik oluyordu ve ben her keresinde, benim dışımda birini bundan sorumlu tutuyordum. Daha da kötüsü, sorumlu tuttuğum kişiyi, sevgimi korumak adına sınırlamaya çalışıyordum. Kendi sınırlarımı bırakıp, başkalarının sınırlarıyla uğraşmak.. ne nafile bir uğraştır, hiç düşündünüz mü.. Hele insan kendi sınırlarının bile ayrımında olmazken.

İşte nikaha oturan evlilik temelli aile'de olan da buydu. Sevgiyi yaşamak yerine onunla boğuşmak üzerine temellenen bir sevgi pratiğinin taraflardan hiçbirine yararı dokunmaz.

Eğer sevgi bir ikincil kişilikse, ya da bende gizli bir enerji durumuysa, bunu fiilî gerçeklik haline dönüştürmek, yani sevgiyi ortaya çıkarıp fiilen sahip olmak, kişinin kendi sorumluluk alanında olan bir konu değil midir.. Elbette burada iki öncül söz konusu. Bir, kişinin cinsel kimliğinden öte bir kimliği bulunmalıdır; iki, birinci öncülle neden-sonuç ilişkisi içinde, kişi kendisine sahip olmalıdır.

Oysa, eril mantıkta siyah-beyaz değerlendirme yöntemine göre işlem gören kadın, ya temizlik timsali cinsiyetsiz bir melek (bunun için nikahta beyaz giyer -beyazla cinsiyete atfedilen saflığı, temizliği, eldeğmemişliği ve etkisizliği alenen ilan eder- bunun için evlilik boyunca yönlendirici cinsel istekleri olmamalıdır, yatak odası da erkeğin eylem ve egemenlik alanıdır) ya da sadece cinsiyeti ile varolan *ortamalı* kirli bir fahişedir. Ancak her iki durumda da kamu alanında kendi yaşamından vazgeçmişlik ve kendine sahip olamamışlık söz konusudur.

Kendisinin olamayanın, sevgisi olur mu.. Sevgisi olan önce kendisini sevmez mi.. Başkalarını da kendisini sevdiği gibi sevmez mi.. Hem sevgisini hem sınırlarını büyütmez mi..

Bence, bir insan, başkalarına sahip olamayacak kadar küçük, ancak kendisinin sahipliğini başkalarına bırakmayacak kadar da büyük olan bir varlıktır ve cinsiyet konusu bu gerçeği değiştiremez.

Kısaca: insan kedisine sahip bir varlıktır, aynı mantıkla herkesin de kendi kendisine sahip olduğunu bilir ve bunu kabul eder. Evlilik birliğine girerken, bu gerçeğin taraflarca kabul edilmesi, sevgi değilse.. nedir.

Geriye dönük değerlendirildiğinde, sevgiyi bilinçli insan varlığının irade alanı dışında bırakarak denetlemek isteği ile "resmen" örgütlemek ve örgütü de devletin temel taşı yapmak abartmada ölçüyü kaçırmak gibi geliyor.

Erciyes'in kaybolduğu gün

İrfan ERDOĞAN

Kendisine hem iletişim, hem taşım, hem enerji kaynağı olan eşeğini döven orta Anadolu'nun hayvanlara (kadına, kıza ve çocuğa karşı da çeşitli ifadesini bulan) gaddarlık kültürü, modern çağın kapitalist teknolojik düzeni ve kendini insancıl olarak satan kültürel vahşiliğiyle karşılaşınca ne olur? Hemen "Vay, ortak nasılsın" diye el sıkışır ve sarılırlar. Sarılış o sarılış: Anadolu eşşeği ve Türkçeyi unutur F-16 konuşmaya başlar. Bu sırada koca Erciyes dağı kaybolur ve ne kimse farkına varır, ne kimse kılını kıpırdatır, ne kimse sesini çıkartır, çünkü, belli istisnalar dışında herkes ya kendisinin sandığı kendisinin olmayan vatanı başkaları için kurtarma peşinde ya da köşeyi dönme yarışında, ya kadeh tokuşturuyor, ya küvette kürek sallıyor öfkeli, ya ticaret ve iş adına birini soyuyor, ya da örgütlü terör faaliyetlerine zorunlu veya arzuyla katılarak egemen başkalarının günlük gündemleri ücretli/maaşlı veya bedavadan kendini adayarak yürütüyor... Büyük işler dururken Erciyes'le, çevre ve insan sağlığıyla uğraşmak gülünçtür.

1994 yaz ayı. New York'un çıldırtıcı nem ve sıcağından ve insanı insanlıktan çıkaran peyzajından kaçabilmek büyük bir özgürlük deyip, bencilce, kendimi anavatana attım. Kayseri'ye gidiyorum. Yanımda da kuzenim. Kayseri'ye kırk kilometre kadar kala Erciyes dağının haşmetli görünümü önümüzdeki peyzajı süsler. Hava biraz bulutlu. Ufuk tamamıyla toz dumanla kaplı. Kuzenime "biraz sonra Erciyes'i görürüz" dedim. Tecrübe, çocukluktan beri gide gele Erciyes'in nerde görüneceğini biliyorum. Bekliyorum. Hayret, Erciyes görünmüyor. Küçüldü mü yoksa? Kayseri'ye 30 kilometre işaretine geldik hâlâ Erciyes'ten eser yok. Ben şaşkınım, çünkü koca dağ görünmüyor. Kaybolmuş. Kuzenim oralı bile değil. Hatta benim merakıma biraz şaşıyor: Uçacak değil ya, biliyoruz ki Erciyes yerinde duruyor. Kente girmek için 20 kilometre işaretinden sonra sola dönüyoruz, sağımızda Erciyes'in peyzajın tümünü olmasa bile yüzde 80'ini kaplaması gerekir. Fakat Erciyes'in bırak parçasını, tümünden eser yok. Şehrin içindeyiz. Şaşkınım. Sadece Erciyes'in yanındaki ikizlerden bir tanesi görünüyor. Kuzenim benim sürekli ısrarıma gülüyor. Evet, Erciyes orda. Orda olmasına orda da, ama nerde, görünmüyor ki. Erciyes'in olduğu yer ve hava tamamıyle iğrenç bir renkle kaplı. Bilmeyene orada kocaman bir dağ olduğunu söylesen sana "hayal görüyor zavallı, keçileri kaçırmış" diye güler. Kayserililere bakıyorum. Herkes işinde gücünde. Sokaklar insan kaynıyor. Kimse Erciyes'in kaybolduğunu farkında değil. Bir diğer kuzenimin bürosuna gidiyoruz. Bizde kuzen bol. Orda bir kız var. Kıza soruyorum. "Erciyes'e ne oldu?" Kız şaşkın şaşkın "deli mi ne" diye bana bakıyor. Ben devam ediyorum: "Erciyes dağı yok olmuş" Kız gülüyor ve "olur mu öyle şey" diye karşılık veriyor. Ben soruyorum "Dışarı çıkmadın mı?"

- Çıktım.
- Erciyes kayıp görmedin mi?

Akdeniz'in biyolojik gözlemi için yeni bir metod

Prof. Dr. Engin MERİÇ (*)

Prof. Dr. **Maria Biagnca Cita-Sironi** (Milano Üniversitesi-İtalya), Prof. Dr. **Valentina Yanko** (Tel Aviv Üniversitesi-İsrail) ve Prof. Dr. **Engin Meriç** (İstanbul Üniversitesi-Türkiye) tarafından ortak olarak planlanan ve "Ağır metal kirlenmesinin göstergesi olarak bentik foraminiferler; Akdeniz'in biyolojik gözlemi için yeni bir metod" adı ile hazırlanan proje teklifi 1 Ekim 1992 tarihinde Avrupa Topluluğu Komisyonu'na sunulmuş ve bu konu ile ilgili olarak başvuruda bulunan 100 proje arasından desteklenmesi uygun görülen tek proje olarak, 9 Kasım 1992 tarihinde kabul edilmiştir.

Sığ bentik foraminiferlerin kirlenme ile olan ilişkilerini ortaya koyabilmek amacı ile Doğu Akdeniz yöresinde iki pilot bölge seçilmiştir. Bunlar İskenderun Körfezi ile Hayfa Koyu'dur ve değinilen her iki bölgede de kirlilik endüstrileşme sonucu olarak oldukça büyük boyuttadır.

Doğu Akdeniz bölgesinde ve Türkiye sahillerinde kirlenmenin yoğun olduğu İskenderun Körfezi'nde yapılacak ve üç yıl sürecek olan çalışmalar ülkemizde ilk kez gerçekleştirilecek olup, bu araştırmanın amaçları kısaca şu şekilde sıralanabilir:

1. Çalışma alanlarındaki tortullar hangi ağır metalleri içermektedir?

2. Hangi bentik foraminifer cins ve türleri kirlenmeye karşı daha dayanıklıdır?

3. Duyarlı cins ve türlerin; kavkı morfolojisi, kavkı boyutu, kavkı yapısı, tür çeşitliliği, bölgesel dağılımı ve kavkının kimyasal bileşimi gibi parametrelerden hangisi veya hangileri deniz kirliliğinin en iyi belirticisidir?

4. Kimyasal bileşim, kristalografik yapı ve kimyasal elementler arasında ne gibi bağlantı vardır? Hangi kimyasal elementler şekil değişimi konusunda etkendir?

5. Tuzluluk, ısı ve oksijen rejimi gibi çevre faktörleri yukarıda değinilen ve foraminiferler ile ilgili diğer faktörleri ne şekilde etkilemektedir?

6. Besine bağlı olarak foraminiferler bolluk ve çeşitlilik açısından ne gibi özellik göstermektedir?

7. Tortullaşma hızı ile aralarında nasıl bir ilişki vardır?

Sözü edilen bu parametreler; denizlerde kirlenmiş ve kirlenmemiş bölgelerdeki toplulukların ayırt edilmesi ile Akdeniz'de kirliliğin kontrolünün planlanmasını sağlayacak yeni bir metodun ortaya konmasını gerçekleştirebilecektir.

Akdeniz'in çeşitli yörelerinde, özellikle Napoli Körfezi, Adriyatik Denizi, Nil Deltası ve Libya sahilleri gibi farklı yerlerde güncel bentik foraminiferler ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Ancak, bunların amacı Geç Kuvarterner'deki bentik foraminifer topluluğunu tanıtmaya dayalıdır. Günümüzde gittikçe artan ağır metal konsantrasyonlarına karşı bentik foraminiferlerin göstermiş oldukları tepki hakkında ise çok az çalışma mevcuttur. Kadmiyum, baryum, demir, manganez, kurşun, civa, bakır ve çinko gibi kirleticiler, foraminifer kavkılarında morfolojik şekil değişikliklerine neden olabilmektedir ve bu durumlar üzerinde dikkatle durulması gereken özelliklerdir.

Dünyada çevreye karşı gösterilen duyarlılığın sonucu olarak çevre kirliliği çeşitli yöntemler ile araştırılmaktadır. Günümüzde kullanılan tekniklerin çoğu pahalı olan alet ve malzeme ile uzun bir zamanı gerektirmektedir. Halbuki, biyolojik metodun deniz kirliliğinin saptanması açısından uygun bir yöntem olduğu bilimsel çevrelerde bilinmektedir. Bunun başlıca nedenleri olarak; taksonomik ve ekolojik veriler ile birlikte çevreye karşı aşırı duyarlılık, çevredeki değişimlerin etkisi karşısında morfolojik karakterdeki değişiklikler, istatistiksel bolluk, zaman içinde canlıların korunabilirliği, kısa yaşam süreci ile yaşam şekli gösterilebilir.

Sığ denizlerde yaygın olan bentik foraminiferler ekolojik değişimin izlenmesi açısından oldukça önemli bir potansiyele sahiptirler. Bol miktarda bulunmaları, tortullar ile devamlı bağlantılı olmaları, çevresel değişimleri kavkılarına kaydedebilmeleri ve diğer kavkılı faunaya karşın küçük boyutlu olmaları nedeni ile araştırma konusunda daha yararlı olmaktadırlar.

Sakin ve sığ sularda yaşamı tercih eden ve çoğun kalker kavkılı olan bu mikroorganizmaların yaşam şekli çevre ile ilişkilidir. Porselen kavkılı olan tipler magnezyumca zengindir. Kavkılarındaki magnezyum, sodyum, kadmiyum, baryum ve kalsiyum oranlarının; ısı, tuzluluk ve su sirkülasyonu ile ilişkili olduğu bilinmektedir. Buna karşın, bentik foraminiferlerin kirliliğin göstergesi olduğu hakkında çok az bilgi mevcuttur ve konu ile ilgili daha önceki çalışmalar yalnızca organik kirliliğin etkisini ortaya koymak amacı ile yapılmıştır.

Sonuçta, genel olarak kirliliğin foraminifer kavkı morfolojisini etkilediği ortaya çıkmakta; kirliliğin bölgesel dağılımı ile ilgili değişiklikler, dolayısı ile anormal özellik gösteren kavkıların yüzdesindeki artış ve yoğunluk ile kendini belirtmektedir. Bu durumlar dikkate alınarak, bentik foraminiferlerin çevreyi kontrol etme konusunda hassas bir gösterge olabilecekleri söylenebilir.

(*) İstanbul Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü.

- Nereye gidecek orda işte.
- Orda değil, olsa görünür.
- Görünüyordur, belki başı biraz dumanlıdır.
- Başının falan dumanı kalmamış, duman her yeri kaplamış.

Bu sırada büroya birkaç kişi giriyor. Erciyes kayıp diyorum onlara da "Ne gırgır herif veya kabak gibi laf" diye düşünüp gülüyorlar. Erciyes kaybolmuş, cin Kayserililerin haberi bile yok. Nasıl olur da farkında olmazlar, koskoca dağ gözönünden silinip gitmiş. Yanımda saatlerce oturan ve şaşkınlığıma şaşan kuzenim bile bir kez "Evet **İrfan**, dağ görünmüyor" diye beni tasdik etmedi. Koca dağın kaybolması hissedilmiyor bile, en küçük bir önem taşımıyor. Ne televizyonlar, ne radyolar, ne de gazetelerde "Erciyes bizimle saklambaç mı oynuyor?" veya "Erciyes Ağrı'ya gezmeye gitmiş" gibi bir haber var. Bırak erginleri, meraklı olması gereken gençler ve küçük çocuklar bile, hiç değilse "bugün Erciyes kayıp" demeyi bile düşünmüyor, demeye bile gerek duymuyor. Kadınlar Meksika'nın tele-romanlarının hayal dünyasının penceresinden dışarı çıkıp "aaa Erciyes'e de ne oldu?" diye bir çift dedikodu bile yapmıyorlar. Milliyetçiler çadırlarını kurdukları Erciyes eteklerini, vatan-millet kurtarma nutuklarından sonra, binlerce poşetler ve atıklarla terkediyorlar. İlericilerin bazıları, insanlık durumuyla uğraştıkları için burjuvaların uğraştığı çevre ve insan sorunuyla uğraşmayı revizyonistçe buluyorlar. Müslümanlar her hafta sonu mesire yerlerini çöplüğe çevirip gidiyorlar. Köyümüzdeki amcamın su kenarındaki güzelim bahçesi Kayserililerin atıklarıyla dolu. Otuz sene evvel berrak akan sular şimdi pis-yeşil ve iğrenç renkte akıyor. İnsanlar bu iğrençlik ve pislik içinde sanki "hayat bu işte" der gibi yaşıyorlar. İnsanların yaşamlarının bağlı olduğu kendi çevrelerinde olanlara bu denli, görmeyi bile red edecek şekilde, gözü kapalı katılmaları ciddi bir durumun ifadesidir. Eğer ben siyasetten, kurttan kuştan, vatanın milletin bütünlüğü ve bölünmezliği ideolojik uyutmacalarından bahsetmeye kalksaydım, yedisinden yetmişine kadar herkes atılarak katılırdı. Güzel. Koyun gibi pasiflikten çok daha iyi. Ama Erciyes yok, kayıp, "yoksa sattınız mı?"

Gülüyorlar.

Valla siz Kayserililer yaparsınız, muhakkak Almanlara satmışsınızdır.

Satmamışlar. Hafta sonu gördüm. Tekir yaylasına çıktık. Erciyes'in dizi. Amerika'da kirli dereler ve nehirler gördüm. Suyu bembeyazdır. Kazara içersen, senin ne olacağın, ne zaman ne renk alacağın, nerelerinde neler çıkacağı belli olmaz. Tarlalar bile sulanmıyor bu sularla. Tekirde küçücük bir dere var. Kıvrıla kıvrıla aşağı doğru yol alan dereden koyu iğrenç birşey akıyor. Nükleer savaştan sonraki sular böyle olacak herhalde. Olsa n'olacak ki, içecek kimse kalmayacak o zaman. Kazara kalanlar, yavaş yavaş acılar içinde ölürken, canlı kaldıklarına pişman olacaklar. İnsanlar dizilmiş dere boyuna piknik yapıyor. Dere bakıyor: "Ne yaptınız bana" diyecek demesine de içini organik pislikler ve ağır metaller kaplamış. Kendinden başkası olmuş dere. Peki insanlar? Dedim ya insanlar piknik yapıyor. Kullanıyor ta ki kullanamayacak hale gelinceye kadar. Ve terkediyor. İnsanda bireysel olarak kendinin sahip olduğunu düzenleyerek ve yeniden düzenleyerek gösteriş edepsizliği ve onun dışındakine kıskanç veya hunharca sömürücü ve bozucu duygusuzluğu egemen olmuş durumda. Erciyes'te yol boyu esen rüzgarla tempo tutmuş salınan çayırlar, otlar selviler yok: Taşlara takılmış, gitmem diye rüzgara direnen plastik torbalarla dolu etraf. Milliyetçilik siyasal sloganları yazılmış dağın göğsüne. Dünya türklerinin mi ne kurultayı olmuş. Obak obak gelmişler. Cengizhan ve Atilla da varmış. Yenmiş içilmiş eğlenilmiş, nutuklar atılmış, vatan kurtarılmış: Şehir tozlu, şehir dumanlı; dağlar taşlar, akan sular pislik içinde; Erciyes'in tepesinde sürekli durduğunu bildiğim kar yok, sadece kar izi kalmış. Villa denen, surlarla çevrili gaspedilmiş, milyarlarca lira harcanarak yapılmış, beton yığınları doğanın güzelliğine bir küfür gibi sıralanmış Erciyes'in eteklerinde. Erciyes alev alev yanıyor kızgınlığından. Erciyes erimiş, tükenmiş. Erciyes dumandan ve havasızlıktan boğuluyor. Erciyes kanserli. Erciyes bir gün patlayacak. Kimin başına dersiniz?

Çalışma ekonomisi açısından ekolojik kirlenme

Dr. İ. Melih BAŞ

Ekolojik sistemdeki bozulma gözardı edilerek sürdürülen bir ekonomik uygulamanın yerine son yıllarda farklı ekonomik yaklaşımlar gündeme gelmiştir: Çevre ile kalkınma arasındaki dengeyi gözeten "sürdürülebilir kalkınma ekonomisi"; birey ve toplulukların doğal unsurları (insan dışı doğayı) bir uzay gemisinde imişçesine kullanmaları önerilen "uzaygemisi ekonomisi"; yeşillerin gündeme getirdiği ve insanın temel gereksinimlerinden yola çıkılarak oluşturulan "türetilmiş yapay talepleri"ni sorgulayan ve gerçek gereksinim kavramına yönelen "yetinme ekonomisi" vb.

Tüm bu farklı makroekonomik yaklaşımlar mikroekonomide de etkisini göstermiş, şirket ekonomisi düzleminde standartlar, modeller gelişmeye başlamıştır. Bu süreç diğer kimi etkenlerin etkisiyle hızlanmıştır. Bu etkenlerin başında işletmelerde uygulanan toplam kalite yaklaşımı gelmektedir. Toplam kalite yaklaşımı giderek "çevre kalitesi" kavramını da içeren biçimde genişlemiştir. Toplam kalite yaklaşımı için kullanılan standartlara (İSO 9000 ve TS 9000) benzer biçimde işletmelerde çevre kalitesi yönetimi için de standartlar geliştirilmiştir (Türk Standartları Enstitüsü'nün TS 9717-9718-9719 numaralı standartları). Bu gelişmelerin çalışma ekonomisi (işçi-işveren ilişkileri) açısından da önemi giderek artmaktadır.

ULUSLARARASI SENDİKAL HAREKETTE DOĞAYA DUYARLILIK

Gerek ulusal gerek uluslararası düzeyde sendikalar, ekolojik kirlenmeye yakın ilgi göstermeye başlamıştır.

Örneğin kimyasal kazaları dünya çapında bir sorun olarak değerlendiren Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICTFU) Kasım 1988'de bir toplantı düzenleyerek bir dizi çözüm önerisini içeren bir belge hazırlayıp kamuoyuna sundu. (Bu belgenin geniş bir metni için bkz. Petrol İş Yıllığı 1988) Bu belgede yer alan diğer önlemlerin yanı sıra önemli bir madde şöyledir:

"Çevre konularıyla ilgili karar organlarında sendikalar söz sahibi olmalı ve işyeri düzeylerinde, sendika temsilcilerinin de katılacağı çevre sorunları komiteleri oluşturulmalıdır."

Uluslararası sendikal harekette ve özellikle ICTFU bünyesinde aşağıdaki konular üzerinde tartışmalar süregelmektedir:

* Çevre konularıyla ilgili olarak fabrika düzeyinde işçilerin katılımı,
* Çevre konusunda ekonomik politika önerileri,
* Çevrenin riske girdiği durumlarda işçilerin işi durdurması hakkı,
* Çevre ve serbest zaman (kısa süreli çalışma) ilişkisi,
* İşçiler için çevre eğitimi,
* Çevre kirliliği standartlarının Kuzey ve Güney ülkeleri açısından karşılaştırılması,
* Yeşil veya çevreci gruplarla iyi ilişkilerin geliştirilmesi

TÜRKİYE İŞÇİ HAREKETİNDE DOĞAYA DUYARLILIK

Türkiye'deki işçi hareketinde de doğaya karşı duyarlılık yavaş da olsa gelişmektedir. Bu duyarlılığın somutlaştığı örnek olaylardan bazıları şöyledir:

1987'de İzmit'te çevre kirliliği için toplanan 33.000 imzaya destek olmak için tüm sendika şube yöneticilerinin bir bildiri yayınlamaları; Mersin'de Ataş işçilerinin mahalle sakinleriyle birlikte asfalt şantiyesinden yayılan toza karşı topladıkları 650 imzalı dilekçe vb.

1989'da siyasal iktidar tarafından Aliağa/Gencelli'de kurulacağı açıklanan termik santralın yapımının engellenmesi kampanyasında Yeşiller Partisi'nden Sosyalist Parti'ye, yerel yönetimlerden mesleki kuruluşlara dek bir çok kurumun yanısıra Petrol-İş Aliağa Şubesi ve diğer bazı sendika temsilcilerinin katılması; 5 Haziran Dünya Çevre Günü'nde Kimya Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi'nin düzenlediği "Çevre" konulu karikatür yarışmasına Petrol-İş ödülünün konması vb.

Bu olayların çizelgesi daha da uzatılabilir. Bunların yanısıra çevre maddeleri toplu iş sözleşmesi maddeleri haline de gelmeye başlamıştır.

Örneğin, 1990 yılında Otomobil-İş, Bağımsız Çelik-İş ile Hak-İş Konfederasyonu'na bağlı Özdemir-İş sendikası tarafından, MESS üyesi işyerleri için hazırlanan ortak toplu iş sözleşmesi metninde, çevre kirliliğine geniş yer verildi. Bu metinde şu istekler sıralanıyordu:

"İşveren Umumi Hıfzısıhha Kanunu ve Çevre Kanunu hükümlerine göre, işyeri içinde ve çevresinde zarar verici katı, sıvı, duman ve gaz biçiminde, doğayı, çevreyi ve insan sağlığını olumsuz yönde etkileyen atık bırakamaz."

Yine bağımsız Otomobil-İş Sendikası ile Metal Sanayicileri Sendikası (MESS) arasında 1993'de imzalanan toplu iş sözleşmesinde çevre bilinci maddesi yer almıştı. Bu maddeye göre, işçi ve işveren kesimi Dünya Çevre Günü'nde ortak toplantı ve seminerler düzenlemeyi kararlaştırmışlardı.

ÖNERİLER

İşletmelerde doğaya karşı duyarlılık, gerek giderek artan çevre mevzuatının etkisiyle bir yasal zorunluluk olması nedeniyle, gerekse artan bir eğilim içinde olan kamuoyu ilgisi nedeniyle gündeme gelmiştir. Bu duyarlılık "yeşil yönetim" gibi kavramların doğmasına neden olmuştur. Doğaya duyarlılık konusunda, işgörenler ve onların temsilcisi olan kuruluşların (sendikalar, mesleki kuruluşlar, siyasal partiler vb.) kısa vadede "ekolojist" bir mantık izleyip endüstriye karşı çıkmaları olanaksız değil ama güçtür. Ancak hiç olmazsa "çevreci" bir mantık izleyip, kovboy ekonomisine karşı çıkmaları bu kişi ve kuruluşların hiç de "doğasına aykırı" değildir.

Bu bağlamda talep edilebilecek hususlar aşağıdaki başlıklarda ele alınabilir:

İşe alma: İnsan ekolojisi anlamında ırkçılık, cinsiyetcilik, yaşlı ayrımcılığı, çocukların sömürüsü gibi olumsuz yaklaşımların yok edilmesi.

İşyeri koşullarının doğallığı: İşyeri koşullarının gerek yasal düzenlemeler, gerekse bilimsel yaklaşımların ışığında ekolojik, estetik, yeterli biçimde düzenlenerek ne işgörenler ne de işyerleri doğal çerçevesinde fiziki ve fiziki olmayan bozulmalara yol açmaması.

İşyerinde doğayla uyum eğitimi: Basit işleri yapan işgörenlerden tepe yöneticisine dek herkesin doğayla uyum eğitiminden geçirilmesi (profesyonel yöneticilerin doğayla savaşma eğitiminden geçirildiği 'okul'ları kastetmiyoruz kuşkusuz).

İşyerinde çevre yönetiminde katılımcılık: İşletmelerde çevre yönetimi sistem ve organizasyonunun kurulmasına paralel olarak işgörenlerin çevre yönetiminin her aşamasında (planlama-yürütme-denetim) katılımcı bir biçimde etken bir rol üstlenmesi, hedeflerin belirlenmesi ve performansın değerlendirilmesinde söz sahibi olması, gelişme ve sonuçlardan bilgi alma hakkına sahip olması.

İşyerinde çalışan işgörenlerin hane halklarına doğaya duyarlılık danışmanlık ve eğitimi: O zamanki adıyla AET yeni adıyla Avrupa Birliği için **G. Winter** tarafından hazırlanan "İşletme ve Çevre" adlı raporda belirtilen bu konu bağlamında işgörenlerin yalnızca kendilerinin değil, ailelerinin de eğitilmesi için danışmanlık yapılması (enerji tasarrufu, suyun verimli kullanımı, atık azaltımı ve geriye kazanımı vb.).

** İşgörenlerle ilişkili diğer hususlarda doğaya duyarlılık:* İşgörenlerle ilgili birçok dolaysız ve dolaylı konuda işletmelerin yeşil yönetime zorlanması, örnekse;

- kantinde ekolojiye zararlı şeylerin satılmaması,
- çamaşırhanede doğaya zararlı deterjanların kullanılmaması,
- yemekhanelerde pestisitli (tarımsal mücadele ilaçları) yiyecek verilmemesi, ambalajsız girdi kullanımı.

SONUÇ YERİNE

Yukarıda belirtilen hususların tartışması sayfalarca uzayabilir. Ancak bu yazının amacı, işçi hareketi içinde ya da yanında yer alan unsurların dikkatini "doğaya duyarlılık için işçi hareketi içinde ne yapılabilir?" sorusuna çekmekti. Beri yanda eko-toplumculuk diye bir akımın doğduğunu ve arkadaşların buna ilgi göstermesinde yarar olduğunu anımsatmak istedik.

Aydınlık

HAFTALIK HABER YORUM DERGİSİ

- **Doğu Perinçek başyazılarıyla Aydınlık'ta.**
- **Gerçek gündem: Türkiye tarihinde görülmemiş ölçüde bir işçi-memur hareketi.**
- **Emekçiler sahnede... Aydın hareketi istim alıyor.**
- **Faşist ve şeriatçı tırmanışa karşı sol ne yapacak? Sol güçbirliğine adım adım...**
- **Bu gündemi en doğru ve en erken Aydınlık'tan izleyebilirsiniz.**

HER CUMARTESİ BAYİLERDE

öğretmen

dünyası

Milli Eğitim Bakanlığı'nda kadın yöneticiler ve okullarda bayan müdürlerin oranı: Erkek bir bakanlık...
Bayan eğitim yöneticileriyle görüşmeler.
Bayanların yönetici olmalarını öğretmenler nasıl karşılıyor?
Önay Alpago, Ayşegül Ataman, Naciye Öncül, Hanife Aliefendioğlu, Emine Bozkurt anlatıyor.
Özden Yılmaz ve Yusuf Solmaz'ın hazırladığı dosya.

Mustafa Atasoy ve Zeki Sarıhan, MEB Ödül ve Disiplin Yönetmeliğini irdeliyor.

Fakir Baykurt, Talip Apaydın, Sami Nabi Özerdim, Mustafa Aydoğan, İzettin Alıcıgüzel, Ali Türkseven, Selma Yumuşak-Yargı, Nusret Gürsöz, Süleyman Ekim, Abdürrahim Köylü, Orhan Uğurlu, O. N. Poyrazoğlu'nun yazıları. Şemsettin Murat ve Yılmaz Tufan'la söyleşi.

Dopdolu bir sayı...

Abone Koşulları: Yıllığı 400000, Altı aylığı 200000TL
P.Ç. No. 524189 (Zeki Sarıhan)
Adres: Selanik Cad. SSK İşhanı, A Blok, 8. Kat, No. 512, Kızılay -Ankara
Tlf: (0312) 433 12 83, 433 34 52 Faks: (0312) 433 12 83

BULUNDUKLARI YERDE DERGİMİZİN TEMSİLCİSİ OLMAK İSTEYEN ÖĞRETMENLERİN DERGİMİZLE BAĞ KURMALARINI BEKLİYORUZ.

MART SAYISI ÇIKTI

KAYNAK YAYINLARI

1995 YILINDA 5 YENİ KİTAP

DOĞU PERİNÇEK
Kemalist Devrim-2
Din ve Allah
392 sayfa, 250.000 TL.

Yazar, elinizdeki kitapta, Cumhuriyet Devrimi ideolojisinin, din nedir, Allah nedir sorularına verdiği cevapları, İslamiyete bakış açısını ve laiklik anlayışını inceliyor. Atatürk'ün din, Allah ve İslamiyet konusundaki görüşlerini kendi el yazılarıyla

BURÇAY ANGER
İnsanlığın İki Yüzü
209 sayfa, 140.000 TL.

Kitap, Batı toplumlarının kültürleriyle, dünyanın diğer büyük kesiminin kültürlerinin genel bir karşılaştırmasını yapıyor.

G. DİMİTROV
Savaşa ve Faşizme Karşı
Birleşik Cephe
256 sayfa, 160.000 TL

Dimitrov'un İkinci Dünya Savaşı öncesi yazı ve konuşmalarını içeren bu eser, faşizme karşı mücadelenin başucu kitabıdır.

MEHMET BEDRİ GÜLTEKİN
Laikliğin Neresindeyiz
Kemalizmin Laikliğinden Türk-İslam Sentezine
240 sayfa, 150.000 TL

Türkiye'nin yüzyıllık birikimini, Türk devriminde laiklik ve İslamiyet konularını inceliyor. Laikliğin neresindeyiz sorusundan şeriatçıların "tebliğ" aşamasına nasıl ulaştıklarını tartışıyor.

İRFAN ERDOĞAN
Dünyanın Çarpık Düzeni
Uluslararası İletişim
304 sayfa, 200.000 TL

"Suçlu endüstri değil, bu endüstriyi geliştiren, kuran, kontrol eden, kullananlar ve onların kurduğu düzene arzuyla veya kültürel zorbalık altında katılan çaresizlerdir."

İstiklal Cad. 184/4 80700 Beyoğlu/İstanbul
Tel&Faks: (0212) 252 21 56 - 252 21 99

Bulmaca 47

Ödüllü Sözcük Bulmacası

(Hazırlayan: Levent Uluçer)

Merhaba!

İlk on bulmacaseveri yazalım;

1) **Reşat Palaz** / Tokat (880)
2) **Gökcan Erus** / Adapazarı (873)
3) **Sabri Yücel** / Tokat (867)
4) **Mehmet Yılmaz** / Tokat (865)
5) **Hatice Yücel** / Edirne (863)
6) **Neşe Argun** / Adapazarı (851)
7) **Selim Baş** / Adıyaman (850)
8) **Orhan Nişancı** / Ankara (841)
9) **Kerim Tezel** / İstanbul (833)
10) **Hasan Samur** / Adıyaman (829)

Kura ile kitap kazananlar ise Rize'den **Gürel Banabak**, İzmir'den **Dilek Altunyaygil**, İstanbul'dan **Turgay Güler**. Kendilerine Kaynak Yayınları'ndan çıkan G. Dimitrov'un "Savaşa ve Faşizme Karşı Birleşik Cephe" adlı kitabını yolluyoruz.

İşte birincimiz Sayın **Reşat Palaz**'ın yanıtları:

1) CÜZEYR: Eski dilde küçük kök, kök dalı (58).

2) LORCU: Geçimini lor yapıp, satarak sağlayan kimse (45).

3) GÜVERCİN: Bir kuş türü (69).

4) NECİP MAHFUZ: Bulmaca sorusu (72).

5) ÇÖRT: Bir kireç taşı (31).

6) GURURLU: Gururu olan (69).

7) ZİC: Eskiden yıldızların yerini gösteren harita (28).

8) CÜZCÜ: Fasikül, cüz yapan kimse, ciltçi (52).

9) GÜRGÜR: Gürül gürül (68).

10) ÖRGÜCÜ: Geçimini örme işi ile sağlayan kimse (60).

11) CAN YÜCEL: Bulmaca sorusu (60).

12) VUZU: Arapça abdest alma (40).

13) GREYPFRUTÇU: Greypfrut satan ve yetiştiren kimse (95).

14) ÜTRÜCCÜ: Ağaç kavunu toplayan veya satan kimse (63).

15) MAHZURSUZ: Sakıncasız (70).

Bu ayki yanıtlardan da ben şikayetçiyim, ilk beş beni perişan etti. Lütfen puanlamanızı iyi hesaplayın. Birincimiz Sayın **Palaz**, toplam puanını 878 hesaplıyor ama aslında 880. "Greypfrutçu", 100 değil, 95 puan. "Ütrüccü" ise 60 değil 63. Ayrıca genel toplam da yanlıştı. Sayın **Gökcan Erus**, "PVC" 31, "Vizr" ise 40 puan. Sayın **Sabri Yücel**, "greypfrutçu" 102 değil, 95 puan, ütrücce ise 59 değil, 57. Sayın **Mehmet Yılmaz**, "uygurcu" 63 değil, 64 puan; toplam puanınız ise 865. Sayın **Hatice Yücel**, "Jug" ve "juju" sözcüklerj aramızda kalsın! Tokat'lılar; "greypfrutçu" sözcüğüne de hayran kaldım, Meydan Larousse'a dua edin. Hayran kaldığım diğer sözcükler ise Lorcu, cüzcü, ütrüccü. Ben de adımın başına şöyle bir sıfat koyuyorum. "Bulmacacı" nasıl? Bu durumda harf yerleştirmelere daha çok dikkat ediyorum ki, 5 nolu kuralımızı silmek zorunda kalmayalım. Tokat'tan **Sabri Yücel**; bulmaca karelerini başka bir sayfaya kaydırmamızı istiyor, gerekçesi "kesip göndermenin gerekmesi". Bizden kocaman bir özür, çünkü bunu tam olarak açıklamadık. Bulmacayı elbette kesmeyin, başka bir kağıda çizip göndermeniz yeterli. Ayrıca Sayın **Yücel**'e tekrar teşekkür ediyoruz, gönüllü temsilciliğini artık biz de gözlemlemeye başladık, öğrencilerinize de öneriyor musunuz?

Dergimizin bulmacakoliklerinden **Fethi Tırpan** güzel mektubunda şunlara değinmiş. Geçen ay yazdığımız "en az puanı" alana da kitap önerimiz için; "gönderilen bulmacalar içinde en az puanı alana hediye" demiş. Bu mantıklı; isterseniz özel olarak uğraşın, isterseniz işi oluruna bırakın belki sonuncu olursunuz. Ben burada sonuncuya bile kitap armağan etmek için uğraşayım, sizler puanlarınızı bile doğru hesaplamayın... İşte bu ayın kitap ödüllü sonuncusu; Kıbrıs Gazi Magosa'dan **Resan Tokad**.

Tırpan'ın yazdığı maddelere geçelim. 1) Derginin boyutlarının değiştirilmesi için çalışmalar var, özellikle gelen şikayet ise kapağının daha iyi bir kağıda basılması, bu da dergi için ek bir masraf, derginin tirajı gittikçe artıyor, iyi bir satış rakamı tuttürulursa bunun altından kalkılacak sanırım. 2. maddeyi aynen yazıyorum: "Bulmacaya mektup gönderenlerin sayısını vermeniz yararlı olur düşüncesindeyim. Nedenini açıklamaya gerek yok. Gerçek olması şart değil. Şimdi olduğu gibi isimlere ağırlık vermeyi sürdürünüz." İşte gerçek rakam; 32 adet. Aslında bu rakam toplam dergi tirajı içinde (bana göre) düşük bir rakam. Olanaklarımız olsa daha güzel armağanlar vermek isteriz ama mukadderat.. Söz, kaç tane bulmaca gelirse gelsin tam rakamı vereceğim. 3. madde; " satranç sayfasında -şimdi olduğu gibi- her zaman yeni öğrenecekleri dikkate alarak kuralları açıkladıktan sonra örnekler verilmelidir." **Kaan Aslan**'a duyurulur. 4. maddede ise "Alevilik" konusuna değinilmesini istiyor Sayın Tırpan. **Ender Helvacıoğlu**'na duyurulur. Kurallar, puanlandırmalar, (herhalde) gelecek sayı değişiyor.

Şimdi örneğimizi ve kurallarımızı yeni başlayanlar için tekrarlıyoruz.

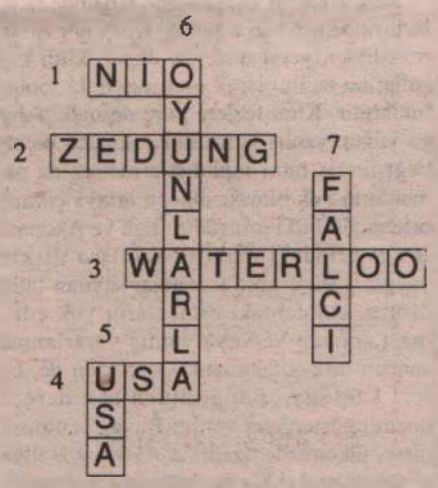

1) **NİO**: İğneada'nın Osmanlı fethinden önceki adı (Kaynak: Resimli Osmanlı Tarihi Ans., İskit Yay. Cilt:4 s.222). **PUAN: 15**

2) **ZEDUNG**: Mao Zedung. **PUAN: 46**

3) **WATERLOO**: Napolyon'un İngilizler ve Prusyalılara karşı kaybettiği savaş. **PUAN: 47**

4) **U.S.A.**: John Dos Passos'un üçleme romanı. **PUAN: 13**

5) **U.S.A.**: ABD'nin plakası. **PUAN:13**

6) **OYUNLARLA**: Oyunlarla Yaşayanlar, Oğuz Atay'ın ünlü yapıtı. **PUAN: 61**

7) **FALCI**: Fal bakarak geçimini sağlayan. **PUAN: 32**

GENEL TOPLAM: 15+46+47+13+13+61+32=227

KURALLAR

1) Yukarıda bulmacamızın bir örneği vardır.

2) Her harf puanlandırılmıştır. Bulmacada amaç, en çok sayı toplamı getiren sözcüğü kullanarak, genel toplamda en fazla sayıya ulaşabilmektir. Harflerin puanlandırılmasında hemen hemen göreceli ve rastlantısal ölçüt kullanılmıştır.

a) A, E = 2
b) I, İ = 4
c) O, Ö = 6
d) U, Ü = 8
e) K, M, S, T = 3
f) B, D, N = 5
g) F, L, P = 7
h) Q, W, X = 9
ı) Ç, H, Ş = 10
i) C, R, V, Y; Z = 12
j) G, Ğ, J = 14

3) Dikey ve yatay sütunlardaki karelere, tüm kareler doldurularak anlamlı birer sözcük yerleştirilmelidir.

4) Sözcük anlamı olan her sözcük kullanılabilir.

5) Sözcükler anlamlı olduğu sürece ek olabilir (Örneğimizde: FALCI).

6) Aynı sözcüğün yinelenmesi, ancak değişik anlamları varsa olanaklıdır (Örneğimizde: USA). Sözcükler tersinden tanımlanamazlar (BACANAK, KANACAB gibi).

7) İlk önce ok ile gösterilmiş, fotoğraflı soru ya da sorular doğru olarak yapılmalıdır. Tersi durumdaki yanıtlar değerlendirilmeyecektir.

8) Kişi ad ya da soyadları, ya da her ikisi (MAO, MAO ZEDUNG, ZEDUNG), yapıt adları (USA) tümü ya da bölünerek (OYUNLARLA, YAŞAYANLAR) kullanılabilir (Örnek:6).

9) DİSK, ODTÜ, CR, ZA, USA gibi kısaltmalar kullanılabilir.

10) Bilinen ansiklopedi ve sözlüklerin dışında kalan (Ör: Anabritannica, Derleme Sözlüğü, Türk ve Dünya Edebiyatçıları Ans.), eski ya da görece az bilinen kaynaklardan bulunmuş sözcükler, hangi kaynaktan bulunmuşsa, kaynağın adı, yayınevi ve sayfa numarası ayraç içinde belirtilmelidir (Ör: NİO).

11) Kimi yabancı kökenli sözcüklerin Türkçe'deki yazılışları farklı olabilir (Ör: ZEDUNG, ZEDONG). Yabancı sözcüğün yazılışı hangi kaynaktan alınmışsa kaynağın adı yazılmalıdır. En çok puan getiren sözcük kullanmak elbette sizin yararınızadır (ZEDONG: 44, ZEDUNG: 46).

12) Güllük Dağı, İstanbul Boğazı, İnsuyu Mağarası örneklerindeki Dağı, Boğazı, Mağarası tamlamaları sözcük puanlandırmalarına kabul edilmez. Bu durumda Güllük, İnsuyu gibi tamlanan sözcük kullanılmalıdır.

13) Sütunlar ve sütun yerleştirilmesi rastlantısal seçilmiştir.

14) Yanıtınızın her ayın 23'üne kadar elimize ulaşmış olması gerekmektedir.

15) En çok toplam puan alan okurumuzun bulmacası yayımlanacaktır.

16) Bulmacadaki her madde ya da kural okurlardan gelecek tepkilere göre değiştirilebilir ya da eklemeler yapılabilir. Her türlü eleştiri ve önerilerinizi bekliyoruz.

Sıralamada ilk beşe giren okurlarımız 6 aylık Bilim ve Ütopya aboneliği kazanacaktır. İkinci ya da daha fazla kez dereceye giren okurlarımızın aboneliği isterse uzatılacak, isterse o kişinin belirleyeceği bir arkadaşına hediye edilecek ya da başka bir önerisi varsa değerlendirilecektir. Ayrıca tüm yanıt yollayanlardan kura ile tespit edeceğimiz 3 kişiye kitap armağan edeceğiz. Lütfen yanıtlarınızı ayrı bir kağıda, örnekte görüldüğü gibi yazarak ve puanlamanızı kendiniz vererek, "Bilim ve Ütopya Ödüllü Sözcük Bulmacası, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5, Mecidiyeköy/İstanbul" adresine postalayınız. Yanıtlarınızı fakslayabilirsiniz. Postadaki gecikmeleri gözönüne alarak yanıtlarınızı fakslamayı tercih edin (Fax numaramız: 0212-288 48 05).

NOT: Lütfen kendi puanlamanızı dikkatli hesaplayınız. Oldukça fazla yanıt geldiğinden ötürü bunları birer birer hesaplamaya olanak yok. Eğer ilk beşe giremediyseniz (ki ilk beş sırayı bir bir kontrol ediyorum) sizin puanınız kendiliğinden puanlama dışı kalır.

Kolay gelsin.

İŞTE MART AYI BULMACAMIZ

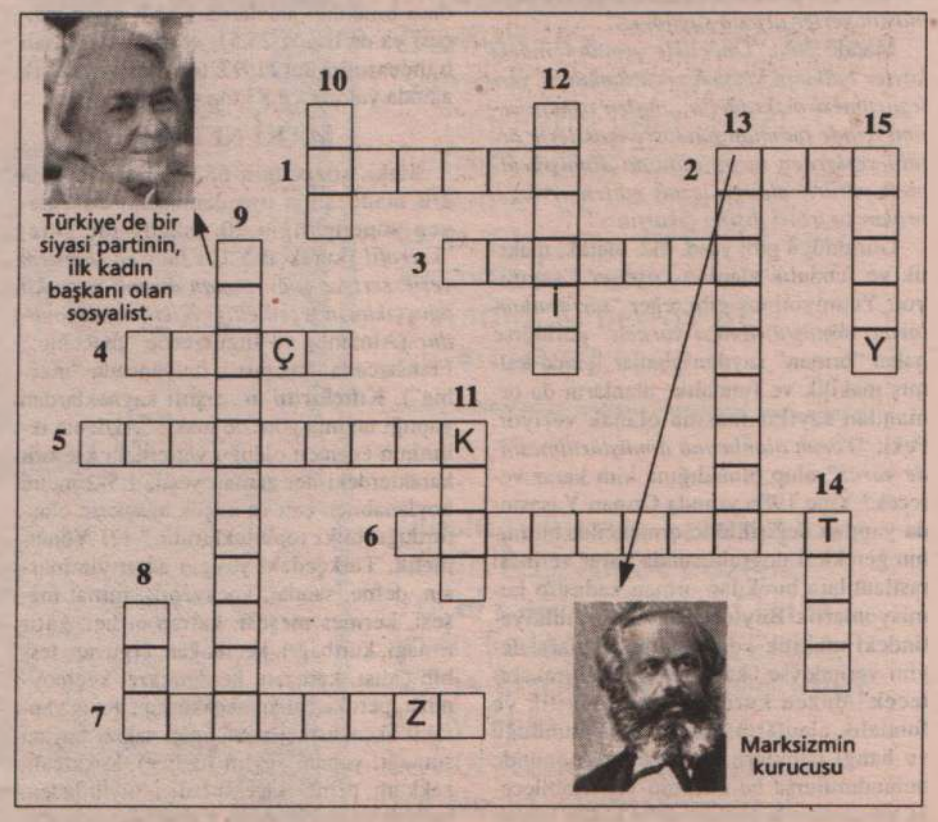

Şu maki ve fundalık dediklerimiz...

Doç. Dr. Yücel ÇAĞLAR

"*Tek ağacı görmekten ormanı görememek*". Bu deyimi çok seviyorum; duruma göre tersten de söyleyebiliyorsunuz: "*Ormanı görmekten ağacı görememek*"; ikisi de anlamlı. Artık, hangisi işinize gelirse (!) Bugüne değin hep "tek ağaç" ile tanışıp durduk; aman, "ormanı" göremez duruma düşmeyelim. Bu kaygım nedeniyle bu kez bir değişiklik yapalım ve toplulukları da tanıyalım istiyorum. Şu bir şeylere benzetilmeyen, "adam yerine" konulmayan "*maki*"ve "*fundalık*" dediklerimizle başlayalım isterseniz.

Kimileyin şöyle düşünürüm: Yapılması gerekenleri "kılıfına uydurup" yapmama, tersten söylersem; yapılmaması gerekenleri "bir yolunu bulup" da yapılıra dönüştürme becerileri bu denli gelişmiş başka bir toplum var mıdır acaba; sanmıyorum. Örgütlü gelenekleri ve görenekleri kurumsallaştırabilmek; kısacası, tüm kurumlarıyla oturmuş bir toplum olmak sanıldığı kadar kolay değil. Türkiye bu yanıyla da ilginç bir ülke. Olmasaydı eğer, kısa ve/veya uzun dönemde ülke ve toplum zararına gelişmelere yol açabilecek süreçler anayasal ve yasal düzenlemelerle bu kadar kolay örgütlenebilir miydi? İşte 1982 anayasasının 169. ve 170. maddeleri... Belki inanılmayacak ama, son derece açık bir gerçek; bu maddeler Türkiye'deki ormansızlaşmayı daha da hızlandırıp yaygınlaştırıyor. Bu maddelere dayanılarak yapılan yasal düzenlemeler de doğal olarak aynı gelişmelere yol açıyor: Ormancılık düzeni içinde bulunan başka bir söyleyişle "devlet ormanı" sayılan alanlardaki *maki* ve *fundalıkların* başına gelenler de bu anayasal ve yasal düzenlemelerden kaynaklanıyor. Bakınız; 6831 sayılı Orman Yasası'nın 1. maddesinin "J" fıkrası ile en son 1986 yılında düzenlenen 2. maddesinin "A" fıkrası ne diyor:

Madde 1/J: "*Funda ve makilerle örtülü orman ve toprak muhafaza karakteri taşımayan yerler orman sayılmaz.*"

Madde 2/A: "*Öncelikle orman içindeki köyler halkının kısmen veya tamamen yerleştirilmesi maksadıyla... halen orman rejimi içinde bulunan funda ve makilerle örtülü yerlerden tarım alanına dönüştürülmesi yararlı olduğu tespit edilen yerler... orman sınırları dışına çıkartılır.*"

Görüldüğü gibi yasa, ilke olarak, makilik ve fundalık alanları "orman " saymıyor. Yetmiyormuş gibi, eğer "*tarım alanlarına dönüştürülmesi yararlı*" görülürse halen "orman" sayılan alanlar içinde kalmış makilik ve fundalık alanların da ormandan sayılmamasına olanak veriyor. Peki; "*Tarım alanlarına dönüştürülmesinde yarar*" olup olmadığına kim karar verecek? Yine 1986 yılında Orman Yasasında yapılan değişiklikle ormancılık biliminin gerekleri doğrultusunda karar vermesi rastlantılara bırakılan orman kadastro komisyonları... Böylece, devletin mülkiyetindeki makilik ve fundalık alanları, deyim yerindeyse "kapanın elinde bırakabilecek" düzen kurulmuştur. Makilik ve fundalık alanların nerelerde bulunduğu ve hangi işlevleri gördüğü göz önünde bulundurulursa bu düzenin yol açabileceği yıkımların boyutları daha kolay kavranabilecektir.

ORMANLARIN VE TOPRAĞIN GÜVENCESİ

Hani hep söylenir ya; "Ormanlar toprakların güvencesi, tarımın sigortasıdır" diye; bu deyiş de doğal olarak akla; "*Peki, ormanların güvencesi nedir?*" sorusunu getiriyor: Bu soruya; "*Güney ve Batı Anadolu kıyılarındaki ormanlar için makiliklerdir*" yanıtının verilmesi abartma sayılmamalıdır. Gerçekten de makilikler, özellikle bu yörelerdeki;

- Büyük ve küçükbaş hayvanların ormanlara girmelerini engelleyerek aşırı otlatma eğilimini düşürebilmektedir.
- Yerleşme, tarla açma vb. yönelimleri sınırlandırılabilmektedir.

Çok daha önemlisi, makilikler, bu yörelerdeki toprak erozyonunu durdurmaktadır. Sözgelimi; İÜ Orman Fakültesi'nde yapılan bir araştırmanın bulgularına göre benzer arazi koşulları ve toprak yapısına sahip 10 dönüm genişliğindeki bir arazide yüzeysel akarsularla bir yılda taşınabilen toprak miktarı tarım alanlarında 26.22; nadasa bırakılan alanlarda 10.63; kiraz bahçesi ya da bağda 25.51; elma ya da şeftali bahçesinde de 21.97 ton iken makilik alanda yalnızca 2.83 ton olmuştur. (1)

MAKİ NEDİR?

Maki, sözgelimi, 6831 sayılı yasanın 2/B maddesinin uygulanmasını düzenleyen yönetmeliğin 20. maddesine göre; "*kserofil* (kurakçıl-Y.Ç.) *bünyeli, herdem yeşil, sert ve çoğu zaman dikenli yapraklı ağaççıkların teşkil ettiği bitki formasyonudur* (Almanca ve İngilizcede "macchie", Fransızcada "maquis", İtalyancada "macchia"). **Kılıçkıran**'ın, çeşitli kaynaklardan yaptığı tanıma göre de maki; "Akdeniz ikliminin egemen olduğu yerlerdeki kserofit karakterdeki her zaman yeşil; 1.5-2 metre boylanabilen çalı ve küçük ağaçların oluşturduğu bitki topluluklarıdır." (2) Yönetmelik, Türkçedeki yaygın adlarıyla mersin, defne, sandal, kocayemiş, pırnal meşesi, kermes meşesi, katran ardıcı, katır tırnağı, kurtbağrı, keçiboğan, erguvan, tesbih çalısı, karaçalı, herdemtaze, keçiboynuzu, peruka çalısı, akçakesme, geniş yapraklı akçakesme, menengiç, sakız, boyacı sumağı, yabani zeytin (delice), kokarçalı, zakkum, pembe çiçekli laden, tüylü laden, badem yapraklı ahlat; yabani kuşkonmaz vb. çalı ve ağaççıklardan oluşan bitki örtüsünü "maki" saymaktadır.

Makilikler ülkemizde; Karadeniz Bölgesi'nde, Kızılırmak'ın batısından Marmara ve Ege bölgeleri ile Akdeniz Bölgesi'nin doğusuna değin uzanan kıyı kuşağında yaygın olarak bulunuyor. Ancak, bu kuşak boyunca, kimi yörelerde kıyıdan 100 km içeriye doğru girebiliyor ve ortalama olarak denizden 500-600 metre yüksekliklere de çıkabiliyor. Orman Genel Müdürlüğü'nün saptamalarına göre ülkemizde, çok büyük bir çoğunluğu bozuk yapılı ve verimsiz olmak üzere yaklaşık 17 milyon dönüm "maki" sayılan alan var.

Makiliklerin oluşumuna ilişkin tezler birbirinden oldukça farklı: Kimi görüşlere makilikler, yerel düzeyde özgül iklim koşullarına bağlı olarak oluşmuş bitki topluluklarıdır. Kimi tezlere göre de makilikler ya yoğun yanlış kullanımlar sonucu biçim değiştirmiş bitki topluluklarıdır ya da ormanların yok olması sonucu ortaya çıkmış orman altı bitki örtüsüdür. Ege ve Akdeniz Bölgelerindeki makilik alanlara ilişkin yaygın görüşe göre ise, maki sayılan bitki örtüsü, buralardaki ormanların yok edilmesi sonucu ve/veya yanlış yararlanma sonucu ortaya çıkmıştır. Gerçekten de, bu tezi kanıtlayıcı doğrultuda son derece önemli göstergeler vardır: Bu tez benimsenirse, ülkemizde özellikle Akdeniz Bölgesi'ndeki makiliklerin, ormanlara yönelik sakıncalı yönelimleri en aza indirebilecek koruyucu bir "tampon bölge" işlevi gördüğünü (ya da görebileceğini) söyleyebiliriz. Ne var ki, konumları nedeniyle makilikler her zaman çekici alanlar olmuştur: Önceleri, başta muz ve narenciye olmak üzere tarım arazisi olarak ilgi gören makilikler, sonraki yıllarda, kıyı turizmi ve/veya yazlık konut alanı olarak, neredeyse kapışılmıştır ve bu kapışma, şimdilerde de tüm hızıyla sürmektedir. Bu nedenle makilikler hemen her zaman siyasilerin özel ilgi alanlarından birini oluşturmuştur.

İYİ Kİ MAKİLİKLER VAR (!)

Türkiye'de "orman" sayılan alanlar hemen her dönemde bir kesim siyasetçilerin ilgi odağı olmuştur: Topraksız köylülerin, toprak ağalarının, turizm yatırımcılarının, arsa vurgunculurının görece olarak kolaylıkla elde edebildikleri alanların başında "orman" sayılan alanlar gelmektedir; özellikle de maki ve fundalık alanlar. Gerçekten de; DP ile başlayan "çok partili" siyasal yaşama, "devlet ormanı" sayılan alanların dağıtılmasına olanak verecek yasal düzenlemeler yapılarak başlanmıştır. Söz gelimi, hemen 1953 yılında çıkarılan 5633 sayılı yasa ile yürürlükteki orman yasasının ormanı hukuksal olarak tanımlayan 1. maddesine eklenen "e" fıkrasıyla makilik alanların orman sayılmaması sağlanmıştır. Bu amaçla aynı yıl "*Makilik ve Orman Sahalarının Birleştiği Yerlerde Orman Sınırlarının Tespitine Ait Yönetmelik*" çıkarılmış; oluşturulan "*maki tefrik komisyonları*" aracılığıyla,1950-1956 döneminde toplam 4.8 milyon dönüm makilik alan orman sınırları dışına çıkarılmıştır. (3) Bu uygulama izleyen yılarda da sürmüş; 1957-1971 döneminde de 989 bin dönüm makilik alan "orman sayılmayarak" tarım alanı ve yerleşme alanlarına dönüştürülmüştür. (4) Böylece, toplumsal istek oya dönüştürülebilmiş; onlarca yılın geleneği sürdürülmüştür. İlginçtir; bu uygulamalar sonraki yıllarda büyük ölçüde kısıtlanmışken, tam da "yediden yetmişe herkesin çevreci kesildiği" bir dönemde yapılan yasa değişiklikleriyle yeniden gündeme getirilmiştir. Bu düzenlemeleri yukarda örneklemiştim.

SAHİP ÇIKILMALI

Türkiye'nin ormanlık yörelerindeki ekonomik, toplumsal ve kültürel koşullar ile iklim ve arazi özellikleri (toprak yapısı, eğim, yükselti), makilik ve fundalıklara ormanların korunması yönünden önemli işlevler yüklemektedir: Bu alanların "devlet ormanı"sayıldıkları yöreler, özellikle de kıyılar ancak bu nedenle betonlaşmaktan kurtarılabilmiştir. Ege ve Akdeniz kıyılarında yeşillikler hâlâ mavi ile kucaklaşabiliyorsa, bu makilik ve fundalıkların "devlet ormanı" sayılmasındandır. Çoğu yörede de makilik ve fundalıklar taşkınların, su baskınlarının, erozyonun durdurulmasını sağlamaktadır. Bu alanların, "tarımsal amaçla kullanılmasında yarar bulunduğu" gerekçesine dayanılarak "devlet ormanı" sayılmaktan kurtarılması, gerçekte bir aldatmacadır: Çünkü makilik ve fundalıkların bulunduğu yörelerde tarım alanları, zeytinlikler ve hatta narenciye bahçeleri turizm yatırımları ve/veya yazlık konut yapım alanlarına dönüştürülmektedir. 6831 sayılı Orman Yasası'nın yürürlükte bulunan 1/j ve 2/A maddeleri deyiş yerindeyse "göz göre göre" bu aldatmacayı yasallaştırmakta ve sürekli kılmaktadır.

Bakıyorum da bu "yasal doğa yıkımı" karşısında çevre sorunlarının önlenmesi ve doğal yaşamın korunması için koşuşturup duran kesimlerden hiç ses çıkmıyor. Çok yazık.

DİPNOTLAR

(1) Ahmet Hızal; Hava Fotoğrafları Yorumlamasında Havza Amenajmanı Çalışmalarında Uygulanma Olanaklarının Araştırılması, İÜ Orman Fakltesi, 1984.
(2) Sait Kılıçkıran; Türkiye'nin Akdeniz Bölgesi'ndeki Makiliklerin Değerlendirilme Olanakları Üzerinde Araştırmalar, (Yayımlanmamış doktora tezi), İÜ Orman Fakültesi, 1973.
(3) A.g.y., Sayfa:82.
(4) A.g.y., Sayfa:107.